MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

satu mare

studii şi comunicări
seria istorie-etnografie-artă

XXVIII/II
2012

SATU MARE

STUDII ŞI COMUNICĂRI

XXVIII/II

Colegiul de redacţie: Kereskényi Sándor, Sárándi Tamás, Szilágyi Levente, Paula Virag

Secretar de redacţie: Diana Iegar

Referenţi ştiinţifici:
Dr. **Cornel Grad,** Universitatea de Vest „Vasile Goldiş", Arad
Dr. **Német Péter,** Nyíregyháza (Ungaria)
Dr. **Adrian Andrei Rusu,** Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca
Dr. **Tudor Sălăgean,** Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca
Dr. **Laura Troşan**, Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca

COPERTA: **Iulian Petrescu,** **Aurel Cordea**
(Sigiliul oraşului Satu Mare din secolul al XVIII-lea)

Tehnoredactare computerizată: **Diana Iegar**

Răspunderea pentru conţinutul ştiinţific al studiilor, formulări şi calitatea rezumatelor în limbi străine revine, în exclusivitate, autorilor.
The authors are responsible for the presentation of the facts contained in their articles, for the wording and for the accuracy of the foreign languages summaries.

SATU MARE - STUDII şi COMUNICĂRI

Orice corespondenţă se va trimite pe adresa:
Any mail will be posted to next address:
Toute corespondance sera envoyée à l'adresse:
Richten Sie bitten jedwelche Korrespondenz an die Adresse:

MUZEUL JUDEŢEAN
Piaţa Dr. Vasile Lucaciu, 21
440031 Satu Mare
ROMÂNIA
Tel.: 04/0261/73.75.26
E-mail: muzeusm@gmail.com

ISSN 2067-6948
Tipografia KUMAR PRINT S.R.L.

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

SATU MARE
STUDII ŞI COMUNICĂRI

seria
ISTORIE•ETNOGRAFIE•ARTĂ•RESTAURARE-CONSERVARE

XXVIII/II

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN
SATU MARE
2012

CUPRINS – TARTALOM – CONTENTS

ISTORIE

Diana Iegar

Relaţii între nobili în comitatul Ugocea. Rolul descendenţei de neam. Studiu de caz: familiile descendente din neamul Káta 11

Connections between Noble Families in the County of Ugocea. The Role of the Kindred Origin. Case study: families descending from the Káta kindred (Abstract) 19

Viorel Ciubotă – Liuba Horvat

Un document din anul 1749 despre mănăstirile din Maramureş 21

A document from 1749 regarding the monasteries of Maramureş County (Abstract) 32

Bura László

Iezuiţii în Sătmar 33

The Jesuits in Sătmar (Abstract) 42

Szőcs Péter Levente

Clădirile conventului iezuit din Satu Mare 43

The buildings of the Jesuit Convent of Satu Mare (Abstract) 49

Paula Virag

Câteva aspecte privind mortalitatea în comitatul Satu Mare în a doua jumătate a secolului XIX şi începutul secolului XX 55

Some aspects of the mortality in Satu Mare County during the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century (Abstract) 61

Dancu Pál

Gálffy Kálmán-egy elfeledett embermentő a Vészkorszakban 63

Gálffy Kálmán – a forgotten rescuer during the Holocaust (Abstract) 66

ETNOGRAFIE – ANTROPOLOGIE

Maria Lobonţ Puşcaş

Lemnul – generator de valori patrimoniale 71

The Wood – Generator of patrimonial values (Abstract) 72

Tóth Zoltán

Migraţia ucrainenilor din Maramureş în zona de câmpie, reflectată în arhitectura populară 77

The migration of the Ukrainians in the plane area, reflected through the traditional architecture (Abstract) 79

Florin Bogdan – Simona-Loredana Bogdan

Podoabe din colecţia Muzeului Etnografic Reghin 85

Jewels from the collection of Reghin Ethnographical museum (Abstract) 86

Szilágyi Levente

A határ kultúrája. Életmód a határon 89

Cultura graniţei. Viaţa în zona de graniţă (Rezumat) 95

RESTAURARE - CONSERVARE

Adela Dobrescu – Varga Emese
Conservarea între muzeu şi comunitate 101
The Conservation between Museum and Community (Abstract) 102

Gheorghina Olariu
Patrimoniul industrial din zona centrelor urbane ale judeţului Satu Mare (I). Tăşnad 105
Industrial heritage in the urban areas of Satu Mare County (I) Tăşnad (Abstract) 108

Cristina Oana Busuioc
Propuneri de restaurare a iconostasului Bisericii Ortodoxe din Supuru de Sus "Intrarea Maicii Domnului în Biserică", judeţul Satu Mare 115
Proposals for the Restoration of the Iconostasis from the church of Supuru de Sus "Presentation of the Virgin Mary", Satu Mare County (Abstract) 121

CULTURĂ – ARTĂ – MUZEOLOGIE

Felicia Grigorescu
Piatra funerară. Forme de manifestare artistică în cimitirele iudaice din nord-vestul României 133
Funeral stone. Forms of artistic expression in the Judaic cemeteries of north-western Romania (Abstract) 135

Felicia Grigorescu
Cimitire din nord-vestul României. Elemente de individualizare regională 137
Cemeteries of north-western Romania. Elements of regional individuality (Abstract) 141

Daniela Bălu
Proiectul „Studiu de cercetare şi conservare a patrimoniului cultural transfrontalier" 143
The project „Study of research and exploitation of the cross border cultural heritage" (Abstract) 146

Kereskényi Sándor
A szubjektum állandóságának illúziója és a „religio poetica" Ady Endre költészetében 149
Iluzia permanenţei subiectului şi „religio poetica" în opera lui Endre Ady (Rezumat) 152

Diana Kinces
Icoane pe sticlă de Iernuţeni 153
Glass icons of Iernuţeni (Abstract) 155

ISTORIE

Relaţii între nobili în comitatul Ugocea. Rolul descendenţei de neam

Studiu de caz: familiile descendente din neamul Káta

Diana IEGAR

În modul de manifestare a descendenţei de neam, una dintre principalele probleme care s-ar putea pune priveşte influenţa acesteia asupra familiilor dintr-un spaţiu geografic/administrativ bine-definit, care cuprinde întregul spectru de grupuri sociale nobiliare, în cazul nostru, un comitat. Altfel spus, dacă o familie este sau nu influenţată de descendenţa de neam în momentul în care îşi stabileşte relaţiile cu vecinii, relaţii care se pot referi la stabilirea sau respingerea alianţelor matrimoniale, la instaurarea sau nu a legăturii de stăpân/familiar, sau la forme particulare de manifestare a relaţiei de vecinătate între nobili. Pentru a răspunde la aceste întrebări, au fost utilizate trei direcţii de investigaţie, având în centru familiile descendente din neamul Káta, menite să creeze o imagine globală asupra întrebării conturate mai sus. Prima dintre ele o reprezintă relaţiile descendenţilor din neamul Káta cu familii nobiliare descendente din alte neamuri, cu care intră în contact. Cea de a doua, situată în completarea primei, încearcă să determine mecanismele comportamentale ale descendenţilor din neamul Káta în momentul stabilirii legăturilor cu familii nobiliare care nu descind din neam (indiferent de statutul acestora), tocmai pentru a exclude un comportament dedus din prima direcţie, dar care ar putea fi universal. Cu alte cuvinte, urmărirea simultană a celor două direcţii complementare permite delimitarea unui model comportamental (dacă acesta există) al familiilor descendente de neam, care izvorăşte tocmai din această origine, şi în acelaşi timp exclude coincidenţele. Cea de a treia direcţie de cercetare, a carierelor nobiliare, are implicaţii mai largi, însă poate, la rândul său, să determine chiar prin studii de caz o anumită predilecţie (izvorâtă din statut) a familiilor nobiliare descendente din neam pentru ocuparea anumitor funcţii, sau pentru accederea la diverse niveluri ale administraţiei.

Din perspectiva relaţiilor cu alţi nobili, prima problemă pe care o întâmpină descendenţii din neamul Káta, în calitate de nou-veniţi,[1] o reprezintă impactul cu localnicii, şi mai ales cu alte neamuri vecine. În zona studiată de noi, potenţialii rivali erau cei din neamurile Gutkeled şi Hont-Pazmany. Ambele neamuri aveau moşii solide în Ugocea,[2] însă aici, din perspectiva neamului Káta, posibilitatea unui conflict deschis este redusă de existenţa satelor de nobili mici, care constituie prin aşezare geografică o zonă tampon între cele trei domenii ale neamului. Nu aceeaşi este însă situaţia în comitatul Bereg, unde insinuarea lui Gabriel şi a fiului său Toma prin moşiile Papi, respectiv Surány[3] l-au aşezat în imediata vecinătate a domeniului Gutkeled. Stabilirea neamului Káta în Bereg nu numai că a oprit extinderea neamului Gutkeled în zonă, dar a şi creat o potenţială ameninţare la adresa moşiilor viitoarei familii de Varda, descendente din neam. Rivalitatea dintre cele două neamuri se concretizează încă de la început prin acţiuni juridice şi (probabil) violenţă armată.[4] După o stabilizare temporară în anul 1299[5], procesul reîncepe în jurul anului 1308[6] şi atinge punctul culminant între 1343-1352. Uzura din timpul procesului dintre familiile succesoare, şi anume familia de Lazuri din neamul Káta şi familia de Varda din neamul Gutkeled, precum şi ruinarea unuia dintre protagonişti determină stabilizarea relaţiilor dintre descendenţii celor două neamuri, care nu vor mai avea conflicte semnificative nici pe parcursul secolelor următoare.

Relaţiile cu neamul Hont-Pazmany sunt ceva mai bune. În perioada în care familiile descendente nu

---

[1] Prima menţiune a neamului în zona Satu Mare-Ugocea datează din 1216, când este menţionată moara comitelui Rafael de pe râul Tur; Georgius Fejér (coord.), *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, VII/3, p. 20.

[2] Szabó István, *Ugocsa megye (Comitatul Ugocea)*, Budapest, 1937, p. 82.

[3] Documentul de confirmare a donaţiei în Szentpétery Imre – Borsa Iván (coord.), *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Indexul critic al documentelor arpadiene)*, vol. II, Budapest, 1961, doc. 2954.

[4] Comitatul Bereg emite un document care prevede sancţiunile impuse şi acceptate de părţi, pentru cazul în care între ele vor exista violenţe. Necesitatea unui astfel de document ne îndeamnă să credem că acţiunile armate sunt un fapt repetitiv şi frecvent; 1308, Neumann Tibor (coord.), *Bereg megye hatóságának oklevelei, 1299-1526 (Diplomele instituţiilor comitatului Bereg 1299-1526)*, Nyiregyháza, 2006, doc. 5.

[5] Moşiile Márk şi Surány, obiectul conflictului, sunt atunci divizate cu consimţământul părţilor, iar conflictul pare încheiat. Nagy Imre (coord.) ş. a., *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának oklevéltára (Documentele familiei Zichy)*, vol. I, Pest, 1871, doc. 103 şi 104.

[6] De data aceasta, procesul se judecă în faţa scaunului comitatens. 1308, Neumann Tibor (coord.), *op. cit.*, doc. 4.

sunt delimitate, lipsa contactului direct nu încurajează manifestări violente sau încălcări de proprietate, ca şi în cazul neamului Gutkeled. Rivalitatea începe să se manifeste mult mai târziu, însă în acest caz este vorba de o concurenţă între familii descendente din cele două neamuri, şi nu de neam ca un întreg. De altfel, conflictul dintre familia de Csarnavoda şi familia de Ujhely nu are nici o legătură cu neamurile din care provin cele două familii, ci cu rivalitatea care se manifestă în mod normal între familii nobiliare similare ca putere economică şi prestigiu social, şi care de obicei au moşii vecine.

Conflictul cu familia Ujhely, originară din neamul Hont-Pazmany, se naşte din încercarea familiei de Csarnavoda de a recupera moşia Keresztur[7]. În anul 1421, doi membri ai familiei de Ujhely, în coaliţie cu familia Zovard de Ardo interzic nobililor de Csarnavoda să ocupe moşia Keresztur, invocând motivul vecinătăţii[8]. Aflăm mai târziu că Petru de Ujhely a dus procesul în faţa curiei regale, unde a şi câştigat[9]. Conflictul existent deja între cele două familii se abrutizează probabil cu această ocazie, iar Egidiu de Csarnavoda reacţionează dur, prin uciderea rivalului în faţa căruia pierduse[10]. În scurt timp, obiectul disputei, moşia Keresztur, este recuperată tot prin forţă de Dominic şi Egidiu de Csarnavoda[11], la sfârşitul anului 1461. Conflictele pe care le-ar fi putut deschide omorul sunt aplanate cu destulă uşurinţă de Egidiu de Csarnavoda. Acesta nu ripostează în nici un fel, primind iertarea regelui în anul 1461[12] şi a rudelor compensate financiar în anul 1476[13]. În ceea ce priveşte moşia Keresztur însă, familia de Csarnavoda nu cedează atât de uşor: după ce ocupaseră forţat moşia, aceştia descoperă şi un argument juridic, şi anume că nu s-a ţinut cont de contrazicerile vecinilor atunci când s-a decis restituirea moşiei către familia de Ujhely[14]. Nu s-a păstrat, se pare, sentinţa finală a procesului reluat, dar perseverenţa familiei de Csarnavoda a dat totuşi roade: în anul 1483, moşia figurează printre posesiunile acestora[15].

Un alt neam cu ai cărui descendenţi intră în contact familiile din neamul Káta este Kaplony (de origine din Căpleni, comitatul Satu Mare). După ce în secolul al XIV-lea, din cauza distanţei, nu au avut loc ciocniri între cele două neamuri, primele conflicte se nasc în secolul al XIV-lea, când familia de Vetiş, descendentă din neamul Kaplony, îşi stabilizează centrul domeniului în zona localităţii cu acelaşi nume. Din nou relaţia de vecinătate dintre cele două neamuri, completată de tentativele familiei de Vetiş de a se extinde spre nord, spre Ugocea, este cea care provoacă tendinţele conflictuale. Primul contact l-a avut, după informaţiile noastre, Petru Zonga de Vetiş cu Ioan de Lazuri. Acesta din urmă i-a zălogit lui Zonga moşiile Porumbeşti şi Keresztur[16] într-o tentativă disperată de nu se ruina în cadrul procesului cu familia de Varda. A rămas însă pe seama familiei de Csarnavoda datoria de a recupera moşiile zălogite de la cel acuzat de rea-credinţă[17]. Conflictul referitor la Porumbeşti şi Keresztur s-a amânat şi apoi a fost aplanat (cu victoria aparentă a familiei de Csarnavoda), însă cele două familii au ajuns să se apropie, contractând între ele alianţe matrimoniale. Chiar aceste înrudiri prin alianţă au fost însă motivul conflictului îndelungat între familiile de Csarnavoda şi de Vetiş, care a debutat în anul 1435[18]. La adunarea nobiliară desfăşurată în acel an la Karas, Ştefan, fiul lui Ambroziu de Vetiş s-a plâns că membrii familiei de Csarnavoda îi datorează partea cuvenită după mama şi bunica sa din moşiile de cumpărare ale familiei[19], precum

---

[7] Moşia Keresztur fusese zălogită lui Petru Zonga de Vetiş de către Ioan de Lazuri; Nagy Imre (coord.) ş. a., *op. cit.*, vol. I., doc. 336.

[8] MOL, *Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár - DL (*Arhivele Naţionale ale Ungariei, *Colecţia documentelor de dinainte de Mohács, Arhiva Diplomatică - DL)*, DL 38243.

[9] Victoria juridică a lui Petru de Ujhely are loc cel mai probabil în anul 1461. Deşi sentinţa regală nu se păstrează, o plângere ulterioară, datând din 1462, plasează destul de precis evenimentul în timp; MOL, DL 38243.

[10] Omorul este relatat fără detalii într-un document din anul 1461; MOL, DL 81928.

[11] Membrii familiei de Ujhely redactează o plângere cu această ocazie; MOL, DL 38339.

[12] Regele îi acordă lui Egidiu iertarea, cu condiţia ca acesta să compenseze material omorul în schimbul unei sume stabilite de comun acord cu urmaşii legitimi ai victimei; MOL, DL 81928.

[13] În 1476, Nicolae, fiul lui Petru de Ujhely, în numele fraţilor săi şi a femeilor din familie, declară că Egidiu de Csarnavoda a compensat moartea tatălui său, plătind 250 de florini; MOL, DL 38387.

[14] MOL, DL 38355.

[15] MOL, DL 13959.

[16] Nagy Imre (coord.) ş. a., *op. cit.,*vol. I, doc. 336.

[17] Fiii lui Ioan de Csarnavoda reclamă faptul că Petru Zonga de Vetiş şi-a luat drepturile asupra celor două moşii, fără a plăti însă suma datorată; *Ibidem.*

[18] Începutul conflictului este relatat în documentul conţinând decizia finală a procesului, redactat în anul 1483; MOL, DL 13959.

[19] Moşiile de cumpărare se împărţeau în mod egal între descendenţi, indiferent de sex. Pretenţiile lui Ştefan de Vetiş sunt însă foarte ridicate: moşiile enumerate ca proprietăţi achiziţionate, din care el solicita o parte consistentă, erau de fapt aproape toate moşiile familiei Csarnavoda, care moştenise între timp averea familiilor rude (de Lazuri şi de Vasvari). *Ibidem.*

şi darurile de nuntă şi sfertul filial după moşiile de moştenire. Este debutul unui proces îndelungat şi sinuos, care durează aproape o jumătate de veac. În anul 1446, preotul Grisogonus şi Nicolae, ambii de Csarnavoda, ocupă părţile de moşii deja obţinute de familia de Vetiş pe linie feminină, profitând de o perioadă politică şi militară mai haotică. Conflictul pare a fi încheiat definitiv când judele curţii regale decide împroprietărirea lui Gheorghe de Vetiş în detrimentul familiei de Csarnavoda asupra proprietăţilor recuperate forţat de aceştia din urmă[20]. În momentul punerii în posesie însă, preotul Grisogonus şi ruda sa, Nicolae, ambii de Csarnavoda, s-au împotrivit violent împroprietăririi, atrăgându-şi astfel o pedeapsă dură: preotul este obligat să plătească 50 de mărci ca preţ al sângelui, iar Nicolae este condamnat la moarte pentru tentativa de ucidere a lui Gheorghe de Vetiş[21]. Moşiile celor doi sunt confiscate. Situaţia se aplanează în momentul intervenţiei rudelor din familia de Csarnavoda, care reuşesc să ajungă la un compromis cu rudele lor prin alianţă: lui Gheorghe de Vetiş şi rudelor sale îi sunt cedate întreaga moşie Csazlo (*Chazlo*) din Satu Mare[22], o treime din moşia Tămăşeni (*Waralya*), un sfert din moşia Porumbeşti (*Kewkenye*), ambele din comitatul Ugocea, partea lor din moşia Osi (*Ewsi*) şi restul moşiilor din Bihor pe care le posedau cei din familia de Csarnavoda[23]. Condamnarea lui Grisogonus şi a lui Nicolae a fost anulată în schimb de câştigătorii procesului.

Sentinţa din anul 1446 nu a fost satisfăcătoare, se pare, pentru familia de Vetiş, care continuă să urmărească în instanţă obţinerea unei părţi mai consistente a moştenirii Csarnavoda, utilizând ca argument drepturile descendenţilor pe linie feminină. Până în anul 1483, când are loc ultima înfăţişare în cadrul procesului, protagoniştii acţiunii juridice mai vechi au murit, iar noii actori prezenţi sunt, din partea familiei de Vetiş, Gheorghe de Rezege, fiul surorii lui Ştefan de Vetiş, iar din partea familiei de Csarnavoda, Egidiu şi Ioan[24]. De data aceasta însă, circumstanţele nu mai sunt favorabile acuzatorilor. Reprezentanţii familiei de Csarnavoda demonstrează, cu ajutorul documentului din anul 1446, că procesul fusese deja încheiat, iar datoriile familiei faţă de descendenţii pe linie feminină plătite. Palatinul îl condamnă astfel pe Gheorghe de Rezege, *in facto calumpnie*, la plata a 50 de mărci (din care două treimi revin palatinului, o treime câştigătorilor procesului) şi anulează întreaga documentaţie a acţiunii juridice[25].

În privinţa relaţiilor membrilor neamului Káta cu alte familii nobiliare care descind de asemenea din neam, este vizibil, pe baza celor prezentate mai sus, că nu se poate defini un model comportamental. Prezentarea separată a relaţiilor cu familii descendente din neam a avut astfel rolul de a preciza, folosind şi metoda excluderii, care sunt factorii care contribuie la naşterea şi evoluţia conflictului juridic (cel mai bine reprezentat în documente) dintre familiile nobiliare. Astfel, putem afirma cu destulă certitudine în cazul neamului Káta că factorul descendenţei de neam, cel puţin pentru secolele XIV-XV, când ne putem hazarda în asemenea demonstraţii, nu se manifestă în cadrul relaţiilor cu alte familii similare. Putem însă preciza care sunt determinanţii primordiali care influenţează, în opinia noastră, aceste legături: conflictele se nasc în general din existenţa unor relaţii de vecinătate între protagonişti şi sunt amplificate dacă cele două familii beneficiază de o situaţie economică, respectiv prestigiu social asemănător. Descendenţa de neam nu mai reprezintă astfel criteriul de selecţie, ci contactele zonale între familii nobiliare care, indiferent de descendenţă, au dimensiuni asemănătoare.

Odată delimitaţi cei doi factori primordiali care determină instalarea stării conflictuale între familiile nobiliare, aceştia trebuie verificaţi în cazuri alternative. Astfel, vom încerca să demonstrăm validitatea teoriei expuse prin apelul la exemple privind relaţiile familiilor descendente din neamul Káta cu familii mari (în cazul Ugocea, cea mai sugestivă este familia de Perény), dar şi cu familiile de nobili mici (spre exemplu, nobilimea care provine din iobagi de cetate).

În comitatul Ugocea al secolului al XV-lea, cei mai importanţi vecini ai familiei de Csarnavoda erau, fără îndoială, stăpânii domeniului cu centrul la Nyaláb, familia de Perény. Uriaşul domeniu al acestora flanca posesiunile familiei de Csarnavoda atât dinspre nord (prin localităţile Gyula şi Batarci, cele mai sudice ale domeniului Nyaláb), cât şi dinspre sud (prin localităţile Turulung şi cele două Gherţe). Cu toate acestea, între cele două familii nu au existat conflicte de amploare, nici chiar în momentele de maximă expansiune a familiei de Csarnavoda, în secolul al XV-lea. Privind relaţiile dintre cele două familii ca pe un întreg, putem

---

[20] Documentul din 1446 este redat în transumpt în decizia finală a procesului (1483); MOL, DL 13959.

[21] *Ibidem.*

[22] În text greşit: comitatul Ugocea. *Ibidem.*

[23] *Ibidem.*

[24] MOL, DL 13959.

[25] *Ibidem.*

constata că atitudinea nobililor de Csarnavoda este în general una prudentă, care se bazează pe evitarea legăturilor cu cei ce dominau în mod evident comitatul Ugocea în acea perioadă. Astfel, nobilii de Csarnavoda (ca şi cei de Ujhely, asemănători din punct de vedere al statutului) nu devin niciodată familiarii membrilor familiei de Perény[26], dar nici nu intră vreodată într-un conflict deschis, de amploare, cu acesta. O atitudine ofensivă a familiei de Csarnavoda ar fi provocat probabil un răspuns pe măsură din partea nobililor de Pereny, al cărui preţ putea deveni greu de plătit. Încercările nobililor de Csarnavoda în acest sens şi efectele lor pot fi foarte sugestive.

În anul 1478, regele porunceşte autorităţilor competente să ancheteze cele două plângeri ale lui Ioan de Perény, conform cărora nobilii din familia de Csarnavoda i-au produs pagube materiale şi umane pe moşiile Batarci (*Batharcz*) şi Gherţa Mică (*Alsogercze*)[27], din comitatul Ugocea, precum şi în pădurile *Zarbabon* şi *Hodorlygeth*[28] care, deşi aparţineau de moşia Băbeşti, erau în proprietatea sa. Cele două plângeri dau naştere la două procese cu aceiaşi protagonişti, care se desfăşoară în paralel şi a căror rezultat poate fi foarte relevant pentru rolul pe care îl joacă diferenţa de statut. Ceea ce atrage atenţia în primul rând este rapiditatea cu care s-au desfăşurat procedurile juridice. Astfel, porunca regală a fost emisă pentru ambele anchete în aceeaşi zi: 12 noiembrie 1478[29]. Raportul comitatului privind finalizarea anchetei în cazul Batarciului şi al Gherţei Mici datează din 22 noiembrie[30], iar al conventului din Leles privind pagubele în pădurile Băbeştiului din 28 noiembrie[31]. În 22 ianuarie 1479[32], acuzaţii din familia de Csarnavoda sunt deja convocaţi în mod oficial în faţa instanţei de judecată. Hotărârea în procesul pădurilor survine în acelaşi an, în luna august, şi nu este neapărat în defavoarea nobililor de Csarnavoda[33], decât dacă presupunem (cum ar fi firesc) că o parte a terenului disputat a fost scos, ca urmare a sentinţei, din moşia Băbeşti, ai cărui proprietari erau cei din familia de Csarnavoda. Decizia referitoare la pagubele din Batarci şi Gherţa Mică datează din anul 1482, şi este destul de dură pentru familia de Csarnavoda: ei plătesc, pentru crimele comise, 80 de florini şi se obligă în numele iobagilor lor că aceştia vor compensa material pagubele produse iobagilor lui Perényi.[34] Ioan şi Egidiu de Csarnavoda anulează cu această ocazie toate documentele referitoare la proces[35], arătându-se astfel satisfăcuţi cu decizia luată. Din informaţiile pe care le avem la dispoziţie, între familia de Csarnavoda şi familia de Perény nu au mai avut loc conflicte (nici chiar mici ciocniri, cum au fost cele prezentate) care să ajungă în faţa tribunalului.

În ceea ce priveşte relaţiile cu nobilii mici din comitat, trebuie spus că aceştia reprezentau, în primul rând, baza de selectare al familiarilor. Nu cunoaştem după nume prea mulţi familiari ai familiei de Csarnavoda,[36] însă existenţa lor este menţionată în mai multe rânduri, mai ales cu prilejul unor expediţii de jaf pe moşiile altor nobili[37]. Astfel, mai multe feţe bisericeşti se plâng în 1401 că au fost atacaţi şi jefuiţi de Gheorghe, fiul lui Ştefan de Csarnavoda şi de familiarii acestuia, în timp ce străbăteau moşia Csarnavoda[38]. Atunci când sunt numiţi, familiarilor le este menţionat în mai multe cazuri doar prenumele, devenind astfel greu de identificat. În 1412, acelaşi Gheorghe de Csarnavoda, însoţit şi ajutat de familiarul său, Ştefan (*dictus Duch*) a răpit iobagii nobililor de Vaja (*Way*), ducându-i pe propria moşie[39]. În 1413, sunt menţionaţi Toma şi Dominic, familiarii

---

[26] Rolul de familiari (sau o relaţie asemănătoare celei de protector-protejat) al nobililor de Csarnavoda poate fi presupus, în opinia noastră, în relaţia dintre (viitoarea) familie Csarnavoda şi puternicul baron Amadeus Aba. În 1312, Ioan, Ştefan, Toma şi Gheorghe se plâng că, după moartea lui Aba (*post mortem Omodei palatini*), nobilii din vecinătate, coalizaţi, le-au atacat moşia; Nagy Imre (coord.) ş. a., *op. cit.*,vol. I, doc. 163. Faptul că vecinii au aşteptat moartea lui Amadeus Aba sugerează că nobilii de Csarnavoda s-ar fi bucurat de protecţia acestuia.

[27] MOL, DL 81818.

[28] Tringli István (coord.), *A Perényi család levéltára 1222-1526 (Arhiva familiei Perényi 1222-1526)*, Budapest, 2008, doc. 580.

[29] MOL, DL 81818 şi Tringli István (coord.), *op. cit.*, doc. 580.

[30] MOL, DL 81814.

[31] MOL, DL 70985.

[32] MOL, DL 81818.

[33] Pădurile sunt divizate între familia de Csarnavoda şi cea de Perény.

[34] MOL, DL 70997.

[35] MOL, DL 70996.

[36] Familiaritatea se întâlneşte în documente cel mai frecvent în secolul al XV-lea. Ne referim doar la familia de Csarnavoda pentru că aceştia erau singura familie care mai exista dintre descendenţii ramurii de Satu Mare-Ugocea a neamului Káta.

[37] Relaţia de familiaritate era utilizată se pare cel mai des în cazul actelor violente, familiarii funcţionând ca un fel de gardă personală a stăpânului. Diana Iegar, „Relaţia de familiaritate în Ugocea secolului al XV-lea", in *Satu Mare. Studii şi comunicări*, 2008, p. 17-18.

[38] Mályusz Elemér (coord.), *Zsigmond-kori oklevéltár (Documente din perioada lui Sigismund de Luxemburg)*, vol. II, Budapest, 1956, doc. 870.

[39] Mályusz Elemér–Borsa Iván (coord.), *Zsigmond-kori oklevéltár (Documente din perioada lui Sigismund de Luxemburg)*, vol. III, doc. 2125.

nobililor de Csarnavoda, care au fost jefuiţi pe moşia stăpânului lor[40]. În acelaşi an, doi dintre familiarii lui Gheorghe de Csarnavoda, Iacob şi Petru, au fost ucişi pe moşia Halabor din Bereg[41]. Nici statutul social al familiarilor (nobili sau iobagi) nu este prezentat. Având în vedere însă că marea majoritate a extracţiilor de familiari are loc din rândul nobilimii[42], putem să presupunem respectarea aceleaşi reguli şi în cazul familiei de Csarnavoda. În general, familiarii sunt nobili mici, din satele din împrejurimea domeniului familiei sau din acelaşi comitat. Regula este respectată şi în puţinele cazuri în care avem informaţii mai complete despre familiari[43].

Conflicte de amploare nu apar în relaţiile familiei de Csarnavoda cu nobilii mici. Atunci când între aceşti protagonişti se nasc diverse ciocniri privind proprietatea, sentinţa finală depinde în mare măsură de relaţiile de care beneficiază în acel moment nobilul de statut superior, respectiv dacă se află în graţia sau dizgraţia baronilor regali sau chiar a regelui. Aşa se întâmplă în anul 1373, când Petru Cudar, judele curţii regale, ia o decizie favorabilă familiarului său, Nicolae *Fekech* de Vasvari[44], în ciuda anchetelor judiciare care aşezau dreptatea de partea iobagilor de cetate înnobilaţi din Rad şi Megyer (comitatul Szabolcs)[45]. Următorul jude al curţii regale, Iacob Szepesi, a schimbat însă decizia predecesorului său, pe baza aceloraşi documente[46]. Este uşor de presupus astfel că, într-o lume bazată pe relaţii personale, un conflict deschis cu un nobil cu un statut perceput ca superior din mai multe motive (putere economică, demnităţi deţinute, nu în ultimul rând protecţia de care se bucură din partea unui baron) era extrem de riscant pentru un nobil modest.

În afara domeniului nobiliar şi în strânsă legătură cu acesta, funcţiile de orice natură (ecleziastică, militară, administrativă) ocupate de nobili la un moment dat oferă o măsură destul de corectă a nivelului de statut social. În măsura în care ele pot fi reconstituite, carierele nobiliare constituie deseori „veriga lipsă" sau detaliul esenţial în explicarea unor fenomene legate de istoria familiei: acumularea de proprietăţi (creşterea puterii economice), modul de desfăşurare a conflictelor juridice inter-familiale, prestigiul la nivel local, zonal sau statal.

Caracterul funcţiilor spre care tinde nobilimea provincială[47] se modifică de la o perioadă la alta, odată cu schimbările politice şi administrative la nivel statal. Astfel, dacă în secolul al XIII-lea singurele poziţii care aduc avantaje nobilimii de comitat sunt considerate cele cu caracter militar (din care se nasc numeroase donaţii regale) sau ecleziastic, odată cu formarea comitatului nobiliar, funcţiile administrative la acest nivel devin şi ele un deziderat al nobilimii. Ţelul cel mai înalt şi, prin urmare, cel mai greu de atins, devine începând cu secolul al XIV-lea accesul în aula regală[48]. Instaurarea dinastiei angevine şi schimbările care au loc la nivelul aparatului statal cu acest prilej avantajează indiscutabil ridicarea unor elemente din sânul nobilimii care până acum fusese blocată la nivel comitatens. Una dintre modalităţile cele mai răspândite şi mai eficiente prin care nobilimea comitatensă putea atinge un astfel de statut devine, la finalul secolului al XIV-lea şi în secolul al XV-lea, familiaritatea[49]. Relaţia de familiaritate este privită drept una dintre cele mai directe căi de ascensiune socială. Chiar şi în cazul unei nobilimi cu puţine şanse de acces în aula regală, familiaritatea în raport cu un demnitar al regatului, sau cu un familiar al unui asemenea demnitar constituia în sine un avantaj satisfăcător.

Familiile descendente din ramura de Satu Mare - Ugocea a neamului Káta urmează, în mare măsură, un drum asemănător celui descris mai sus. Cu toate acestea, în special pentru secolele XIV-XV, carierele nobiliare ale familiilor descendente nu sunt bine reprezentate. În foarte puţine cazuri putem determina nu doar funcţia, ci şi relevanţa acesteia pentru familie din punct de vedere al statutului social. În unele situaţii - din păcate, şi cele

---

40 Mályusz Elemér–Borsa Iván (coord.), *op. cit.*, vol. IV, doc. 195.

41 Mályusz Elemér–Borsa Iván (coord.), *op. cit.*, vol. IV, doc. 1214.

42 Vezi Diana Iegar, *op. cit.*, p. 15.

43 În 1446, familiarul lui Nicolae de Csarnavoda este Dumitru de Homoch; Neumann Tibor (coord.), *op. cit.*, doc. 189.

44 MOL, DL 24910.

45 În 1366, conventul din Leles a realizat o ascultare de martori, în urma căreia a reieşit că (actualii) nobili de Rad şi Megyer au fost încă „din timpul regelui Ştefan I" (formă de exprimare metaforică, care nu datează, ci argumentează în mai multe cazuri anumite drepturi pentru care nu există document scris) iobagi de cetate (cu alte cuvinte, aveau drept de proprietate asupra moşiilor aflate în posesia lui Vasvari); MOL, DL 24910.

46 MOL, DL 55831.

47 Ne referim aici la nobilimea comitatensă, distinctă de aristocraţie (mai târziu, baronii regatului), care se bucură, uneori ereditar, de cele mai înalte demnităţi şi care funcţionează la nivelul curţii regale.

48 Engel Pál, *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében (Societatea nobiliară din comitatul Ung în evul mediu)*, Budapest, 1998, p. 43.

49 *Ibidem*, p. 47.

mai semnificative - informaţiile sunt lacunare şi nu au putut fi verificate prin apelul la alte surse[50].

Din punct de vedere al carierelor militare, fără îndoială cel mai important reprezentant al neamului Káta, în secolul al XIII-lea, este Toma. Ca urmare a carierei sale militare în armata regelui Ştefan al V-lea şi apoi în cea a fiului său, Ladislau al IV-lea, Toma este extrem de favorizat de către cei doi suverani, reuşind să-şi mărească semnificativ domeniul. Astfel, pe parcursul a aproximativ trei decenii, el primeşte, prin donaţie regală, nu mai puţin de patru moşii[51], reuşind să-şi creeze un domeniu important în comitatul Ugocea. O altă realizare semnificativă, indicator al puterii materiale dobândite şi al prestigiului social, este construirea cetăţii care îi poartă numele (Tămăşeni)[52], în hotarul moşiei ancestrale de neam, Băbeşti.

Toma a jucat, fără îndoială, rolul principal în cadrul neamului Káta pe durata vieţii sale, ca urmare a poziţiei sale superioare, câştigate pe cale militară. Urmaşii săi din familia de Lazuri nu au reuşit însă să păstreze domeniul creat de Toma, prăbuşindu-se într-un interval de câteva decenii.

Funcţiile ecleziastice au fost frecvente printre membrii neamului Káta încă de la începutul secolului al XIII-lea. Astfel, primul menţionat, în anul 1303, este Nicolae, fiul lui Gabriel, ca arhidiacon de Satu Mare[53]. Iacob de Csarnavoda ocupa, în jurul anului 1348, funcţia de canonic de Oradea[54]. Cel mai bine cunoaştem însă activitatea lui Grisogonus de Csarnavoda, a cărui cea mai înaltă funcţie la nivel ecleziastic este cea de vicar de Tăşnad al episcopului Transilvaniei[55]. S-a născut cel mai probabil înainte de 1400, ca fiu al lui Gheorghe de Csarnavoda şi al Luciei de Takos. Documentele menţionează un frate al lui Grisogonus, Antoniu[56], probabil şi motivul pentru care acesta a fost îndemnat înspre o carieră ecleziastică. Antoniu a murit de tânăr şi fără urmaşi, ultima sursă care îl pomeneşte datând din 1414[57]. Singurele rude apropiate ale lui Grisogonus au rămas, după dispariţia fratelui său, cele două surori, Clara şi Iuliana,[58] şi a devenit astfel clar că opţiunea lui Grisogonus (sau mai degrabă a familiei sale) înspre funcţia ecleziastică nu a fost cea mai fericită alegere. Odată cu Grisogonus, se stinge ramura familiei Csarnavoda de care aparţinea vicarul. Cariera ecleziastică a lui Grisogonus poate fi urmărită pe trei niveluri: este menţionat iniţial ca prezbiter (1425)[59], apoi ca vicar de Tăşnad al episcopului Transilvaniei (1434)[60], apoi doar în calitate de preot, fără funcţie (1439)[61].

Grisogonus este un însă un personaj complex şi controversat, care, în ciuda apartenenţei sale la cler, s-a manifestat extrem de activ în ascensiunea familiei sale. Alături de Nicolae de Csarnavoda şi, după moartea acestuia[62], de fratele său Egidiu, joacă rolul de lider în procesele legate de proprietate şi în toate acţiunile familiei de Csarnavoda, nu de puţine ori violente. Înainte de 1418 întreprinde, alături de rudele sale din familia de Csarnavoda, o acţiune de pedepsire a preotului paroh din Tămăşeni, *ratione casualis concremationis et combustionis cuiusdam libri breviarii parochialis ecclesie de dicta Varalya*[63]. Acţionând în calitate de patroni ai bisericii din sat, nobilii de Csarnavoda (cu participarea lui Grisogonus) îi confiscă parohului întreaga avere din Satu Mare (*Zathmar*), îl arestează şi îl agresează fizic[64]. După ce preotul iniţiază o acţiune juridică în faţa vicarului de la Esztergom, nobilii de Csarnavoda revin la sentimente mai bune, iertându-i faptele reprobabile şi com-

---

50 Este cazul unui anume Vitus de Vasvari, descris în Cronica lui Ioan Thuróczy ca *regis Caroli Capellanus... Nitriensis Episcopus anno 1338, ortus e Comitatu Szathmár;* Chron. Thurocz II. C. XCVII. Documentele nu ne permit însă să-i găsim locul acestui înalt personaj nici măcar în genealogia familiei de Vasvari. Situaţia se repetă în anul 1470, în documentul adresat lui *Dominicus de Charnavoda Ladislaus magnus et Simone Byzo castellani de Zakmar;* MOL, DL 17017. Este posibil ca această funcţie să se refere la o altă cetate din comitat, deoarece nu există date care să ateste existenţa cetăţii Satu Mare în acea perioadă.

51 Porumbeşti (Georgius Fejér (coord.), *op. cit.,* V/2, p. 164-166), Halmeu (Georgius Fejér (coord.), *op. cit.*, p. 166-168), Keresztur (Nagy Imre (coord.), *Hazai Okmánytár*, vol. VIII, doc. 369), Surany (Szentpétery Imre – Borsa Iván (coord.), *op. cit.*, vol. II, doc. 2954).

52 Prima menţiune documentară a cetăţii datează din anul 1284; Nagy Imre (coord.) ş. a., *op. cit.*, vol. I, doc. 57.

53 Kristó Gyula (coord.) *Anjou-kori oklevéltár (Documentele perioadei Angevine)*, vol. I, doc. 383.

54 Georgius Fejér (coord.), *op. cit.*, IX/1, 602.

55 MOL, DL 54889.

56 Engel Pál, *Középkori magyar genealógia (Genealogia Ungariei medievale), CD-ROM, 2003.*

57 *Ibidem.*

58 *Ibidem.*

59 MOL, DL 54466.

60 MOL, DL 54889.

61 MOL, DL 70886.

62 Ultima menţiune a lui Nicolae datează din anul 1453; Nagy Imre (coord.) ş. a., *op. cit.*, vol. IX, doc. 393. Fratele său, Egidiu, trăieşte până în 1489; Neumann Tibor (coord.), *op. cit.*, doc. 232.

63 Mályusz Elemér–Borsa Iván (coord.), *op. cit.*, vol. VI, doc. 2513.

64 *Ibidem.*

pensând agresiunile prin oferirea a jumătate din profitul parohiei Tămăşeni pe anul în curs[65]. În anul 1446, preotul Grisogonus şi Nicolae de Csarnavoda sunt condamnaţi într-un proces împotriva familiei de Vetiş pentru tentativă de omor[66]. Pe Grisogonus doar apartenenţa la tagma bisericească îl scapă de la condamnarea la moarte, în schimb complicele său, Nicolae, este sancţionat cu tăierea capului[67]. Familia de Csarnavoda plăteşte cu o parte a proprietăţilor răscumpărarea vieţii lui Nicolae şi a averii celor doi.

Grisogonus nu ocoleşte nici conflictele de mică amploare, şicanele şi confruntările violente care izbucnesc deseori între nobili vecini. În anul 1439, este chemat de către nobilii *Kethes*, alături de rudele sale, în faţa instanţei de judecată, pentru faptele violente săvârşite împotriva lor[68]. În anul 1447, Grisogonus şi Egidiu de Csarnavoda sunt acuzaţi de nobilii de Kyswarada că au furat porcii iobagilor lor din moşiile Kissurany (*Kysswran*), Marok (*Marky*) şi Papi (*Papy*)[69]. Se pare însă că nu acţiunile în interesul familiei au deranjat autorităţile ecleziastice, ci însuşirea pe nedrept a unei cantităţi oarecare de vin, pentru care Grisogonus este excomunicat cândva înainte de anul 1431[70].

Grisogonus este menţionat pentru ultima dată în documente în anul 1450, locul său de reprezentant al familiei de Csarnavoda fiind luat de Egidiu.

În ceea ce priveşte carierele administrative ale nobililor din familiile succesoare neamului Káta, informaţiile sunt puţine şi disparate. În perioada în care comitatul nobiliar începe să funcţioneze în mod specific, Ioan, fiul lui Gabriel de Csarnavoda se numără printre primii juzi nobiliari ai comitatului Bereg cunoscuţi nominal (1308)[71]. În 1342, Gabriel, fiul lui Ioan de Surany ocupă aceeaşi funcţie[72]. Mai târziu, când funcţiile legate de comitat nu mai reprezintă un deziderat al nobilimii locale, Ioan de Surany ocupă funcţia de jurat asesor al aceluiaşi comitat[73]. Rolul familiei de Csarnavoda în comitat (şi de această dată, tot în comitatul Bereg) este vizibil însă cu prilejul unui document emis de regele Matia în anul 1463. Suveranul se adresează direct lui Egidiu de Csarnavoda, Nicolae de Nagybegany şi Andrei de Lonya, însărcinându-i să ancheteze ocuparea domeniului reginei care ţinea de cetatea Munkács[74].

Cele mai semnificative funcţii administrative le-a deţinut în schimb cealaltă ramură descendentă din neamul Káta, familia Vasvari. Şirul carierelor administrative ale familiei de Vasvari este deschis de Toma, care ocupă între 1354 şi 1355 funcţia de vicecomite al comitatului Bereg[75]. Cei care se remarcă pe acest drum sunt însă fiii acestui Toma, Ioan şi mai ales Nicolae *Fekech* de Vasvari. Nicolae îşi succedă tatăl în funcţia de vicecomite al comitatului Bereg, între anii 1356-1359. Această calitate era însoţită probabil şi de aceea de familiar al comitelui de Bereg de atunci, Marocsuk, care făcea în acelaşi timp parte din aula regală, ocupând funcţia de *magister agasonum regalium*[76]. Dispunând de acest avantaj, drumul său propriu spre aula regală era mai accesibil ca niciodată. Probabil şi datorită unor merite militare, dar fără îndoială şi datorită atuurilor de care dispunea în calitate de familiar, a intrat în graţia regelui Ludovic de Anjou. Într-o primă etapă, în anul 1363, regele îl scoate pe Nicolae *Fekech* şi pe fratele său, Ioan, de sub autoritatea comitelui de comitat şi îi aşează sub oblăduirea directă a regelui, a palatinului şi a curţii regele[77]. Recompensele materiale nu întârzie nici ele să apară: suveranul le donează, în aceeaşi perioadă, moşiile Rad şi Megyer din comitatul Szabolcs[78]. Nicolae însă profită cel mai mult de avantajele graţiei regale. Dispunând acum de un protector pe măsura

---

65 *Ibidem.*

66 MOL, DL 13959.

67 *Ibidem.*

68 Documentul este unul de amânare, iar natura exactă a violenţei nu este precizată. Nu cunoaştem deznodământul procesului; MOL, DL 70886.

69 MOL, DL 88225.

70 Se păstrează documentul prin care Grisogonus îşi răscumpără financiar greşeala, datând din anul 1431; MOL, DL 54892.

71 Neumann Tibor (coord.), *op. cit.*, doc. 6.

72 *Ibidem.*

73 Neumann Tibor (coord.), *op. cit.*, doc. 14.

74 Neumann Tibor (coord.), *op. cit.*, doc. 211. Documentul precizează că, în mod normal, intra în sarcina comitelui şi vicecomitelui de Bereg să ancheteze infracţiunea, însă aceştia erau ambii familiarii reginei şi, deci, reprezentau legal în cadrul procesului partea vătămată. Regele sesizează astfel conflictul de interese ivit din implicarea în proces a autorităţilor comitatului Bereg atât în calitate de „avocaţi" ai proprietarului domeniului de Munkacs, cât şi de judecători.

75 Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457 (Arhontologia laică a Ungariei),* vol. I-II, CD-ROM, Budapest, 1996.

76 *Ibidem.*

77 MOL, DL 51979.

78 Mályusz Elemér–Borsa Iván (coord.), *op. cit.*, vol. I, doc. 130.

statutului său superior, în persoana lui Petru Cudar, acesta ocupă demnitatea de vice-paharnic regal în anul 1365[79]. Relaţia de familiaritate i-a oferit lui Nicolae Fekech şi alte avantaje: în 1373, Petru Cudar, devenit jude al curţii regale, decide în mod arbitrar în favoarea protejatului său în procesul pe care Nicolae îl avea cu foştii proprietari ai moşiilor Rad şi Megyer[80].

În ciuda complexităţii exemplelor pe care le avem la dispoziţie în ceea ce priveşte relaţia familiilor descendente din neamul Kata cu alte familii nobile din comitat, devine din ce în ce mai vizibil că nu se poate defini un model comportamental al acestora în funcţie de originea antropologică. În urma analizelor efectuate, putem să observăm că, în secolele XIV-XV, factorul descendenţei de neam nu se manifestă în cadrul relaţiilor cu alte familii similare. În schimb, este vizibil că cel puţin conflictele, în privinţa cărora avem cele mai multe date documentare, izvorăsc în mod aproape banal între doi nobili vecini şi sunt mai frecvente şi mai îndelungate dacă două familii beneficiază de o situaţie economică asemănătoare. Extrapolând, se poate pune problema dacă nu tocmai descendenţa de neam a anumitor familii le impune statutul economic asemănător la un anumit moment din timp. Astfel, mulţi dintre cel care îşi au originea într-un strămoş care primise o donaţie regală se situează, de obicei, cu un secol sau două mai târziu în rândul nobilimii mijlocii a regatului, mai sus decât nobilii mici, eventual descendenţi ai iobagilor de cetate, dar mai jos decât aristocraţia regatului, care, stabilizată la finalul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor, exclusese deja din rândurile ei pe majoritatea celor care fuseseră puternici în vechea orânduire. Dacă supravieţuiseră stingerii naturale sau nu se ruinaseră în cadrul vreunui proces, existau multe şanse ca familiile să se menţină la un nivel economic – şi social – relativ echilibrat, nu doar pe axa proprie, ci şi în comparaţie cu alţi nobili descendenţi din neam. Cu toate acestea, nu se poate determina un comportament social tipic nobilimii descendente din neam, cel puţin la nivelul datelor pe care le avem la dispoziţie. Legătura se poate face doar mult mai direct, pe baza similarităţii de statut social şi/sau economic, şi al relaţiilor de vecinătate.

Bibliografie:

Arhivele Naţionale ale Ungariei, fond *Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (Colecţia documentelor de dinainte de Mohács, Arhiva Diplomatică).*

Engel Pál, *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében (Societatea nobiliară din comitatul medieval Ung)*, Budapest, 1998.

Engel Pál, *Középkori magyar genealógia (Genealogia Ungariei medievale)*, CD-ROM, 2003.

Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457 (Arhontologia laică a Ungariei)*, vol. I-II, CD-ROM, Budapest, 1996.

Georgius Fejér (coord.), *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. V, Buda, 1829.

Iegar, Diana, „Relaţia de familiaritate în Ugocea secolului al XV-lea", in *Satu Mare. Studii şi comunicări*, 2008, p. 15-24.

Kristó Gyula (coord.), *Anjou-kori oklevéltár (Documentele perioadei Angevine)*, vol. I, Budapest-Szeged, 1990.

Mályusz Elemér (coord.), *Zsigmond-kori oklevéltár (Documente din perioada lui Sigismund de Luxemburg)*, vol. II, Budapest, 1956.

Mályusz Elemér–Borsa Iván (coord.), *Zsigmond-kori oklevéltár (Documente din perioada lui Sigismund de Luxemburg)*, vol. III, IV, VI.

Nagy Imre (coord.) ş. a., *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának oklevéltára (Documentele familiei Zichy)*, vol. I, Pest, 1871.

Nagy Imre (coord.), *Hazai Okmánytár*, vol. VIII, Budapest, 1891.

Neumann Tibor (coord.), *Bereg megye hatóságának oklevelei, 1299-1526 (Diplomele instituţiilor comitatului Bereg 1299-1526)*, Nyiregyháza, 2006.

Szabó István, *Ugocsa megye (Comitatul Ugocea)*, Budapest, 1937.

Szentpétery Imre – Borsa Iván (coord.), *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Indexul critic al documentelor arpadiene)*, vol. II, Budapest, 1961.

Tringli István (coord.), *A Perényi család levéltára 1222-1526 (Arhiva familiei Perényi 1222-1526)*, Budapest, 2008.

---

79 Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája…*

80 MOL, DL 24910.

Connections between Noble Families in the County of Ugocea.
The Role of the Kindred Origin

Case study: families descending from the Káta kindred

(Abstract)

The study researches the possible influences of the kindred origin on the behavior of noble families in a well-determined geographic and administrative unit that comprises the whole specter of the social elite: the County. In other words, if a noble family is influenced or not by its kindred origin in establishing various connections (matrimonial alliances, familiarity connections, other forms of relationship) with the county neighbors. To answer these questions, I followed three directions of investigation, centered on the Káta kindred, as a case study. The first one comprises the connections between the families of the Káta kindred and noble families with a similar kindred origin. The second one, complementary to the first, tries to determine the behavioral mechanisms of the Káta descendents in establishing connections with noble families of non-kindred origin. The purpose of the second direction is to exclude patterns revealed by the first investigation, which could prove to be non-specific. The third research direction comprises the careers of different members of the noble families with kindred origin that could determine a predilection for following certain types of careers.

Despite the complexity of the examples offered above, the study revealed that no behavior pattern can be proved for the noble families with kindred origin in their manner of establishing connections with the other members of the social elite. Nevertheless, the analysis revealed that in the 14th and 15th centuries, the conflicts are frequent between neighbors, and that they are deeper if the two rival families have a similar economic status. Not the different origin is the main cause of peaceful/adversarial relations between noble families, but much more obvious causes, such as economical rivalry and casual quarrels between neighbors.

Un document din anul 1749 despre mănăstirile din Maramureş

Viorel CIUBOTĂ
Liuba HORVAT

Despre mănăstiri şi viaţa mănăstirească s-a scris relativ mult, acest subiect fiind o preocupare constantă a istoriografiei româneşti de peste 100 de ani. Pentru Maramureş şi viaţa mănăstirească de acolo istoriografia se diversifică, apărând pe scenă şi istorici ucraineni, astfel că, de exemplu, un subiect cum este cel al mănăstirii „Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril" din Perii Maramureşului (azi Hruşevo) devine un obiect de dispută între istoriografiile românească şi ucraineană, stârnind presiuni, argumente şi contraargumente, fiecare parte încercând să-şi atribuie acest loc simbolic. Vom cita doar câteva din lucrările mai noi asupra acestui subiect şi care ne pot crea o imagine asupra stării actuale a istoriografiei bisericeşti despre Maramureş. În anul 2009 a apărut lucrarea Protosinghelului Dr. Macarie Motogna, închinată mănăstirilor din Maramureş şi monahismului din partea de nord a Transilvaniei[1], în timp ce în Ucraina apăruse în anul 2008 lucrarea diaconului Olecsandr Monici, consacrată în mare aceluiaşi subiect, cu o privire specială asupra mănăstirii din Hruşevo[2]. Ce este trist este faptul că nici unul din cei doi istorici nu foloseşte lucrările despre domeniu apărute în istoriografia celuilalt!

Documentul de care ne ocupăm este unul de o factură specială, fiind publicat până acum în mai multe versiuni aproape identice. Prima versiune a fost publicată de A. Petrov în anul 1905 la Sankt Petersburg, într-o bine cunoscută lucrare consacrată istoriei Rusiei Transcarpatice[3]. Din păcate, el a publicat doar datele cu caracter istoric lăsând deoparte descrierile propriu-zise ale mănăstirilor, folosind o copie din anul 1788, care atunci se afla în biblioteca episcopiei de Mukacevo, iar astăzi în colecţiile Muzeului regional al Transcarpatiei. În anul 2007 se publică într-un volum de documente privind Episcopia greco-catolică de Mukacevo o versiune a documentului, aflată în Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia şi care era o copie veche aparţinând arhivei mănăstirii bazilitane „Sfântul Nicolae" de la Mukacevo. Este de observat că arhivarul mănăstirii nu a ştiut de când data documentul, notând pe margine „Conscrierea mănăstirilor din Maramureş 1723".

Pasaje largi din descrierea mănăstirilor foloseşte şi arhimandritul Vasili Pronin într-o lucrare apărută în anul 2005, în care face ample referiri la documentul din anul 1749[4]. El foloseşte chiar şi surse româneşti, mai ales pe Mihalyi, Reli, Iorga şi Bud. Ultima versiune a documentului din 1749 a apărut în anul 2010 şi se datorează Tatianei Svenina, care publică documentul aflat în colecţiile Muzeului regional, precum şi o inspecţie efectuată în anul 1754 în mănăstirile din Maramureş, inspecţie semnată de Mihai Roffi, vice-jude al comitatului Maramureş şi Nicolae Szakadoski, asesor al Tablei judiciare a Comitatului Maramureş. Documentul a intrat în colecţia muzeului în anul 1961, fiind predat de mănăstirea „Sfântul Nicolae" din Mukacevo.

Revenind la documentul pe care dorim să-l prezentăm şi care se află în fondul Mănăstirea „Sfântul Nicolae" din Mukacevo (fond 64, opis 1, dosar 66), el reprezintă o copie după vizitaţia făcută în anul 1749 de Manase Puskas, egumenul mănăstirii din Bedevlea, documentul vizitaţiei stârnind mari nemulţumiri deoarece conscrisese tot ceea ce găsise prin mănăstiri, fără a ţine seama de proprietatea privată a unora din vieţuitorii din aceste sfinte locaşuri. Numele celui care a întocmit actul din 1749 se poate desluşi lesne din protocolul vizitaţiei pe care cei doi oficiali ai comitatului o fac în anul 1754[5].

Valoarea documentului, după opinia noastră, constă în descrierea amănunţită a celor 13 mănăstiri din comitatul Maramureş (descrierea lăcaşurilor de cult, a inventarului mobil şi imobil al mănăstirilor) şi mai puţin a datelor istorice, care, de obicei, au o vechime de cel mult 50 de ani.

Mănăstirile erau mici şi sărace, dovadă stând inventarele lor. Ele erau la bunul plac al satelor pe teritoriul cărora se aflau, deseori sătenii ocupându-le pământurile, luându-le bunurile sau chiar, cum este cazul mănăstirii

---

[1] Protos. Dr. Macarie Motogna, *Monahismul ortodox din Maramureş şi Transilvania Septentrională până la începutul secolului al XIX-lea*, Rohia, 2009.

[2] Diacon Olecsandr Monici, *Maramoroska sviatinia: narisi z istorii Grusivskogo monastiria*, Ujgorod, 2008.

[3] A.Petrov, *Materiali dlia istorii Ugorskai Rusi. 1. Staraia vera i uniia XVII-XVIII vv.*, Sankt – Petersburg, 1905, p.15 -17.

[4] Arhimandrit Vasili Pronin, *Istoriaţ erkvi na Zakarpate*, Mukacevo, 2005, p. 131-132, 276-290.

[5] Sevnina Tetiana, „Pokraini napisi v rukopisnih knigah i starodrukah XV-XIX st.v kolekţii fondiv Zakarpatskovo Kraiznavciovo Muzeiu", în *Naukovii Zbirnik Zakarpatskovo Kraiznavciovo Muzeiu*, IV, 2000.

din Dragovo, bătându-i şi pedepsindu-i pe călugări. Că datele din această descriere sunt veridice o demonstrează relatarea călugărului Vasile de la Biserica Albă, datând din anul 1742 şi care prezintă inventarul mobil şi imobil al mănăstirii din anii 1728 şi 1742. În anul 1742, mănăstirea avea 6 boi în valoare de 120 florini, două vaci în preţ de 30 florini, juninci în preţ de 30 florini şi semănături de 20 merţe de grâu[6].

Din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea se păstrează mai multe documente despre aceste mănăstiri, şi mai ales despre bunurile lor. Documentele datează din anii 1779-1780. Este de observat că o bună parte a mănăstirilor nu mai sunt pomenite. Probabil că între timp se desfiinţaseră[7]. Astfel, la 1779 mănăstirea Uglea avea trei sesii lucrate de inqvilini (jeleri) şi două sesii nelucrate. Mănăstirea Boroneavo avea doar terenul pe care era construcţia. Mănăstirea din Bedevlea avea patru sesii de teren lucrate. Mănăstirea din Bârsana avea două sesii lucrate de jeleri şi două nelucrate, iar Mănăstirea Giuleşti avea cinci sesii lucrate[8]. În ceea ce priveşte numărul de călugări şi de alte persoane aflate în slujba mănăstirii, precum şi a oilor şi a vitelor aflate în proprietatea lăcaşelor de cult, există o statistică extrem de concludentă din anul 1770 care ne oferă următoarele date:[9] în mănăstirea Uglea trăiau şase monahi care aveau în serviciul mănăstirii 14 supuşi şi servitori şi o turmă de oi şi vite de 74 capete; la Mănăstirea Boroneavo trăia un singur călugăr, care avea patru supuşi şi servitori şi opt animale; în Bedevlea trăia un singur călugăr cu 3 supuşi şi servitori şi 6 animale; în Mănăstirea Bârsana trăiau doi călugări cu patru supuşi şi servitori şi 10 animale; în fine, la Mănăstirea Giuleşti trăia un singur călugăr cu trei supuşi şi servitori şi 7 animale. De menţionat că adresa era semnată de Anton Koţak, ordinar al mănăstirii „Sfântul Vasile" din Uglea.

Deci, putem concluziona că mănăstirile din Maramureş erau mici şi, în general, foarte sărace, cu un număr extrem de mic de călugări, fiind mai mult un fel de schituri în care trăia câte un călugăr, în general foşti preoţi care, la bătrâneţe, se retrăgeau din viaţa lumească, după cum reiese şi din Descrierea din 1749.

Oricum situaţia nu a fost întotdeauna aşa, în secolul al XVII-lea aceste mănăstiri având mult mai mulţi monahi şi chiar şi averi însemnate. La 1450[10] se amintea într-un document de mănăstirea de la Peri (Hruşevo) şi se făcea menţiune despre egumenul Simion şi cei 10 oameni ce se mai aflau cu el în mănăstirea cea mare şi cea mică din sat. Dovadă este şi o însemnare a episcopului de Camellis, din jurnalul personal, datând din anul 1690, în care, după ce nota că a numit un vicar pentru Maramureş (situaţie care nu a fost acceptată de comitat) amintea că în Maramureş sunt trei mănăstiri (*sunt ibi tria Monasteria*). În una trăiesc mai mult de 12 monahi, în celelalte 3 - 4 monahi[11]. Este sigur că mănăstirea cea mai mare este Uglea, celelalte două putând fi Bedevlea şi Boroneavo. Nu cunoştea situaţia celor din Maramureşul Românesc.

În privinţa averii mănăstirilor se păstrează un act de fondare a mănăstirii Moisei, în care sunt trecute toate pământurile ei: „*Noi atât săracii cât şi avuţii din Moisei, nesiliţi de nimenea, ci din voia noastră liberă, am dat, am statorit şi am fondat Sfânta Mănăstire pe care a zidit-o în hotarul nostru al Moiseului protopopul Mihai în posesiunea şi averea strămoşească a lui (care mănăstire s-a sfinţit şi dedicat la Sfânta Marie Mare) şi anume de la amiazăzi Valea Albă, adică în Secătura popească şi pe sălaşul Popasca, am dat Sfintei Mănăstiri, anume din lazul* (teren defrişat - n.n.) *lui Alb Iacob alias Sund pe valea Bisericei în sus către miazăzi până la Măgura cea mică în vecinătatea lui Onuţ Vlasin din Moiseiu, mai încolo peste dâmbul pietros către răsărit în Valea Neagră unde se împreună dealurile, adică cele două Măguri, în jos de aceea pe apă în jos până la lazul lui Vlasin Dzunte, iarăşi în jos de aceea către lazul lui Ilie Vlasin şi din posesiunea lui Ilie Vlasin iarăşi se întoarce în posesiunea lui Alb Iacob alias Sund, până la Valea Porgolat, acolo unde s-a început.*"[12]

Mănăstirea Uglea, fondată din vechime (*ob antiqvitatem Fundationis*) avea ca patroni pe micii nobili din localitate: familiile Vasile, Ioan şi Mihai Fekete, Ioan, Mihai şi Petru Fejer, Ştefan Bokots, Ioan Bercsa, George Gyorgey, George Bogdan şi urmaşii rezidenţi în Uglea (*et reliqvi Uglyae residentes*).[13]

Aşa cum reiese din documente, aceste mănăstiri maramureşene sunt, în general, ctitorii familiale, mai degrabă un fel de schituri. În această privinţă, este relevantă o însemnare de pe o Psaltire tipărită

---

[6] Bud Tit, *Date istorice despre protopopiatele, parochiile şi mănăstirile române din Maramureş din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, 1911, p. 26.

[7] De exemplu, mănăstirea de la Repine era pomenită în anul 1733 (Arhiva de stat a regiunii Transcarpatia, fond 152, opis 1, inv. 533), dispărând în conscripţia din 1749.

[8] Arhiva de stat a regiunii Transcarpatia, fond 64, opis 1, inv. 1143, f. 4.

[9] *Ibidem*, f.6.

[10] Nicolae Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor,* vol.I, Vălenii de Munte, 1908, p.224.

[11] M. Lucikai, „Historia karpato-ruthenorum", în *Naukovii zbirnik muzeiu ukrainskoi kulturii u Svidniku*, nr. 16/1990, p. 47.

[12] Tit Bud, *Date istorice*, p. 92.

[13] Arhiva de stat a regiunii Transcarpatia, fond 64 opis 1, inv. 1143.

la Iaşi în anul 1743 şi aflată la mănăstirea Moiseiului: „*Carte Psaltire s-au primit în sf<ânta> mă<nă>stire Putna la schitu Moisei, ani de la H<ris>tos 1751, oc<tombrie> 5.*"[14] Mai mult, deşi trecuseră 20 de ani de la unirea religioasă a Maramureşului cu Biserica Romei, mănăstirea Moisei era considerată schit al mănăstirii ortodoxe de la Putna, ceea ce ne demonstrează rezistenţa în faţa ofensivei catolice.

Din cei 133 de preoţi care funcţionau în Maramureş, la 1751 mai existau încă 34 care fuseseră sfinţiţi în Moldova, fără să punem la socoteală pe cei sfinţiţi de episcopii ortodocşi ai Maramureşului Iosif Stoica şi Dosoftei, care alcătuiau majoritatea.

Oricum soarta acestor mici mănăstiri a fost pecetluită în anul 1781 de către împăratul reformator Iosif al II-lea, care în primul rând scoate ordinele călugăreşti de sub dependenţa papală, iar în al doilea rând desfiinţează o serie întreagă de ordine şi mănăstiri, secularizându-le averile sub motivul că n-au ţinut şcoli, n-au ocrotit bolnavi, n-au cultivat ştiinţe[15]. Iosif al II-lea dorea să-i transforme pe călugări din elemente contemplative în cetăţeni utili sau preoţi activi. Procesul acesta de închidere şi lichidare a bunurilor mănăstirilor a durat câţiva ani, întocmindu-se inventare amănunţite a bunurilor mobile şi imobile, conform ordinului nr. 4622/4241 din 4 noiembrie 1789 a Consiliului Locumtenenţial.

S-au păstrat inventarele mănăstirilor Bârsana, Uglea, Bedevlea, Boroneavo[16]. S-au creat comisii de inventariere din care a făcut parte şi un delegat din partea episcopiei. Bunurile mobile legate de cult (cărţi, vase de cult, icoane, veşminte bisericeşti) au fost lăsate episcopiei, care a creat un depozit al lor la Ujgorod în seminar şi de unde preoţii parohiilor mai sărace au putut să-şi aleagă diferite obiecte. Se păstrează mai multe chitanţe ale unor preoţi despre asemenea bunuri primite. Astfel de potire, cărţi, clopote au ajuns în parohiile din comitatele Zemplén, Ung, Bereg, sau la seminariile din Bratislava (Pojon), Ujgorod[17]. Ultima chitanţă este din data de 13 iunie 1798 şi este semnată de parohul Ioan Ortutay din Agard (comitatul Zemplén) pentru „*Calicem unum cum patena et stella*" (un potir cu disc şi steluţă).

Se pune întrebarea firească dacă aceste mănăstiri au dispărut cu adevărat, sau mai mult, a fost vorba despre o spoliere a lor de bunurile mobile şi imobile, care au intrat în proprietatea statului sau a episcopiei de Mukacevo. După părerea noastră, unele mănăstiri au continuat să funcţioneze şi după desfiinţarea lor oficială, în deceniul 9 al secolului al XVIII-lea. Astfel, mănăstirea de la Giuleşti funcţiona în anul 1803, după cum reiese dintr-o însemnare de pe un Catavasier apărut la Blaj în 1769: „*Această carte, anume Catavasier este a mănăstirii....în anul de la Isus Hristos, 1803, în luna lui iunie, în 20 de zile*"[18]. Chiar şi în anul 1911 încă se slujea în biserica mănăstirii[19]. Mănăstirea Moisei funcţiona în anul 1911, fiind sfinţită în acel an biserica de piatră de un impresionat sobor de preoţi şi o mulţime mare de credincioşi[20].

De-a lungul veacurilor este atestată existenţa şi a altor mănăstiri pe meleagurile maramureşene. Astfel, la 28 mai 1652, Protocolul comitatului Maramureş amintea de mănăstirea de la Rona şi de preotul Ioan, locuitori ai acestui aşezământ[21]. Un document din 24 iulie 1411 amintea de o mănăstire numită Cuhea (....*ad unum monasterium Kohnya monostra vocatum*)[22]. Sunt şi alte documente care atestă existenţa unor toponime referitoare la mănăstiri în hotarele satelor maramureşene: Budeşti, Călineşti, Petrova, Săcel, Rozavlea etc.

Este incontestabil că măsurile luate de autorităţile imperiale la sfârşitul veacului al XVIII-lea au dus la închiderea multor mănăstiri, punându-se capăt la una dintre întreprinderile spirituale ale maramureşenilor şi lăsând urme adânci în istoria acestor meleaguri şi în conştiinţa oamenilor, dovadă fiind faptul că toate mănăstirile din arealul maramureşean, indiferent de ţara în care se află, România sau Ucraina, au fost refăcute în diferite epoci, cele mai multe după anii 1990, fiind astăzi mănăstiri înfloritoare.

---

14 Tit Bud, *Însemnări* ...., p. 433.

15 Acad. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti 1967, p. 246.

16 Arhiva de Stat a regiuni Transcarpatia, fond 151 opis 5 inv. 449.

17 *Ibidem*, f. 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 21, 22, 24, 25, 27.

18 Ioan Bârlea, *Op. cit*, p.129.

19 Tit Bud, *Op.cit.,* p.101.

20 *Ibidem*, p. 95-99.

21 I. Aurel Pop, *Op. cit.,* p 274.

22 Dr. I. Mihaly, *Op. cit.*, p. 177.

Descrierea mănăstirilor vechi şi a celor de azi din Maramureş, începând cu Boroneavo

Mănăstirea de la Boroneavo

Anul construirii Mănăstirii de la Boroneavo este 1716[23]. Fondatorul mănăstirii este preotul Ioan Kozak, în vremea aceea paroh în Selisce[24] şi Kopaşnevo[25]. Călugărindu-se, Ioan Kozak a cumpărat cu aproximativ 40 de zloţi de la locuitorii Hustului un loc în pădure, care se afla în apropiere de pământurile contelui Hustului, unde a construit o biserică mică şi, în apropiere, o căsuţă care se păstrează până azi şi unde locuiesc călugării.

Atunci când s-a făcut descrierea mănăstirii – 5 iulie 1749 – obiectele care se aflau în inventar erau următoarele: în biserică exista un altar de lemn pe care se aflau 4 feţe de masă, un antimis al episcopului Ioanichie[26], 4 sfeşnice, 3 cruci, din care două de lemn, o gropniţă pictată, o Evanghelie, care a fost dată spre folosinţă de un iobag, Triloghion împrumutat din Kopaşnevo, un Apostol, 2 Trioduri (de Post şi de Dulce), un Orologhion (Triodul de Post şi Orologhionul au fost cumpărate de către călugărul Isaia pe banii lui, pentru ca la bătrâneţe, când nu va mai fi în putere, să primească ajutor de la mănăstire. Dar, cu toate că a muncit 30 ani pentru bunăstarea mănăstirii şi a participat la toate slujbele, în afară de o pereche de cizme nu a primit nimic, iar când a început să aibă pretenţii de la egumen, acesta i-a răspuns că şi el are dreptul să primească ca şi ceilalţi călugări; asta intră în atribuţiile monahului şi el nu este obligat să-i dea în plus), o Psaltire, 2 Octoihuri (Nou şi Vechi), 2 feloane, 2 patrafire, 2 anterie, 3 stihare, un potir din zinc, 2 linguriţe, 10 *avră,* 2 cădelniţe, pe masă 2 şervete, pe icoane 7 ştergare, catapeteasmă roşie frumoasă, 2 clopote, un prapor, un candelabru care atârnă din tavan în centru bisericii, 2 lămpi de tablă, un iconostas mic, cu stâlpi de ambele părţi. Duşumeaua era din scândură negeluită.

Căsuţa, care are la nord o cărare lungă, este compusă din 3 camere: sală de mese şi 2 chilii. Lângă casă este plasat şopronul în care se găseşte o căruţă veche, un plug, 2 topoare, o coasă, lăzi mari pentru păstrarea făinii, 3 butoaie, o sapă, o vacă, 2 viţei, 9 stupi, 20 de căruţe de fân. Lângă casă existau 8 ari de pământ: pe 2 ari era însămânţat porumb şi pe o mică suprafaţă varză. Lângă mănăstire se aflau 14 căsuţe de jeleri din care 3 erau nelocuite (goale). Jelerii aveau dreptul să cosească şi să are pământurile mănăstirii.

Mănăstirea de la Dragovo

Mănăstirea de la Dragovo a început să funcţioneze în anul 1705[27], în timpul lui Ioan Rişko. Locul pentru construirea mănăstirii a fost obţinut de la Ştefan Rişko. În schimbul acestui pământ i-a fost cumpărată o altă parcelă, unde şi astăzi locuiesc urmaşii acestuia. Locul unde se găseşte acum mănăstirea, pe atunci plin de ierburi, a fost curăţat de către tot satul. Biserica mică de lemn construită a fost sfinţită de către episcopul Iosif Stoica. Lemnul folosit pentru construcţia bisericii este bun, iar acoperişul este vechi. Altarul din biserică este din lemn, acoperit cu 4 feţe de masă. Când s-a făcut descrierea mănăstirii exista următorul inventar: antimisul episcopului Stoica, 2 cruci de lemn, gropniţă veche pictată, sfeşnice, o Evanghelie, un Slujebnic Mare, un Trifologhion, un Octoih mare, un Orologhion, 2 Trioduri (de post şi de dulce) şi 2 Psaltiri, un Trebnic şi cel de-al doilea Trebnic dintr-o culegere veche, 6 icoane Antipendii, 6 şterguri pe icoane, deasupra icoanelor pe ambele părţi, la perete, laviţe lungi, 4 lumânări uzate, tablou mare cu stareţul mănăstirii, o lustră de lemn care atârnă la mijlocul tavanului, 3 potire din care unul cu foiţă metalică care se scorojeşte, 2 discosuri, 2 steluţe, 2 aere, 5 racoviţe (anterie), un brâu, 6 feloane, 7 epitrahile, 5 stihare şi unul diaconicesc, un Orar, un iconostas vechi, 2 clopote şi un clopoţel. La vest de biserică se găseşte sala de mese, în faţa acesteia poarta, lângă poartă se află chilia, cămara, în care se află o cadă veche. În continuare este chilia sfântului părinte Procopie Hodermarszkyi[28], pe atunci vicar al Maramureşului, iar deasupra acesteia se află o chilie nelocuită care este în stare bună. De asemenea, există o căruţă, un plug, un lanţ, 2 lanţuri de fier pentru căruţă, şi unul pentru sanie, 2 burghie, o daltă, 3 topoare, un fierăstrău, 3 sape, 3 coase, 4 seceri, 2 lăzi mari pentru făină,

---

[23] Mănăstirea este amintită într-o diplomă din 2 februarie 1389, în care se făcea hotărnicirea moşiilor lui Drag, comitele secuilor. În decursul vremurilor ea a servit drept sediu unora din episcopii Maramureşului. Amintim aici pe episcopul Iosif Stoica (1690-1705) (Cf. Dr. Macarie Motogna, *Op.cit.*, p.185 şi Arh. Vasilii Pronin, *Op. cit.*, p. 276).

[24] Localitate în Ucraina, azi Nijne Seleşce.

[25] Localitate în Ucraina.

[26] Ioanikii Zeikan, episcop de Mukacevo (1652 - 08.11.1686).

[27] Mănăstirea funcţiona deja în 1 ianuarie 1699, deoarece aici şi-a ţinut episcopul Iosif Stoica un sinod cu preoţii din Ieraşul de Jos. Cf. M. Motogna, *Op.cit.,* p. 218 şi Arh. Vasilii Pronin, *Op. cit.*, p. 278.

[28] Procopie Hodermarszkyi, primul vicar greco-catolic al Maramureşului era născut în oraşul Hundertmark (comitatul Scepus). A fost numit vicar de episcopul George Bizanczy în anul 1723. Cf. Mihailo Lutskay, *Op.cit.*, nr. 18, 1992, p. 136-137.

o covată şi 2 coveţi de pâine mai mici, 2 târgi mari, 4 bărbinţe, 4 boi, un taur, 4 vaci, 2 vaci gestante în luna a patra, un viţel de un an, o măsură de porumb, 3 măsuri de hrişcă, câte un un pic de ovăz, un pic de sorg, mei, fasole, leguminoase, 9 stupi, 17 oi de lapte, 7 oi de prăsilă, un berbec, 15 miei din acest an, 28 de capre, 21 de căpriţe din acest an; fân pentru 100 de care; pământ arabil, cu un plug pe o lună, porumb însămânţat cu un plug pentru 3 zile de muncă, ovăz cu un plug pentru două zile de muncă. Lângă biserică se găsesc 3 case de jeleri în care locuiesc 3 jeleri care nu plătesc dare.

Ţăranii au venit la mănăstire, i-au legat pe ierodiaconul Kalorghera şi pe Iugas, i-au adus în sat şi acolo pe unii i-au bătut, pe alţii i-au schingiuit, unora le-au dat drumul, au făcut ce au vrut. Mărturii scrise despre acest lucru la mănăstire nu există.

Mănăstirea de la Kriciovo

Mănăstirea de la Kriciovo şi-a început activitatea în anul 1696[29]. Părintele Petru Stoica, parohul de la Kriciovo s-a călugărit după moartea soţiei la mănăstirea de la Uglea, la stareţul Parteniu, şi a primit numele de Petroniu. Peste 8-10 ani a revenit aici şi a construit pe acest loc o colibă. Acolo unde acum se află biserica a pus o cruce şi a început să cureţe locul de ierburi. Apoi l-a invitat pe episcopul Stoica, ca pe un frate bun şi l-a rugat să-i dea aprobarea de a construi o mănăstire. Aprobarea a şi fost obţinută. A cerut ajutorul sătenilor din Kriciovo, Ciumalevo, Kolodne. Cu ajutorul lor a fost curăţată o mare parte a locului, care a primit denumirea de Krasne Pole. De la domnul Grigore Rişko din Dragovo a primit în dar casa în care se ţineau slujbele până în anul 1702, când a fost construită biserica. În plus, biserica a primit ajutor în bani şi de la ostaşul Kornetaş, 200 de florini germani de aur. Când a murit, acesta a fost îngropat aici. Biserica nu era mare, era din lemn, acoperişul era mai vechi, destul de deteriorat. Icoana Sfintei Maria, care se păstra aici, a plâns 4 săptămâni, iar arhimandritul de Mukacevo, Iosif Hodermarskyi, a dus-o la Eger în 1714 sau 1715. După aceea, icoana a fost expusă în capela cetăţii din Hust de către comandantul Kuplender şi episcopul Dosoftei[30] în timpul arhimandritului de la Kriciova, Teofil Stoica. În anul 1738, noaptea, a bătut un vânt puternic care a luat de pe clopotniţă crucea şi a atârnat-o pe altar. Şi aşa a aşezat-o cum nicio mână de om nu ar fi putut s-o facă. Martorii acestei întâmplări au fost mulţi, printre ei şi ieromonahul Macarie Şagalda şi stareţul Vassian Stoica.

În biserică se găseşte un altar de lemn cu 4 şerveţele, gropniţă pictată de lemn, o cruce pictată şi una deasupra uşilor împătăteşti, un sfeşnic, un potir, antimisul lui Iosif Stoica, o Evanghelie, un Slujebnic, un Triloghion, un Apostol manuscris, 2 Trioduri (unul de post şi unul de fiecare zi), o Psaltire, un Orologhion, toate tipărite, un Liturghier, un Trebnic mic, 2 feloane, 4 epitrahile, o naracliţă, 3 aere, mitra de catifea a arhimandritului, 3 ştergare, 2 clopote (cel mai mare dăruit de Daniil). În biserică se mai găsesc cărţi şi 2 clopote. Lângă biserica de la Kriciovo se află o casă cu cămară, unde locuia călugărul cu baba. În a doua cămăruţă, care se află în faţă, trăiau babele, în a treia cămăruţă după altar locuia diaconul cu soţia. Mai existau 2 grajduri rele, o căruţă, un plug, 2 topoare, coase, 3 burghiuri, 3 sape, o cadă, 3 coveţi mici, 2 cufere, o ladă mare pentru făină, 2 hârdaie şi *o flinşă*, 4 boi, 3 vaci, un viţel, şi va mai fi unul, fiindcă una dintre cele trei vaci este gestantă, un cal, o gloabă; pământ arabil pentru 6 zile de arat cu un singur plug. În afară de pământul din jurul mănăstirii au fost însămânţate 7 măsuri de ovăz, 3 măsuri de secară, hrişcă, 2 de hamei, 8 stupi, un *port* şi un *lăstă.*

Mănăstirea de la Uglea

Data înfiinţării mănăstirii de la Uglea nu este cunoscută nici până acum. După povestirile oamenilor, ea a fost înfiinţată odată cu satul[31]. Locul pentru mănăstire a fost ales la o depărtare de o milă de sat. Biserica de lemn, construită din lemn sănătos, se află pe Krasna Hora, dar acoperişul are nevoie să fie reparat. Altarul este de lemn; pe el se află 3 şerveţele din care două de mătase, gropniţă pictată, pe perete 3 cruci de lemn, 3 antimisuri ale episcopului Ioanochie Zeikan, Iosif Stoica şi Dosoftei, un potir, o lingură de argint, 2 sfeşnice

---

[29] Macarie Motogna o datează încă în sec. al XIV-lea. *Op.cit.*, p.214 şi Arh. Vasilii Pronin, *Op. cit.*, p. 279.

[30] Episcopul Dosoftei (1718-1733), ultimul episcop ortodox al Maramureşului. Cf. M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române,* vol. II, Bucureşti, 1981, p. 199-200.

[31] Mănăstirea este atestată încă din anul 1389 ca posesiunea a familiei Codrea. În anul 1402 a intrat în proprietea Drăgoşeştilor, pentru ca să ajungă în secolele XVII-XVIII în posesia mai multor familii nobiliare locale, amintite mai sus. După distrugerea mănăstirii de la Peri ajunge cea mai mare mănăstire a Maramureşului. Aici este înmormântat ultimul episcop ortodox al Maramureşului, Dosoftei (1735), şi tot aici şi-a avut sediul episcopul Iosif Stoica. Cf. S. Reli, *Biserica ortodoxă din Maramureş în vremurile trecute,* Cernăuţi 1938, p. 99-127; M. Motogna, *Op. cit.*, p.260-261 şi Arh. Vasilii Pronin, *Op. cit.,* p. 279.

vechi, o cruce cu lănţişor de argint în aminirea episcopului Dosoftei, care este înmormântat aici, o Evanghelie, iar a doua manuscris, 2 Slujebnice, un Triloghion, un Apostol şi un Apostol manuscris, Minei manuscris pe 12 luni, un Octoih şi unul manuscris, 2 Trioduri (de post şi de fiecare zi), 2 Trebnice (mare şi mic), un Orologhion, 2 Psaltiri, 2 Acatistiere, Minee manuscrise pe 12 luni, o Evanghelie de învăţătură manuscris, o sabie spirituală (?), un Doroftei tipărit[32], blagoslovit de părintele Teodosie, care 26 de ani a fost egumen în Dragovo, 2 feloane de mătase, 5 epitrahile, 6 stihare şi un stihar diaconesc, 2 orarii, 3 naracliţe, 2 aere, sau două perechi şi o masă, 2 cădelniţe, 8 şerveţele pe scaun, 12 ştergare, 4 clopote cu sunet plăcut, o trapeză şi o masă, 4 chilii şi 5 chilii părăginite. Lângă biserică se găseşte casa slugilor, lângă ea, grajdul pentru un cal şi pentru o vacă. În jurul mănăstirii se găseau 4 case de jeleri. În proprietatea jelerilor se aflau: o moară cu o piatră, căruţă pentru boi, plug de fier, 5 topoare, 4 burghie, 4 coase, o daltă, o piedică pentru cal, 5 lăzi mari de făină şi 2 lăzi mai mici pentru făină, o covată pentru pâine şi două mici, 37 de stupi, iconostas vechi, 4 boi, 4 tăuraşi de un an, 5 vaci, 2 vaci sterpe, un viţel de un an, un tăuraş, un viţel de lapte de un an, un cal. Câte un pic de porumb şi ovăz. 36 de oi de lapte, un berbec, 29 de miei de un an. Pământ arabil pentru porumb pentru 3 zile de arat, pentru ovăz pentru 3 zile, pământ pentru hrişcă pentru 3 zile şi câte un pic pentru secară. Pământurile şi pajiştile le-am văzut cu ochii mei. Hârtii pentru proprietăţi nu există, numai mărturia păzitorului mănăstirii.

Mănăstirea din Vilhivtsi

Mănăstirea de la Vilhivtsi a fost construită în 1708 de către iereul Ioan Zubriţii, în timpul protopopului Dimitrii din Vilhivtsi[33]. Înainte de evenimentele descrierii, iereul Ioan s-a călugărit, în timpul episcopului Stoica. După spusele solgabirăului[34] (primar) din Vilhivtsi, protopopul Dimitrii din Vilhivtsi a rămas văduv cu mulţi copii. Neştiind ce să facă, s-a călugărit, primind numele de Dosoftei, iar mai târziu a devenit episcop şi a rămas la mănăstire. Biserica mănăstirii este mică, de lemn, acoperişul vechi şi altarul de lemn, pe el găsindu-se 4 şerveţele, o gropniţă veche, antimisul înrămat al episcopului Stoica, o cruce pictată, potir, 2 feloane din epitrahil, o naracliţă, 6 feţe de masă, 3 şterguri, o Evanghelie, un Liturghier, un Triloghion, un Octoih, un Apostol, 2 Trioduri (de post şi de fiecare zi), o Pasltire, un Liturghier, un clopot, un grajd împrejmuit, iar al doilea în ruină, 2 case sub un acoperiş. În aripa de vest, o chilie, 13 cercuri pentru căruţă, plug, 4 topoare, 2 burghie, o sapă, 6 boi, 4 vaci şi o vacă de un an stearpă, 4 viţei de un an, un cal, 20 de care de fân, 23 de stupi, 2 butoaie pentru varză, o ladă pentru făină, 5 viţei, o coasă, un coş împletit, un chimir.

Când doreau, locuitorii satului puteau să ia vaca, albinele sau orice altceva, iar vieţuitorii mănăstirii nu puteau să se apere de aceştia. În afară de locuitorii satului, pe călugări nu îi respectau nici calviniştii. Deseori în comitate mănăstirile fac mai mult pentru distrugerea credinţei, decât pentru păstrarea ei. Acest lucru poate rămâne necunoscut oamenilor, dar nu şi Domnului Dumnezeu şi propovăduitorilor acestuia, arhidiaconului Ioan Vulhovskii (din Vilhivtsi) şi lui Ştefan de Teresva (Tersuvskii). Şi a povestit toate acestea solgabirăul înainte de descriere.

Mănăstirea de la Bedevlea

Istoria înfiinţării mănăstirii de la Bedevlea este următoarea: Fedor Dubanovici i-a învăţat pe copii de-a lungul a multor ani, iar la bătrâneţe a rugat satul să-i dea loc pentru construirea mănăstirii[35]. Satul a fost de acord şi l-a ajutat să întemeieze biserica. Însuşi Fedor s-a călugărit şi a fost numit Teofilact, iar tot ce a agonisit în viaţă, a investit în construirea bisericii în anul 1719. Pe uşă, dar şi pe marginea acesteia este inscripţionat că Teofilact a murit în anul 1745. De atunci, mănăstirea a trecut din mână în mână. În 1747, Iosif Bethlen[36] a vrut s-o ruineze, dar satul a schimbat pământurile mănăstirii pentru suma de 173 de bani de aur. Ca să strângă suma necesară au vândut oile şi boii mănăstirii. Preotul Ştefan, care în vremea aceea trăia la mănăstire, a povestit sătenilor că în Bedevlea există o mare parcelă de pământ, unde se găseşte o casă putrezită. Acum mănăstirea se află pe proprietatea ei. Adevărat este că locul unde stă mănăstirea nu are acces la drumuri şi nu este bun pentru construit, ci doar pentru agricultură. Acea biserică este bună, din lemn, cu acoperiş bun. Altarul

---

[32] Este vorba de episcopul Doroftei al Tyrului mort în timpul persecuţiei împăratului Diocleţian şi care a lăsat mai multe lucrări despre sfinţii evanghelişti sau cugetări despre Noul Testament.

[33] Arh. Vasilii Pronin, *Op. cit.*, p. 280.

[34] Cuvântul maghiar *szolgabiró* folosit aici în sensul de primar, jude.

[35] Arh. Vasilii Pronin, *Op. cit.*, p. 281.

[36] Jozef Bethlen, conte, a fost comite suprem al comitatului Maramureş între anii 1717-1742. Cf. Alexandru Filipaşcu, *Istoria Maramureşului,* Baia Mare, 1997, p.198.

din lemn, pe el 4 şerveţele, deasupra Sfintei mese se găseşte o cutie pentru danii pentru bolnavi, cruce pictată, o Evanghelie nouă, un Slujebnic din Kiev, un Triloghion, un Apostol, 2 Octoihuri (Nou şi Vechi), 2 Trioduri mari de Kiev (de post şi de fiecare zi), o Psaltire, un Orologhion, un Testament, un Triod de fiecare zi manuscris, o Dioptră, un Catehism de Kiev, o Biblie, 3 Liturghiere (unul mare de Lvov, al doilea Vechiul Testament, al treilea Irmologhion mic, manuscris, carte poloneză), 2 feloane (unul din ele vechi), 2 epitrahile, 2 naracliţe, 2 stihare, 8 feţe de masă pe mese şi pe proscomidiar, 3 şterguri, un potir, stea, lingură, aere, sfeşnic, cădelniţă, 2 sfeşnice sculptate mari. În mijlocul bisericii atârnă un candelabru pictat, un iconostas frumos, 3 clopote (două mari şi unul mic în faţa altarului). Lângă biserică se găseşte o casă pentru slujitori, în care se află o chilie şi cămara. La nord de biserică se află grajdul, 4 case de jeleri, în care locuiesc 5 jeleri scutiţi de porţie. Ei au o căruţă cu 16 cercuri, un plug de lemn şi două de fier, 4 topoare, un lanţ, 2 ciocane, 3 burghie, o daltă, o pilă, o ladă pentru făină, 3 butoaie mari, 14 bărbinţe, ladă cu închizătoare, lădoi, 2 boi, 2 vaci, 3 vaci sterpe, din care două de un an. Dar acum tare mor animalele. Iarna trecută au murit 2 boi de la mănăstire şi o vacă. Cândva, părintele Ştefan a împrumutat preotului Alcea o vacă de la mănăstire. Când părintele Ştefan a cerut să-i fie înapoiată, între ei a început cearta şi chiar părintele Ştefan l-a plesnit pe preot în faţa oamenilor. Preotul Alcea s-a plâns pentru aceasta la preasfinţitul părinte Bacsinszkyi, dar pentru că preotul Alcea nu a adus nimic la mănăstire, preasfinţitul părinte Bacsinszkyi a luat de la el pentru vacă 26 sau 36 bani de aur.

Pe pământul arabil care se găsea în jurul mănăstirii erau însămânţate pentru iarnă 3 măsuri de grâu, 3 măsuri de ovăz, 30 măsuri de hrişcă, 6 măsuri de porumb, 3 parcele pentru boabe. Exista un coş de mălai şi unul de mălai măcinat, o măsură de prune uscate, un pic de fasole, mazăre; două pocruţe; două mese, un lingurar, un canceu, 2 coveţi. După moartea părintelui Ştefan, stăpânul mănăstirii a devenit Simion Ivankovici, care a trăit la mănăstire de la vârsta de 15 ani.

Mănăstirea de la Hruşevo

Mănăstirea de la Hruşevo a fost ruinată în timpuri străvechi de către necredincioşi[37]. Documentele privind reconstruirea acesteia se găsesc la mănăstirea de la Munkacevo.

Mănăstirea de la Biserica Albă

Mănăstirea de la Biserica Albă[38] a fost ctitorită de către Dragomir şi sora lui Uiţi[39] şi ei sunt ctitorii mănăstirii de la Gruşevo. Documente despre înfiinţarea mănăstirii nu există. Biserica este din piatră cu gropniţă

---

[37] Despre mănăstirea de la Hruşevo (Peri) sunt numeroase opinii, existând o adevărată controversă istoriografică româno-ucraineană în privinţa apartenenţei ei (Arh. Vasilii Pronin, *Op. cit.*, p. 283 şi diacon Olexandr Monici, *Op. cit.*, passim). Există un document emis în 9 martie 1607, al lui Valentin Drugeth, în cetatea Hust, la rugămintea solului moldovean al domnitorului Simion Movilă, unde el afirma clar că Perii erau o mănăstire românească (*...Levo egy olah kalastrom veghet, mely kortvelyesnek hivatatik*). (Cf. Hodinka Antal, *A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára,* vol. I, 1458-1715, Ungvár, 1911, p. 49). Averea mănăstirii fusese confiscată în trecut şi trecută în administrarea cetăţii Hust. Drugeth hotăra în documentul amintit ca averea să revină din nou mănăstrii (pământ arător, fâneţe, păduri şi heleşteie), toate acestea trebuind să fie stăpânite împreună de episcopul Maramureşului şi călugării de la mănăstire, sub ascultatea căpitanului din Hust. Nu ştim dacă acest act a fost pus în aplicare, deoarece în 13 februarie 1646 „Întreaga comunitate a cucernicilor preoţi de credinţă grecească cere în chip solemn ca nobilul comitat să binevoiască să scrie Măriei Sale Domnului (Principele Transilvaniei n.n.) să le dea înapoi satul şi mănăstirea din Peri. Ei sunt pregătiţi să depună suma plătită Măriei Sale" (Ioan-Aurel Pop, *Diplome maramureşene din secolele XVI-XVIII, provenite din colecţia lui Ioan Mihalyi de Apşa*, Bucureşti, 2010, p. 273). Aceeaşi rugăminte o adresau şi episcopului de la Mukacevo, Tarasovici (Adrian Andrei Rusu, „Mănăstirea Peri (Hruşevo, Ucraina) Elemente preliminare noi privitoare la istoria şi arheologia ei", în *Relaţii româno-ucrainene. Istorie şi contemporaneitate*, Satu Mare, 1999, p. 169. Mănăstirea a fost distrusă probabil în timpul invaziei polonezilor în Ungaria din anul 1657 sau a invaziei turco-tătare din anul 1661. Ea nu mai exista în 24 iulie 1668, pentru că atunci principele Mihail Apafi dăruieşte lui Ştefan Frater, căpitanul cetăţii Hust, satul. Donaţia a fost confirmată în anul 1669 (Adrian Andrei Rusu, *Op. cit.*, p. 170).
După părerea noastră, distrugerea mănăstirii trebuie pusă în legătură cu expediţia de pedepsire condusă de Ali Paşa din anul 1661, deoarece cronicarul Sas Georg Kraus vorbeşte despre faptul că în 13 august 1661 Ali Paşa a trimis "o mulţime de tătari, care ajunseră chiar până la Sighet să ardă şi să pârjolească…la întoarcere...tătarii au dat foc în Tecső şi Visk şi la nenumărate sate şi au răpit multe mii de creştini" (Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665,* Bucureşti, 1965, p. 412). Ar fi de necrezut ca biserica de piatră şi acareturile mănăstireşti de la Peri, aşezate pe o înălţime, foarte aproape de drumul ţării să fi scăpat ochilor vigilenţi ai tătarilor!

[38] Mănăstirea a fost întemeiată de către ctitorii mănăstirii Peri, Drag şi Baliţa, după cum spune şi documentul de faţă. A servit ca reşedinţă pentru unii din episcopii Maramureşului şi de asemenea ca loc de veci pentru unii din ei. La 1651 este atestat egumenul Ladislau „locuitor al mănăstirii de la Biserica Albă". Cf. Ioan Aurel Pop, *Op. cit.,* p. 277. În 7 aprilie 1725 este amintit Antonius din ordinul Sfântului Vasile cel Mare, preot al mănăstirii de la Bisercia Albă, egumen sau superior de circa 60 de ani (Cf. *Episcopia greco-catolică de Munkacevo. Documente*, Satu Mare-Ujgorod, 2007, p. 297). Mai este amintit în 1728 egumenul Vasile. Cf. Tit Bud, *Date…*, p. 101.

[39] De fapt este vorba de Baliţa, fratele lui Drag, ei fiind şi ctitorii mănăstirii de la Hruşevo. Documente despre înfiinţarea mănăstirii nu există.

din lemn. Altarul stă pe piatră. Pe altar se găsesc 4 şerveţele vechi; există o cruce veche de lemn, gropniţă de lemn pictată, 3 sfeşnice, antimisul episcopului Bizantzyi, o Evanghelie manuscris, un Slujebnic (Liturghier) de Lvov, un Triloghion, 2 Apostole (manuscris şi tipărit), 2 Trioduri (de post şi de fiecare zi), un Octoih mare, o carte a Sfântului Vasile şi un manuscris al Sfântului Efremiu, o Psaltire, un Minei manuscris ales, un Trebnic, o Minune a Sfintei Fecioare, Ceaslov manuscris, potir, 2 clopote, 2 case bune sub acoperiş bun şi a treia cu paie. La a patra casă lemnul poate fi folosit, dar acoperişul este stricat, iar dacă nu va fi schimbat se va distruge. A cincea casă este pentru slujitori, sub acoperiş de paie, în stare foarte rea. Mai există două grajduri, unul construit mai demult, iar altul lipit de el sub acelaşi acoperiş. Un ferăstrău vechi, coleşnă (şură) în care încap patru grape. O căruţă de fier pentru boi, un plug de fier pentru boi, un plug de fier, 2 ciocane (cicove), topoare, două butoaie pentru varză şi al treilea fără fund, 4 boi, iar doi au pierit, un taur din Lunca[40], o vacă, iar doua a fost dată la taur în Vişeu de Mijloc, un viţel în Lunca. Cereale, ovăz şi hrişcă 4 măsuri. Pământ arabil din această parte a Tisei mai sus de mănăstire cât poţi să însămânţezi 10 câble de sămânţă; mai sus de mănăstire 8 câble, iar pe pământul de mai jos 35 de câble. Pe pământul de sus este un laz pentru 4 căruţe de fân, pe cel de jos de 3 căruţe, livada pentru 6 căruţe bune sau chiar mai multe. De asemenea, s-a însămânţat destul de mult porumb. Pentru iarnă au fost însămânţate 24 de măsuri de secară, 3 măsuri de hrişcă. Sunt trei stupi la Costea Iştvan, din Biserica Albă. Un felon vechi de mătase, iar altul vechi din cânepă. Un stihar, 12 şterguri mari şi mici, o lampă, o cădelniţă, un prapor din pânză. În partea stângă a bisericii lângă perete este înmormântat preasfinţitul ieromonah Grigorie Bulko[41], care, în vremea aceea, era vicarul Maramureşului şi protoegumenul mănăstirii de la Mukacevo. Pe icoana Precistei Maria este făcută o inimă de argint. O ştergură de mătase cu ciucuri din argint, care intră în inventarul patrimoniului mănăstirii.

Cele patru file sunt predate părintelui bazilitan Fedor, parohul de la Biserica Albă.

Albinele nu sunt la Iştvan, ci lângă casa celui de al doilea preot din Biserica Albă, şi au roit şapte roiuri. La miazăzi casele sunt grupate: în două locuiesc slugile, iar celelalte sunt pustii.

Mănăstirea de la Bocicoi

Înfiinţarea mănăstirii de la Bocicoi se datează în 1719. Biserica mănăstirii a construit-o un locuitor din Lunca (Luh), Djude Ieremie, despre care se vorbeşte în inscripţia de deasupra uşii bisericii. A fost sfinţită în anul 1722 de către preasfinţitul părinte Procopie Godermarszkyi, care, în acea vreme, era vicar de Maramureş. Se consideră că locul pentru construirea acesteia fost dat de către sat, dar scrisoare de confirmare pentru aceasta nu există şi de aceea oamenii care în vremea aceea au dat pământul, acum îl iau înapoi. Pe altar în biserică sunt 4 feţe de masă, 2 cruci, una din ele pictată, 2 sfeşnice, gropniţă pictată şi o icoană a Maicii Domnului. Pe altar, un potir, un aer, două feloane, 2 epitrahile, un stihar. Pe icoane atârnă 4 ciucuri, trei voaluri şi două şterguri. Pe masa din faţa icoanelor se găsesc 7 feţe de masă, pe icoane patru şterguri.

În mijlocul bisericii cu hramul „Înălţarea Sfintei Cruci" se află sfeşnice mari în faţa icoanelor şi atârnă o lampă mică şi două clopote, unul mic, doi prapori de pânză. În faţa icoanelor patru sfeşnice din lemn pictate. O Evanghelie de Kiev, un Apostol de Lvov, 2 Trioduri de Kiev (de post şi de dulce), un Liturghier mare, un Triloghion de Lvov, un Octoih de Kiev, un Acatist de Kiev, o Psaltire de Kiev, un Polustav de Lvov, iar Dioptra se găseşte la preotul Stas. Un Irmologhion manuscris. Toate celelalte cărţi sunt tipărite. Un Orologhion mic, un Liturghier de Lvov. Toate aceste cărţi le-a cumpărat Ghideon, cândva egumen al mănăstirii. În partea nordică a bisericii se află o casă cu pivniţă, în partea sudică două case sub acelaşi acoperiş. În partea nordică se află două case pustii. O casă pentru jeleri cu o magazie de lemne în stare rea, o căruţă rea şi Stas are o pereche de pluguri de fier. 3 topoare, unul la Stas, celelalte două au fost luate pentru tăierea pădurii. 2 lăzi de făină, 2 coşuri împletite, 2 lăzi, 2 mese, 2 ceaune luate în pădure. Gazda care a slujit la două mănăstiri avea ca ginere pe Iuraş Kuşneriuk, care a furat de la mănăstire. O daltă, un burghiu, un butoi de varză, 2 coveţi de pâine, 12 boi. După moartea lui Ghideon au fost vândute lui Stas 2 vaci, 2 viţei de un an şi un cal, iar banii primiţi din vânzare au fost folosiţi pentru gospodărie. Doi boi au fost daţi pentru carne, boii primiţi au fost folosiţi pentru gospodărie. Doi boi au pierit. Doi boi au fost daţi monahului în schimbul banilor. Un bou a fost tăiat de către Andrei Lupşak, iar încă unul a fost tăiat la mănăstire. Încă doi boi la părintele Luca din Lunca (Luh), iar alţii rămân la părintele Stas. Din doi boi, unul l-au tăiat şi pe unu l-au vândut, iar pe unul

---

[40] Sat din Maramureş aflat de o parte şi de alta a Tisei (Luh în Ucraina, Lunca la Tisa în România).

[41] Grigore Bulko, protoegumen al mănăstirii Sfântul Nicolae din Mukacevo, a fost numit în anul 1739 vicar al Maramureşului de către episcopul Blajovszky. A murit în 22 noiembrie 1742 şi a fost îngropat la mănăstirea din Biserica Albă. Cf. M. Lutskay, *Op. cit.*, p. 139 şi Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. 535.

l-a mâncat lupul. Înainte părintele Stas avea două vaci şi o mârţoagă cu căluţ. Două vaci erau la părintele Luca din Lunca. Hârtiile pentru pământul din jurul mănăstirii cu pecetea mănăstirii de la Mukacevo se află la părintele din Lunca (Luh), iar cărţile şi cheia de la biserică au fost predate părintelui egumen Fedor Kalena, Andrei Vorohta etc. Încă o căruţă pentru cai.

Mănăstirea de la Giuleşti

Primele menţiuni despre mănăstirea de la Giuleşti datează din anul 1692[42] şi sunt legate de numele preotului Lupul. La această mănăstire este o biserică de lemn sănătoasă, pe peretele căreia este inscripţionată data înfiinţării: anul 1692. Biserica a fost vizitată de episcopul Iosif Stoica. Mănăstirea are hramul Sfântului Arhistrateg Mihail. Nu mult după aceea în Uglea moare călugărul Teodosie. Sus-numitul preot Lupul a ales un teritoriu mare pentru mănăstire, pe care acum cresc livezi frumoase. Teren arabil de 6 câble, 2 păşuni, una cu denumirea *Supripor lau Fonte*, pentru 4 care de fân, alta se numeşte *în poiană* pentru două căruţe de fân. În biserică este un potir cu discos (anaforniţă), un clopoţel mic, al doilea mare. Un Triloghion rutean, un Minei rutean, Evanghelie tipărită pentru altar, Slujebnic (Liturghier) de Lvov, un Octoih, un Apostol, un Triod (de fiecare zi), un Trebnic (Liturghier) mare, un Orologhion de Lvov, o Psaltire, 2 feloane vechi, 2 stihare, antimisul episcopului Stoica, un Orologhion mic voloh, care cândva aparţinea bătrânului arhidiacon Rednic. Un mormânt micuţ din lemn, pe altar 4 şerveţele, un ştergar, sfeşnic. Chilia cu cămară. În ea locuieşte preotul Ştefan, fiul fondatorului. O sală de mese (trapeză). Acolo locuieşte diaconul Andrei, fiul ctitorului Nicolae cu soţia şi cu cei doi fii. Două vaci, o vacă stearpă, o vacă stearpă de doi ani şi una de trei ani. Un viţel de un an. O chilie pustie, sănătoasă, dar nu este acoperită, 2 case sănătoase pustii, în care locuiau jelerii. Sub trapeză se găseşte un beci zidit, iar sub chilie se află cămara. În timpul părintelui ieromonah Rednic şi a preotului Roman din Apşa de Jos şi a părintele Teodor din Giuleşti s-a scris despre acest lucru.

Mănăstirea de la Bârsana

Mănăstirea de la Bârsana a fost înfiinţată în anul 1711[43]. Preasfinţitul părinte Ioan Stefanco, parohul din Bârsana, a jurat în faţa lui Dumnezeu că, dacă nu va muri în timpul ciumei, atunci în cinstea Domnului va construi aici o mănăstire. Episcopul Serafim, care nu avea drept, a rămas episcop în această mănăstire.

Biserică sănătoasă din lemn. Există aici un potir, ciboriu de lemn, cruce de lemn pictată, Evanghelie manuscris, Slujebnic (Liturghier) de Lvov, Minei sârbesc tipărit, Apostol tipărit, Psaltire volohă (românească), 2 Trebnice (rusesc şi voloh), Orologhion manuscris, Triod de post tipărit. Un Minei românesc. Nu există documente care să o ateste. Locul pentru mănăstire l-a dat satul. Mai devreme aici a fost pădure care a fost curăţată, iar acum este o livadă frumoasă. Primul călugăr a fost Sava, parohul din Bârsana.

Casele mai sus de biserică sunt părăsite, mai jos de biserică se află 2 case sub acelaşi acoperiş, dintre care una este bună. După ele, în partea de vest, este o chilie şi un zid cu acoperiş într-o singură apă. În acea chilie locuia ieromonahul Pahomie. După moartea lui, în 1747, chilia a rămas goală. În alte chilii locuiesc preotul văduv Grigorie Hodor şi slujitorii mănăstirii. Patru jeleri scutiţi de dări, fiecare în casa lui. Două coşuri mari de porumb. Aici gazdă era fratele mai sus amintitului preot Grigorie cu soţia, la care slujeau doi jeleri şi două slujitoare. 6 boi, 5 vaci de lapte, 4 viţei, o iapă, 15 stupi vechi şi 4 roiuri şi în total vor fi nouăsprezece; 6 gâşte, 5 găini. Şură, fierăstrău, plug, 2 topoare, un lanţ, o căruţă, un fier de plug, lăzi de făină.

---

[42] Pentru datarea mănăstirii există numeroase propuneri începând cu sec. al XVI-lea (Nuţu Roşca, *Sfântul Ierarh Mărturisitorul din Maramureş*, Baia Mare, 2000, p. 152-157, 170-172), sau în sec. al XVII-lea (Marius Porumb, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania (sec. XIII-XVIII)*, Bucureşti 1988, p. 224). Probabil, că putem să acceptăm datarea pe care o dă documentul de faţă, 1692ţ inând seama de faptul că pe un perete al mănăstirii se vedea clar anul 1692, iar în al doilea rând aici exista un antimis de la episcopul Iosif Stoica care de obicei se cumpăra odată cu sfinţ irea lăcaşurilor de cult. Mănăstirea ar fi funcţ ionat până în anul 1809 (A. A. Rusu, *Op.cit.*,p. 145-146).

[43] Mănăstirea este amintită la 21 iulie 1390, când regele Sigismund întărea moşia Bârsana magistrului Drag şi fratelui său voievodul Balc. În document erau pomenite două drumuri dintre care unul ducea la mănăstire: „...quarum una ducit ad Monostor, secunda ad villam Barzanfalwa supradictam, et in eadem via quae ducit ad Monostor pergendo, venisset ad vivulum Monostor patak...» (Dr. Ioan Mihaly, *Diplome maramureşene din sec. XIV-XV*, Ediţia a II-a, Vol. 1, Cluj Napoca, 2000, p. 206). Mănăstirea este reamintită în anii 1405 şi 1414 (Cf. A.A. Rusu, *Op.cit.,* p. 64). Mănăstirea amintită de documentul pe care îl prezentăm era situată pe Valea Slatinei şi a fost ridicată de preotul din Bârsana, Ioan Ştefanca drept mulţ umire pentru trecerea ciumei din anul 1710 (Cf. A.A. Rusu, *Op.cit.,* p. 64). În concluzie se poate afirma că în localitatea Bârsana a funcţ ionat neîntrerupt o mănăstire până la sfârşitul veacului al XVIII-lea. Astfel la 25 iulie 1786 sunt pomeniţ i călugării de la mănăstire pe un liturghier tipărit la Iaşi în anul 1759 (I. Bârlea, *Însemnări.....,* p.26). Chiar şi la începutul veacului al XIX-lea şi anume în anul 1806 este amintită repictarea bisericii mănăstirii de către Toader Hodor din Vişeu de Mijloc şi Ioan Plohod din Dragomireşti (Cf. A.A. Rusu, *Op.cit.,* p. 65).

Părintele Bacsinszky[44] cu sila a luat de la părintele Pahomie un cal bun, iar lui i-a lăsat unul slab. Aflând despre acest lucru, preotul Grigorie Stefanco i-a dat părintelui Pahomie un mânz în schimbul a doi boi. El s-a transformat într-un cal de toată frumuseţea, pe care mulţi oameni au vrut să-l cumpere. Părintele Bacsinszky a aflat despre acest lucru şi a vrut să pună mâna şi pe acest cal. După moartea părintelui Pahomie, Bacsinszky a dat ordin să fie luat înapoi calul de la fiul preotului din Bârsana. Dar calul a trecut în proprietatea fiului preotului din Bârsana. Părintele Bacsinszkyi a început să fie invidios că fiul preotului are un cal mai bun decât el. Şi din nou a triumfat forţa. Părintele Bacsinszkyi a luat de la fiul preotului calul bun şi i-a dat în schimb calul pe care l-a luat mai demult de la părintele Pahomie. Acest lucru l-au văzut şi pot să-l adevereasc㠄 persoane cum ar fi administratorul Rednic, preotul Ioan Roman din Apşa de Jos, preotul Gheorghe Stefanco, parohul din Bârsana, preotul Vasile, de asemenea din Bârsana, preotul Lupul din Surduc (Strâmtura), preotul Ananie Stanca din Vaian, părintele Grigorie care trăia la mănăstire, Ştefan Balea, un nobil din Bârsana.

Pământurile de lângă mănăstire: *în Capul Câmpului*, pentru două câble, un ferdel ce înseamnă măsură. O păşune pentru 10 care de fân, care fost zălogită pentru 12 zloţi de aur. De la Bârsana se numeşte *în Vârvu Secăturii*. Un viţel crescut care a fost tăiat pentru opinci, iar doi au fost daţi evreilor.

După moartea părintelui Pahomie au fost daţi 2 tauri slugilor, apoi însămânţate 4 ferdele (o pătrime dintr-un iugăr) de ovăz, iar până în data de 2 februarie vor fi însămânţate încă 5 măsuri; 4 ferdele de secară şi 3 ferdele de hrişcă, 5 ferdele de porumb. A fost plantată varză, cânepă şi grâu 3 ferdele. Martorii care confirmă toate acestea sunt: administratorul Rednic, comisarul, preotul Roman, parohul Vasilie de Bârsana şi alţii.

Mănăstirea de la Ieud

Mănăstirea de la Ieud a fost ctitorită de familia Balea (Lazăr, Nicolae şi alţii) în anul 1709[45], însă atestări documentare nu există. Biserica mănăstirii este bună. Are antimisul episcopului Ioanichie, cruce de lemn, Evanghelie slavă tipărită, potir, discos, stea, Triloghion, 2 Trioduri tipărite (de post şi de fiecare zi), un Octoih manuscris, Liturghion tipărit la Lvov, Apostol, Trebnic (Liturghier), Minei românesc manuscris, 3 stihare, 1 felon şi două vechi, feţe de masă destul de vechi, 2 clopote. Două case: prima pentru slujitori, a doua pentru jurist. Juristul Serafion a fost hirotonisit în Moldova. Trei jeleri, fiecare în casa lui. Doi boi, două şuri, un ferestrău, o căruţă veche, un plug, 3 topoare, un lanţ, 3 butoaie, 6 boi, 5 vaci din Lunca, 3 vaci sterpe şi 3 de un an, 2 cai. Împrejurul mănăstirii toate pământurile erau în proprietatea acesteia. O parte a pământurilor mănăstirii vrea sa le ia Iosif Timiş. Pe pământuri este sădită un pic de secară, ovăz şi mult porumb. 40 de oi cu capre, 3 slugi. Proprietarul a fost juristul Serafion. Raţe, găini. Din 1742, juristul Serafion locuieşte cu mama lui la mănăstire. În aceea vreme a venit aici un călugăr nomad. 6 stupi cu albine. Mama juristului şi cumnatul acestuia erau clopotari la manăstire.

Martorii care confirmă acestea sunt: administratorul Rednic, Ioan din Ieud, comisarul, domnul Mihai Balea şi alţii.

Mănăstirea de la Moisei

Dintr-un document românesc, mănăstirea de la Moisei a început să funcţioneze din anul 1682, iar conform datelor dintr-un document maghiar, din anul 1672[46].

Documentul maghiar a fost scris în comitatul Maramureşului, tradus în limba maghiară şi confirmat în anul 1692. În el sunt înscrise pământurile date în folosinţa mănăstirii şi multe altele. Parohul de Moisei, în acea vreme văduv, a muncit aici. După terminarea construcţiei mănăstirii, parohul de Moisei s-a călugărit şi a devenit egumenul mănăstirii. După moartea sa, egumenatul a fost moştenit de către fiul călugăr al acestuia,

---

[44] Vicarul Maramureşului Andrei Bacsinszky era originar din comitatul Zemplen şi a fost numit vicar de către episcopul Manuel Olsavszky în 18 iulie 1746. El este iniţiatorul construcţiei bisericii de lemn din satul Săcel, la Sighetu Marmaţiei, în anul 1749. În anul 1754 a fost schimbat din funcţia de vicar, ocupând posturi de preot la Hajdudorog şi apoi în comitatul Zemplen, unde şi moare în 14 iunie 1759; Cf. M. Lutskay, *Op. cit.*, Nr. 18, 1992, p.140-141.

[45] Deşi datarea mănăstirii în anul 1709 este acceptată de toţi autorii care s-au preocupat de subiectul mănăstirilor din Maramureş, faptul că în anul 1749 acolo se găsea un antimis de la episcopul Ioanichie Zeikan (1652-1686) şi cunoscând că aceste antimise erau date de obicei cu ocazia sfinţirii lăcaşurilor de cult, credem că mănăstirea a funcţionat în Ieud încă din sec. al XVII-lea.

[46] Mănăstirea de la Moisei funcţiona încă din anul 1637, când este amintită ca sediu al episcopului Dumitru (A. A. Rusu, *Op.cit.*, p. 176). Probabil că în anul 1672 a fost rectitorită de către protopopul local Mihai Coman, care apoi s-a călugărit şi a devenit egumenul mănăstirii. Ce este foarte interesant este faptul că această mănăstire ctitorii au închinat-o mănăstirii de la Putna, după cum reiese dintr-o scrisoare a arhimandritului Calistrat, datând din anul 1758, în care cerea să-i fie respectat dreptul asupra mănăstirii de la Moisei, drept pe care l-a primit încă de la ctitori (N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, Bucureşti, 1906, p. 237). Deşi a fost desfiinţată în timpul lui Iosif al II-lea, între anii 1843-1870 reapare în funcţiune (A. A. Rusu, *Op.cit.*, p. 177).

care mai apoi a fost numit de către episcopul Dosoftei pe o perioadă de 10 (11) ani ca arhimandrit. Azi au rămas prietenii lui, călugării Laurenţiu şi Lupul Hromii (cel Schiop). În acelaşi timp, la mănăstire s-a mai călugărit ieromonahul Belovskii, protejatul lui Stoica. Locul pe care îl ocupă mănăstirea este destul de mare. Biserica de lemn, cu acoperiş bun. Altarul bisericii este din lemn, sunt 3 feţe de masă, antimisul mitropolitului moldovean Eufimiu, cruce de lemn, Evanghelie, Liturghier tipărit slavon, 2 Triloghioane (slavon şi românesc), 2 Apostole (slavon şi românesc), 2 Trioduri (de post şi de fiecare zi) slavone tipărite, un Trebnic (Liturghier) slavon, 2 Psaltiri slavone, un Acatist, 2 Orologhioane tipărite la Lvov, o Evanghelie sârbească manuscris, o Evanghelie românească tipărită, potir, 5 feloane, încă bune, iar două în stare slabă, 2 epitrahile, 2 stihare, 2 clopote, iar al treilea clopot mic în trapeză, un Trebnic (Liturghier).

Lângă biserică este o trapeză, o chilie sub care se află o cămară şi, de asemenea, o chilie mai mică. În partea de vest, două chilii părăsite cu acoperiş distrus. În partea estică a bisericii, o chilie cu acoperiş bun. La vest de chilie este o curte. În curte se află o filagorie, sau un mormânt. Împrejurul cimitirului se află gard cu şindrilă. Două grajduri, un ferăstrău, o moară de apă cu o piatră bună, o căruţă, plug complet, 4 topoare, două lanţuri, 3 burghie, două dălţi, o daltă, 5 boi, 3 vaci de lapte, 2 viţei din Lunca, 3 viţei de un an, 2 cai, 4 iepe, doi mânji din Lunca, 2 mânji de un an, 3 oi, 5 berbeci, 50 de miei de un an, 31 de stupi cu albine. Pentru toată această avere existau 38 de documente scrise şi autentificate. 4 slugi. Toate animalele sunt pe păşunile pe care le deţine mănăstirea. Satul Sălişte a luat acum şapte ani cu sila doi boi pe care nu vor să-i dea înapoi. Pentru toţi cei care veneau şi plecau de la mănăstire se trăgea clopotul.

Martorii care confirmă acestea sunt: administratorul, părintele Lupul, parohul din Borşa şi alţii.

Mănăstirea de la Vişeu de Jos

Mănăstirea din Vişeul de Jos a fost înfiinţată în anul 1719[47]. Locul pentru mănăstire, dat de către Grad Vasilie, se găsea între munţii mari, într-o pădure inaccesibilă, departe de sat. Bărbatul cu numele de Grigore, având o sumă nu foarte mare de bani de aur, a construit aici o mică biserică de lemn şi s-a călugărit, primind numele de Ghenadie şi devenind egumenul (stareţul) acestei mănăstiri.

În biserică există un altar mic, iar pe el se află 3 şerveţele. Este un mormânt mic de lemn, Evanghelie slavonă nouă din Lvov, Slujebnic (Liturghier), Triloghion, un Ţestodnic, o Psaltire, un Orologhion, Trebnicul (Liturghier) al Testamentului Vechi, toate fiind tipărite. Apostol manuscris. În centrul bisericii este un sfeşnic care atârnă, felon, naracliţă, epitrahil, 2 stihare. În partea de nord a bisericii se găseşte o casă bună cu tindă. În partea de sud, o chilie care are uşa bătută în cuie. Un pic mai departe, o casă în care locuieşte un jeler. În gospodăria mănăstirii sunt: 4 boi, un taur de 3 ani, 3 vaci de lapte, 3 viţei de un an, un cal, un mânz de 3 ani, 4 miei. Pământurile sunt puţine, pentru 3 zile de arat. Un laz care se numeşte *Valea Ursului* pentru două căruţe de fân. Două lazuri în *Valea Boului*. Un imaş fără fân. Arendatorii acestor lazuri au fost Pruj Dimitrii şi Truj Danov pentru 12 florini vonaşi. Trei lazuri pentru 15 florini vonaşi de aur. De la Jiga Novak un stup de albine. Un car, un plug de fier, 16 oi, dintre care 5 pentru lapte. Patru miei, un topor, un burghiu, un faradou, o sapă. Este însămânţat puţin ovâz şi puţin grâu şi un *pierţ*.

După construirea bisericii, sus-numitul călugăr Ghenadie a cumpărat pe banii lui un Triologhion, Psaltirea, Octoih, Orologhion. Au fost două clopote, din care unul există şi acum.

În mănăstire era un jurist (econom) tare zgârcit, Procopie, cu soţia sa. Locuitorii satului au cerut de la el câteva capete din animalele enumerate mai sus, dar el i-a refuzat. Nouă documente care se găsesc în mănăstire stau mărturie acestui fapt. Se povesteşte că în 1723, în timpul părintelui econom de la Ieud, parohul din Vişeu de Sus şi de Mijloc, şi a altora, mănăstirea a fost vizitată de episcopul Dosoftei. Când au trecut prin Vişeu de Mijloc, s-au tras clopotele.

Lista mănăstirilor din Maramureş, 1723[48], din data de 13.

Bibliografie:

Arhiva de stat a regiunii Transcarpatia, fond 64, opis 1.
Arhiva de stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 5.
Arhiva de stat a regiunii Transcarpatia, fond 152, opis 1.

---

[47] Majoritatea opiniilor converg spre anul 1719 ca an de înfiinţare a mănăstirii, funcţionarea ei începând încă în veacul al XVIII-lea. În anul 1762 biserica mănăstirii a fost mutată în sat (A. A. Rusu, *Op.cit.*, p. 282).

[48] Probabil este vorba de o greşeală a arhivarului mănăstirii, pentru că această conscripţie datează din anul 1749.

Bud, Tit, *Date istorice despre protopopiatele, parochiile şi mănăstirile române din Maramureş din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, 1911.
Episcopia greco-catolică de Munkacevo. Documente, Satu Mare-Ujgorod, 2007.
Filipaşcu, Alexandru, *Istoria Maramureşului,* Baia Mare, 1997.
Hodinka, Antal, *A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára,* vol. I, 1458-1715, Ungvár, 1911.
Iorga, N., *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, Bucureşti, 1906.
Iorga, Nicolae, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor,* vol.I, Vălenii de Munte, 1908.
Kraus, Georg, *Cronica Transilvaniei 1608-1665,* Bucureşti, 1965.
Lucikai, M., „Historia karpato-ruthenorum", în *Naukovii zbirnik muzeiu ukrainskoi kulturii u Svidniku*, nr. 16/1990.
Mihaly, Ioan, *Diplome maramureşene din sec. XIV-XV*, Ediţia a II-a, Vol. 1, Cluj Napoca, 2000.
Monici, Olecsandr, *Maramoroska sviatinia: narisi z istorii Grusivskogo monastiria*, Ujgorod, 2008.
Motogna, Macarie, *Monahismul ortodox din Maramureş şi Transilvania Septentrională până la începutul secolului al XIX-lea*, Rohia, 2009.
Păcurariu, M., *Istoria bisericii ortodoxe române,* vol. II, Bucureşti, 1981
Petrov, A., *Materiali dlia istorii Ugorskai Rusi. 1. Staraia vera i uniia XVII-XVIII vv.,* Sankt – Petersburg, 1905.
Pop, Ioan-Aurel, *Diplome maramureşene din secolele XVI-XVIII, provenite din colecţia lui Ioan Mihalyi de Apşa*, Bucureşti, 2010.
Porumb, Marius, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania (sec. XIII-XVIII)*, Bucureşti 1988.
Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti 1967.
Pronin, Vasili, *Istoriaţ erkvi na Zakarpate*, Mukacevo, 2005.
Reli, S., *Biserica ortodoxă din Maramureş în vremurile trecute,* Cernăuţi 1938
Roşca, Nuţu, *Sfântul Ierarh Mărturisitorul din Maramureş*, Baia Mare, 2000.
Rusu, Adrian Andrei, „Mănăstirea Peri (Hruşevo, Ucraina) Elemente preliminare noi privitoare la istoria şi arheologia ei", în *Relaţii româno-ucrainene. Istorie şi contemporaneitate*, Satu Mare, 1999.
Sevnina, Tetiana, „Pokraini napisi v rukopisnih knigah i starodrukah XV-XIX st.v kolekţii fondiv Zakarpatskovo Kraiznavciovo Muzeiu", în *Naukovii Zbirnik Zakarpatskovo Kraiznavciovo Muzeiu*, IV, 2000.

A document from 1749 regarding the monasteries of Maramureş County

(Abstract)

The paper presents the description of the 14 monasteries situated in Maramureş County, using a document revealed by the researches in the State Archive of Transcarpathia Region. It is worth mentioning that versions of this document were already published in 1905, but it is for the first time that the document is presented in Romanian in a complete version. The faith of these monasteries was a difficult one: at the end of the 18th century, it was decided that they should be dissolved, and their estates divided between the State and the Bishopric of Mukacevo. All of the 14 monasteries of the former Maramureş County were recently re-established and are now functioning in Romania and in Ukraine.

Iezuiţii în Sătmar[1]

BURA László

Activitatea ordinului iezuit, cu o vechime de aproximativ o jumătate de mileniu, a fost de multe ori apreciată, dar şi criticată. Istoria lor beneficiază de o literatură vastă, a cărei parcurgere depăşeşte limitele unui singur studiu. De altfel, scopul nostru se rezumă la urmărirea funcţionării ordinului în regiunea nord-estică a Bazinului Carpatic, mai exact în comitatul Satu Mare [2].

Istoria ordinului a cunoscut multe controverse, dar a înregistrat şi succese remarcabile în special în cadrul misiunilor şi a educaţiei. În ciuda interesului stârnit, istoria ordinului nu s-a bucurat de atenţia specialiştiilor, situaţia ne fiind diferită nici în cazul istoriei ordinului de pe teritoriile regatului Ungariei[3].

Pe teritoriul Ungariei, primul claustru al iezuiţilor s-a înfiinţat în 1561, la Nagyszombat (Trnava, Slovacia). Abia şase ani mai târziu însă, acesta s-a desfiinţat din lipsa cadrelor maghiare pregătite corespunzător. Pentru formarea călugărilor maghiari, papa Grigore al XIII-lea a înfiinţat, în 1580, la Roma *Colegium Hungaricum*. Un an mai târziu, principele Ştefan Báthori a adus iezuiţii şi în Transilvania. Tot el a fost cel care şi-a dorit ridicarea colegiului din Cluj, susţinut de acest ordin, la rang universitar.

În momentul desfiinţării Societăţii lui Isus (în 21 iulie 1773), pe teritoriul Ungariei activau 900 de călugări ai ordinului în 18 conventuri, 20 de claustre mai mici şi 11 posturi misionare. Societatea a fost reînfiinţată în 1814. Organizaţiile din Ungaria au făcut parte în continuare, până la începutul secolului al XX-lea, în provincia de Austria. Provincia independentă de Ungaria se va înfiinţa abia în 7 septembrie 1909.

Ordinul s-a stabilit pe teritoriul Ungariei în secolul al XVI-lea, tocmai în apogeul reformei religioase. Perioada următoare, de la turnura secolelor XVI-XVII şi primele decenii ale secolului al XVII-lea, a fost marcată de curentul contrareformei. Este cunoscut faptul că, începând din secolul al XVI-lea, marea nobilime şi-a mascat încercările de îmbogăţire prin acţiuni de răspândire a credinţei, recurgând în acest scop, în nume propriu sau prin intermediul oamenilor angajaţi, la acte de violenţe. Locuitorii multor domenii au trecut la noua religie împreună cu stăpânii. Reforma religioasă s-a răspândit în Satu Mare în aşa măsură, încât, la sfârşitul secolului al XVI-lea, practic tot comitatul aderase la noua religie (la început în forma luterană, iar mai apoi în cea calvină). În primele decenii ale secolului al XVII-lea, în mediul rural mai rămăseseră abia doi-trei preoţi catolici şi foarte puţini enoriaşi de această religie. Aspectele specifice ale reînnoirii catolice din vremea cardinalului Pázmány au fost marcate de personalitatea acestuia. Spre deosebire de austrieci, Pázmány nu a recurs la violenţe. Actele de violenţă (şi) pe teritoriul Ungariei au fost începute de marea nobilime re-catolicizată, căreia i s-a alăturat, din 1671, şi statul.

Teritoriul Sătmarului a fost devastat în 1594 din cauza invaziei tătarilor, iar mai târziu a devenit centrul de desfăşurare a luptelor purtate de armatele generalului Basta împotriva Transilvaniei. Nu după mult timp după stabilirea iezuiţilor în Transilvania (1581), preoţii iezuiţi şi-au făcut apariţia şi în Satu Mare. Din 1583 avem informaţii despre un anume *P. Antonius Possevinus*, care a jucat rolul de mediator între împăratul austriac Rudolf şi principele Transilvaniei, Ştefan Báthori.

---

[1] Această lucrare este versiunea revizuită, completată şi tradusă în limba română a studiilor: Bura László, „A jezsuiták Szatmárban" (Iezuiţii în Sătmar), in Satu Mare. Studii şi comunicării, 13 (1996), p. 268–282; Idem, „A jezsuiták Szatmáron" (Iezuiţii din Satu Mare), in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 9 (1997), nr 1–2, p. 19–35.

[2] Când s-au stabilit, oraşele Satu Mare şi Mintiu erau divizate de un braţ mai târziu secat al Someşului. Oraşele au fost unificate în 1715 sub numele *Szatmárnémeti = Satu Mare*.

[3] Pentru istoria modernă a bisericilor din Regatul Ungar vezi: Kosáry Domokos, „Egyházaink Magyarországon az újjáépítéstől a polgárosodásig." (Bisericile din Ungaria de la reconstruire la burghezie), in *História*, 1983/5, p. 5-23. Referitor la istoria Societăţii lui Isus în general, vezi: Szántó Konrád: *A katolikus egyház története. (Istoria bisericii catolice)*, vol. I –III, Budapest, 1987 şi Adriányi Gábor, *Az egyháztörténet kézikönyve. (Tratat de istorie eccleziastică)*, München, 1975. Mai detaliat tratează problema Meszlényi Antal, *A magyar jezsuiták a 16. században. (Iezuiţii maghiari în secolul al XVI-lea)*, Budapest, 1930-31; Bangha Béla, *A négyszázéves Jézustársaság. (Societatea lui Isus la patru sute de ani)*, Budapest, 1940; Bangha Béla, *A jezsuita rend és ellenségei. (Ordinul iezuiţilor şi duşmanii săi)*; Gyenis András, *A jezsuita rend hazánkban. (Ordinul iezuiţilor în patria noastră)*, Budapest – Rákospalota, 1941; Nagy Töhötöm, *Jezsuiták és szabadkőművesek. (Iezuiţii şi masonii)*, Wien, 1969; Petruch Antal, *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. (O sută de ani din istoria iezuiţilor)*, Kecskemét, 1992; Bartoli, *Dell'Istoria della Compagnia di Gesu*. Torino 1825; Szenint-Priest, *Histoire de la chute des Jésuites*. Paris 1844.

Din primele decenii ale secolului al XVII-lea cunoaştem numele părintelui Anton Marietti (iezuit italian), care, între 1601-1605, locuind probabil în cetate, avea în grijă sufletele romano-catolicilor din Satu Mare. Izvoarele vremii amintesc în 1610 un *pater* iezuit (numele lui nu este cunoscut), care a stat în casa lui Andrei Dóczy, căpitan al cetăţii Sărmarului, şi de acolo îşi desfăşura activitatea în slujba credincioşilor romano-catolici. În 1615 a păstorit în Satu Mare preotul iezuit Várady István, dar numai timp de câteva săptămâni, deoarece s-a îmbolnăvit grav şi a murit[4]. Izvoarele menţionează că a fost condus cu respect la cimitir, inclusiv de către calvini.

Tot călugării iezuiţi s-au angajat şi în îngrijirea sufletelor credincioşilor din apropiatul Carei, însă ei trăiau la Satu Mare, în cetate, considerând-o un loc mai sigur. În 1622, principele Gabriel Bethlen a predat biserica cetăţii protestanţilor, motiv pentru care ordinul nu şi-a mai putut desfăşura activitatea[5]. După revenirea Sătmarului sub tutela regală, în 1630, împăratul Ferdinand al II-lea a donat iezuiţilor un teren în incinta cetăţii, unde aceştia şi-au ridicat mai târziu claustrul (aşa-numita *antiqua residentia*), iar în 1636 au reînfiinţat şi parohia din cetate.

Pázmány Péter a semnat actul de donaţie care a pus bazele ridicării colegiului din Satu Mare în 14 septembrie 1636[6]. Donaţia era de 2000 de forinţi anual, o sumă însemnată în acel timp. După stabilirea iezuiţilor au început să curgă donaţiile şi din partea aristocraţiei şi a regalităţii: împăratul Ferdinand al III-lea[7] a donat localitatea Kisfalud din comitatul Zemplén, contele Károlyi László biserica din cetate şi satul Băbăşeşti, iar împăratul Leopold I, 23 de sesii iobăgeşti.

În accepţiunea ordinului, colegiul este un claustru cu rol de şcoală în care îşi desfăşoară activitatea cel puţin 20 de membri ai ordinului, şi care oferă şi învăţământ superior (gimnaziu de toate nivele). În Satu Mare, şcoala iezuiţilor şi-a început activitatea în toamna anului 1639, sub conducerea lui P. Kerzi (Kerczy) László[8], dar numai în calitate de gimnaziu gramatical inferior (şcoală cu patru clase). În aceste şcoli gimnaziale, elevii îşi însuşeau în principal limba latină, la un nivel din ce în ce mai înalt. Şcoala era frecventată de fiii nobililor din zonă, într-un număr destul de mare, dar şi de cei ai cetăţenilor protestanţi ai oraşului![9] Iezuiţii asigurau cazarea, masa şi supravegherea elevilor pe tot parcursul studiilor în internatul din vecinătatea gimnaziului[10].

Gimnaziile iezuite funcţionau după un plan de învăţământ identic. Inclusiv manualele erau identice, astfel încât elevii să-şi poată continua studiile oriunde. Astfel, cunoaştem (şi în lipsa păstrării arhivei locale) materiile predate în gimnaziul inferior din Satu Mare. Cu siguranţă şi în gimnaziul din Satu Mare a fost respectat modelul pedagogic prezentat în *Ratio Studiorum*[11], adică se lucra cu clase de elevi de aproximativ aceeaşi vârstă, şi cu profesori diferiţi pentru fiecare clasă. Cel mai apropiat claustru de iezuiţi sătmăreni era cel din Sárospatak şi se pare – din datele istorice păstrate – că din punct de vedere administrativ-financiar, cel din Satu Mare a fost oarecum subordonat acestuia (cel puţin temporar). Astfel, este cunoscut faptul că în deceniile 4-7 ale secolului al XVIII-lea, administratorul claustrului din Satu Mare era un membru al claustrului din Sárospatak[12].

În Satu Mare – în lipsa şcolii confesionale – iezuiţii au fost nevoiţi să organizeze inclusiv clasele elementare

---

[4] Despre misiuni catolice din Ungaria nord-estică vezi: Molnár Antal, „Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon" (Minoriţi italieni în Ungaria Superioară din secolul al XVII-lea), in *Aetas* 1992/3, p. 44-77. *Documenta Missionaria* I/1, Coord. J. Sávai-G. Pintér, Szegedini, 1993, şi literatura citată acolo.

[5] Szirmay Antal, *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete.(Aşezarea, istoria şi populaţia comitatul Satu Mare),* vol. I- II, Buda, 1800; Vezi vol I, p. 204.

[6] Vezi *Pázmány Péter bíbornok ... összegyűjtött levelei (Corespondenţa cardinalului Pázmány Péter),* vol. 1-2, ed. şi pref. Hanuy Ferenc, Bp. 1910-1911, nr. 1059. Tot cu acesta are legătura diploma emisă în aceeaşi zi (tot acolo, nr. 1060), prin care, din veniturile anuale ale capelei Corpus Christi din Spis sunt donaţi 2000 de forinţi colegiului din Satu Mare.

[7] Actul de fondare a cardinalului Pázmány a fost confirmat de Ferdinánd al III-lea în 22 februarie 1639, iar bunurile imobile au fost donate în 1647; Vezi MOL, Magyar Kamara Levéltára (Arhivele Naţionale ale Ungariei, fond Arhivele Cămării Regale), E 152 - Acta Jesuitica, cutia 73, fasc. 14, doc. 302.

[8] Ladislaus Lukács, Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I., Tom. II (1601-1640), Romae, 1982.

[9] *Szatmár vármegye (Comitatul Satu Mare)*, ed. Borovszky Samu, Budapest, [1907], p. 445, 526; şi *Szatmár-Németi szabad királyi város. (Satu Mare oraş liber regal)*, ed. Borovszky Samu, Budapest, [1907], p. 82.

[10] Clădirea potrivită pentru şcoală a fost primită numai după 1643, fapt atestat şi de porunca regală conform căreia pentru iezuiţii cazaţi încă în clădirea poştei trebuia repartizat un imobil potrivit şi pentru şcoală. Vezi MOL, fond E 152, cutia 69, fasc. 1. f. 348.

[11] Denumirea întreagă: *Ratio atque institutio Studiorum Societatis Jesu.*

[12] Dintre ei cunoaştem pe următorii: 1734: Joannes Reberics, 1753: Adalbertus Török, 1759, 1760: Paulus Bertalanfi, 1760, 1762: Laurentius Petresics. Vezi *A katolikus iskolaügy Magyarországban* (*Problematica şcolilor catolice din Ungaria*), Fasciculus tertius. Pars I. Collectae, editae et notis illustrae a Friderico Weiser S.J., p. 53.

pentru copiii care învăţau abecedarul, precum şi clasa decliniştilor – a elevilor care învăţau gramatica limbii latine şi declinările. Această şcoală elementară se întindea pe perioada a doi ani, şi, pentru că făcea parte din învăţământul unitar al reţelei şcolilor iezuiţilor, iar curriculum-ul didactic trebuia să respecte regulamentul elaborat de centru.

Conform regulamentului, în clasele de gramatică ale gimnaziului era acceptat orice copil, indiferent de confesiune. Regulamentul prevedea ca la fiecare clasă să predea câte un dascăl diferit şi, doar în cazul claselor cu un număr mic de elevi, cursurile pot fie predate de acelaşi profesor. Dreptul de predare îl aveau doar cei care beneficiau de titlul de maestru–*magister*. Obţinerea acestuia presupunea finalizarea a trei ani de studii filosofice la secţia academică.

Scopul iezuiţilor nu a fost organizarea colegiilor cu un număr mare de elevi, pentru a evita dificultăţile în urmărirea evoluţiei individuale. Se gândeau în schimb şi la ocrotirea copiilor nevoiaşi din oraş: 15 elevi săraci din mediul urban beneficiau zilnic de o masă alături de cei din internat (aceştia erau cunoscuţi sub numele de *iuskuliști*).

Secţia inferioară a gimnaziului avea sarcina de a asigura însuşirea cât mai perfectă a limbii latine, precum şi a unor cunoştinţe matematice şi de limba greacă (nu discutăm în cadrul acestui studiu despre manualele folosite în gimnaziul din Satu Mare, ele sunt tratate pe larg într-o lucrare despre istoria Gimnaziului Catolic din Satu Mare[13]).

În 1735 a fost elaborat un nou regulament pentru dezvoltarea gimnaziilor congregaţiei de pe teritoriul austriac. Reglementarea, denumită *Instructio*[14], a fost prima programă şcolară şi de instrucţie metodologică din istoria pedagogiei din regat. Instrucţiunea prevedea un plan de muncă detaliat, pe tot anul şi pe săptămâna cu cinci zile lucrătoare. Săptămâna de lucru, cu structura 3+2, fiind divizată de ziua de joi. Pentru însuşirea cunoştinţelor erau prevăzute patru zile, iar ziua de sâmbătă era dedicată recapitulării materialului predat în săptămâna respectivă. Programa şcolară prevedea şi orarul, separat pentru perioada de vară. A fost introdusă pe această cale şi o nouă disciplină: istoria, predată conform lucrării publicate la Trnava în 6 volume: *Rudimenta historica*. În volumul patru apare tipărit pentru prima oară şi un material privind istoria regatului. Erau predate şi cunoştinţe de geografie, însă materialul acestui curs nu a fost specificat cu exactitate în programa şcolară.

În predarea lecţiilor, iezuiţii au utilizat şi limba maternă a elevilor. Foloseau versiunea în mai multe volume a lucrării *Principia* lui Alvarez. La predarea materialului didactic în limba latină a fost folosită o versiune tradusă în limba maternă (în lucrarea de faţă nu putem trata amănunţit problematica învăţăturii, ne ocupăm mai detailat cu acest aspect în lucrarea privind istoria învăţământului[15]).

Dascălii călugări pretindeau elevilor o disciplină severă, dar în acelaşi timp s-au străduit să manifeste un comportament amical faţă de ei. Au cerut eforturi în muncă, dar au avut grijă şi de odihna elevilor, organizând şi diferite activităţi distractive (sport, jocuri, teatru).

Biblioteca gimnaziului era alcătuită din 69 de titluri în mai multe exemplare, astfel încât numărul cărţilor ajungea la 1182, chiar 1192 de cărţi, dacă luăm în calcul pe cele cu mai multe volume[16]. Majoritatea erau în limba latină, dar se găseau volume şi în limba maghiară, germană, italiană şi greacă. Fondul de carte (precum şi numărul exemplarelor) atestă faptul că în gimnaziul primar din Satu Mare, în timpul predării limbii latine, sprijinită pe limba maternă a elevilor, au fost dezvoltate inclusiv cunoştinţele de limbă maternă. S-au folosit manuale în care materialul didactic de limbă latină a fost tradus şi în maghiară, incluzându-se un glosar – un fel de dicţionar explicativ care cuprindea înţelesul cuvintelor, inclusiv cu sinonime, şi în limba maghiară. Între cărţile gimnaziului se regăsea gramatica limbii maghiare, în variantele mai multor autori[17].

Conventul iezuiţilor din Satu Mare avea şi o bibliotecă proprie care, după inventarul făcut la desfiinţare, cuprindea 854 titluri în 890 de volume, şi 13 lucrări manuscrise în 20 de exemplare. Majoritatea acestui fond de carte era în limba latină, iar din punct de vedere al tematicii, pe lângă lucrările de teologie şi filozofie, colecţia cuprindea şi cărţi de geografie, ştiinţele naturii, istorie, drept şi retorică, nelipsind nici dicţionarele.

---

[13] Bura László, *Iskolavárosunk Szatmárnémeti (Şcolile oraşului Satu Mare)*, Csíkszereda, 1999, p. 89-102.

[14] Titlul întreg: *Instructio privata seu typus cursus annui pro sex humanioribus in usum magistrorum Societatis Jesu.* Vezi Mészáros István, *Az iskolaügy története Mgyarországon 966-1777 között* (*Istoria învăţământului din Ungaria între 996-1777*), Budapest, 1981, p. 461.

[15] Bura L., *Iskolavárosunk …*, loc. cit.

[16] Bura László, *Könyvek és könyvtárak Szatmáron és Németiben. A XVII. századtól a XIX. század közepéig* (*Cărţi şi biblioteci în Sătmar şi Mintiu. Din secolul al XVII-lea până la mijlocul secolului al XIX-lea*), Csíkszereda, 2004, p. 178-188.

[17] Viszocsányi Ferenc, Pereszléni Pál, Kövesdi Pál.

Putem remarca, astfel, că iezuiţii s-au străduit să achiziţioneze şi, evident, să studieze produsele literaturilor naţionale contemporane în dezvoltare. Au făcut rost de lucrările de istorie ale lui Georgius Pray, Kéry János, Turóczy László, Szegedi György, Illyés József András şi Pázmány Péter, de opera lui Mathias Bél: *Compedium Hungariae Geographia* şi de lucrarea de geografie a unui autor anonim: *Synopsis Geographica*[18].

Din educaţia spirituală făcea parte introducerea, în rândul elevilor, a veneraţiei faţă de Sf. Fecioară. În acest scop, în 1642 s-a înfiinţat asociaţia religioasă Congregaţia Mariană. Activităţile ce vizau familiile presupuneau gestionarea corectă a enoriaşilor, motiv pentru care ordinul a înfiinţat şi a dezvoltat matricola parohială. Această evidenţă a fost realizată începând cu anul 1665, menţionându-se separat enoriaşii maghiari şi cei germani. Călugării iezuiţi au convins mai multe persoane să se întoarcă la credinţa catolică, stârnind astfel nemulţumirea protestanţilor, care începând din anul 1647 şi-au exprimat de multe ori nemulţumirea în cadrul dietelor.

În 1654, Gheorghe Rákóczi al II-lea a emis, la cererea protestanţilor şi pentru fidelizarea armatei, ordinul compus din nouă puncte, care a impus eliminarea iezuiţilor străini. A căzut victima acestei hotărâri inclusiv şcoala de la Satu Mare. Iezuiţii (preoţi şi profesori) s-au stabilit în Carei, Apateu şi Vinogradiv, pentru a îngriji catolicii minoritari în regiune. Peste şase ani, în 1660, au reuşit să revină la Satu Mare şi şi-au reînceput activitatea educaţională.

Conventul din Satu Mare nu a avut niciodată elevi suficienţi pentru funcţionarea gimnaziului integral (mai mult de opt nu au fost niciodată), iar pe de altă parte, călugării aveau şi sarcini misionare. Deoarece erau relativ puţini, mai mulţi dintre ei primeau mai multe sarcini. Mereu au fost şi profesori, profesori de religie, prefecţi, teologi oratori, preoţi spoveditori (teologi oratori de limbă maghiară şi germană, între 1676-1678 inclusiv de limbi slave, de ex. P. Tomas Globi), misionari în Vinogradiv, Carei, Apateu. Au înfiinţat misiuni şi în Baia Mare, Seini, Ghirolt, Baia Sprie. Alături de ei, mai activa şi un *economus*, care conducea serviciul administrativ-financiar al conventului. Din rândul iezuiţilor provenea şi parohul oraşului, menţionat de mai multe ori în documente[19].

În 1683, în conventul din Satu Mare au fost primiţi iezuiţii refugiaţi din faţa armatei lui Thököly: P. Széchény Miklós din Košice, P. Szentgyörgyi András şi Kovalóczy Miklós din Sárospatak (toţi trei au murit la Satu Mare)[20].

În 1712, locuitorii din Satu Mare sunt decimaţi de epidemia de pestă, în care, în decurs de şase luni, au murit 1799 de oameni. Călugării iezuiţi au fost cei care i-au îngrijit cu devotament bolnavii muribunzi. Molipsindu-se însă cu toţii de boală, au murit pe rând, ultimul fiind egumenul Bojda András.

Prima misiune înfiinţată de iezuiţii sătmăreni a fost cea din Baia Mare (încă dinaintea anului 1673), urmată de cea din Seini (aici, P. Kövér Mihály, administratorul misiunii, a înfiinţat o capelă în propria casă şi acolo se desfăşura Sfânta Liturghie). Mai târziu, au fost înfiinţate misiunile din Ghirolt şi din Baia Sprie (în Baia Sprie, iezuiţii au slujit şi la parohie între 1719 şi 1773).

Politicul s-a implicat violent în luptele religioase dintre catolici şi protestanţi în deceniul şapte al secolului al XVII-lea, fapt care a condus la amplificarea tensiunii între comunităţile religioase. În 1673, Cămara Regală de Szepes (Spis) a somat oraşul Baia Mare să retrocedeze biserica Sf. Nicolae catolicilor. Oraşul a ezitat, motiv pentru care, în 1674, generalul german Spankau l-a asediat şi l-a ocupat, instalându-l paroh pe P. Berei János. În 1677 însă, curuţii conduşi de Wesselényi Pál l-au alungat pe paroh, au devastat altarul şi au redat biserica reformaţilor. În 1687, curtea imperială a trimis o comisie pentru cercetarea cazului, care a retrocedat biserica catolicilor şi a predat-o iezuiţilor. Bisericile Sf. Ştefan şi Sf. Martin au fost şi ele încredinţate lui P. Ravasz Ferenc (tot în acest an, biserica Sf. Nicolae a fost predată minoriţilor).

Folosind privilegiul regal, sătmărenii au angajat în loc de preot hirotonit doar un predicator, şi în acest scop l-au rugat pe călugărul iezuit Tyukodi György să accepte serviciul la parohia din Satu Mare. În 25 octombrie 1674 s-a dispus investirea sa ca paroh provizoriu[21]. După emiterea diplomei de către împăratul Leopold I, în 1692, misiunea iezuită e declarată claustru (*residentia*). Prin donaţia lui Matyasovszky László,

---

[18] Inventarul bibliotecii realizat la desfiinţarea claustrului iezuiţilor se păstrează în colecţia de manuscrise a Bibliotecii Universitare din Budapesta (vezi listele cu nr. : J 98/ 12a-c, J 103/1, J 107/2a-b, J 107/5b, J 20/31, J 21/27.). Documentele activităţii iezuiţilor şi a paulinilor şi inventarele făcute la desfiinţarea primului ordin se mai găsesc la MOL, fond C 103, cutia 6. Inventarul bibliotecii este publicat la Bura László, *Könyvek és könyvtárak* ..., p. 131-177.

[19] Sarkadi Nagy Mihály nu a cunoscut matricolele vechi, motiv pentru care el enumeră iezuiţii din cetate doar începând cu anul 1687.

[20] *Schematismus venerabilis cleri almae diocesis Szathmariensis pro anno Jesu Christi 1893.*

[21] Vezi MOL, E 152, cutia 70, fasc. 3, f. 309a-310b.

episcop de Nitra, se ridică conventul iezuiților și clădirea școlii, unde în 1696 se va deschide gimnaziul inferior de patru clase.

La dieta din Szécsény din 1707, curuții hotărăsc ca biserica Sf. Ștefan din Baia Mare să fie predată calvinilor, iar iezuiților le-au cerut să formeză o provincie independentă de Austria, sau, în caz contrar, să părăsească țara. Membrii ordinului au fost nevoiți, astfel, să părăsească Baia Mare, unde s-au întors numai după semnarea Păcii de la Satu Mare din 1711. La întoarcere au fost însoțiți de reprezentanții Cămării regale de Szepes. Reformații s-au opus, însă fără rezultat: au fost obligați să predea cheile bisericii iezuiților. În 1713 a fost finalizată construcția claustrului iezuiților, iar în 1718 a început demolarea bisericii cu hramul Sf. Martin și ridicarea uneia noi. Acest edificiu de cult alipit conventului, cu hramul *Sfânta Treime*, a fost finalizat în 1720. Parohia din Baia Mare a fost condusă de iezuiți până în 1766, când este preluată de un preot diecezan. În școală au predat în continuare profesorii iezuiți până la desființarea ordinului, în 1773.

În 1773, papa Clement al XIV-lea a dizolvat Societatea, decizie aplicată nemijlocit și în imperiul Habsburgic. Majoritatea membrilor congregației au devenit preoți diocezani. Dintre profesorii gimnaziului din Satu Mare, Kozma József și Kelk Antal au activat în continuare ca preoți parohiali ai orașului. Conducerea gimnaziului inferior din Satu Mare a fost preluată în 1773 de călugării ordinului paulician. Bunurile conventului iezuiților, posesiunile din hotarul orașului, din Oar, Lazuri, Nisipeni, Noroieni, Băbășești, Odoreu, Seini, Baia Mare, Muzsaly, care asigurau susținerea financiară a instituției, au fost preluat de către stat pentru fondul școlar.

Ordinul a fost reînființat în 1814 de papa Pius al VII-lea. Astfel, s-a propus și întoarcerea lor la Satu Mare. Ideea a fost pusă în practică de episcopului Hám János doar după revoluția din 1848. În 1850, după ce lazarienii au refuzat invitația episcopului, a cerut părerea arhiepiscopului de Cezareea, Aristakes Azarian, care i-a îndreptat atenția (în 02.03.1851) asupra iezuiților. Hám János a fost entuziasmat de idee, pentru că scopul său era convertirea celor de altă religie și pocăința ereticilor, iar acest ordin misionar și organizator de exerciții spirituale se arăta foarte potrivit pentru realizarea acestora. Hám János dorea astfel predarea gimnaziului (dizolvat în 1786 și reînființat în 1806) iezuiților, iar pentru susținerea claustrului a oferit ca donație moșia din Guruslău. Episcopul și-ar fi dorit ca tot un călugăr iezuit să preia și conducerea spirituală a congregației surorilor minorite din Satu Mare, deoarece nu găsea nici un preot laic potrivit pentru această misiune.

Conducătorii ordinului au cumpănit dacă să accepte invitația sau nu, deoarece se punea problema găsirii persoanelor potrivite pentru realizarea scopurilor episcopului. Pe de altă parte, stabilirea ordinului pe teritoriul Ungariei trebuia organizată cu precauție, eliminând posibilele inconveniente provocate de antipatia populației. Din acest motiv, generalul ordinului nu a urmărit obținerea unei confirmări de la împărat, deoarece constituția absolutistă din 1849 garanta dreptul de stabilire a congregațiilor autorizate de biserică în spiritul libertății religioase. Pentru evaluarea situației au fost trimiși doi călugări: P. Weninger Sándor (egumen) și P. Polánkay József. Cei doi au ajuns la concluzia că activitatea ordinului în Satu Mare ar trebui demarată în primul rând prin servicii misionare și prin exerciții spirituale, iar conducerea seminarului, și apoi a internatului elevilor de gimnaziu să fie asumată mai târziu. Cei doi delegați au constatat că, pentru o eficiență optimă a activității ordinului la Satu Mare, nu era suficientă cunoașterea limbii germane, fiind necesară inclusiv limba maghiară. În consecință, era de dorit cunoașterea ambelor limbi, sau cel puțin a limbii maghiare la perfecție. Ar fi fost de folos dacă unul dintre călugări ar vorbi și limba română. Oricum trebuiau găsiți călugări buni-oratori, dar era nevoie și de frați mireni. Se remarca posibilitatea confruntării cu o serie de probleme dificile, la care doar persoanele cu adevărat spirituale vor putea face față, și în acest sens era nevoie de astfel de călugări. În ciuda concluziilor acestora, Hám János a considerat apariția iezuiților drept o cale arătată de Cel de Sus: „*Dumnezeu vrea stabilirea iezuiților în Satu Mare.*"[22] Astfel, cei doi călugări erau considerați membri fondatori ai stației sătmărene: *Statio Szathmariensis.*

Călugării nu s-au confruntat cu nici o reacție negativă din partea sătmărenilor, care majoritatea erau de religie calvină, poate și pentru că aceștia nu s-au manifestat public.[23] P. Polánkay József și P. Zimányi vorbeau la perfecție limba maghiară, ca limbă maternă. Polánkay a devenit director adjunct al seminarului episcopal secundar, iar P. Weininger, care în acel timp nu vorbea încă limba maghiară, ținea slujba în biserica surorilor, spovedea călugărițele, desfășura exerciții spirituale și preda religie fetelor de ofițer, care erau educate de călugărițe într-o instituție separată. Ulterior, cei doi călugări au fost transferați în Baumgarten, respectiv în Trnava.

Documentul de stabilire a ordinului iezuit la Satu Mare a fost semnat până la urmă în 7 iunie 1858, de

[22] Petruch A., *op. cit.*, p. 295.

[23] *Ibidem*, p. 296.

către P. Schwitzer Antal, superior provincial, şi Obermayer András, vicar capitular. Capitlul a predat clădirea internatului pentru locuinţe Societăţii lui Isus, împreună cu grădina aparţinătoare, moşia din Guruslău şi cele trei loturi de pe strada Bisericii. Pe două dintre acestea din urmă urmau să fie ridicate o biserică şi un claustru. Societatea lui Isus a acceptat la rândul său aceste condiţii şi şi-a asumat conducerea internatului gimnazial întemeiat de episcopul Hám János, răposat întretimp. Călugării au preluat, de asemenea, şi ţinerea predicilor în biserica surorilor, spovedirea lor, precum şi conducerea exerciţiilor spirituale ale călugăriţelor.

Prima congregaţie a conventului iezuit a fost formată din următorii călugări şi fraţi mireni: P. Polánkay József (director spiritual) şi Fr. Frank János mirean (bucătar). În 24 septembrie a sosit egumenul Geiger Alajos, Balázs István, prefectul convinctului, Fr. Neuhauser Ferenc (portar, responsabil cu sala de mese), iar mai târziu novicele Bély Ernő (croitor).

Internatul şi-a deschis porţile la 1 octombrie, însă sfinţirea fastuoasă a avut loc numai la 1 noiembrie. Cu această ocazie, Huszár Sándor, secretarul episcopiei, a recitat o poezie proprie, scrisă special pentru acest eveniment (*„Memorii pentru dublul jubileu al conventului sătmărean al Societăţii lui Isus"*)[24]. La 1 martie 1859 a ajuns în fruntea diecezei sătmărene noul episcop Haas Mihály, care nu a recunoscut ordinul iezuiţilor şi, sub influenţa celor din jurul său, le-a cauzat multe greutăţi: a cerut mărirea numărului elevilor din internat, întrecând cu mult posibilităţile de cazare în clădirea existentă. Nici moşia donată nu a făcut faţă cheltuielilor apărute, pentru că călugării au fost nevoiţi să accepte şi elevi din şcoala primară. Episcopul a impus călugărilor ca în fiecare zi de târg şi de sărbătoare să prezinte o predică scurtă[25] în limba germană în biserica surorilor. Alte greutăţi le-a creat prin faptul că nu le-a respectat privilegiile călugăreşti, ci i-a tratat ca pe nişte preoţi diecezani. A ordonat iezuiţilor să accepte slujba din capela Calvaria, însă această cerere a fost refuzată de priorul regional[26]. Constatând beneficiile teologice ale conduitei spirituale a iezuiţilor, episcopul Haas a decis în 1861 să predea seminarul în grija Societăţii lui Isus. În anul următor va numi ca director spiritual pe P. Sagler Ferenc, trimis special în acest scop, şi care mai târziu a devenit priorul claustrului. El s-a ocupat de educaţia spirituală a teologilor înaintea avansării lor în ordine superioare, le-a organizat exerciţiile spirituale de trei sau cinci zile. Istoria bisericii era predată de P.Orlando Ferenc, refugiat din Italia.

Activitatea educaţională şi didactică a celor doi călugări a fost atât de eficientă, încât episcopul a decis să le predea în totalitate serviciul de formare a preoţilor, iar în 1863 a reuşit numirea lui P. Vervaet Gyula în funcţia de rector sătmărean[27]. Iezuiţii s-au străduit prin metodele lor experimentate (meditaţie, exerciţiu spiritual, respectarea Inimii lui Isus, evlavia de mai) să fundamenteze şi să aprofundeze spiritul religios al celor 36 de teologi, precum şi perfecţionarea lor. Călugării iezuiţi au organizat dezbateri publice cu studenţii pe baza materialul predat, cursuri academice de perfecţionare, care s-au bucurat de un real succes în rândul publicului. Orientarea spre viaţa practică a fost sugerată de staţia meteorologică inaugurată la 1 ianuarie 1864.

Alături de călugării Societăţii lui Isus, episcopul Haas a organizat admiterea seminariştilor şi a novicilor din alte dieceze în Institutul Superior de Teologie din Satu Mare. Învăţământul din cadrul Institutului Superior de Teologie a decurs conform normelor elaborate de Societatea lui Isus, iar corpul profesoral a fost alcătuit din:

P. Vervaet Gyula, rector (profesor de dogmatică).
P. Hünner Károly (filosofie, liturghie, cântec bisericesc şi ceremonie).
P. Orlando Ferenc (morală, catehism).
P. Heller János (limbi orientale).
P. Staffler József (ştiinţa Sfântei Scripturi, drept canonic şi retorică).
P. Viertler János (director spiritual).
P. Leopold Pál (istoria bisericii).
P. Rosty Kálmán (retorică maghiară, disciplină).
P. Haslinger Alajos (administrator).
În afara ultimilor doi, toţi erau doctori în ştiinţe filosofice şi teologie.
Rectorul Institutului de Teologiei a dorit să-i iniţieze pe viitorii preoţi în practica didactică, în acest sens

---

[24] A apărut şi în formă tipărită: *Emléklombok Jézustársasága kettős jubileumára (Amintiri ale dublului jubileu al Societăţii lui Isus)*, Szatmár, 1889, p. 3-7.

[25] Însemna în acel timp un discurs de 2-3 minute (vezi Petruch, *op. cit.*, p. 299).

[26] Clădirea era într-o stare atât de deplorabilă, încât exista pericolul prăbuşirii. Nu peste mult timp, inginerul civil şi militar din Satu Mare a dispus închiderea sa.

[27] A predat fizică şi matematică.

hotărând ca studenţii să predea de trei ori pe săptămână religie în clasele elementare şi în şcoala repetitoare. În septembrie 1863, în conventul din Satu Mare activau 14 călugări iezuiţi (9 preoţi şi 5 fraţi mireni). În 1865, călugării au întemeiat în cadrul Institutului Superior de Teologie Congregaţia Mariană. Tinerii preoţi au fost profund impresionaţi de această iniţiativă, care a stins ura şi duşmănia dintre ei.

Preoţii iezuiţi au activat inclusiv în cadrul mănăstirii surorilor minorite din Satu Mare, unde predau religie în limbile germană şi maghiară. Între serviciile pastorale putem enumera şi predicile de post, desfăşurate de P. Staffer în limba germană, în biserica surorilor, pentru militari, iar pentru enoriaşii de limbă maghiară în catedrală. Aceste predici erau ascultate şi de germanii din Satu Mare, care ascultau cu plăcere şi liturghia în limba maghiară. Părinţii iezuiţi au menţionat de altfel că munca lor pastorală sau misionară în afara claustrului a fost împiedicată de faptul că nu vorbeau limba maghiară. În 1866, în oraş a staţionat un batalion polonez. Printre călugări nu se număra nici un cunoscător al limbii poloneze, astfel că activitatea acestora în cadrul armatei s-a minimalizat la predicile de post, prezentate la cererea rectorului de teologul Kusiacki Szaniszló.

Noul episcop Bíró László, instaurat în 1867, a retras Societatea lui Isus din fruntea institutului teologic începând din 1868. Cu toate că a fost mulţumit de activitatea acestora în privinţa conducerii, educaţiei şi a învăţământului, era de părere că reducerea cercului de activitate a Societăţii este în interesul acesteia. Decizia a fost luată ca urmare a nemulţumirii preoţimii laice, care se simţea privată de posibilitatea perfecţionării în teologie, motiv pentru care dieceza ducea lipsă de preoţi bine pregătiţi.

Conventul lui Hám János, condus de iezuiţi din 1858, a asigurat la început cazarea şi educaţia pentru 25 de elevi anual, iar din 1860, pentru 35 (inclusiv de clase primare). Pentru că internatul a devenit neîncăpător, în 1862 a fost lărgit, iar din anii următori numărul elevilor cazaţi a crescut la 63-65. După un deceniu s-au făcut noi modificări, astfel conventul a ajuns să găzduiască 80 de băieţi.

În convent ajungeau nu doar copiii dornici de învăţătură, ci şi cei mai slabi şi indisciplinaţi, care uneori reprezentau un real pericol moral pentru colegi. Iezuiţii şi-au educat elevii cu severitate şi i-au îndemnat la muncă ca un părinte înţelegător. Performanţele elevilor au fost recompensate, iar copiii necorespunzători au fost eliminaţi. Mulţi părinţi aşteptau minuni de la iezuiţi, să transforme elevii fără talent în copii educaţi corespunzător, şi pe cei indisciplinaţi în copii model. Călugării s-au străduit să şcolarizeze cât mai mulţi băieţi proveniţi din mediul sărac. A devenit tradiţie primirea a 20-30 de elevi săraci din oraş la masă în convent.

Călugării iezuiţi s-au străduit să formeze tineri educaţi spiritual şi cu bază morală solidă. În acest scop a fost întemeiată Congregaţia Mariană (1863), a cărei activitate se baza pe respectarea Sf. Fecioare. Mai târziu, în 1866, s-au pus şi bazele Congregaţiei Mariane a meseriaşilor, iar mai apoi, în 1913, a intelectualilor. Cea a meseriaşilor a fost desfiinţată peste câţiva ani, dar a intelectualilor a funcţionat până după primul război mondial. Se pare că în Ungaria secolului trecut, conventul din Satu Mare a fost primul unde s-a organizat un exerciţiu spiritual de trei zile, pentru elevi. Iniţiativa a devenit ulterior permanentă, şi a fost organizată în fiecare an şcolar, în săptămâna postului mare.

Printre obligaţiile călugărilor iezuiţi se număra organizarea misiunilor în parohiile din împrejurimi (şi în oraşul Carei), iar în perioada postului mare de două ori în catedrala din Satu Mare, şi realizarea exerciţiilor spirituale (de 3-5-8 zile). Până în 1908 au fost desfăşurate 643, iar între anii 1909-1922, 354.

Păstorirea surorilor minorite şi îngrijirea spirituală a elevelor şi a bolnavilor din spitalul surorilor necesita doi călugări, iar din cauza numărului mic al iezuiţilor, aceasta a limitat munca pastorală externă. Deoarece Societatea lui Isus nu a considerat că păstorirea călugăriţelor intră în domeniul lor, această activitate a fost redusă treptat la minim.

Sediul şi şcoala Societăţii lui Isus, ridicate în momentul stabilirii lor în Satu Mare au fost amplasat în locul bisericii Calvaria de azi, unde erau situate clădirile principale ale cetăţii de odinioară. În mijloc a fost format un deal artificial, pe care se înălţa turnul de veghe. În sediul iezuiţilor a locuit episcopul Hám János până la mutarea reşedinţei sale în noul palat episcopal. Episcopul Haas a dat în grija iezuiţilor claustrul vechi cu grădina mare aferentă şi capela ruinată, rămasă fără stăpân. Păstorirea sufletelor catolicilor din această zonă a fost dată tot în grija iezuiţilor, care oricum aveau nevoie de biserică. În partea spre deal a grădinii existau cele 11 staţii ale Patimilor, construite de Hám János. Preluarea capelei nu fost posibilă, pentru că oficialităţile au declarat-o periculoasă şi au dispus închiderea sa. După renovare, a fost sfinţită de episcopul Bíró László în prima dumică a lunii iunie din 1868 şi dată în grija egumenului P. Sagler.

În lipsa călugărilor maghiari, iezuiţii nu au putut onora serviciul de păstorire a credincioşilor neglijaţi spiritual din zonă, şi astfel capela nu a fost prea frecventată de populaţie. Călugării erau de părere că introdu-

cerea cultului Inimii lui Isus va înviora viaţa religioasă în capela Calvaria. Au obţinut inclusiv autorizaţiile din Roma, şi, în prima duminică a lunii iunie din 1868, au înfiinţat Societatea Inimii lui Isus. În urma activităţii călugărilor, frecventarea mai intensă a liturghiilor din fiecare primă vinere a lunii, şi a celor din prima duminică după-amiază au condus la îmbunătăţirea vieţii religioase. Cu doi ani mai înainte, episcopul Meszlényi Gyula fusese cel care a îndrumat dieceza condusă de el înspre ocrotirea Inimii Sfinte. Începând cu anul următor, sărbătoarea a fost precedată timp de trei zile de devoţiuni combinate cu liturghii, iar în 1897 a fost organizată o procesiune în curtea Calvariei. În 1899, la sfârşitul sărbătorii a fost prezentat angajamentul papei Leon al XIII-lea, iar începând din 1901, sărbătoarea a devenit locul de pelerinaj al diecezei.

Ideea şi dorinţa transformării capelei Calvaria în biserică a fost formulată în rândul conducerii claustrului chiar din momentul preluării acestuia, însă s-a conturat ca un plan concret abia în 1904. Lucrările au fost demarate în 18 octombrie 1907, sub conducerea lui P. Schäfer Jakab. Capela a fost demolată, iar dealul de opt metri înălţime a fost diminuat la jumătate, obţinându-se astfel un teren mai larg pentru biserică. În anul următor, în timpul egumenului P. Alaker István, edificiul de cult a fost finalizat. Noua biserică a păstrat stilul gotic al capelei şi avea loc suficient pentru 1200 de persoane. A fost sfinţită cu hramul Inimii lui Isus, în 6 iunie 1909, marcându-se astfel şi jubileul de 50 de ani de la stabilirea iezuiţilor în Satu Mare[28].

În anii 1909-1910 dispare vechiul sediu episcopal, care servea până în 1773 drept claustru al iezuiţilor. În locul său a fost construit noul gimnaziu. În 8 decembrie 1912 a avut loc ceremonia aşezării pietrei de temelie a noului convent şi sfinţirea gimnaziului catolic (regal). Încăperile conventului au fost regrupate, în cele eliberate primind loc capela, aula şi biblioteca (în capela internatului a fost aşezat altarul din vechea capelă Calvaria). Noul internat a fost inaugurat în 8 decembrie 1913[29]. În 1914, cu ocazia jubileului Societăţii lui Isus, în aripa conventului dinspre Calvaria, episcopul Boromissza a ridicat un cămin dedicat exerciţiilor spirituale, format din opt camere de la etaj din "Manreza".

Începând cu 1915, la iniţiativa călugărilor iezuiţi, a fost organizată lunar ziua reculegerii, pentru accentuarea spiritului preoţesc. La aceste zile participau canonicii împreună cu preoţii din oraş şi episcopii. Iniţiativa a continuat şi în anul următor, însă ardoarea credincioşilor a scăzut din cauza războiului mondial.

În timpul războiului, internatul a fost transformat în spital de război. În 1918, a fost ocupat de militarii reveniţi de pe front, iar mai apoi a devenit sediul principal al diviziei secuieşti. În 18 aprilie 1919 (vinerea mare), a intrat în oraş armata română, iar noul prefect al judeţului a sechestrat clădirea. Iezuiţii au fost somaţi de noua putere să se despartă de congregaţia din Ungaria, însă egumenul P. Bóta Ernő a refuzat. Totuşi, a fost de acord să se reconcilieze cu oficialităţile şi nu au mai şcolarizat în internat băieţi greco-catolici. Din cauza faptului că gimnaziul catolic a fost desfiinţat de oficialităţi şi în locul său a fost deschis liceul cu predare în limba română, elevii internatului şi-au continuat studiile în gimnaziul reformat, care rămas cu predare în limba maghiară.

Începând din aprilie 1919, contactul între claustru şi superiori a devenit aproape imposibil. La sfârşitul anului 1922, P. Lassberg a petrecut un timp în Satu Mare, în cadrul unei vizitaţii, iar la sfârşitul anului 1923 P. Somogyi Jenő, superior provincial, a discutat cu capitlul despre posibilităţile de reorganizare. În 6 ianuarie 1924, la Roma, generalul ordinului a înfiinţat "Missio Rumenica", decretul fiind proclamat în 25 februarie 1924. Baza materială a internatului Irsik şi a celui episcopal au fost unificate în 1927, iar începând cu acest moment, instituţia de învăţământ a fost condusă de preoţimea laică.

Între 1920-1921, Congregaţia Mariană a mai avut posibilitatea de a funcţiona[30], însă după această perioadă activitatea călugărilor iezuiţi rămaşi în claustrul din Satu Mare s-a restrâns doar la biserica Calvaria.

În toamna anului 1940, judeţul Satu Mare a devenit din nou parte a Ungariei. S-a reînfiinţat gimnaziul catolic cu predare în limba maghiară[31], şi astfel în faţa iezuiţilor s-a deschis din nou posibilitatea desfăşurării de activităţi educaţionale. În 3 noiembrie a fost deja reînfiinţată Congregaţia Mariană, a cărei funcţionare fusese interzisă cu un an în urmă, au fost demarate activităţile secţiilor de ideologie, misiune şi socială. În aprilie 1941, a avut loc un seminar de formare a conducătorilor de congregaţii sub conducerea P. Tornyos Gyula, pentru elevii congregaţiilor din Hust, Beregovo, Ujgorod şi Satu Mare.

În 1941, de la jumătatea lunii iunie, Societatea lui Isus a preluat din nou conducerea internatului episcopal. Pentru reorganizare şi debutul activităţii a fost numit P. Kollár Ferenc, cu magiştrii Tamás János şi

---

28 Petruch, *op. cit.*, p. 332-333.

29 Petruch, *op. cit.*, p. 339.

30 Preşedinte: P. Varga István.

31 Denumirea: *Királyi Katolikus Főgimnázium (Gimnaziul Superior Catolic Regal).*

Fenyővári Antal drept ajutoare. P. Kollár a elaborat un plan modern şi argumentat, care a servit drept bază activităţii educaţionale. Accentul s-a pus în primul rând pe conduita morală. A pretins copiilor respect şi să fie educaţi în spiritul independenţei şi al libertăţii. A acceptat să predea orele de religie din gimnaziul catolic (regal) şi a devenit conducătorul Congregaţiei Mariane. A organizat zilele elevilor la Teatrul Orăşenesc şi diferite manifestări publice cu elevii internatului episcopal. Între comunitatea crescută numeric a iezuiţilor şi preoţimea (rurală) laică a diecezei s-a format o prietenie strânsă, iar reculegerile au început să fie organizate în claustru.

La iniţitativa lui P. Kollár, internatul a devenit baza mişcării KALOT, asociaţia tinerilor catolici din mediul rural. Aici se desfăşurau manifestările şcolilor populare din cadrul asociaţiei şi exerciţiile spirituale organizate pentru tinerii din mediul rural. După plecarea lui P. Kollár, alături de egumenul P. Schmid Ferenc au activat aici P. Radányi Rókus, P. Kulcsár Antal, P. Ecker Ferenc, P. Jaskó Balázs, P. Bátay Gyula, P. Simcsák Mihály, precum şi magiştrii noi Király István, Szommer György, Tóth Ferenc şi trei fraţi mireni. Aceştia predau religia în mai multe licee şi conduceau congregaţiile de elevi.

După intrarea armatei aliate româno-sovietice, iezuiţii au fost nevoiţi să adapteze noilor condiţii. În umbra puterii comuniste a fost reorganizată congregaţia bărbaţilor (intelectuali şi meseriaşi). Pentru intelectualitatea oraşului au fost organizate prelegeri creştine în sala festivă a claustrului. Congregaţiile studenţeşti au organizat adunări itinerante în mediul rural. În 1947 a apărut revista lunară *Diákszó,* sub redacţia congregaţiei studenţeşti a gimnaziului catolic. M. Tóth Ferenc a elaborat şi a pus în practică noua metodă didactică pentru elevii claselor primare, un sistem nu prea atractiv, dar foarte eficient, al „familiilor de congregaţie", alcătuit din grupuri de 8-10 persoane.

În vara anului 1948, şcolile sunt naţionalizate, iar biserica exclusă din rândul instituţiilor de învăţământ. P. Radányi Rókus, conducătorul internatului episcopal, a fost nevoit să plece din cauza cetăţeniei maghiare, iar în locul său a venit P. Godó Mihály (nevoit să renunţe la funcţia de preot universitar). În iulie 1949, ordinele călugăreşti au fost dizolvate, iar bunurile lor naţionalizate. Membrii claustrului din Satu Mare vor trăi răspândiţi în tot oraşul[32].

În 1950, la Târgu Mureş, a fost iniţiată mişcarea preoţilor pentru pace, care a avut drept scop (ca şi acţiunile organizate în continuare) transformarea bisericii romano-catolice într-o biserică scoasă din subordinea papei. Cel de al patrulea jurământ al călugărilor iezuiţi[33] se referea însă tocmai la păstrarea acestui legământ, a bisericii catolice unitare şi a fidelităţii necondiţionate faţă de papă. Pe aceste principii s-a bazat numirea lui P.Godó Mihály, care va fi liderul luptei teoretice şi practice împotriva aducerii bisericii sub control secular. Pentru activitatea sa a fost condamnat ulterior la 16 ani de închisoare. Tot în acest an iezuiţii (de rit latin sau grec) care au activat în România au fost internaţi la Gherla. Activitatea ordinului a luat practic sfârşit. La o vârstă înaintată, în anul 1960, P. Horváth Sándor, P. Ecker Jenő şi P. Simcsák Mihály au revenit la Satu Mare în calitate de preoţi diocezani, implicând în liturghii şi spovedanii[34].

Ultimul dintre iezuiţii care au trăit în Satu Mare după cel de al II-lea război mondial a fost P. Godó Mihály, care a murit în toamna anului 1996[35]. În acelaşi an a înaintat cererea de a intra în ordinul iezuit şi şi-a început anul de noviciat unul dintre elevii primei promoţii care au dat bacalaureatul la Liceul Catolic „Hám János".

Bibliografie:

MOL, Magyar Kamara Levéltára (Arhivele Naţionale ale Ungariei, fond Arhivele Cămării Regale), E 152 - Acta Jesuitica.

Bura László, *Iskolavárosunk Szatmárnémeti (Şcolile oraşului Satu Mare)*, Csíkszereda, 1999.

Bura László, *Könyvek és könyvtárak Szatmáron és Németiben. A XVII. századtól a XIX. század közepéig* (*Cărţi şi biblioteci în Sătmar şi Mintiu. Din secolul al XVII-lea până la mijlocul secolului al XIX-lea*), Csíkszereda, 2004.

Documenta Missionaria I/1, Coord. J. Sávai-G. Pintér, Szegedini, 1993.

Emléklombok Jézustársasága kettős jubileumára (Amintiri ale dublului jubileu al Societăţii lui Isus), Szatmár, 1889.

---

[32] În această perioadă a murit P. Kulcsár Antal (20.04.1946) şi Fr. Csegedi György (12.11.1949).

[33] Legământ separat de supunere faţă de papă.

[34] S-au întors din lagăre, dar nu li s-a permis să trăiască în comunităţi călugăreşti. Au murit la Satu Mare: Fr. Lenner György (16.01.1970), P. Ecker Jenő (31.01.1981), P. Simcsák Mihály (28.09.1973), P. Horváth Sándor (03.12.1975), Fr. Schmiedt István (14.01.1985).

[35] A murit la Sântana (jud. Arad) la data de 22 septembrie 1996. A fost înmormântat la satul său natal, la Dorobanţi, în ziua de 24 septembrie.

A katolikus iskolaügy Magyarországban (*Problematica şcolilor catolice din Ungaria*), Fasciculus tertius. Pars I. Collectae, editae et notis illustrae a Friderico Weiser S.J.

Ladislaus Lukács, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I.,* Tom. II (1601-1640), Romae, 1982.

Mészáros István, *Az iskolaügy története Mgyarországon 966-1777 között* (*Istoria învăţământului din Ungaria între 996-1777*), Budapest, 1981.

Molnár Antal, „Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon" (Minoriţi italieni în Ungaria Superioară în secolul al XVII-lea), in *Aetas* 1992/3, p. 44-77.

Pázmány Péter bíbornok ... összegyűjtött levelei (Corespondenţa cardinalului Pázmány Péter), vol. I-II, ed. şi pref. Hanuy Ferenc, Budapest, 1910-1911.

Petruch Antal, *Száz év a magyar jezsuiták múltjából.* (*O sută de ani din istoria iezuiţilor*), Kecskemét, 1992.

Szatmár vármegye (Comitatul Satu Mare), ed. Borovszky Samu, Budapest, [1907].

Szirmay Antal, *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete.(Aşezarea, istoria şi populaţia comitatului Satu Mare),* vol. I- II, Buda, 1800.

The Jesuits in Sătmar

(Abstract)

The purpose of the present article is to investigate the activity of the Society of Jesus in the north-eastern part of the Carpathian Basin and particularly in Satu Mare County. The first Jesuit convent was established in Hungary in 1561, in Nagyszombat (Trnava, Slovakia). Not long after their settlement in Transylvania (1581), the Jesuit monks arrived in Satu Mare, too. In 1630, Emperor Ferdinand the 2nd donated a property inside the castle of Satu Mare to the Jesuits, where they founded their first convent (the so-called *antiqua residentia*). In 1636, the monks re-established the castle parish. The same year, Cardinal Pázmány Péter signed the donation for the building of a college in Satu Mare. After the Jesuits were settled, more and more donations were granted by the aristocracy and the king. The activity of the Jesuit school started in the autumn of 1639, under the leadership of P. Kerzi (Kerczy) László, but only as an inferior gymnasium (a school with four grades).

At the request of the Protestants and in the purpose of maintaining the unity of his army, Prince Gheorghe Rákóczi the 2nd ordered in 1654 the expulsion of foreign Jesuits. As a result, the monks of Satu Mare were forced to leave the school and take refuge in the surrounding area: Carei, Apateu, Vinogradiv, helping the Catholics there. Six years later, in 1660, they were able to return to Satu Mare and continue their educational activity.

The Society of Jesus was dissolved by the Pope in 1773, and re-established only in 1814, by Pope Pius VII. The Jesuits re-settled in Satu Mare in 1858, at the initiative of Bishop Hám János. They received from the Chapter of Satu Mare the building of the convict and the surrounding garden, the possession in Guruslău and three properties on a street nearby, where they were to build a church and a convent. In its turn, the Society assumed the administration of the convent established by Bishop Hám János, the religious service in the church of the nuns and their spiritual guidance. The educational activity of the monks became more and more wider. At the beginning, the convent of the Jesuits could host 25 students, but in the last decades of the 19th century, its capacity reached 80 persons. In 1861, Bishop Haas Mihály decided to give the theological seminary of Satu Mare to the Jesuits.

New buildings started to arise as a result of the order's activity. In 1907, the old chapel of the castle, in a bad state already at the arrival of the Jesuits, was demolished, and the construction of a new church begun. The new church of Calvaria was dedicated to the Heart of Jesus and it was consecrated in 1909. In the same period, the old convent of the Jesuits of the 18th century, later used as a bishopric seat was demolished, and a new gymnasium was built on the same spot. In 1912, the new gymnasium was built, and the construction work at the new convent begun.

After the First World War, the Jesuits were re-organized. The convict of the bishopric and the Jesuits were unified in 1927, and from that moment on, the new institution was administrated only by lay priests. Only in 1941, during World War II, after Satu Mare became a part of Hungary again, the Society of Jesus re-assumed the administration of the bishopric convent. The situation lasted only for a few years. In 1944, Satu Mare was assigned to Romania, and in 1949 all the religious orders were dissolved, and their assets were entirely nationalized. The remained Jesuit monks continued to live in Satu Mare, but as parish priests.

Clădirile conventului iezuit din Satu Mare[1]

Szőcs Péter Levente

Istoria iezuiţilor din Satu Mare a fost clarificată de profesorul László Bura, în urma cercetărilor efectuate pe tema istoriei învăţământului şi a bisericilor din oraş[2]. Călugării iezuiţi au fost prezenţi pe aceste meleaguri începând cu anii 1580, dar s-au stabilit definitiv în cetatea Sătmarului doar după anul 1630. În urma donaţiei regelui Ferdinand al II-lea şi a lui Pázmány Péter, arhiepiscop de Strigoniu, s-a înfiinţat atunci în cetatea Sătmarului un colegiu susţinut de iezuiţi, pe lângă care s-a ridicat şi un convent pentru călugări. Ca urmare a păcii semnate la Linz, în anul 1646, călugării ordinului au fost nevoiţi să părăsească din nou Satu Mare, pentru că cetatea ajunsese sub stăpânirea principelui Gheorghe Rákóczi I, susţinător convins al protestantismului şi, ca atare, adversar decis al prozelitismului catolic promovat de iezuiţi. Ajunsă mai târziu în posesia lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, cetatea Sătmarului a revenit regelui doar în 1660, iar călugării iezuiţi s-au întors în anul 1662. De atunci şi până în anul 1773, anul desfiinţării ordinului, prezenţa călugărilor în Satu Mare a fost permanentă, exceptând o mică întrerupere în perioada răscoalei curuţilor.

Deşi locaţia din secolul al XVII-lea a conventului, a bisericii şi a colegiului iezuit nu este cunoscută, este totuşi cert că amplasamentul acestora era în interiorul cetăţii. Din nefericire, despre clădirile existente în incinta cetăţii dispunem doar de informaţii răzleţe. Asediul din timpul răscoalei curuţilor conduşi de Francisc Rákóczi al II-lea, iar mai apoi demolarea fortificaţiilor au determinat distrugerea clădirilor din interior. Probabil în această perioadă a dispărut şi biserica din lemn a cetăţii, construcţie despre care relatează un izvor recent publicat[3]. Locul cetăţii, care şi-a pierdut funcţionalitatea militară după pacea de la Satu Mare (1711), a fost ocupat treptat de construcţii civile. Pe amplasamentul acesteia au fost ridicate în primul rând clădiri ale instituţiilor statului: poşta, Oficiul de Sare şi cel Vamal, locuinţele de serviciu ale funcţionarilor, dar şi câteva case de locuit ale orăşenilor. Iezuiţii şi-au ridicat conventul, împreună cu un colegiu şi o şcoala primară de băieţi, în partea vestică a cetăţii de odinioară, în apropierea unei movile artificiale, numită *Dealul Toboşarilor (Doboló domb)* sau mai târziu *al Cetăţii (Várdomb)*. Conventul cuprindea locuinţele călugărilor, colegiul şi şcoala primară, iar în apropiere erau amplasate biserica, azilul săracilor şi alte clădiri cu funcţii gospodăreşti.

Istoria locală a păstrat memoria clădirilor aparţinând conventului şi colegiului, situate pe lotul ocupat azi de Colegiul Naţional „Mihai Eminescu" şi biserica Calvaria[4]. Ulterior desfiinţării ordinului iezuit, conventul şi colegiul au fost preluate de călugării paulini, iar după ce şi acest ordin a fost desfiinţat în anul 1786, clădirile au ajuns în administrarea fondului regal pentru învăţământ. Clădirea conventului a servit ca sediu episcopal din 1804, anul înfiinţării Episcopiei Romano-Catolice de Satu Mare, şi până în 1851, când episcopul Hám János şi-a mutat reşedinţa în aripa terminată a palatului actual[5]. Vechiul convent a fost demolat în jurul anilor 1910, pentru a face loc clădirii Gimnaziului Superior Regal Romano-Catolic (azi Colegiul Naţional „Mihai Eminescu"). Din fericire, aceste informaţii sumare pot fi completate de conscripţiile şi schiţele conventului

---

[1] Această lucrare este versiunea revizuită, completată şi tradusă în limba română a studiului „A szatmárnémeti jezsuita rendházról", publicată în volumul *„… Könyvek által a világ …" Bura László 80. születésnapjára* („… Lumea prin cărţi …" Studii dedicate aniversării a 80 de ani a profesorului dr. Bura László), Szatmárnémeti, 2012, p. 228-236.

[2] În special v. Bura László, „A jezsuiták Szatmárban" (Iezuiţii în Sătmar), in *Satu Mare. Studii şi comunicării*, 13 (1996), p. 268–282; Idem, „A jezsuiták Szatmáron" (Iezuiţii din Satu Mare), in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 9 (1997), nr 1–2, p. 19–35; Idem, „Szatmárnémeti katolikus gimnáziumai. A jezsuita kollégium" (Gimnaziile catolice din Satu Mare. Colegiul Iezuiţilor), in vol. *Iskolavárosunk Szatmárnémeti* (Şcolile din Satu Mare), Csíkszereda, 1999, p. 89-102; Bura L. – Muhi S. – Csiszár Klára, *A Kálvária templom* (Biserica Calvaria), Satu Mare, 2009, p. 11-49. Pentru alte contribuţii v. şi lucrările cuprinse în lista bibliografică a prezentei lucrări.

[3] P. Kovács Klára, „Szatmár egykori vártemploma" (Biserica cetăţii de odinioară a Sătmarului), in *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, Serie nouă, II (2007), p. 173–184.

[4] Vezi descrierea şi fotografia la Irsik Ferenc, *Boldog emlékű Hám János püspök élete* (Viaţa fericitului Hám János), Szatmár, 1894, p. 92-93. Citează Bura L., *Iskolavárosunk …*, p. 102, nota 48; Muhi Csilla, *Egyház és város. A szatmári római katolikus püspökség szerepe Szatmárnémeti modern városképének kialakításában* (Biserica şi oraşul. Rolul Episcopiei Romano-Catolice în dezvoltarea aspectului modern al oraşului Satu Mare), Satu Mare, 2004, p. 15-16, fig. 7.

[5] *A szatmári püspöki egyházmegye fennállásának századik évében. 1804-1904* (Dieceza de Satu Mare în anul centenarului, 1804-1904), Szatmár, 1904, p. 19 şi 71 (v. aici şi o imagine a reşedinţei vechi: fig.7).

iezuit şi a clădirilor aferente, realizate la sfârşitul secolului al XVIII-lea, intrate recent în vizorul cercetătorilor[6]. Schiţele cuprind planul terenurilor din proprietatea iezuiţilor şi releveul clădirilor aflate pe aceste loturi, însoţite de descrieri şi note explicative exhaustive[7]. Documentele au fost realizate probabil imediat după desfiinţarea ordinului iezuit, în momentul în care toate clădirile şi posesiunile aparţinând ordinului au fost inventariate pentru a fi preluate de alte instituţii bisericeşti şi statale. Schiţele conventului din Satu Mare au fost realizate de Mihály Tomka, însă nu au fost datate. O schiţă asemănătoare a terenului şi a casei misiunii iezuite din Baia Sprie a fost realizată la data de 24 iulie 1774,[8] motiv pentru care se poate presupune că şi cea de la Satu Mare a fost întocmită tot în jurul acestei date.

Importanţa schiţelor constă în faptul că, pe baza acestora, poate fi identificat cu exactitate locul clădirilor aparţinând conventului, precum şi aspectul lor din secolul al XVIII-lea. Cele mai importante construcţii sunt biserica şi conventul propriu-zis. Conform canonicului Ferenc Irsik, promotor de seamă al istoriei locale, la sfârşitul secolului al XIX-lea conventul de odinioară avea aspectul unei clădiri vechi, cufundate în pământ.[9] Din datele conscripţiei realizate cu un secol în urmă (Fig. 1, A ,B ,C), cornişa clădirii era înălţată la 3 stânjeni (5,7 m) de la nivelul străzii, iar crucea turnului se afla la înălţimea de 7 stânjeni (13 m). În peisajul oraşului din secolul al XVIII-lea, caracterizat cu preponderenţă de case cu un singur nivel, dimensiunile conventului pot fi considerate chiar impunătoare. Clădirea era construită din material „solid" (*solida materialia*), nedefinit însă mai concret, şi era acoperită cu şindrilă. Realizatorii conscripţiei au găsit de cuviinţă să menţioneze doar atât în ceea ce priveşte structura clădirii, suficient pentru a o deosebi de construcţiile obişnuite din oraş, ridicate cu precădere din lemn şi acoperite cu paie. Astfel, cel mai probabil, materialul utilizat pentru ridicarea conventului era cărămida, fapt care indica în sine o exigenţă mai ridicată faţă de construcţie.

Clădirea era structurată pe două corpuri distincte şi avea două niveluri. La cele două niveluri, în partea mediană, se afla câte un coridor din care se deschideau spre stânga şi spre dreapta încăperile conventului. La nivelul inferior era amplasată bucătăria, sub care se aflau pivniţele (din care una avea capacitatea corespunzătoare depozitării a 60 de butoaie de mărime medie pentru păstrarea vinului), cămări şi alte încăperi pentru depozitare. Din cele 12 încăperi ale nivelului superior, conform notelor explicative, şapte serveau drept locuinţe pentru călugări şi săli de clasă pentru colegiu, iar alte două erau cămări. Aspectul exterior al clădirii era dominat de un portic cu o scară adosată faţadei principale dinspre stradă, având acoperiş independent, în formă de turn cu coif de inspiraţie barocă. Pe partea superioară a turnului se deschidea o galerie deschisă prevăzută cu arcade. Pe faţada exterioară nu se observă elemente ornamentale sau de divizare în registre decorative, în afara ancadramentelor simple, rectangulare, ale ferestrelor. Aspectul clădirii era însă dominat de structura impozantă a acoperişului, realizat la rândul său în două tracturi şi pe două niveluri, cu laturi arcuite în manieră barocă. Mobilierul clădirii a fost inventariat ceva mai târziu, în 1786[10], în momentul preluării acesteia de la călugării paulini. În camera călugărilor se găseau icoane, candelabre de bronz şi alte accesorii folosite în liturghie, precum şi materiale didactice, indicând faptul că aceste camere erau folosite şi ca săli de studiu.

Pe ambele laturi ale conventului existau construcţii de dimensiuni mai mici, realizate din lemn. Cea nordică (fig. 1, E) avea patru încăperi, era realizată din bârne şi acoperită cu şindrilă, servind drept şcoală elementară (*schola latina et triviales*). Conform conscripţiei, a fost folosită anterior ca moară. Clădirea amplasată în partea opusă era realizată în mod asemănător, având, însă, doar trei încăperi (Fig. 1, D). Servea drept internat pentru bursieri (*rationistae*), iar anterior fusese folosită ca locuinţă. În spatele clădirii D, pe latura sudică a conventului se extindea curtea cu fântână pe mijloc (F), un grajd pentru 10 cai şi anexa pentru trăsuri (G), în spatele construcţiilor fiind amenajată o groapa de gheaţă (H). Grădina uriaşă a conventului era delimitată de baza *Dâmbului Cetăţii (Várdomb)*, azi strada Decebal, cu alei drepte, mărginite de copaci. Mai în spate era amenajată o livadă cu o uscătorie de fructe, o afumătoare (M) şi o clădire cu două niveluri, având la primul nivel o pivniţă, iar la cel superior un depozit de cereale (K, I). Tot în grădină, pe culmea *Dealului Toboşarilor (Doboló domb)*, denumit astfel şi în schiţă (L), se afla o filagorie dărâmată. Dealul reprezintă cheia amplasării exacte a conventului, deoarece mai târziu pe culmea acestuia a fost ridicată biserica Calvaria.

---

[6] Arhiva Naţională a Ungariei (MOL), Budapest, Térképtár (Colecţia de hărţi), cota: S12. Div. 9. No. 65:1-2, (fig. 1 şi 2). La cota următoare se află conscripţia alodiilor din Kisfalud şi Szeg, posesiuni ale conventului din Satu Mare: S12. Div. 9. No. 66.

[7] Ibidem, S 12 Div 9 No 65:a-b.

[8] Ibidem, S12. Div. 9. No. 111.

[9] Irsik, *op. cit.*

[10] Publicat în *Documenta Artis Paulinorum,* II, Budapest, 1976, p. 384-385.

Biserica iezuiţilor nu a fost construită pe deal (cu toate că, după unele presupuneri vehiculate de istoria locală, aici ar fi fost amplasată biserica cetăţii), însă locaţia sa exactă nu poate fi identificat nici pe baza schiţelor. Aspectul bisericii şi a celorlalte două clădiri aflate în proprietatea conventului a fost redat pe o altă filă (fig. 2.), care, din nefericire, nu oferă nici un punct de reper identificabil astăzi. Conform notelor explicative, acestea erau amplasate în apropierea conventului, poate chiar pe partea cealaltă a străzii *Toboşarilor (Doboló)* (azi *Mihai Eminescu*). Biserica (A) a fost sfinţită cu hramul „Tuturor Sfinţilor", avea trei altare şi o sacristie adosată absidei, iar la subsol o criptă. Conform conscripţiei, avea o lăţime de 5 stânjeni (9,5 m) şi o lungime de 12 stânjeni (22,8 m), iar înălţimea turnului era de 9 stânjeni (17 m). A fost ridicată, după cum am menţionat anterior, din material „solid", în acelaşi timp subliniindu-se că acoperişul de şindrilă şi grinzile de lemn ale pereţilor sunt vechi şi se află într-o stare deplorabilă. În jurul bisericii exista un cimitir înconjurat de un gard zidit şi acoperit cu şindrilă (socotită tot învechită). Navei de formă patrulateră i-a fost ataşată o absidă cu închidere poligonală. Conform descrierii, la colţurile navei şi ale absidei, precum şi în partea mediană a pereţilor navei erau adosate contraforturi. Fiecare perete era străpuns de câte două ferestre arcuite. Uşa de intrare a bisericii era amplasată în partea mai îngustă a navei, în faţa sa fiind alipit turnul cu două niveluri. Deasupra turnului se poate observa o galerie deschisă cu arcade, care se încheie cu un coif baroc prevăzut cu glob şi cruce. Despre bisericile din incinta cetăţii s-au păstrat foarte puţine date.[11] Nici una dintre ele nu a funcţionat mult timp, şi toate au dispărut fără urme. La rândul său, biserica iezuită a rezistat puţin: starea sa avansată de deteriorare din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea a determinat credincioşii să schimbe locaţia slujbelor religioase în sălile primăriei, până la ridicarea, pe locul catedralei actuale, a noii biserici parohiale, sfinţite în 1798.

Cele două clădiri din apropierea bisericii merită şi ele atenţie, deoarece ambele sunt considerate edificii păstrate din fosta cetate. Clădirea B, unde erau cazaţi călugării, era formată din trei părţi: două din material „solid", însă aflate într-o stare de deteriorare accentuată (acestea proveneau din fosta cetate); a treia, o construcţie mai nouă, a fost ridicată din lemn, evaluatorii caracterizându-i în acel moment starea de conservare ca fiind una mediocră. Acoperişurile de paie ale tuturor celor trei clădiri au fost găsite în stare deplorabilă. Renovarea a fost considerată inutilă atât în privinţa clădirii B, cât şi a clădirii C, în ambele cazuri fiind propusă mai degrabă demolarea.

Localizarea edificiilor menţionate, precum şi întreaga topografie din secolul al XVIII-lea a teritoriului cuprins între străzile *Al. I. Cuza* (*Eötvös*, iar mai devreme *Kápolna*), *Decebal* (*Várdomb*, fosta *Régi Sóház* – str. *Oficiului Vechi de Sare*) şi *M. Eminescu* (*Szirmai*, iniţial *Doboló*)[12] poate fi reconstituită cu ajutorul unor hărţi şi schiţe ale zonei respective.[13] O reprezentare cartografică a acestei părţi de oraş a fost realizată la trei decenii după plecarea iezuiţilor, în anul 1803 (fig. 3). Colţul stâng al hărţii este rupt, iar din acest motiv nu se pot identifica eventuale documente descriptive aferente documentului şi nu se pot stabili nici condiţiile de editare. Schiţa color este însă un reper foarte important în înţelegerea raţiunii de construire în zonă. Ca punct de pornire fixăm din nou culmea rotundă din incinta fostei cetăţi. În jurul acesteia, şanţurile de odinioară ale fortificaţiei sunt reprezentate în albastru, indicându-se, astfel, că erau umplute ocazional cu apă, chiar şi după aproximativ o sută de ani de la demolarea cetăţii. De la colţul viitoarei pieţe centrale, prima clădire se află pe strada *Capelei* (*Kápolna*, vechea str. *Sóház / Oficiul de Sare*, mai târziu *Eötvös*), actuala stradă Al. I. Cuza, care traversa şanţul cetăţii pe un pod şi se îndrepta spre o capelă mică, cu hramul *Sf. Ioan Nepomuk*. În acest loc s-a format o piaţă largă, rectangulară, îngustată prin construcţii ulterioare şi prin dezvoltarea frontoanelor clădirilor de pe str. Al. I. Cuza. Odată cu schimbarea dimensiunilor stradale, capela *Sf. Ioan Nepomuk* a ajuns să se situeze în mijlocul intersecţiei şi a fost demolată în 1860. Din acest punct pornea în direcţia râului Someş fosta strada *Doboló* (*a Toboşarului* – denumire preluată de la *Dealul Cetăţii*, care a devenit mai târziu str. *Szirmai*), actuala stradă M. Eminescu, care urma iniţial o curbă lină. Pe această stradă era amplasat edificiul rectangular al conventului iezuit, identificabil relativ uşor pe hartă. Din 1770, clădirea a fost modificată doar la nivelul acoperişului, care a fost unificat între cele două corpuri, menţinându-şi însă structura pe două niveluri. Strada *Decebal* (în acea vreme *Várdomb*) se întoarce într-un arc uşor prin spatele fostului convent şi a

---

[11] P. Kovács, *op.cit,* p. 175.

[12] Referitor la schimbarea denumirii străzilor, vezi Bura László, *Öt évszázad utcanevei. Szatmárnémeti (1500-1700)* (Satu Mare. Denumiri de străzi în cinci secole, 1500-1700), Satu Mare, 2007.

[13] Cele trei schiţe prezentate în lucrare (fig. 3, 4 şi 5) se păstrează în colecţia de planuri a Arhivei Episcopiei şi a Capitlului Romano-Catolic de Satu Mare. Mulţumesc lui Szilveszter Terdik pentru că mi-a atras atenţia asupra acestor documente şi lui Lajos Várady pentru permisiunea de a le publica.

dealului cetăţii către piaţa centrală, existând şi aici un pod peste şanţul cu apă. Strada Capelei continua spre sediul Oficiului Regal de Sare, locuinţa funcţionarilor fiind amplasată pe actuala stradă Mircea cel Bătrân, denumită atunci strada *Oficiului Vechi de Sare* (*Régis Sóház*, mai târziu *Kossuth*). În piaţa centrală (Piaţa Libertăţii, Főtér) poate fi observată clădirea bisericii parohiale, iar pe locul palatului episcopal actual, clădirile cazarmei.

Pe cele două hărţi realizate ulterior (Fig. 4, 5) au fost marcate doar clădirile de pe latura vestică a străzii M. Eminescu. Data exactă a realizării schiţelor nu se poate determina, dar cea color (Fig. 4.) pare mai veche, deoarece nu conţine încă frontoanele construcţiilor de pe strada Al. I. Cuza. Cealaltă hartă (Fig. 5.) a fost realizată cu siguranţă după 1906, deoarece la intersecţia străzilor Al. I. Cuza – Mircea cel Bătrân – M. Eminescu este marcată deja sinagoga Status Quo Ante (*Neue Synagoge*), însă nu clădirea reconstruită în 1913 a bisericii Calvaria, iar în locul internatului finalizat în 1913, figurează locul de joacă (*Spielplatz*) al băieţilor din internat. Conform celor două desene, mica biserică Calvaria, construită în 1844 (Fig. 4, nr. 2), a fost ridicată pe *Dâmbul Toboşarilor/ Dealul Cetăţii*, dublat printr-un tumul artificial, nou realizat, legat de cel vechi. Extinderea dealului poate fi observată şi pe desenul realizat ulterior (Fig. 5). Pe terenul rectangular din faţa bisericii Calvaria erau reprezentate realizate staţiile Patimilor lui Hristos, acestea păstrându-se şi în zilele noastre, în pofida reconstruirii ulterioare a edificiului de cult. Pe ambele desene se poate identifica clădirea rectangulară a conventului de odinioară al iezuiţilor (Fig. 4, nr. 35 şi fig. 5, *Alte bischofliche Residenz*). În partea opusă stă clădirea veche a internatului episcopal cu cele două anexe aparţinătoare. Funcţiile clădirilor sunt specificate în explicaţiile scrise în limba germană pe desenul realizat mai recent (Fig. 5).

Seria schiţelor prezentate oferă date concrete despre clădiri importante care au marcat aspectul oraşului de odinioară Satu Mare, dar care nu mai există în zilele noaste. Pe lângă această contribuţie directă, schiţele prezintă într-un mod expresiv şi dinamica construcţiilor de pe teritoriul cetăţii de odinioară. Procesul a fost mai lent la început, dar s-a accelerat în timp. După cum se poate observa pe harta din 1803, acum abia 200 de ani nici măcar traiectul străzilor nu era fixat în această zonă, iar situaţia actuală are doar puţine puncte de legătură cu cea de atunci. Dinamismul acestui proces marchează limitele istoriei locale şi face deosebit de preţioase mărturiile topografiei urbane.

ANEXĂ

Descrierea clădirilor aparţinând conventului iezuit din Satu Mare, cca. 1774[14]

Arhiva Naţională al Ungariei (MOL), Budapesta, Colecţia de Hărţi;
Cota: S 12 Div 9 No 65:1-2;
Dimensiuni: 67,5 x 47,5 cm (65:1.); 66,5 x 47 cm (65:2.);

Titlu: Aedificia add(!) Residentiam Szattmariensem pertinentia et quidem: Szattmarini.
Autor: Tomka Michael, Subter. Geometra
Scara 124 mm = 40 stânjeni vienezi (plan); 217 mm = 35 stânjeni (înălţime);
156 mm = 50 stânjeni vienezi; 115 mm = 20 stânjeni vienezi

Text în limba latină:
a recto
N^ro^ 2do //
Delineatio Aedificiorum ad Residentia(e) //
Societatis Jesu Szatthmariensem pertinentium, in Regia //
Liberaque C(ivi)t(a)t(e) Szatthmariensi //

A	Exhibet Structuram, et prospectum Templi, e Regione Residentiae // Szathmariensis existensis; quod Templum cultui omnium Sactorum (!) // dicatum, in se habet tria Altaria, Criptam, et Chorum // cum exigua Sacristia. Aedificium hoc Templi, quoad omnia // Materialia Solida, et Lignea tam in parietibus, quam vero in tecto // Antiquatum ruina appropinqat; Caemeterii quoqugumque cincture tecta // ex asseribus ducta testatur vetustatem.

[14] V. fig. 1 şi 2.

B	Quarterium R(evere)ndi Magistri, item duae Domus in censumo an // nuimi (!) elocatae; haec aedificia in tres separationes dividuntur, // quarum duo ex solidis materialibus erecta, sunt antiqui // ad huc praesidii reliquiae, tam in Materialibus, quam in // Stramineo Tecto jam plurimum ruinata, ut vix subsitant; // tertium vero miniorum ex ligneis Materialibus erectum Stra // mine tectum est saltem in statu mediocri. Inculatim hoc // tum habent contiguum cujus etiam Sepes desolatae sunt; quae // Aedificia nisi demoliantur Simpliciter, Secus reparari nullate // nus posssunt nec merentur.
C	Aedificium condam Pistrina etiam ab antique Praesidio // remanens Stramine Lauro tectum, sed et in Parietibus quamvis // Solide quondam erectis totum quantum ruinatum, ut prope // corruat; habet fundum sufficientem, qui tamen nec pro // area, nec pro horto cultivator; sepibus aeque lauris // cinctum; Inhabitatur ab aegenis et miseris Mendicitate // Victitantibus, quod aeque, nisi noviter erigatur, secus re // parari nequit.

b recto
N^{ro} 1mo //
Delineatio Residentiae olim Societatis Jesu Szath //
Mariensis cum Fundo, et appertinentibus aedificiis //

A B C	Exhibet Situm, Prospectum et Divisiones Integri aedificii Resi // dentionalis; In cujus Superiori Condignatione 7 Cubicula, // 2 Dispensa, in inferiori unum Sacellum, unum Cubiculum cum // Culina, duae dispensae, et cellaria, unum pro Viridariis re// condendis, alterum 60. Circiter mediocrium Vasorum capax pro // Conservatione Vinorum accomodata; quoad Solida Materialia // In Statu Bono, et durabili existent, quod Lignea vero in Tecto // Jam novas Scandulas requirunt;
D	Aedificium ex Ligneis Materialibus erectum, antea Familiae, // Actu Rationistae Dominalis Commodari destinatum ex 3 Cubi // culis, et 1 culina existens in Statu ad huc durabili.
E	Ex altera parte est aedificium ex Ligneis Materialibus duobus // Cubiculis, una Culina, et Camerula Constans, in quo antea Pin // Strina fuit, nunc autem Scholae Triviales traduntur; prius in // Statu defectuoso fuerat, jam vero reparatum.
F	Fons in area Tectus Trochlea ferrea aquam exhibens in bono // Statu
G	Duo Stabula 10 Equorum capacia cui adjacent unum currule // Trium currum capax, respectu corruptorum materialium li // gneorum jam nunc proximam ruinam minantur

H	Fossa Glacialis in bono Statu existens
I K	Aedificium Superire Granarium in duplici podio 3000 M. P. // Frumenti, inferius vero cellarium 400 Circiter Urnarium Vini // Capax exhibens, materialia cellarii, et ipsorum parietum ad // Hunc durabilia sunt, Tectum vero proximam reparationem // Exigit; cujus in vicinitate
L	Prostat colliculus actu Vineis excultus, in apice cujus rudera // Antiquae Philagoriae prostans;
M	Domincula pro arefaciendis fructibus in Statu Commode
N	Quondam Palus pro Conservatione Testudinum asseribus cincta fue // Rat, tandem vero aqua defecit: nunc Saltem vel a pluviis, vel Sa // Musii tumore inundari Solita nullo usui est

b verso

O	Domincula pro exustione Cremari apparate ex ligneis Materi // alibus erecta in Statu mediocri
P	Hortus mediocriter cultus, actu in arendam elocatus. // Quae omnia Cincta Sunt Anterius quidem Cinctura Solida, et // Durabili fulcris, et Tectis Firmata, in posteriori vero parte // Jam ruina proxima, qua tamen citra ullos Sumptus medio // Subditorum restabiliri valeret.

Lista ilustraţiilor

1. Planul conventului iezuit din Satu Mare şi anexele acestuia. Sfârşitul sec. al XVIII-lea, [1774]. Arhiva Naţională al Ungariei (MOL), Budapest, Colecţia de Hărţi, cota: S 12 Div 9 No 65:1; dimensiuni: 67,5 x 47,5 cm. Titlu: Aedificia add(!) Residentiam Szattmariensem pertinentia et quidem: Szattmarini.

2. Planul clădirilor conventului iezuit din Satu Mare. Sfârşitul sec. al XVIII-lea, [1774]. MOL, Budapest, Colecţia de Hărţi, cota: S 12 Div 9 No 65:2; dimensiuni: 66,5 x 47 cm. Titlu: Aedificia ad Residentiam Szattmariensem spectantia Szattmarini.

3. Planul unei părţi a oraşului Satu Mare, 1803. Arhiva Episcopiei şi a Capitlului Romano-Catolic de Satu Mare. Colecţia de planuri.

4. Vechea reşedinţă episcopală, biserica Calvaria şi convictul episcopal la sfârşitul secolului al XIX-lea. Arhiva Episcopiei şi a Capitlului Romano-Catolic de Satu Mare. Colecţia de planuri.

5. Vechea reşedinţă episcopală, biserica Calvaria şi convictul episcopal în jurul anilor 1910. Arhiva Episcopiei şi a Capitlului Romano-Catolic de Satu Mare. Colecţia de planuri.

Bibliografie

Bagossy Bertalan, „Szatmár-Németi története" (Istoria oraşului Satu Mare), in vol.: coord. Borovszki Samu, *Szatmár-Németi sz. kir. város*, Budapest, f. a., p. 161-307.

Bura László, *Szatmárnémeti (Satu Mare) utcanevei (Denumiri de străzi din Satu Mare)*, Budapest, 1987.

Bura László, *A szatmári római katolikus Székesegyház (Catedrala romano-catolică din Satu Mare)*, Szeben, 1994.

Bura László, „A jezsuiták Szatmáron (Szatmárban)" (Iezuiţii în Satu Mare), in *Satu Mare, Studii şi Comunicări*, 1996, p. 268–282.

Bura László, „A szatmári Római Katolikus polgári iskola tanítóképző intézet" (Şcoala pedagogică Romano-Catolică din Satu Mare), in *Satu Mare, Studii şi Comunicări,* XIII (1997), p. 299-330.

Bura László, „A szatmárnémeti római katolikus püspöki líceum (1804-1852)" (Liceul episcopal romano-catolic din Satu Mare 1804-1852), in *Satu Mare, Studii şi Comunicări*, XIV (1996), p. 283-304.

Bura László, *Hám János öröksége (Moştenirea episcopului Hám János)*, Szatmárnémeti, 1999.

Bura László, *Iskolavárosunk Szatmárnémeti (Satu Mare, oraşul şcolilor)*, Csíkszereda, 1999.

Bura László, „A jezsuiták Szatmáron" (Iezuiţii din Satu Mare), in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 9 (1997), nr 1–2, p. 19–35.

Bura László, *Szatmárnémeti kialakulása és fejlődése (Formarea şi dezvoltarea oraşului Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 2002.

Bura László, „Iskolatörténet és jogutódlás" (Istoria şi succesiunea instituţiilor educaţionale), in *Satu Mare, Studii şi Comunicări*, XVII-XXI (2000-2004), p. 51-54.

Bura László, *Öt évszázad utcanevei. Szatmárnémeti (1500-1700) (Satu Mare. Denumiri de străzi în cinci secole, 1500-1700)*, Satu Mare, 2007.

Bura László, „Documente privind elevii Gimnaziului Regal Major şi Liceului Episcopal romano-catolic de Satu Mare", in *Satu Mare, Studii şi Comunicări*, 2008.

Burai Adalbert, „Dezvoltarea oraşului medieval Satu Mare", in *Satu Mare, Studii şi comunicări*, IV (1980), p. 143-160.

Doboşi, Alecsandru, *Din istoria Sătmarului*, 1937.

Irsik Ferenc, *Boldog emlékű Hám János szatmári püspök élete (Viaţa episcopului Hám János)*, Szatmár, 1894

Liceul „Mihai Eminescu" Satu Mare. Monografie 1634- 1994, coord. Aurel Socolan, Satu Mare, 1994.

Mărcuş, Ştefan, *Din trecutul Sătmarului*, Baia Mare, 1932.

Muhi Csilla, *A szatmári Székesegyház története és képzőművészeti értékei* (Istoria şi valorile artistice ale catedralei romano-catolice din Satu Mare), Szatmárnémeti, 2000.

Muhi Csilla, *Egyház és város. A szatmári római katolikus püspökség szerepe Szatmárnémeti modern városképének kialakításában (Biserica şi oraşul. Rolul Episcopiei Romano-Catolice în dezvoltarea aspectului modern al oraşului Satu Mare)*, Satu Mare, 2004.

Muhi Sándor – Murvai György, *Szatmárnémeti római katolikus templomai (Bisericile romano-catolice din Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 2000.

Muhi Sándor, *Szatmárnémeti, városismertető (Ghidul oraşului Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 2003.

Petruch Antal, *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban (100 de ani din istoria iezuiţilor. Iezuiţii maghiari în provincia comună)*, Kecskemét, 1992.

P. Kovács Klára, „Szatmár egykori vártemploma" (Biserica cetăţii de odinioară a Sătmarului), in *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, Serie nouă, II (2007), p. 173–184.

Sarmasághi Géza, *A szatmári kir. kat. főgimnázium története (Istoria Gimnaziului Superior Romano-Catolic din Satu Mare)*, Szatmár, 1896.

A Szatmári Püspöki Egyházmegye Emlékkönyve (Album aniversar al Diecezei romano-catolice de Satu Mare), Szatmár, 1904.

Viman, Ioan, *Învăţământul secundar din părţile sătmărene în perioada interbelică, 1919-1940*, Satu Mare, 2007.

The buildings of the Jesuit Convent of Satu Mare

(Abstract)

The Jesuit Order established its convent in Satu Mare in the 1630s, based on royal and ecclesiastical privileges obtained. Their presence was almost permanent until 1773, the year of the first dissolution of the order, except of short breaks during the control of the Calvinist Princes of Transylvania. The Jesuits sustained a high-school and an elementary school for boys, which operated within the precinct of the convent. The buildings pertaining to the convent and the schools are scarcely known, as they were demolished during the 19th century, their places being built with modern edifices. The recently revealed maps and inventories, made at 1774 presents the complex of the convent at the moment of the dissolution. The accurate description of the buildings and their inventory is completed with drawings of its plan and façade, being a unique source on the 18th century phase of the Jesuit church, the convent and its annexes. The location of the buildings was identified on maps draw in 1803 and at the turn of the 19th century, discovered recently in the archival collections, too.

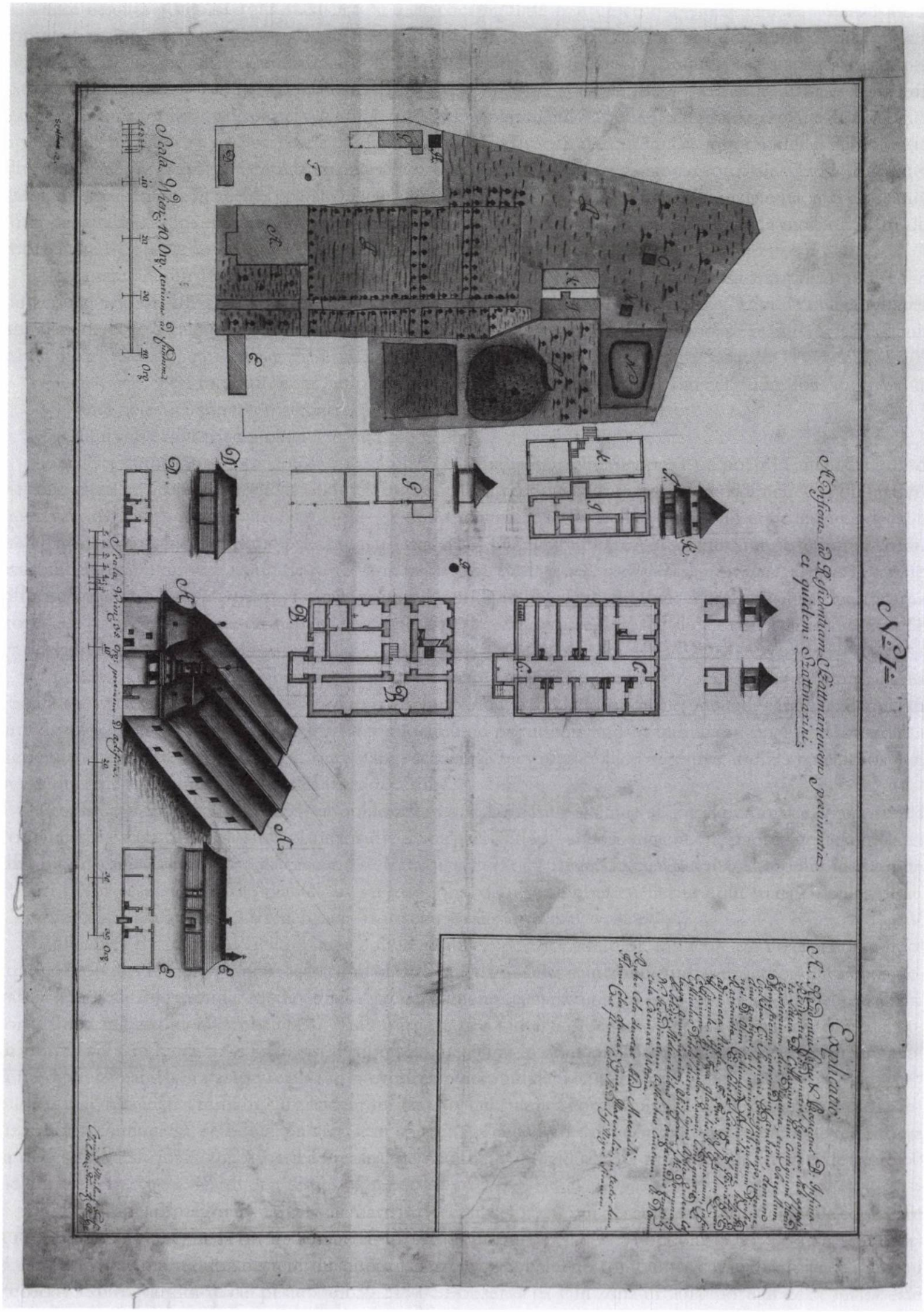

Figura 1

Figura 2

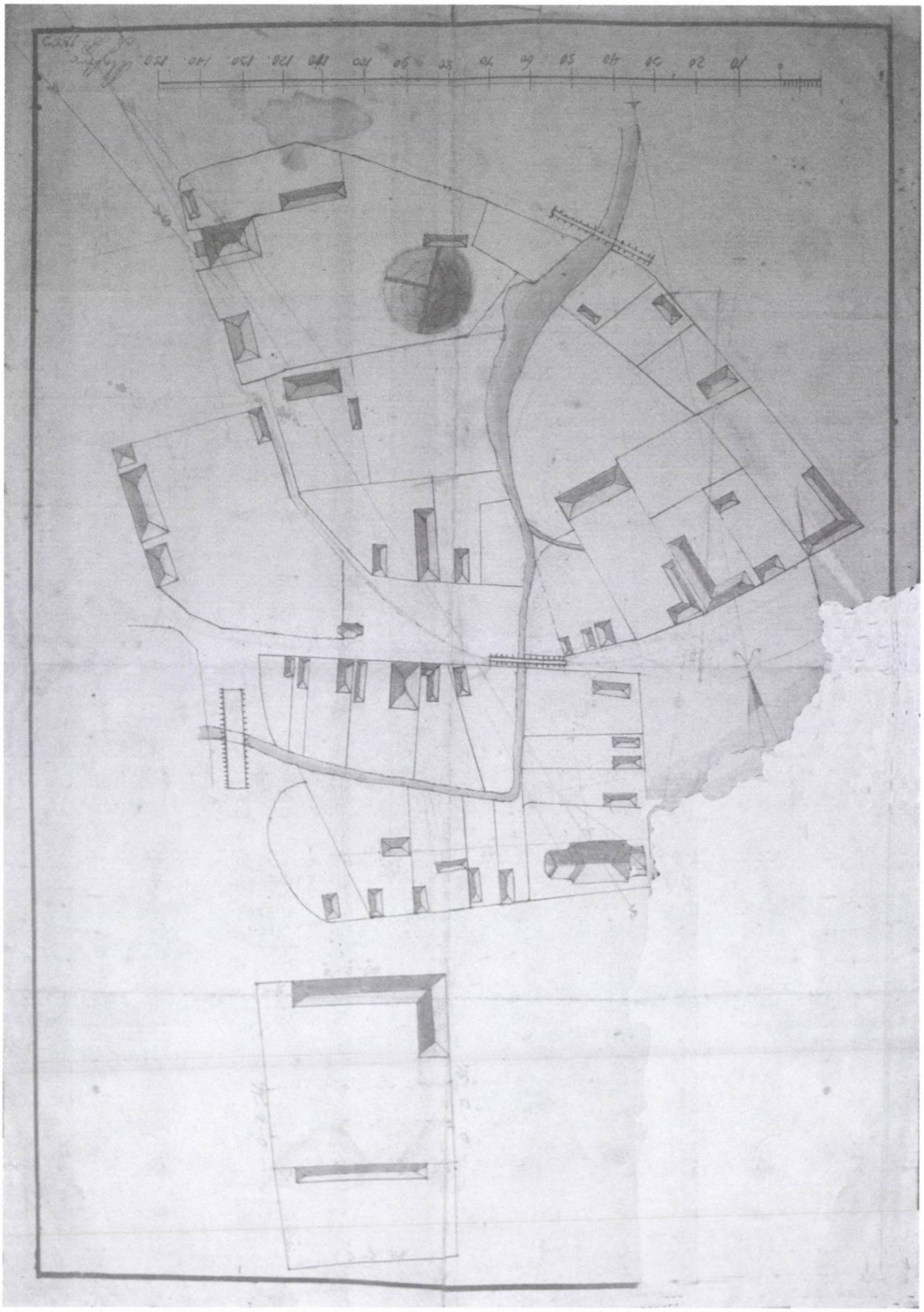

Figura 3.

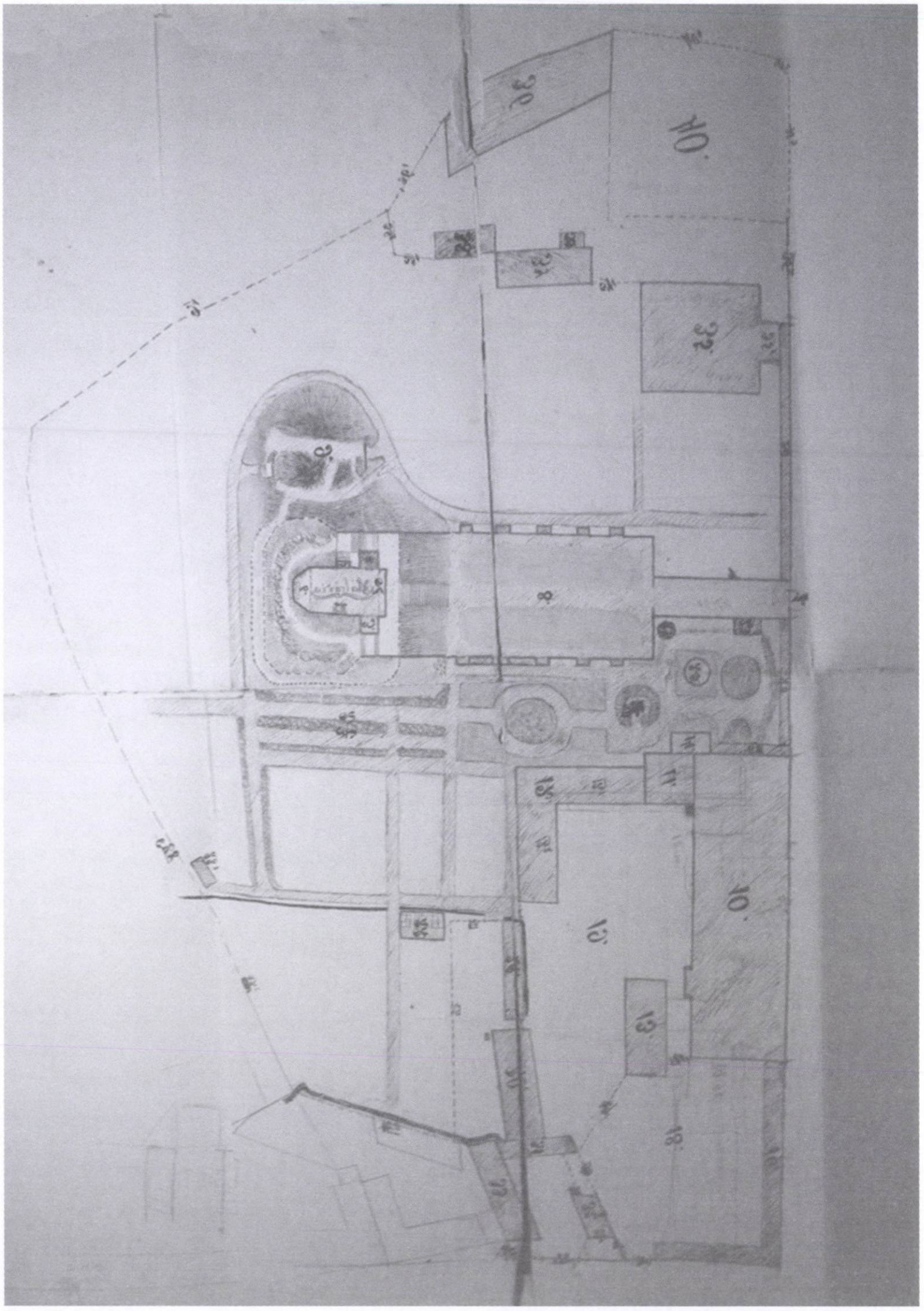

Figura 4.

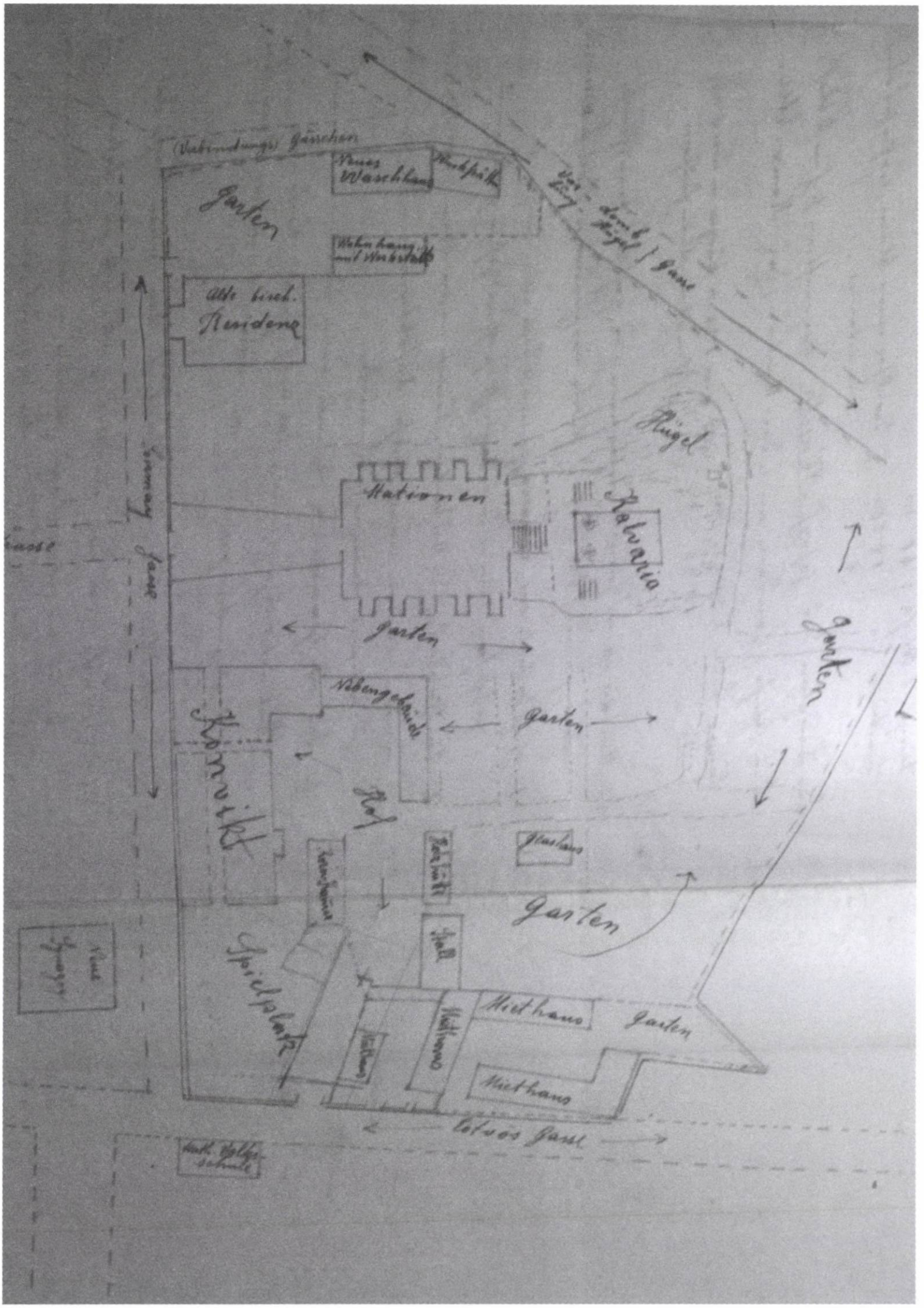
Garten
Residenz
Hügel
Kalvaria
Garten
Garten
Garten
Garten
Miethaus
Miethaus
Miethaus
Spielplatz
Lotvös Gasse

Figura 5.

Câteva aspecte privind mortalitatea în comitatul Satu Mare în a doua jumătate a secolului XIX şi începutul secolului XX

Paula VIRAG

Mortalitatea, mai mult decât natalitatea, este expusă influenţelor ce vin dinspre economic, politic sau social, fiind consecinţa culturalului şi sanitarului, ca expresie a răspândirii igienei publice şi culturii sanitare. În comitatul Satu Mare, numărul anual al deceselor este determinat de tendinţele generale de scădere, cu fluctuaţii periodice, determinate, pe de o parte de crize generalizate, iar pe de altă parte, de crize locale, de mici sau foarte mici proporţii, endemice[1].

Tabelul nr. 1-Evoluţia anuală a numărului de decese în comitatul Satu Mare între 1870-1880*

Perioada	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880
C. Satu Mare	10.433	13.200	14.418	21.289	11.608	9.677	9.203	9.378	9.804	10.324	10.441

* Magyar Stastisztikai Évkönyv, Budapest, 1881

Graficul nr.1- Evoluţia anuală a numărului de decese în comitatul Satu Mare între 1870-1880

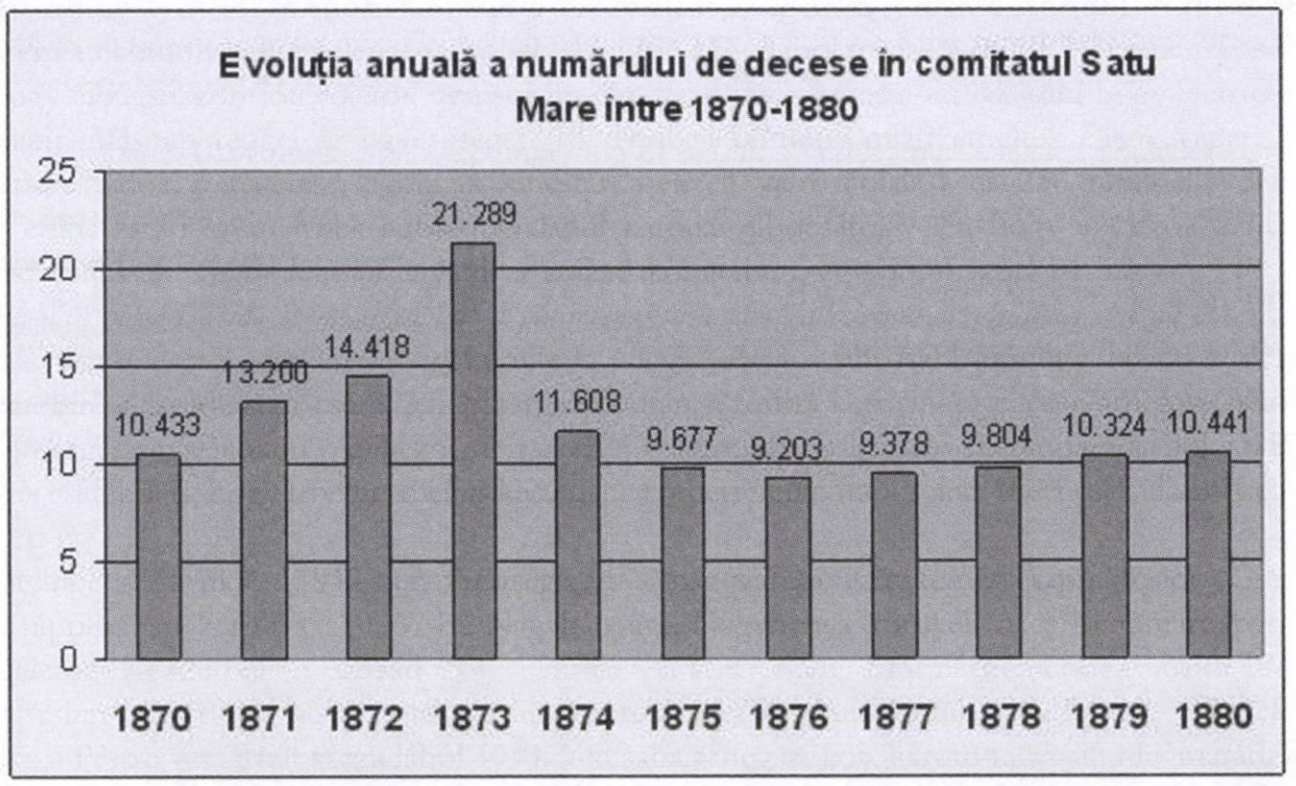

Din analiza tabelului nr. 7 şi a graficului nr. 2, observăm că în intervalul 1870-1880 cel mai mare număr de decese a fost înregistrat în perioada 1872-1873, punctul culminant atingându-se în 1873. Explicaţia acestui fapt este legată de epidemia de holeră care a cuprins comitatul, dar şi împrejurimile acestuia.

Tabelul nr.2–Efectele epidemiei de holeră din 1872–1873 în Comitatul Satu Mare*

	Totalul Populaţiei	Populaţia localităţilor unde a bântuit holera	S-au îmbolnăvit	S-au vindecat	Au decedat	Au rămas bolnavi
Comitatul	24.7132	210.927	17.330	12.062	5.268	0
Oraşul	18.353	18.353	985	431	554	0

* Sursa: Adam, Iosif I., Puşcaş, Ioan, *Izvoare de demografie istorică, sec XIX–1914, Transilvania*, vol.II, Bucureşti, 1987, p. 244.

[1] Adriana Florica Muntean, *Mortalitate şi morbiditate în nord-vestul Transilvaniei (în a doua jumătate a secolului al-XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea)*, în Ioan Bolovan (coordonator), *Transilvania în epocile modernă şi contemporană., Studii de demografie istorică*, Cluj-Napoca, 2002, p. 191, vezi şi Simion Retegan *Un flagel de tip medieval în Transilvania: epidemia de holeră din 1866,* în vol. *Sabin Manuilă. Istorie şi demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX,* coord. Sorina şi Ioan Bolovan, Cluj Napoca, 1995, p. 200.

Datele din tabelul nr. 8 ne prezintă o statistică a autorităţilor referitoare la numărul persoanelor, din comitatul Satu Mare, care s-au îmbolnăvit şi care au decedat în perioada epidemiei de holeră. Observăm că, pentru ansamblul comitatului, marea majoritate a celor bolnavi de această boală au reuşit să se trateze. Din 17.330 de bolnavi, au decedat doar 5.268. Nu aceeaşi este şi situaţia oraşului Satu Mare, unde din 985 de bolnavi, au murit 554[2].

Indicii letali ai holerei au făcut din această boală cea mai gravă epidemie a secolului al XIX-lea. Cu toate acestea, tratamentele nu erau decât rudimentare. În ceea ce priveşte latura administrativă, autorităţile comitatense, ca şi cele centrale, prin Ministerul Central Maghiar de Interne, recomandau ca măsuri igienico-dietetice profilactice absolut necesare cumpătarea, ozonarea, consumul de cafea şi de ciocolată, ca şi al vinului roşu vechi, alte măsuri de minimă igienă personală a îmbrăcămintei sau a locuinţei. În privinţa măsurilor de izolare, autorităţile ordonau dezinfecţia strictă a locuinţelor şi a spaţiilor publice aglomerate, urbane cu precădere, a hainelor şi a lenjeriei bolnavilor, carantinarea localităţilor cu letalitate mare, interzicerea întrunirilor (priveghiul sau ospăţul), închiderea şcolilor şi interzicerea încartiruirilor militare. Medicamentaţia abundă în preparate anti holerice specifice farmacopeilor austriece sau maghiare, dar cu aplicabilitate foarte redusă. La scară aproape generală sunt folosite prescripţiile medicinii populare. Ca antidot împotriva holerei se recomandă usturoiul, cimbrişorul şi murul, ca şi băi cu ceai din viţă de mure, de bostan şi castraveţi. De asemenea, se folosea rostopasca, sau crucea voinicului. Alcoolul, mai ales ţuica şi rachiul, sunt panacee universale, prescrise şi recomandate cu căldură, atât în tratarea durerilor de dinţi, a diareii, a holerei[3].

Din 1874, numărul deceselor revine la o evoluţie descendentă, cu accente mai puternice în 1879, când mortalitatea cunoaşte o relativă creştere până în 1882 (vezi tabelele nr. 7 şi 9). O pondere mare în cazurile de deces înregistrate în eşantionul 1876-1877, l-a avut epidemia de variolă care s-a manifestat în localităţile comitatului.

Tabelul nr. 3- Evoluţia anuală a numărului de decese în comitatul Satu Mare între 1881-1890*

Perioada	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Comitat	11.277	9.924	8.400	8.202	9.531	9.364	9.864	9.561	9.474	9.821

* Magyar Stastisztikai Évkönyv, Budapest, 1891

În perioada 1881-1890, cel mai mic număr de decese a fost înregistrat în 1884 (8.202), după care el cunoaşte o evoluţie ascendentă oscilantă (vezi graficul nr. 3).

Graficul nr.2- Evoluţia anuală a numărului de decese în comitatul Satu Mare între 1881-1890

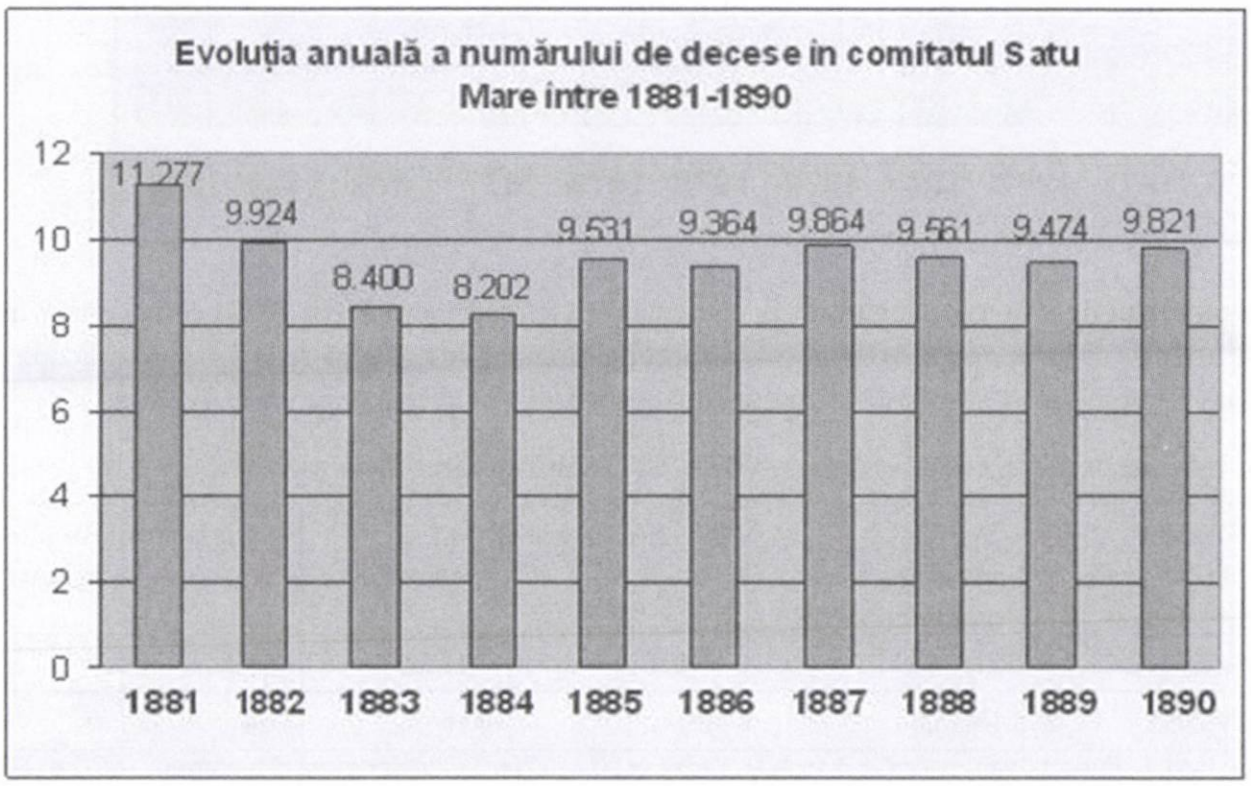

[2] Pentru comparaţii cu situaţia din Transilvania şi Banat vezi Ştefan Gămănescu, *Epidemia de holeră din 1873 în Banat şi Transilvania*, în vol. *Apărarea sănătăţii de ieri şi azi*, red. Gheorghe Brătescu, Bucureşti, 1984.

[3] *Ibidem*, p. 201.

În perioada 1891-1900, numărul deceselor cunoaşte o evoluţie sinuoasă, punctul maxim atingându-l în 1896 (9.964), iar cel minim în 1899 (9.115). Îmbunătăţirea condiţiilor de trai, dezvoltarea din industrie şi agricultură, o cât de cât mai bună organizare a sistemului sanitar, au determinat o scădere a mortalităţii din comitatul Satu Mare.

Tabelul nr.4 - Evoluţia anuală a numărului de decese în comitatul Satu Mare între 1891-1900

	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Comitat	9.921	9.946	9.741	9.853	9.554	9.964	9.463	9.755	9.115	9.206

* Magyar Stastisztikai Evkönyv, Budapest, 1881

Graficul nr.3 - Evoluţia anuală a numărului de decese în comitatul Satu Mare între 1891-1900

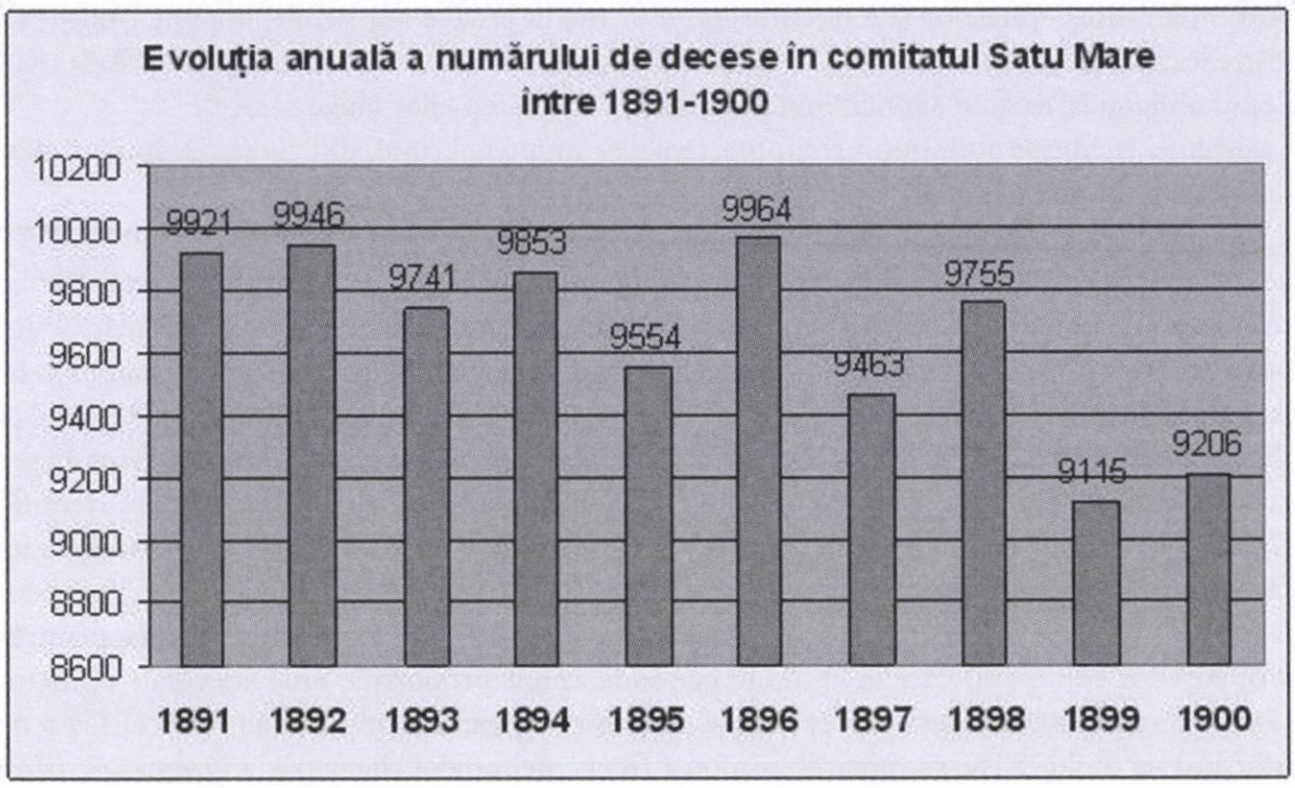

Graficul nr.4 - Evoluţia anuală a numărului de decese în comitatul Satu Mare între 1901-1914

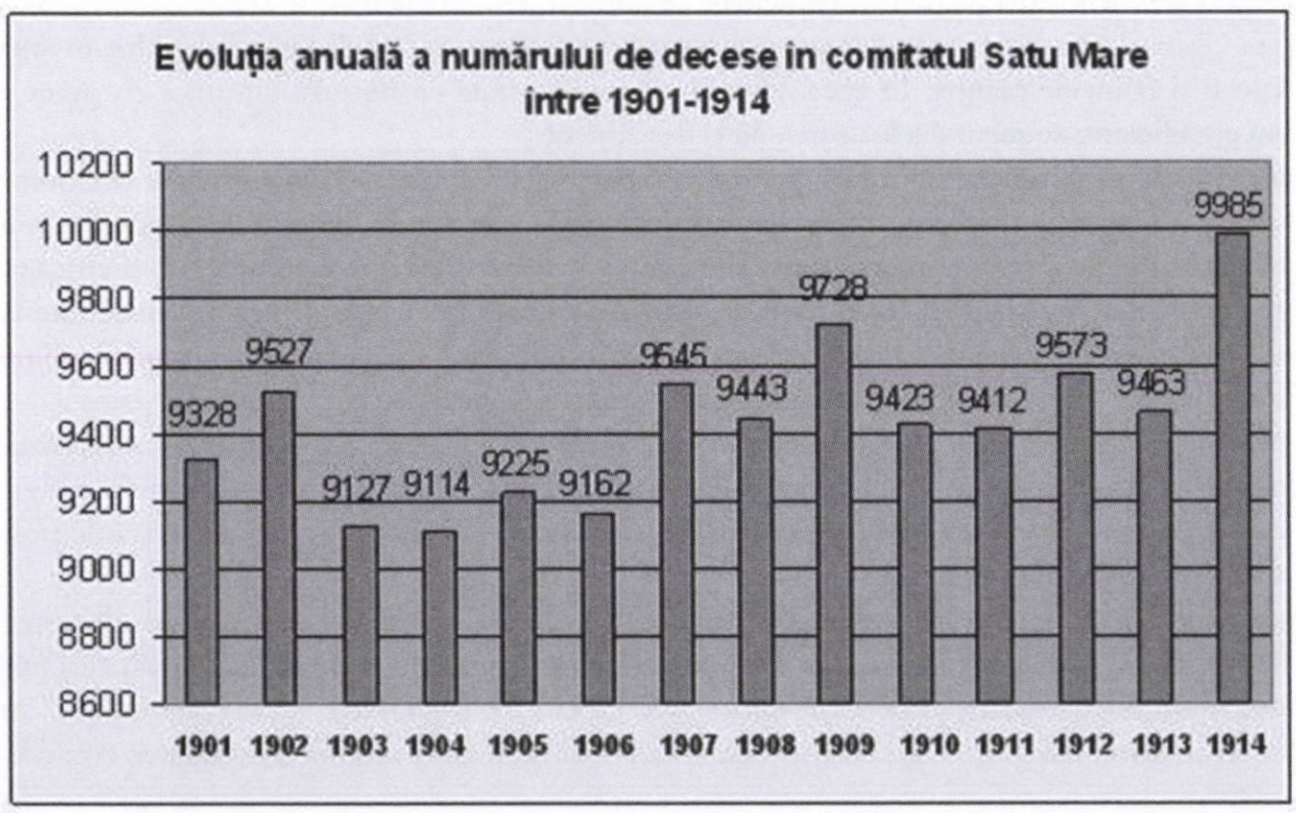

Pentru intervalul 1901-1914, cea mai mare rată a mortalităţii a fost înregistrată în 1914 (9.985), o explicaţie putând fi şi izbucnirea Primului Război Mondial. Potrivit graficului nr. 5, evoluţia numărului deceselor din această perioadă cunoaşte urcuşuri şi coborâşuri. Cel mai mic număr de decese (9.114) a fost înregistrat în anul 1904.

Este unanim acceptat rolul medicinii şi al igienei publice, mai cu seamă, şi capacitatea acestora de a influenţa major fluctuaţiile mortalităţii. Depăşind etapa de căutare şi diagnosticare empirică, prin propria ei tranziţie de la stadiul de eliminare al bolii la cel al vindecării, medicina va ajunge să stăpânească, într-o oarecare măsură, empiricul şi contagiosul, prin câteva succese notabile: descoperirea şi mai ales folosirea vaccinului antivariolic, a anesteziei şi a antisepsiei, descoperirile lui Pasteur şi ale şcolii germane de biologie.

Dacă la nivel occidental succesele medicinii şi-au pus covârşitor amprenta asupra regimului demografic de mortalitate, în Europa Centrală, inclusiv la nivel comitatens, situaţia este cu totul alta. Lipsa asistenţei sanitare, a măsurilor eficace de profilaxie, cumulată cu o igienă publică deficitară, inexistenţa, mai cu seamă în zona rurală, sau insuficienţa instituţiilor specializate şi a personalului calificat explică indicii ridicaţi de mortalitate.

Legea sanitară din 1876, nu va avea urmări spectaculoase la nivelul mortalităţii. Ea a imprimat o direcţie de acţiune prin organizarea spitalelor şi a circumscripţiilor medicale. De asemenea, impune obligativitatea angajării de către localităţile cu peste 6.000 de locuitori a unui medic sau a unei moaşe plătite. Atât medicul, cât şi moaşa erau obligaţi să asigure servicii gratuite bolnavilor sau femeilor lăuze sărace[4].

Efectele asistenţei medicale sunt puţin resimţite, mai ales în mediul rural, din cel puţin două motive:

- unul obiectiv: situaţia materială a ţăranilor;
- altul subiectiv: frica ţăranului în faţa medicului.

Iată de ce autorităţile comitatense au trebuit să facă faţă unei epidemii locale de pojar în anul 1890, fiind nevoite să aplice măsuri coercitive. Comitele suprem al Sătmarului anunţă printr-un ordin circular obligativitatea vaccinării împotriva pojarului. Cei care se opuneau urmau să fie închişi, iar nobilii să fie daţi în judecată.

Registrele parohiale indică o paletă foarte largă de boli incurabile care s-au manifestat pe teritoriul comitatului Satu Mare: diferite tipuri de *vărsat, tuse măgărească, boală de apă, podagră, catar, scrofulă, aprindere de maţe*, diferite tipuri de *plăgi sau bube rele*. De cele mai multe ori lipsa detaliului etiologic face imposibilă identificarea corectă a bolii. Se foloseşte termenul generic de *dizenterie* când putea fi vorba şi de diaree, variolă, cazuri de varicelă, şi *tifos* în loc de febră tifoidă.

În perioada 1867-1900, se înregistrează boli de mare frecvenţă precum: vărsatul, scarlatina, grumăzarea (boală specifică copiilor sub 6 ani) care în anumite perioade atinge proporţiile unei adevărate epidemii. În anii 1889 şi 1890 se manifestă o adevărată epidemie de pojar, atingând în ultimul an 36,4%[5]. Ca tendinţă generală, la sfârşitul secolului XIX, se remarcă scăderea frecvenţei bolilor digestive, a dizenteriei, tifosului, scarlatinei sau a pneumoniei drept cauză a decesului.

Profilaxia şi tratamentul efectiv al bolilor se reduc la măsuri igienice şi sociale empirice. Zona rurală românească excela prin folosirea plantelor medicinale ca antidot, uneori eficient, în tratarea unei game largi de boli. În Ţara Oaşului, chiar şi cancerul se trata cu sucuri din fructe sau ceai din mărul-lupului; în anumite cazuri se foloseau şi frunzele plantei. În aceeaşi zonă, diareea se trata cu fiertură din ţuică cu piper pisat. Când leacul nu era eficient, se recurgea la afurisenii şi descântece.

Epidemiile şi caracterul ciclic al unor boli incurabile, specifice adulţilor, influenţează doar periodic fluctuaţiile mortalităţii. Constanţa procentelor ridicate este dată, chiar şi în zonele urbane, de ponderea considerabilă a mortalităţii infantile. Mediocritatea igienei alimentare, caracteristică nou-născuţilor, influenţează major şi fluctuaţia sezonieră a mortalităţii. Tulburările gastro - intestinale fac ravagii de cea mai mare intensitate în timpul verii, în lunile iulie şi august. Progresele medicinii în domeniul pediatric sunt neglijabile. Singurul remediu recomandat era alăptarea la sân şi evitarea biberonului cu lapte de vacă[6].

Aşadar, bătrâneţea rămâne un accident fericit al zonei rurale a comitatului Satu Mare, dar nu numai. Cauza morţii continuă să fie boala, nu vârsta, în speţă bătrâneţea. Totuşi nu lipsesc nici menţiunile referitoare la decese la vârste înaintate. Moartea firească, de bătrâneţe, individualizată prin grupa de vârstă de peste 60 de ani are o frecvenţă destul de ridicată.

Aşa cum am afirmat mai sus, cel mai mare procent al celor care au decedat este reprezentat de copii care au murit fie la naştere, fie la o vârstă fragedă. În 1901, dintr-un total de 4.517 copii, 49,63% s-au născut morţi, iar 32,14% au murit după naştere, din diferite cauze (vezi tabelul nr. 10). Dintre copiii mai mici de 7 ani, au decedat 35,60%, iar dintre cei peste 7 ani 39,21%. Se observă că şi în zona urbană mortalitatea copiilor este

---

[4] *Ibidem,* p. 204; pentru o comparaţie cu situaţia din Transilvania vezi şi Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluţia de la 1848 şi Unirea din 1918. Contribuţii demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 141

[5] *Ibidem,* p. 206

[6] *Ibidem,* p. 208

ridicată, pentru că 93,40% dintre copii sub 7 ani au decedat, iar, dintre cei mai mari de ani, 89,80% au avut aceeaşi soartă. Totuşi cel mai mare procent al copiilor decedaţi se înregistrează în anul 1900, când procentul celor care au murit la vârstă mai mică de 7 ani este de 42,27%, iar a celor mai mari de 7 ani este de 45,75%. Pentru 45,31% dintre ei medicul a stabilit cauza decesului. Din păcate, pentru anii 1902, 1905, 1909, 1913 statisticile maghiare nu au consemnat numărul copiilor decedaţi care au beneficiat de îngrijire medicală sau a celor a căror cauză a morţii a fost determinată de doctor. (vezi tabelul nr. 11).

Tabelul nr. 5 - Numărul de copii mai mici de un an decedaţi în 1901*

	Total	Născuţi morţi (%)	Născuţi vii (%)
Comitat	4.517	49,63	32,14
Oraş	243	39,32	27,77

* Magyar Stastisztikai Évkönyv, Budapest, 1881

Tabelul nr. 6 - Mortalitatea infantilă a celor care au beneficiat de îngrijire medicală sau a celor a căror cauză a morţii a fost determinată de doctor în comitatul Satu Mare în 1900-1914 (%)*

	Mai mici de 7 ani (%)	Mai mari de 7 ani (%)	Total (%)	Cauzalitatea morţii stabilită medical
1900	42,27	45,75	43,97	45,31
1901	35,60	39,21	37,30	46,36
1903	38,3	35,0	36,8	39,9
1904	34,4	36,6	35,5	38,8
1906	38,8	38,2	38,5	42,5
1907	39,0	36,8	38,0	42,0
1908	35,2	38,3	36,7	40,8
1910	40,7	37,3	39,1	42,0
1911	40,7	37,5	39,1	42,0
1912	39,4	38,5	38,9	42,3
1914	40,7	36,3	38,5	37,5

* Magyar Stastisztikai Évkönyv, Budapest, 1881

Tuberculoza este boala care a determinat cel mai mare număr de decese la începutul secolului al XX-lea, pe teritoriul comitatului Satu Mare. În fiecare an din acest interval de timp, numărul deceselor provocate de această boală este în jur de 1.300 de persoane. Condiţiile grele de viaţă, lipsa unui sistem sanitar şi a unei igiene elementare, alimentaţia proastă, consumul mare de alcool sunt numai câteva explicaţii pentru numărul mare de bolnavi care nu reuşesc să se vindece, ajungând să îşi piardă viaţa din cauza maladiei de care suferă.

Tabelul nr. 7 - Numărul celor care au murit de boli contagioase în 1901*

Teritoriu	Variolă	Pojar	Scarlatină	Tuse măgărească	Difterie	Tifos	Diaree	Dizenterie	Tuberculoză	Total
1901	11	187	326	80	170	149	123	25	1.315	2.456
1902	3	281	241	533	195	134	119	69	1317	2.892
1903	4	268	385	440	225	96	90	20	1381	2.909
1904	7	65	531	130	162	91	74	9	1335	2.404
1906	9	229	278	179	82	183	76	22	1366	2.424
1908	3	125	349	196	82	131	61	17	1369	2.333
1910	3	551	433	222	134	83	86	16	1.291	2.819
1911	6	111	291	148	216	71	90	40	1.366	2.339
1912	3	97	199	87	129	74	72	15	1.356	2.032
1913	0	100	165	250	85	82	88	0	1.332	2.102
1914	0	354	160	312	94	82	98	0	1.352	2.452

* Magyar Stastisztikai Évkönyv, Budapest, 1901-1915

Scarlatina reprezintă următoarea boală, ca număr de persoane decedate, cu care se confruntă populaţia din comitatul Satu Mare, dar şi din comitatele învecinate. Accesul foarte dificil la medicamente, de cele mai multe ori lipsa acestora, socializarea persoanelor contaminate cu bacteria provocatoare a acestei boli sunt doar două cauze care au favorizat creşterea numărului populaţiei care a simţit atingerea mortală a scarlatinei.

Difteria, pojarul şi tifosul sunt alte câteva maladii care au determinat un număr considerabil de decese în cadrul comunităţilor sătmărene, însă procentul acestor decese nu este atât de mare ca cele provocate de tuberculoză şi scarlatină[7]. Modul în care aceste epidemii s-au manifestat în lumea rurală, dar şi în cea urbană poate fi uşor urmărit şi din studiul registrelor parohiale ale morţilor, pentru că preotul era oblicat să noteze cauza decesului persoanelor pe care le înregistra în aceste documente.

Tabelul nr. 8 - Numărul celor care au murit de cauze naturale sau nedeterminate în comitatul Satu Mare în 1901*

	Cauze naturale		Cauze nedeterminate	
	Total	%	Total	%
Comitat	6.465	71,03	181	1,99
Oraş	468	75,73	19	3,07

*Sursa: Magyar Stastisztikai Évkönyv, Budapest, 1902

Anul 1903 are cel mai mare procent al celor care au murit din cauza bolilor infecţioase (28,9%). El este urmat de 1910, cu un procent de 28,4%. În 1912, 73,3% au decedat din alte cauze care au fost cunoscute autorităţilor, iar 5,1 % au murit, în 1910, datorită unor cauze nedeterminate. Am subliniat doar cele mai mari procente ale deceselor provocate de diferite motive, procente care au fost înregistrate de autorităţi în statisticile întocmite la începutul secolului al XX-lea.

Tabelul nr. 9 - Numărul celor decedaţi în comitatul Satu Mare între 1902 şi 1912*

	Boli infecţioase		Altele		Cauze nedeterminate		Total
	Total	%	Total	%	Total	%	
1902	2.954	27,6	7.548	70,7	177	1,7	10.679
1903	2.968	28,9	7.097	69,1	205	2,0	10.270
1904	2.467	27,5	6.323	70,6	167	1,9	8.957
1906	2.486	26,6	6.667	71,2	204	2,2	9.357
1907	2.765	27,6	7.049	70,3	218	2,1	10.032
1908	2.389	25,5	6.802	72,6	180	1,9	9.371
1910	2.900	28,4	6.780	66,5	515	5,1	10.195
1911	2.427	25,3	6.970	72,7	191	2,0	9.588
1912	2.088	24,3	6.303	73,3	211	2,4	8.602

* Magyar Stastisztikai Évkönyv, Budapest,1903-1913

În anii 1911 şi 1912, numărul celor care au murit din cauze nedeterminate este mic, şi anume, 191 (2,1%), respectiv 211 (2,4%). Cel mai mare număr este al acelora care au avut ca motiv de deces alte cauze, nu boli infecţioase: 72,7%, respectiv 73,3%. Putem presupune că aceştia au murit, fie din cauze naturale, fie în urma unor accidente suferite, fie s-au sinucis.

Mişcarea sezonieră reprezintă un alt aspect important al acestui subiect, pentru că se apreciază că numărul deceselor variază şi în funcţie de anotimpuri. Este firesc că ritmul muncilor câmpului, alimentaţia, posturile religioase să influenţeze evoluţia cantitativă a mortalităţii. S-a constatat că, în general, lunile de sfârşit de vară şi început de toamnă (august, septembrie, octombrie) şi lunile de sfârşit de iarnă s-au caracterizat printr-o mortalitate ridicată. În lunile iunie şi iulie este înregistrată cea mai scăzută mortalitate.

[7] Cornel Todea, *Mortalitatea prin unele cauze de deces în Transilvania la începutul secolului XX*, în *Revista de statistică*, 23, nr. 6, 1974, p. 60-61.

Bibliografie

Bolovan, Ioan, *Transilvania între revoluţia de la 1848 şi Unirea din 1918. Contribuţii demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 85-90.

Gămănescu, Ştefan, „Epidemia de holeră din 1873 în Banat şi Transilvania", în vol. *Apărarea sănătăţii de ieri şi azi*, red. Gheorghe Brătescu, Bucureşti, 1984, p. 56-60.

Muntean, Adriana Florica, „Mortalitate şi morbiditate în nord-vestul Transilvaniei (în a doua jumătate a secolului al-XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea)", în Ioan Bolovan (coordonator), *Transilvania în epocile modernă şi contemporană, Studii de demografie istorică*, Cluj-Napoca, 2002, p. 191-210.

Retegan, Simion, „Un flagel de tip medieval în Transilvania: epidemia de holeră din 1866", în vol. *Sabin Manuilă. Istorie şi demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coord. Sorina şi Ioan Bolovan, Cluj Napoca, 1995, p. 200-206.

Todea, Cornel, „Mortalitatea prin unele cauze de deces în Transilvania la începutul secolului XX", în *Revista de statistică*, 23, nr. 6, 1974, p. 60-61.

Some aspects of the mortality in Satu Mare County during the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century

(Abstract)

The mortality, more then the birth rate, is affected by the economy, by the current politics or social environment. In fact, it is the consequence of the cultural and health assistance, being an image of those aspects. In Satu Mare County, the annual number of the deceases has, in general, tendencies to decrease. Yet there are also some fluctuations which are determined, on the one hand, by the crises of the society, and on the other hand, by the local crises on a small or very small scale.

Gálffy Kálmán - egy elfeledett embermentő a Vészkorszakban

DANCU Pál

A második világháború alatt, a Magyar Királyi Honvédségben felállított kiegészítő munkásszázadokról több tanulmány is megjelent a szakirodalomban.[1] A holokauszt-kutatók, illetve a hadtörténészek is foglalkoztak a zsidó és nem-zsidó munkaszolgálatosok sanyarú sorsával.[2] Az észak-erdélyi zsidóság világégés utáni életéről egy átfogó tanulmányt készített Tibori Szabó Zoltán, Árnyékos oldal, címmel.[3] A kötet 93. oldalán, a szerző idézi a Kolozsváron megjelenő zsidó hetilap, az *Egység* 1946. évben megjelent 23. számát, Gálffy Kálmán századparancsnok emberséges magatartásáról a 110/67 kiegészítő munkásszázadban. Steinberger Miklós, volt szatmárnémeti hitközségi elnök is ebben a századba került beosztásra, és ugyanezeket mondta róla. Ő Budapesten megszökött a századból, és hamis iratokkal bujkált az ostrom alatt. Az idézett hivatkozás felkeltette érdeklődésemet, és kezdtem felkutatni adatait, ezért a szerző segítségével a korabeli cikk teljes tartalmát is közreadom:

„Lehetett így is ..."

„GÁLFFY KÁLMÁN főhadnagy, volt tanfelügyelő, szatmári lakos, mint a 110/67 munkásszázad parancsnoka, oly messzemenően használt ki minden lehetőséget, hogy segítse és támogassa a sanyargatottakat, hogy emiatt komoly kellemetlenségei voltak. Amidőn a fogdából megszökött dr. Keppich Ákos meglátogatta őt, hogy elbúcsúzzon jótevőjétől, nemsokára egy tiszti járőr kereste fel lakásán, hogy letartóztassa Gálffy Kálmánt. Másnap reggel az ügyészségen 18 rendbeli bűntény miatt emeltek ellene vádat. Ezek között szerepelt zsidók rejtegetése, azoknak kincstári pénzen való táplálása és 250 rendbeli közirathamisítás, mert ennyi zsidó személynek adott jogtalanul katonai elbocsátólevelet, hogy azt azok a nyilas időkben felhasználhassák. *Gálffy Kálmán* ugyanis a század körletében, egy bombázott bérházban, *700 ottlakó, illetve ott megbúvó polgári zsidó személyt táplált a parancsnoksága alatt álló munkaszolgálatos század étkezési adagjából és megtakarított élelmezési készleteiből.* Úgy kerülte ki *Gálffy Kálmán* a súlyosabb bűnügyi következményeket, hogy egy hadbíró alezredes tanácsára, 3 napi tárgyalás után, a fontra kérte kihelyezését, ami meg is történt. A sok népbírósági tárgyalásokon védekezni kényszerülő volt munkaszolgálatos századparancsnok jól láthatja *Gálffy Kálmán* esetéből is, hogy lehetett meg is kerülni az embertelen parancsokat, mert csak akarni kellett, és akkor lehetett így is."[4]

Steinberger Miklós 1942-ben érettségizett a nagyváradi Kecskeméti Lipót Zsidó Gimnáziumban. 1944. áprilisában került a 110/67-be Nagybányára. Nagybánya környékén és Máramarosban teljesítettek szolgálatot. Kezdetben a század Nagybányán és környékén, Szatmárnémetiben majd 1944 júliusától Budapesten működött.[5] Majd a már kiürített szatmári gettót számoltatták, takaríttatták velük el. Steinberger Miklós a Pestre vezényelt századából 1944. júliusában megszökött három társával. Megmaradt egy fénykép róla és társairól, egy tehervagonon, amint Pestre indul a szerelvény.[6]

---

[1] Csapody Tamás, *Bori munkaszolgálatosok*, 2012; Vajda Zoltán József, *A lapátos hadsereg. Egy munkaszolgálatos élete a nyilas és német rémuralmon át az orosz felszabadításig*, Kispest 1945, 172 o.

[2] Bencze György, *Szabaduló börtön*. Budapest 1945, 184 o. A munkaszolgálatosok nyugat-magyarországi táborokban (Balf, Fertőrákos és környékén) való szenvedéseire vonatkozóan lásd: György István, *Fegyvertelenül a tűzvonalban*. Budapest 1945, 204 o, Zsadányi Oszkár, *Mindenki szolgája. Följegyzések az oroszországi és ukrajnai munkaszolgálatosok kálváriájáról*, Budapest 1945, 152 o., Por Dezső – Zsadányi Oszkár, *Te vagy a tanú! Ukrajnától Auschwitzig*, Budapest 1947, 422 o., Barót Endre, *Rabszolgák voltunk. Napló 1942-43*, Budapest 1948, 160 o., Szita Szabolcs, *Halálerőd: a munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez, 1944-1945*, 1989, 341 o., Szita Szabolcs, *Összesítés a munkaszolgálatos alakulatok hadrendi számáról, mozgásáról, állomáshelyeiről (1944-1945)*, 1996, 323 o., Kamil Emánuel, *Erdélyi sárga karszalagosok*, Otthonom Szatmár megye sorozat, Szatmárnémeti, 2004, http://www.emanuelkamil.home.ro/hu_vol2pag201-258.pdf.

[3] Tibori Szabó Zoltán, *Árnyékos oldal*, Koinónia, Kolozsvár, 2007.

[4] „Lehetett így is..." in *Egység*, I. évf., 23. sz., 1946. október 11., 5. oldal.

[5] Botos László, „Önéletrajz", in *Szatmári Friss Újság*, 2002, január. http://www.hhrf.org/frissujsag/02jan/fu20129t.htm http://www.hhrf.org/frissujsag/02jan/fu20128t.htm; http://www.hhrf.org/frissujsag/02jan/fu20123t.htm; http://www.hhrf.org/frissujsag/02jan/fu20119t.htm; http://www.hhrf.org/frissujsag/02jan/fu20118t.htm; http://www.hhrf.org/frissujsag/02jan/fu20117t.htm http://www.hhrf.org/frissujsag/02jan/fu20114t.htm.

[6] http://www.acum.tv/articol/10612.

Időközben a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) Levéltárában rábukkantam a következő tanúvallomásra amit, az 1913. június 29-én született Bergmann Pál fényképész, (Budapest, Pannónia u. 44. szám alatti lakos) adott: „1944 áprilisában vonultam be Vácra, ahol mint gépkocsivezetői igazolvánnyal rendelkezőt, beosztottak a gépkocsizó századba. A század Vácott végzett rakodómunkát. Tisztikarunk rendes volt. Innen szeptemberben 70 embert bevezényeltek Pestre a 101/33 légó- századhoz és így kerültem én is ide. Századparancsnokunk egy vitéz Gálffy nevű szatmárnémeti tanár volt, aki minden dicséretet megérdemel. Csakhamar Csomádra vittek bennünket. Ekkor századparancsnokunk javaslatára élelmünket átadtuk az ott átvonuló zsidó nőknek, akik nagyon megviselt állapotban voltak. Századunk orvosát pedig átküldte a női munkaszolgálatosokhoz orvosi segély részesítésére. Csomádról visszakerültünk Pestre, itt Gállfy javaslatára mindenki megszerezte a svájci védlevelet, de közben a századnak egy részét, melynek nem volt védlevele, kénytelen volt útnak indítani Hegyeshalomra, de negyed napra ezeket is visszahozta, mert a védlevél utolérte őket. Ekkor mint védett század rakodómunkát végeztünk a Duna parton, itt értesültünk arról, hogy a részleg kapott egy azonnali visszatérési parancsot a körletbe. Ekkor átszöktünk a mellettünk lévő öreg munkaszolgálatosokból álló csoportba, mely az SS- Sonderkommando részére dolgozott. Itt voltunk 30-an. A Royal szállóban laktunk, amíg dolgoztunk nagyszerű dolgunk volt a németeknél, azonban november 28-án a Honvédelmi Minisztérium parancsára átadtak bennünket az Albrecht laktanyába. Kb. 8 napos vonatút után, – 73 -an voltunk egy vagonban – kiértünk Sachsenhausenbe."[7]

Pesten a Benczúr utcai körletben voltak. Itt összevonták egy légoltalmi MUSZ századdal. A Benczúr utcai körletben számos csillagos házat élelmezett, ezért vitték a Számonkérő Szék elé a nyilasok. De ezt nem áll módomban dokumentálni.[8] A csatolt DEGOB-vallomásokban a 110/67 MUSZ tagjai arról is vallanak, hogy ellátta, akiket tudott. Szintén a DEGOB Levéltárában találtam meg az 1912. június 10-én született Fischer Ferenc drogista, Budapest, Váci u. 12. szám alatti lakos vallomását. Schutzpass-okkal, illetve a Halálmenet után ment és még abból is hozott vissza századja tagjaiból: "M. év V. 20.-án vonultam be kötelező munkaszolgálatra Vácra, ahol kiválogatták azokat, akiknek hajtási igazolványuk volt, és én mint ilyen voltam Vácon IX. 5-ig. Ezután felkerültünk Pestre, ahol a Bencúr-utcai 110/67-es légó századhoz osztottak be. A keret közül Erdős Albert őrmester, nagyon kegyetlenül bánt velünk, kifosztott teljesen, elvéve értéktárgyainkat verések között és taposott rajtunk. Budapesten a Ferihegyen dolgoztunk a repülőtéren és egyik nap megszállták az épületet, ahol dolgoztunk a magyar katonaság, senki sem hagyhatta el az épületet, de ennek dacára sikerült soknak kiszöknie. Bennünket elvittek Mosonmagyaróvárra. Itt sikerült hosszú utánjárás után megszereznünk a svájci védlevelet és ennek folytán visszajöttünk Pestre. Pesten tartózkodtunk pár napig, ekkor ismét megjelentek és elvittek bennünket az Albrecht-laktanyába, innen tovább indultunk a Dunántúlra, Németország felé. Én megszöktem és még Pesten a laktanyában, indulásunk előtt elbújtam, a háztetőn töltve az éjszakát, azonban másnap kimentem a Duna partra és jelentkeztem ott a dolgozószázadnál, attól tartva, hogy a nyilasok elfognak és agyonlőnek. A század fel is vett /Hollán utcai/ és Szél hadapród megakadályozta, hogy hazamenjek, ugyanezt tette Fischer József főhadnagy is és kivittek harmadik nap a Józsefvárosi p.u.-ra, ahonnan ötszöri szökési kísérletem dacára sem sikerült megszöknöm. A magyar csendőrök 80-ad magammal bezsúfoltak csukott marhavagonokba, 3 napig utaztunk rettenetes kínok között. Nagy összeget vettek fel a csendőrök tőlünk azért, hogy a szükségeltünket elvégezhessük útközben, a pénzt felvették, de kiszállni nem engedtek senkit. Hegyeshalomnál adtak át a német alakulatoknak. Cca. 4 napi utazás után érkeztünk meg Engerauba, ahol 300-an laktunk egy istállóban, tisztálkodásra mód nem volt, rettenetesen éheztünk, úgy hogy 300 ember közül csupán 6-an maradtunk meg. A többi részben megfagyott, részben éhen pusztult. A bánásmód a legkegyetlenebb volt, ütöttek-vertek állandóan. Innen elvittek bennünket 22 km-re Deutschaltenburgba. Az útközben legyengülteket agyonlőtték, a megmaradt pár ezer embert pedig 5 schleppbe bezsúfolva, vittek Mauthausen felé."[9]

Az 1944. július 20-án megjelent 31. sz. Honvédségi Közlönyben megtaláltam Gálffy személyi adatait. Ezek szerint 1900-ban született Szentegyházasfaluban, helyesbített ranglapja 1942.I.1.[10] Portik Sándor szentegyházi római katolikus plébános, kérésemre elküldte az ottani keresztelési kivonatot, ami igazolja Gálffy adatait a Honvédelmi Közlönyből. Ezek szerint Gálffy 1900. szeptember 8-án született és október

[7] http://degob.hu/index.php?showjk=3074.
[8] http://www.tm-it.co.il/avodat-kfiya/show_item.asp?levelId=65094.
[9] http://degob.hu/index.php?showjk=3151.
[10] http://www.hungarianarmedforces.com/kozlony/1944/6/62.jpg.

18-án keresztelték. Apja Gálffy Ádám unitárius, anyja Gál Ilona római katolikus vallású volt.[11] Ezek után Szakály Sándor hadtörténész segítségét kértem Gállfy tevékenységének elismertetésében. Szakály Sándor professzor úr kérésére Számvéber Norbert utánanézett Gálffy Károly Kálmán katonai szolgálatának. Nevezett személy valóban tartalékos tiszt volt. Szerencsére van személyi okmánygyűjtője a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattárban.

Gálffy Károly 1945 előtti szolgálati dokumentumai sajnos nem maradtak fenn. Egy 1949. március 16-án kelt és nevezett által saját kezűleg aláírt „életleírás" szerint az első világháborúban a cs. és kir. 82. gyalogezredben teljesített katonai szolgálatot. A tartalékos tiszti iskola elvégzése után harctérre került, majd román hadifogságban töltött öt hónapot. 1919. június 14-én tért haza.

Ezután csak 1938. október 10-én hívták be ismét fegyvergyakorlatra az 5. bevonulási központhoz. 1939. január 31-én ismét leszerelték. 1939. augusztus 30. és 1940. január 31. újból behívták az 5. bevonulási központhoz. 1940. szeptember 9.-től 1940. december 27.-ig az erdélyi bevonulásban vett részt, illetve Észak-Erdélyben állomásozott. 1942. március 20. és 1942. április 8. között a 3. repülőtér-építő század állományában szolgált.

1942. június 30-tól segédtiszti beosztásba helyezték, majd 1942 szeptemberében Gödöllőn egy légvédelmi géppuskás-század parancsnoka lett. Ezután a gödöllői „parancsnokságon" (valószínűleg a 9. bevonulási központban) beosztott tiszt, majd 1943. január végétől a háború végéig hadigondozó tiszt volt a gödöllői járásban. 1943. május 1-jével, 1943. januári 1-jei ranggal tartalékos főhadnaggyá léptették elő. 1945. március 4.-től - 1947. október 4.-ig szovjet hadifogságban volt. Az okmánygyűjtő tartalmát áttanulmányozva Számvéber Norbert egyetlen arra utaló adatot sem talált, hogy a nevezett személy bármikor parancsnoka lett volna a 110/67. közérdekű munkaszolgálatos századnak. Ez a század egyébként Nagybányán került felállításra.[12]

Nem kizárt, hogy Gálffy nem akart utalni munkaszolgálatos századparancsnoki beosztására, mert 1949. februárjában beindult a sztálini zsidóellenes és cionistaellenes kurzus és megkezdődtek a Keleti Blokkban a zsidó vezetők elleni perek. Nem volt „ajánlatos" a Budapesti Zsidó Tanáccsal, illetve a svájci képviselettel tartott korábbi, 1944-es kapcsolatot emlegetni. Elküldtem Yad Vashem Intézetnek Jeruzsálembe a Gálffy Kálmánra vonatkozó tanúvallomásokat, illetve az idézett, 1946-ban megjelent újságcikket. A jeruzsálemi Yad Vashem Intézettel folytatott levelezés nyomán kiderült, hogy mivel a Gálffyra vonatkozó vallomások nem élő személyektől származnak, az ottani eljárási szabályok nem teszik lehetővé elismerését, a Népek Igazaként való. Embermentő tevékenysége azonban tiszteletet érdemel.

Bibliográfia

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattára, Budapest.
Szentegyháza Római Katolikus Plébánia Irattára, Szatmárnémeti.

Bencze György, *Szabaduló börtön*, Budapest, 1945.
Csapody Tamás, *Bori munkaszolgálatosok*, 2012.
György István, *Fegyvertelenül a tűzvonalban*. Budapest 1945.
Kamil Emánuel, *Erdélyi sárga karszalagosok*, Szatmárnémeti, 2004.
Por Dezső – Zsadányi Oszkár, *Te vagy a tanú! Ukrajnától Auschwitzig*, Budapest 1947.
Barót Endre, *Rabszolgák voltunk. Napló 1942-43*, Budapest 1948.
Szita Szabolcs, *Halálerőd: a munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez, 1944-1945*, 1989.
Szita Szabolcs, *Összesítés a munkaszolgálatos alakulatok hadrendi számáról, mozgásáról, állomáshelyeiről (1944-1945)*, 1996.
Tibori Szabó Zoltán, *Árnyékos oldal*, Kolozsvár, 2007.
Vajda Zoltán József, *A lapátos hadsereg. Egy munkaszolgálatos élete a nyilas és német rémuralmon át az orosz felszabadításig*, Kispest, 1945.
Zsadányi Oszkár, *Mindenki szolgája. Följegyzések az oroszországi és ukrajnai munkaszolgálatosok kálváriájáról*, Budapest 1945.

[11] Szentegyháza, Római Katolikus Plébánia, Tom. VIII, pag. 59, Nr. 88.

[12] Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattára. Okmánygyűjtő száma: 22675.

Dancu Pál

Gálffy Kálmán – a forgotten rescuer during the Holocaust

(Abstract)

A teacher from Szatmárnémeti called Gálffy Kálmán was the commander of 110/67 hungarian jewish forced labor company, a man who was worthy of every kind of praise. The 110/67 company was established initially in Baia Mare, then moved to Cluj and later to Budapest. Soon the military authorities took the jews to Csomád. Then, following the suggestion of the commander of 110/67 company, the inmate jews gave their food to the Jewish women who were marching through the place, and who were in very bad condition. He sent the physician of the company to the women doing labor service to support them with medical help. From Csomád the company got back to Budapest, where, on Gálffy's suggestion everybody obtained Swiss safe conducts, but meanwhile he was forced to set off those people from the company who did not have safe conducts to Hegyeshalom. However, he brought them back too on the fourth day, since the safe conducts had caught up with them. At that time the jews did loading work on the bank of the Danube as a protected company and there were informed that the unit had got an order to go back to the bound immediately. Then they escaped to the nearby group, which consisted of old labor servicemen working for the SS Sonderkommando. 30 of them were there. They lived in Hotel Royal, and while they worked, were in excellent circumstances at the Germans. However, on 28th November on the order of the Hungarian Ministry of Defence they sent the jews to Garrison Albrecht.

Kálman Gálffy in the station-place of his company, from Benczúr Street there fed the 700 inhabitants and the hiding civil Jewish persons in a bombed apartment building, with the savings from meal portions and food stocks of labor-company operating under his command.

The study presents the bravery and the fate of this forgotten commander and the research done for his records in military archives. In order the Yad Vashem Commission for the Designation of the Righteous among Nations to consider his case, must have testimonies of living survivors or witnesses regarding the rescuers' actions. Unfortunately, the testimonies are from 1945, from persons who meanwhile died. Are relevant the testimonies 3074 and 3151 taken by DEGOB for Jewish Agency in Palestine in Budapest at 1945 from survivors, as follows 3074-Bergmann Pál, born in 1913, June 29, Budapest, Pannónia u.44, photomaker and 3151-Fischer Ferenc, born in 1912, June 10, Budapest, Váci u. 12, drugstore-keeper.

ETNOGRAFIE

ANTROPOLOGIE

Lemnul – generator de valori patrimoniale

Maria Lobonţ Puşcaş

În mentalitatea tradiţională omul trebuia să trăiască într-o perfectă armonie cu natura şi, de aceea, folosea judicios şi armonios tot ceea ce era natural, deci şi lemnul. O casă din materiale artificiale ar fi fost de neconceput pentru ţăranul satului românesc, dată fiind dizarmonia dintre om şi aceste materiale.

Prin opoziţie cu materialele artificiale, lemnul a fost nu doar un material de construcţie la îndemâna ţăranului, dar i-a oferit acestuia şi acel confort de care avea nevoie pentru a se simţi bine în locuinţa sa.

Datorită imenselor suprafeţe împădurite („până la sfârşitul secolului al XIX-lea peste 70% din teritoriul ţării noastre a fost ocupat de păduri"[1]), lemnul era cel mai ieftin material de construcţie, fiind utilizat sub diferite forme: de la trunchiul de copac curăţat doar de ramuri până la bârne fasonate ori cioplite în patru feţe, ori rotunde[2]. Fiecare parte a unui copac îşi are locul şi rolul în crearea bunurilor utilizate de om.

„Meşteru de căşi făce din lemn tot ce era prin ograda omului - casă, şură, podişoră, cotețe, garduri. Lemnu dacă era mai mare să ciople pă două o pă patru feţă, dacă era mai subţâre să folose rotund, o fost casă de-o avut şi bârne rotunde şi cioplite, şi îmbinarea încheotore, oricând no fost regulă să piuie numa bârnă rotundă ori numa cioplită, ia casa ce am desfăcuto amu şi-a fi muzeu îi din 1947, că are pă şobdie anu, are bârnă rotundă şi nu-i de sută de ai, din lemnu s-o făcut şi mobilă şi vase din ce s-o mâncat, porcu când să tăie tăt în covată de lemn s-o morat, brânza de oaie s-o ţânut în bărbânţă de lemn, bucatele în lăzi de lemn, tăt o fo din lemn pă la casa omului, da şi la biserică iconele, crucile o fo din lemn. Meşterii o ştiut fiecare fel de lemn la cei bun, că nu poţi fa din lemn de brad talpa căşii că-i lemnu slab, o să faci din stejar podiţură în casă lemn mai rezitent şi îi păcat să-l strici acolo pui brad..."[3].

Mai mult, se ştie că lemnul a dezvoltat în mentalitatea tradiţională o matrice de sensuri, dar toate au la bază ideea de armonie cosmică între om şi copac, între om şi natură, între om şi Cosmos.

Specialiştii în domeniu asemeni lui Ioan Toşa consideră că lemnul este prezent în viaţa omului însoţindu-l în toate momentele importante ale vieţii „de la leagăn până la mormânt": căsătorie - biserică; naştere - leagănul copilului; moarte –„sălaşul", sicriul. Lemnul este materialul ce impune forme constructive deosebit de simple dar în acelaşi timp deosebit de ingenioase, ce oferă apoi confort şi armonie. (vezi imag. 1,2)

Rezistenţa este una din calităţile esenţiale ale lemnului, obiectele de patrimoniu fiind în acest sens mărturii tangibile. Lemnul are durabilitate, el continuă să existe şi după tăiere, este modelat, căpătând astfel valoare pragmatică. Meşterul simte, cunoaşte şi modelează lemnul dând fiecărei bucăţi de lemn un sens, un rost, o funcţie.

Este prin excelenţă un material cu proprietăţi magice, plin de căldură, care oferă viaţă/substanţă, protecţie şi confort. Fiecare obiect, bun muzeal, a fost creat din lemnul potrivit, utilitatea şi rezistenţa lemnului fiind întotdeauna avute în vedere.

Adevăraţii meşteri vorbesc despre Lemn, despre poveştile fiecărei bucăţi de lemn, ca despre nişte fiinţe vii. Fiecare bărbat din comunităţile tradiţionale cunoştea câteva noţiuni de bază privind prelucrarea lemnului, parte din obiectele din gospodărie fiind realizate şi întreţinute de către aceştia. Pentru lucrările mai dificile erau chemaţi tâmplari, dulgheri, stoleri etc. Aceste meserii presupun o bună cunoaştere, ele erau transmise din generaţie în generaţie, meşterii identificându-se atât de mult cu meseriile practicate încât denumirile acestora sunt frecvente şi în onomastica românească (Rotaru, Dulgheru, Dogaru).

Pentru realizarea diferitelor obiecte, de la cele mici, de uz personal, ustensile casnice şi unelte de lucru, obiecte de cult, până la piese mari de interior şi cele utilizate în construcţii, meşterii au folosit unelte simple cum ar fi: securea, ferăstrăul, tesla, horjul, scoaba, cuţitul, dalta, compasul etc.

Lemnul este prezent în viaţa de zi cu zi: în casa ţărănească, mobilierul era şi este realizat din lemn, se

---

[1] Ioan Toşa, *Casa în satul românesc de la începutul secolului XX*, Cluj Napoca, Ed. Supergraph, 2002, p. 83. Informaţiile furnizate în acest complex volum provin din rezultatele obţinute la chestionarul *Casa* redactat şi difuzat sub auspiciile Muzeului Limbii Române din Cluj, în 1926. Reluăm şi noi câteva din aceste informaţii de teren pentru importanţa lor documentară şi pentru vechimea lor.

[2] Ioan Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor,* Bucureşti, Ed. Sport Turism, 1977, p. 34.

[3] Inf. Mihoc Gheorghe, 58 ani, Certeze, jud. Satu Mare, 2009 (meşter, constructor de case).

mânca din vase de lemn, alimentele se păstrau în vase de lemn, uneltele din gospodărie erau tot din lemn, asemeni diverselor obiecte de cult - dovadă stau colecţiile etnografice din cadrul muzeelor din România. Din lemn de brad şi stejar au fost realizate construcţiile, din fag au fost realizate lăzile de zestre, din corn şi alun bâte ciobăneşti, din paltin şi tei furci de tors, linguri etc.

Tot din lemn sunt executate artistic şi majoritatea obiectelor rituale utilizate în ceremonialul diverselor sărbători ori rituri de trecere: plosca naşilor pentru nuntă, precum şi pecetare/prescurare, adevărate sculpturi în miniatură utilizate la imprimarea pe prescuri. Crucile de morminte sau însemnele funerare au ca ornamente cioplite diverse motive specifice zonei ori etniei.

Lemnul a fost şi este utilizat, aşa cum am văzut, atât la realizarea obiectelor necesare într-o gospodărie simplă, dar el a fost utilizat şi de către agricultori ori crescătorii de animale. În viticultură, până în ziua de azi, în zonele cu podgorii întinse dar şi in regiunile unde cultivarea viţei de vie ocupa suprafeţe mai restrânse, s-a dezvoltat şi păstrat meşteşugul dogăritului. Pentru prelucrarea, depozitarea, transportul şi conservarea vinului sunt necesare recipiente de lemn de dimensiuni şi forme diverse (ciubere, căzi, butoaie), precum şi prese de struguri de diverse dimensiuni.

În momentul confecţionării diverselor obiecte funcţionale, în trecut, meşterii nu acordau o atenţie deosebită laturii estetice, în contrast cu meşterii contemporani care acordă o mai mare atenţie esteticului în detrimentul funcţionalului.

Motivele ornamentale cel mai des întâlnite pe diversele obiecte realizate din lemn sunt geometrice, florale, zoomorfe şi antropomorfe.

Toate bunurile prezentate în imagini fac parte din colecţia MJSM şi sunt bunuri salvate, conservate şi tezaurizate de întreaga echipă de specialişti a muzeului. Parte din aceste bunuri de patrimoniu sunt clasate în categoria Tezaur naţional.

Bibliografie:

Godea, Ioan, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor,* Bucureşti, 1977.

Toşa, Ioan, *Casa în satul românesc de la începutul secolului XX*, Cluj Napoca, 2002.

The Wood – Generator of patrimonial values

(Abstract)

Wood is present in everyday life and generates among many other things heritage objects as: old peasant houses, old furniture, kitchen households and other household tools. Also, various religious objects were carved out of wood. The proof of all theses are the ethnographic collections in many Romanian museums. Fir and oak were used in construction, dowry chests were made of beech, distaff and spindle were made of maple and lime and herding bats were made of hazel.

The most common decorative motifs on various objects made of wood are geometric, floral, zoomorphic and anthropomorphic.

All objects presented in photos are part of the Museum's collections and they are saved, preserved and treasured by experts from museum. Some of these objects are classified as national treasures.

Imag. nr. 1. Leagăn, colecţia MJSM

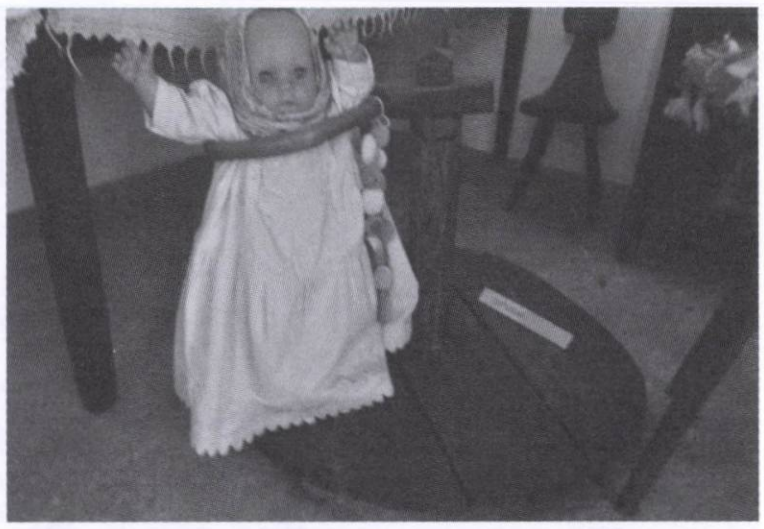

Imag. nr. 2. Premergător, colecţia MJSM

Imag. nr. 3 Pecetare/Prescurare, colecţia Iuliu Pop, MJSM

Imag. nr. 4. Obiecte păcurăreşti, colecţia MJSM

Imag. nr. 5. Piuă, colecţia MJSM

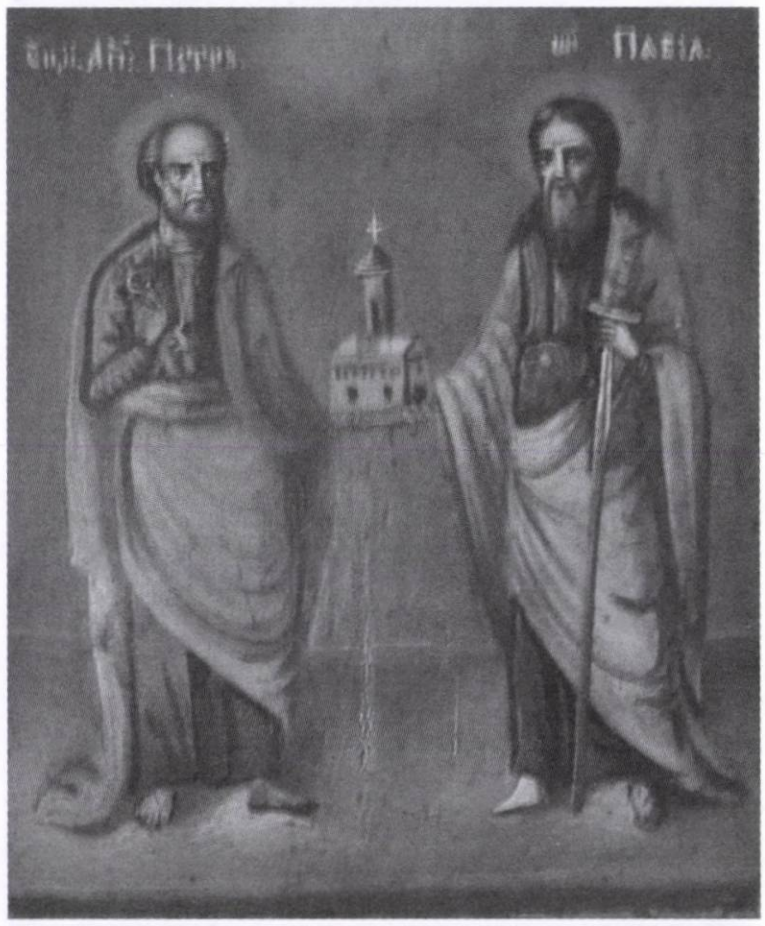

Imag. nr.6. Icoană pe lemn, colecţia MJSM

Imag. nr. 7. Lingurar, colecția MJSM

Imag. nr. 8. Ancadrament de geam, colecția MJSM

Imag. nr. 9. Furcă de tors, colecția MJSM

Imag. nr. 10-11. Scaune tradiţionale, colecţia MJSM

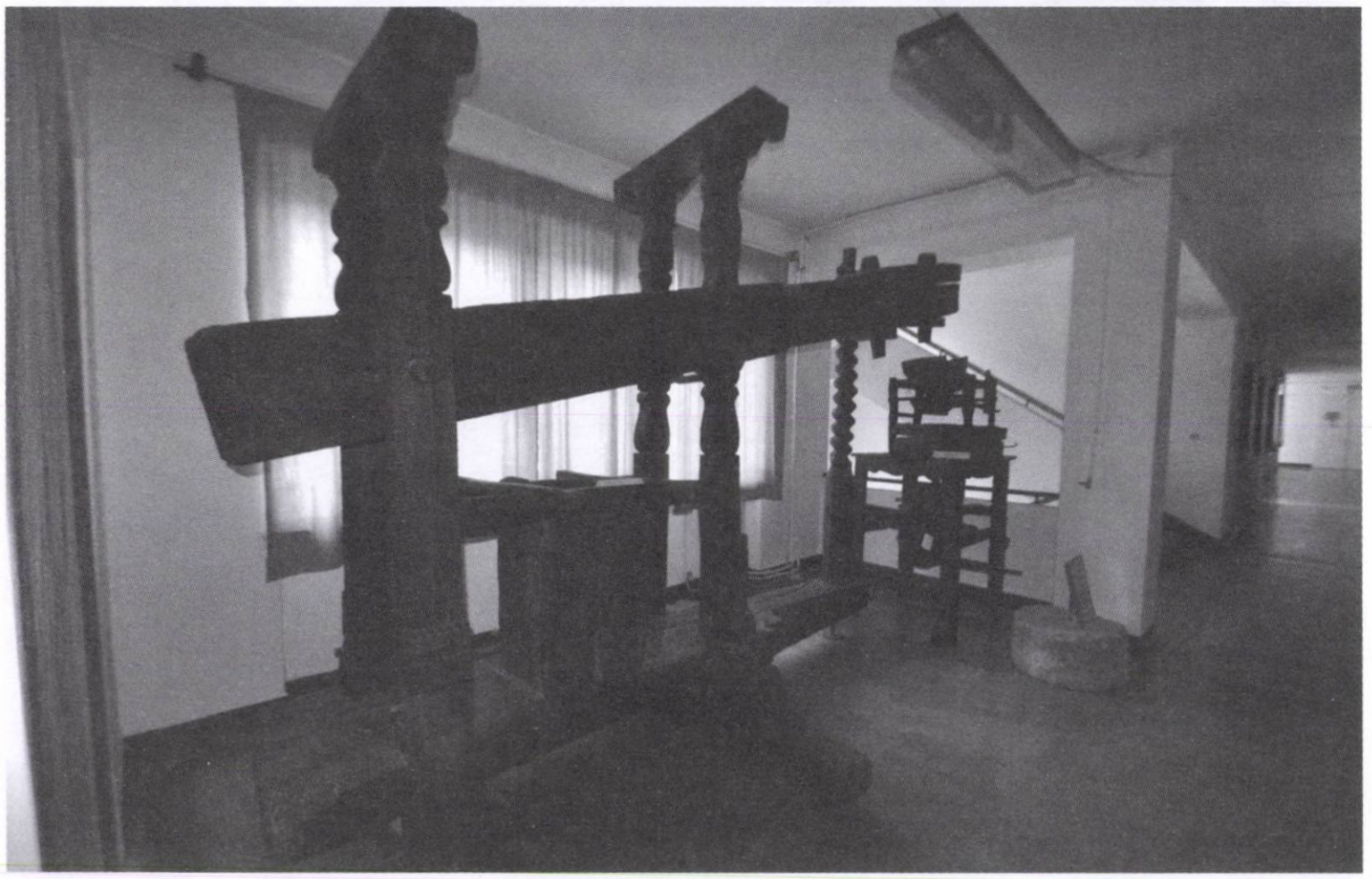

Imag. nr. 12. Presă de struguri, colecţia MJSM

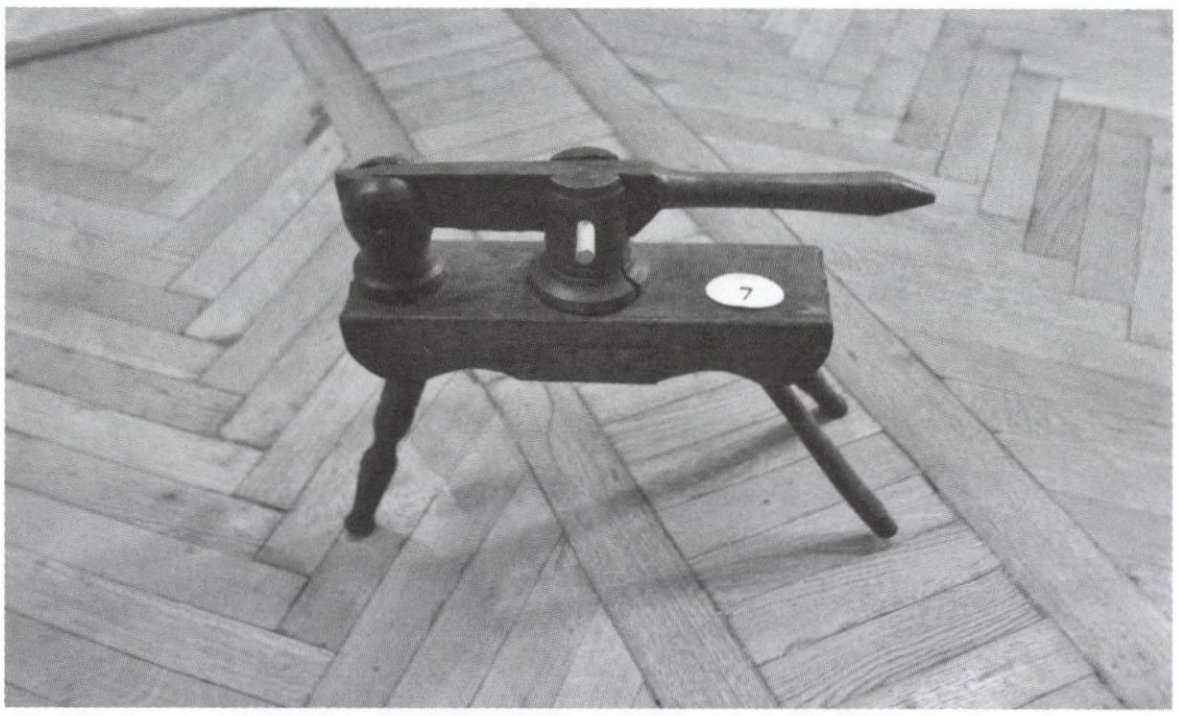

Imag. nr. 13. Presă de cartofi, colecția MJSM

Imag. nr. 14. Meliță, colecția MJSM

Imag. nr. 15. Ladă de zestre, colecția MJSM

Migraţia ucrainenilor din Maramureş în zona de câmpie, reflectată în arhitectura populară

Tóth Zoltán

Marea majoritate a satelor populate de ucraineni sunt aşezate într-o zonă montană sau deluroasă, unde condiţiile de mediu nu permit o dezvoltare prielnică a agriculturii, a prelucrării pământului. Din acest motiv ocupaţia de bază a oamenilor a fost creşterea animalelor. Pe lângă păşunat mai aveau nevoie şi de alte produse agricole, pe care le puteau produce datorită recoltelor mai bune din zona de câmpie.

Secolul al XVII-lea s-a dovedit a fi deosebit de nefavorabil pentru satele comitatelor Ugocea şi Sătmar. Acest lucru s-a concretizat prin distrugerea satelor şi diminuarea numărului populaţiei din zonele de şes şi uşor deluroase, cauzate de invazia polonă din 1657, de răscoalele anti-habsburgice ale lui Thököly şi Rákóczi, de epidemiile din 1712 şi mai ales de invazia tătară din 1717. Au rămas neatinşi doar iobagii din zonele de munte, adică rutenii.

Primele colonizări de ruteni s-au făcut la finalul evului mediu în fostul comitat Ugocea, în localităţile: Tarna Mică, Tarna Mare, Porumbeşti şi Valea Seacă, iar apoi, la începutul secolului al XVIII-lea, la Turulung[1].

Sosiţi pentru munci legate în special de recolta cerealelor, în secolul al XVIII-lea rutenii s-au stabilit în localităţile Micula, Lazuri, Livada Nouă, Bercu, Peleş. După cel de-al doilea război mondial s-au extins colonizările în localităţile Dumbrava, Ciuperceni, Păulean, Moftinu Mic, Traian, Decebal.

Mişcările demografice ale populaţiei ucrainene, procesele de migrare şi colonizare din Evul Mediu şi din timpul Imperiului Austro-Ungar, precum şi după primele două războaie mondiale au favorizat păstrarea etnosului ucrainean.

Localităţile cu populaţie ucraineană cercetate în Maramureş sunt: Crasna Vişeului, Lunca la Tisa, Poienile de Sub Munte, Rona de Sus, Bistra, Crăciuneşti, Piatra, Remeţi, Sighetu Marmaţiei. Caracterul marcant al acestor aşezări este arhitectura populară tradiţională.

Datorită aşezării geografice, materiile prime pentru clădirea gospodăriilor ţărăneşti au fost lemnul, piatra şi lutul. Una dintre preocupările de bază ale oamenilor din această zonă împânzită de munţi şi văi cu codri de fag, brad, stejar, este meşteşugul prelucrării lemnului. Toţi meşterii se fac cunoscuţi prin construirea locuinţelor, a şurilor, a grajdurilor, a tuturor anexelor gospodăreşti şi a obiectelor folosite pe lângă casă. Arhitectura populată tradiţională este o izbândă a spiritului creator asupra materiei.

Aceste creaţii sunt realizate de meşteri lemnari care au crescut şi au cunoscut toate tainele lemnului, începând de la alegerea acestuia din pădure, zvântarea, debitarea, fasonarea şi îmbinarea elementelor constructive.

Satul şi gospodăria constituie un univers, reflectat pe suprafeţe riguroase şi în volume legate puternic de acest peisaj. Meşteşugul lemnului cunoaşte o aleasă dezvoltare promovând o adevărată artă a lemnului.

In secolul al XlX-lea casele erau mai simple, compuse dintr-o cameră sau tindă şi cameră.[2] Construcţia era făcută pe o fundaţie de piatră de râu sau piatră spartă, peste care se aşeza o talpă groasă de stejar sau brad, clădindu-se pereţii formaţi din bârne rotunde de brad îmbinate la colţuri în cheutori.

Învelitoarea era din şită (şindrilă de brad). În zona de munte, casele de locuit erau mai joase, iar partea de acoperiş era mult mai înaltă. In tindă aveau un cuptor cu horn slobod (liber) de unde fumul se răspândea în pod. Podul se folosea ca afumătoare sau loc pentru uscarea fructelor. Se mai folosea şi hornul de tip babă, care nu permitea ieşirea scânteilor şi răspândea fumul prin două orificii.

La începutul secolului al XX-lea, tipologia s-a extins la locuinţe compuse din două camere între care se afla tinda, având şi rol de bucătărie, unde se folosea pentru gătit şporul (sobă de gătit cu plită). In perioada interbelică, pentru protejarea caselor de intemperii, pe lungimea casei se construieşte un târnaţ sprijinit pe stâlpi de lemn ciopliţi sau strunjiţi (şatra).

---

[1] Paul Dancu, „Stabilirea rutenilor de-a lungul secolelor în aşezările actualului judeţ Satu Mare" în *Relaţii româno-ucrainiene, istorie şi contemporaneitate*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1999, passim.

[2] Tóth Zoltán, „Realizările meşterilor constructori de case tradiţionale ucrainene în Maramureş", în *Satu Mare Studii şi comunicări*, XXVII/II, Editura Muzeului Sătmărean, 2011, p.157.

In multe cazuri, la un capăt al casei există un spaţiu închis cu scânduri pentru cămară (comora). La unele case, acest târnaţ s-a extins şi în partea din faţă sau în spatele casei.

Bârnele rotunde se transformă în bârne semirotunde prin tăierea longitudinală cu ajutorul joagărului manual, mai târziu trecându-se la joagărul mecanic angrenat de apă, sau motoare cu combustibil lichid sau curent. Se confecţionează bârne de diferite grosimi şi profile, dreptunghiulare sau pătrate şi scânduri pentru tâmplărie (uşi, geamuri, poditură sau pardoseală). Pe lângă îmbinarea în cheutori se foloseşte cea în coadă de rândunică, prin plătuire, cep şi uluc. Învelitoarea din şindrilă se înlocuieşte cu materiale mai rezistente în timp, cum ar fi: ţigla, tabla, poala (azbociment). Mai nou, mai ales la anexele gospodăreşti, se foloseşte şi materialul plastic, simplu sau ondulat.

Tipologic, satele ucrainene din zona montană şi de deal sunt de tip răsfirat sau împrăştiat, iar gospodăriile sunt închise.

În urma cercetărilor efectuate în localităţile din Maramureş şi a celor făcute în judeţul Satu Mare, dorim să prezentăm câteva gospodării ţărăneşti din cele două zone, cu specificul lor şi cu transformările intervenite prin strămutarea lor.

Intrând în curtea unei gospodării ucrainene observăm construcţiile şi anexele, care ne apar ca un puzzle din lemne îmbinate armonios de nişte meşteri pricepuţi. Aceste construcţii sunt tencuite doar în partea interioară.

1. Luând un exemplu din **Rona de Sus,** str. Principală 160, proprietar Prodaniuc Vasile, observăm o casă construită pe fundaţie de piatră, din bârne de lemn fasonate în formă dreptunghiulară şi pătrată, acoperită cu şiţă. Casa este compusă dintr-o tindă, o cameră în faţă şi o alta în spate, extinsă la nivelul târnaţului. Târnaţul se află în faţa casei în porţiunea tinzii şi a camerei din faţă, având o extindere de tip foişor la intrare. Gospodăria mai are un grajd cu coteţ de porci şi o mică bucătărie de vară. Alte anexe sunt colejna, un spaţiu pentru depozitarea lemnelor şi un cuptor pentru gătit.

2. O altă casă tradiţională de la **Poienile de sub Munte** (Luheii de sub Munte) a lui Andrasciuc Vasile, la nr. 1753, este construită pe o talpă groasă de stejar din bârne tăiate la gater, fiind compusă din două camere şi tindă cu târnaţ în faţa casei şi pe o latură, unde are şi o cămară pentru alimente. O construcţie anexă este coşteiul pentru mălai.

3. Casa de la **Luheii de Sub Munte** a lui Roşoş Andrei din Luheiu de Sus, nr. 1884 este o casă veche construită la începutul secolului al XX-lea din bârne dreptunghiulare îmbinate în cheutori. Are în componenţă o cameră cu tindă şi o cămară. Ca anexă are un coteţ de porci şi păsări.

4. Gospodăria din **Remeţi** nr. 137, proprietatea lui Docineţ Mihai, este compusă dintr-o casă cu două camere şi o tindă cu un târnaţ închis ce formează un hol. Învelitoarea casei a fost schimbată din şiţă în tablă prin anii 1970. Gospodăria are două anexe, un grajd cu coteţ de porci şi un şopron pentru depozitarea lemnelor şi a uneltelor agricole folosite în gospodărie.

5. Gospodăria din **Remeţi,** str. Morii 142, proprietatea lui Şofoneţ Axenia, este construită pe o fundaţie de piatră spartă cu pereţii clădiţi în sistem cep şi uluc, compusă dintr-o cameră şi o încăpere de locuit cu bucătărie. În dreptul camerei are un târnaţ de unde se intră în cameră. În continuarea casei se află o cămară pentru lemne şi unelte. Într-o construcţie separată se află coteţele, cu un fânar deasupra.

Făcând o comparaţie între casele din Maramureş şi cele construite sau reconstruite în judeţul Satu Mare, vom observa cum se transformă componenţa şi repartizarea spaţiilor în zona de câmpie, folosindu-se aceleaşi materiale şi tehnologii.

6. Casa lui Smuniac Vasile din **Păulean,** loc. Doba nr. 90, este o clădire construită cu mai multe sisteme de îmbinare, şi anume cel în cheotori, cepi şi uluc, sau prin plătuire, fiind clădită din bârne dreptunghiulare. Casa este construită pe o fundaţie pătrată. Acoperişul este din tablă.

7. O altă casă din **Păulean** nr. 92, proprietatea lui Priala Gheorghe poreclit Rudan, adusă din Poienile de Sub Munte, cumpărată de la Pecora Dumitru în 1971, reconstruită pe o fundaţie de beton, din bârne dreptunghiulare îmbinate în coadă de rândunică. Baza casei este dreptunghiulară. Casa cuprinde o cameră şi o bucătărie cu intrarea dintr-un hol.

8. Casa lui Dzitac Vasile din **Micula,** str. Salcâmilor nr. 385, are o fundaţie de 40 cm din piatră spartă turnată în beton armat, deasupra căreia are o talpă de molid. Pereţii sunt din bârne îmbinate în coadă de rândunică şi cep cu uluc. Este acoperită cu şiţă de răşinoase, iar partea exterioară a faţadei este învelită cu şipci şi solzi din lemn. Pe fundaţia în formă de L are două camere, un hol şi cămara de alimente. Se continuă cu un atelier de tâmplărie şi un depozit de materiale.

8. Casa lui Oncea Fedor din **Micula,** str. Salcâmilor nr. 375, este construită de proprietar din bârne de lemn pe o fundaţie de beton de formă pătrată şi este prevăzută cu o mansardă, astfel capacitatea spaţiului locuibil a crescut, putând adăposti şi două generaţii. În spatele casei se află o anexă: un şopron închis, spaţiu destinat unui atelier de tâmplărie.

În marea majoritate a gospodăriilor din Micula există minime dotări pentru prelucrarea lemnului, ceea ce dovedeşte că meseria de meşter lemnar este predată tinerei generaţii.

Bibliografie

Dancu, Paul, „Stabilirea rutenilor de-a lungul secolelor în aşezările actualului judeţ Satu Mare", în *Relaţii româno-ucrainiene, istorie şi contemporaneitate*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1999, p. 213-217.

Filipaşcu, A., *Istoria Maramureşului*, Bucureşti, 1940.

Suciu, Coriolan, *Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I-II, Bucureşti, 1967-1968.

Tóth Zoltán, „Realizările meşterilor constructori de case tradiţionale ucrainiene în Maramureş", în *Satu*

The migration of the Ukrainians in the plane area, reflected through the traditional architecture

(Abstract)

The Ukrainians first arrived in Satu Mare in the 18th century, in search of field labor. They settled in Micula, Lazuri, Livada Nouă, Bercu, Peleş villages. Afer the Second World War, their settlement comprised also Dumbrava, Ciuperceni, Păulean, Moftinu Mic, Traian, Decebal.

A comparison between the houses from the zone of origin of the Ukrainians, the former Maramureş County and those built in Satu Mare reveals a transformation of the structure and space distribution in the plane area, but using the same materials and technologies.

Figura 1. Poienile de sub Munte

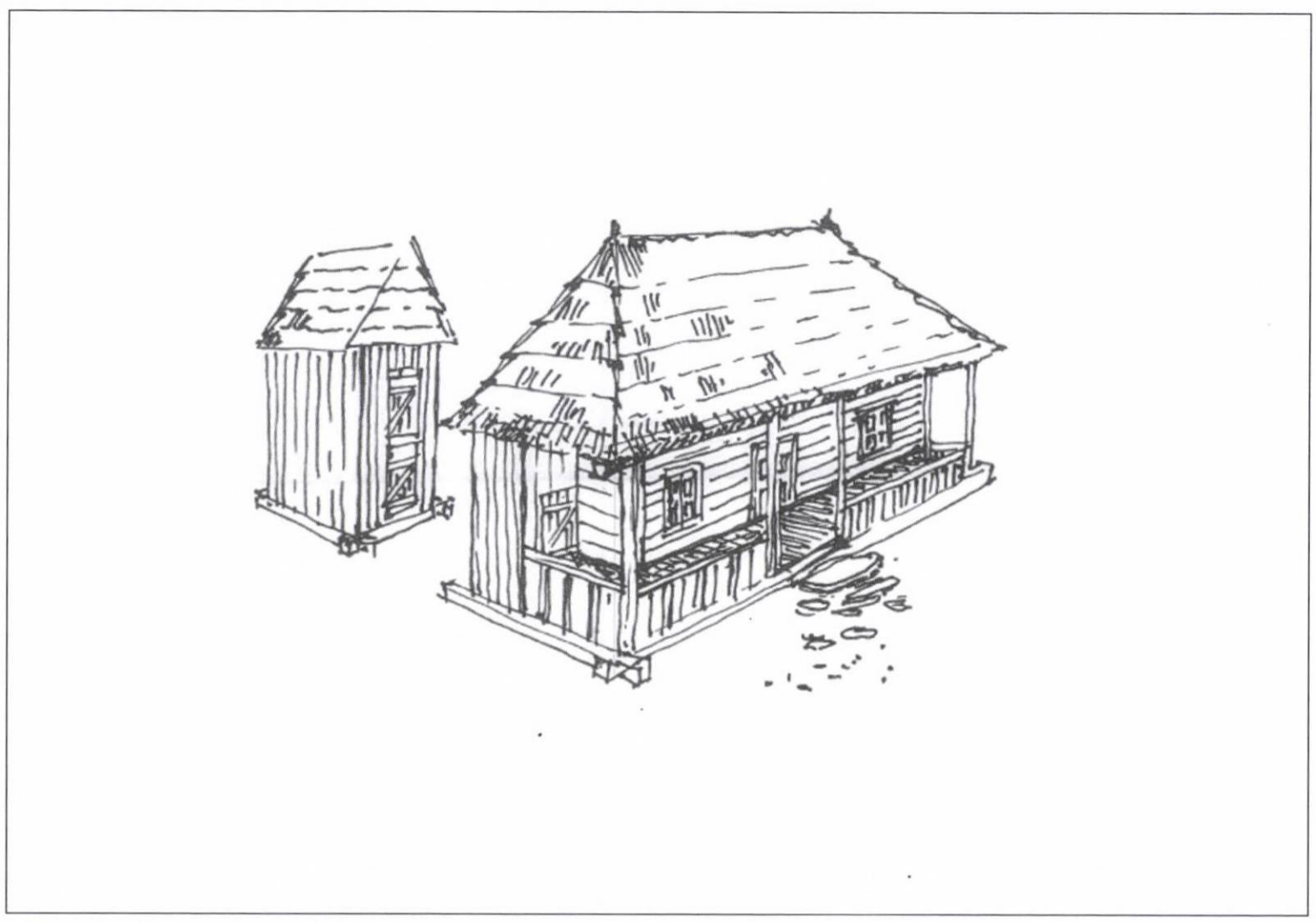

Figura 2. Poienile de sub Munte

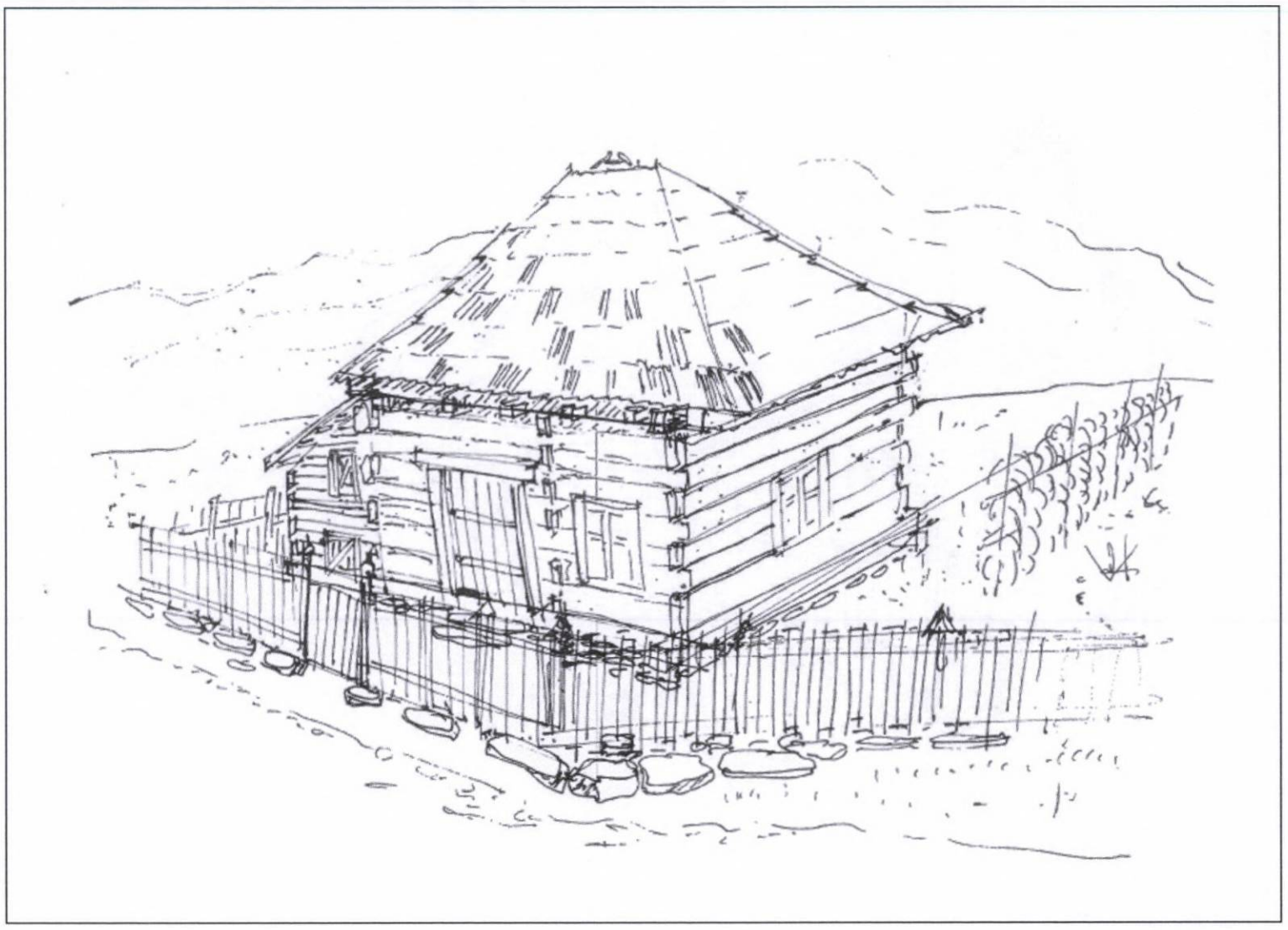

Figura 3. Luhei de sub Munte

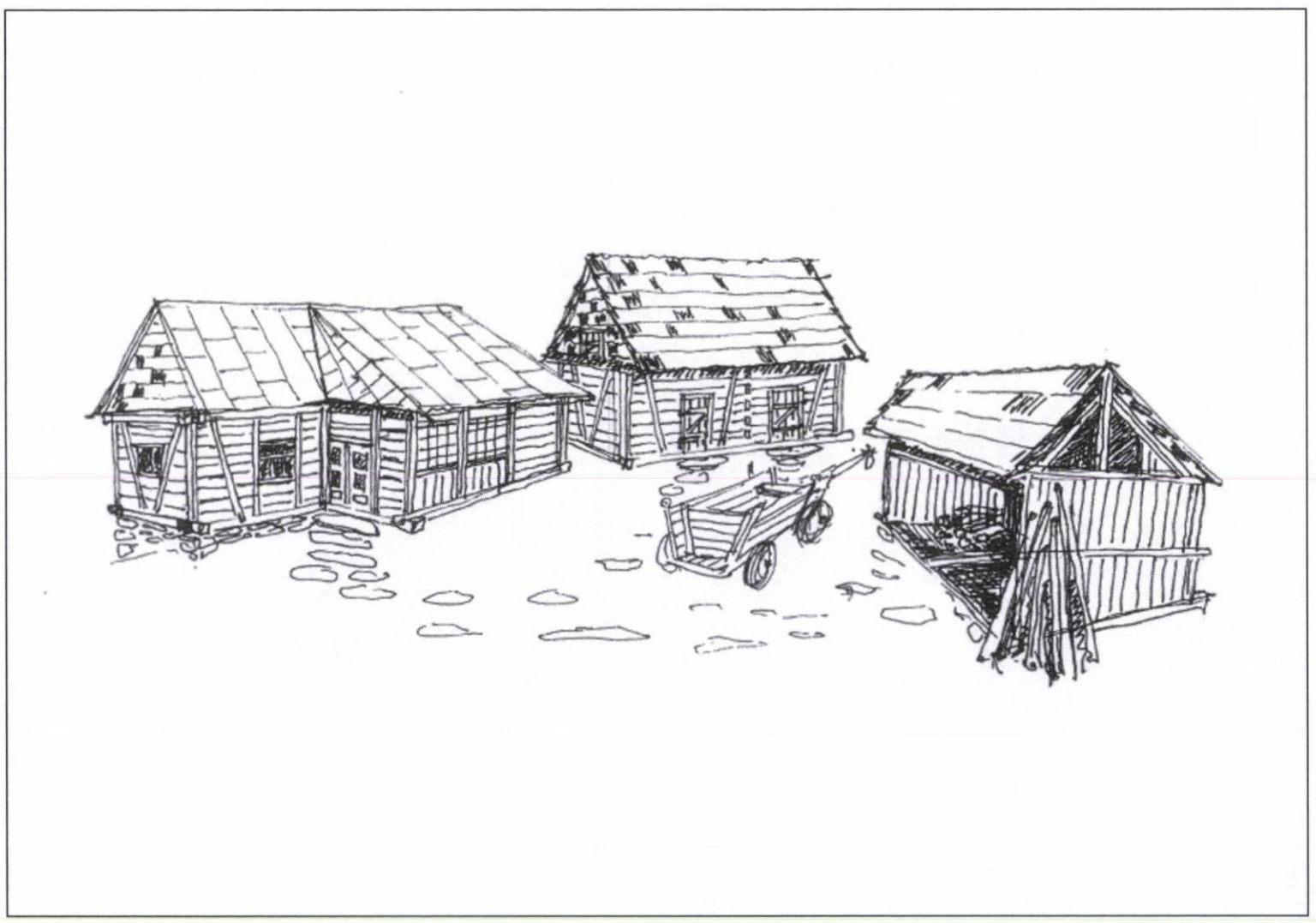

Figura 4. Remeți

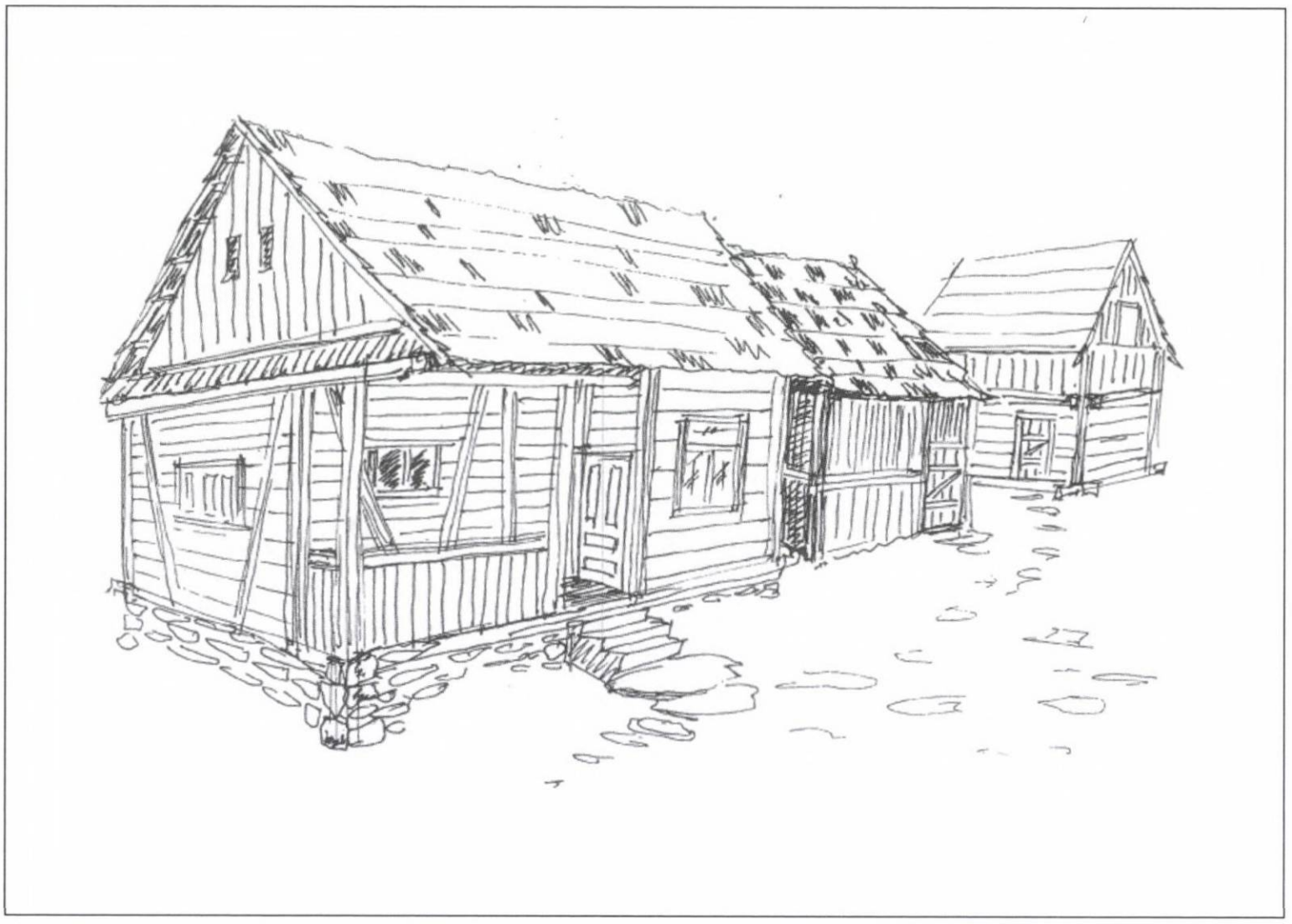

Figura 5. Remeți

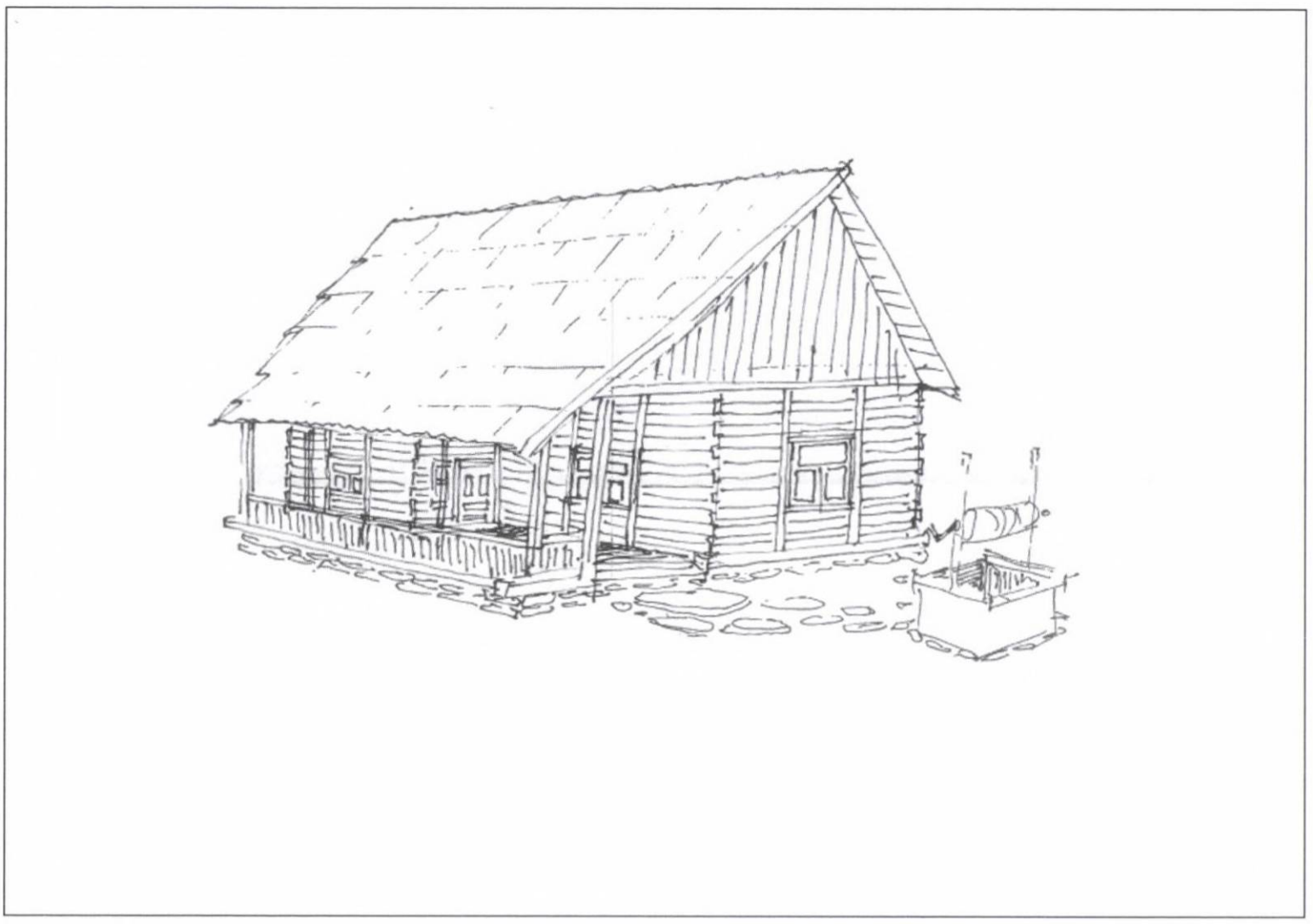

Figura 6. Păulian

Figura 7. Păulian

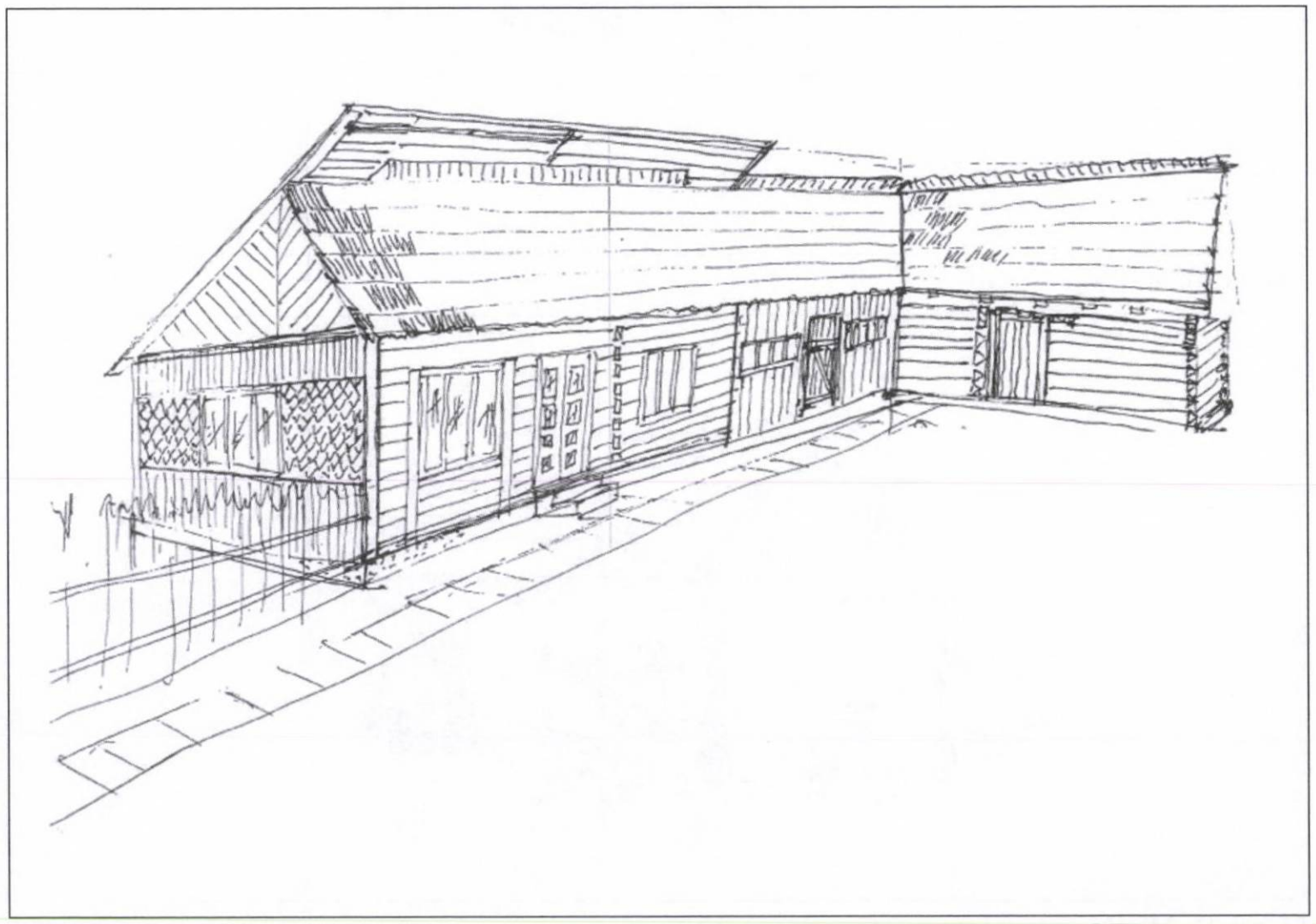

Figura 8. Micula

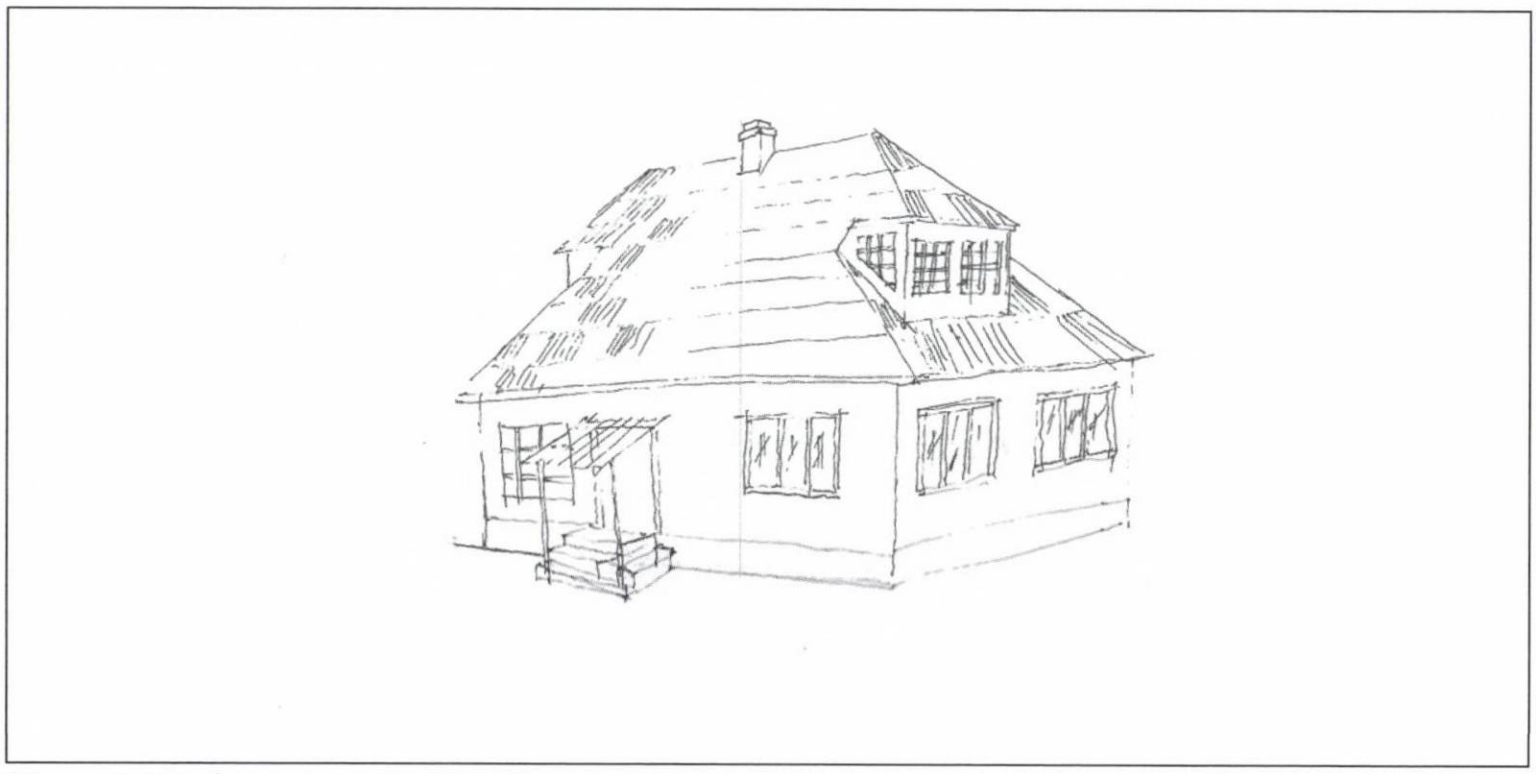

Figura 9. Micula

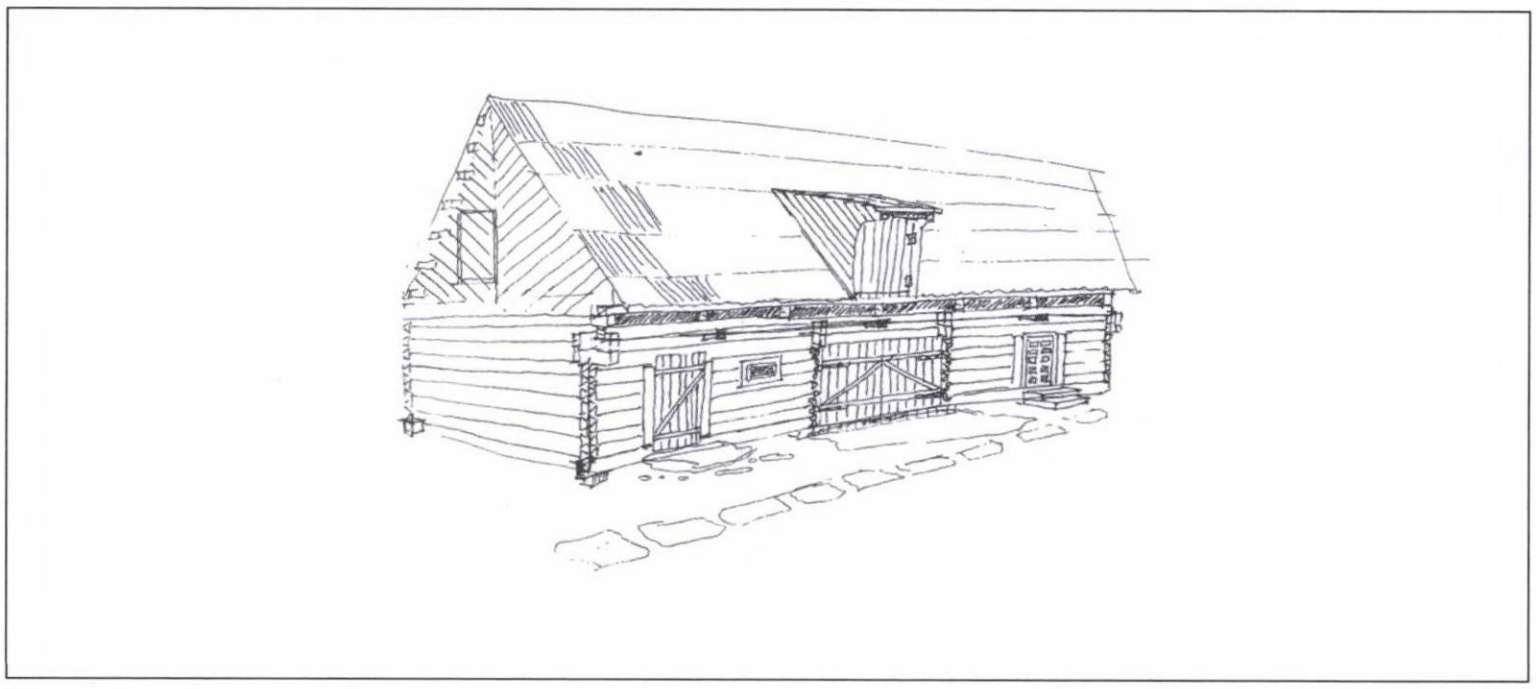

Figura 10. Micula

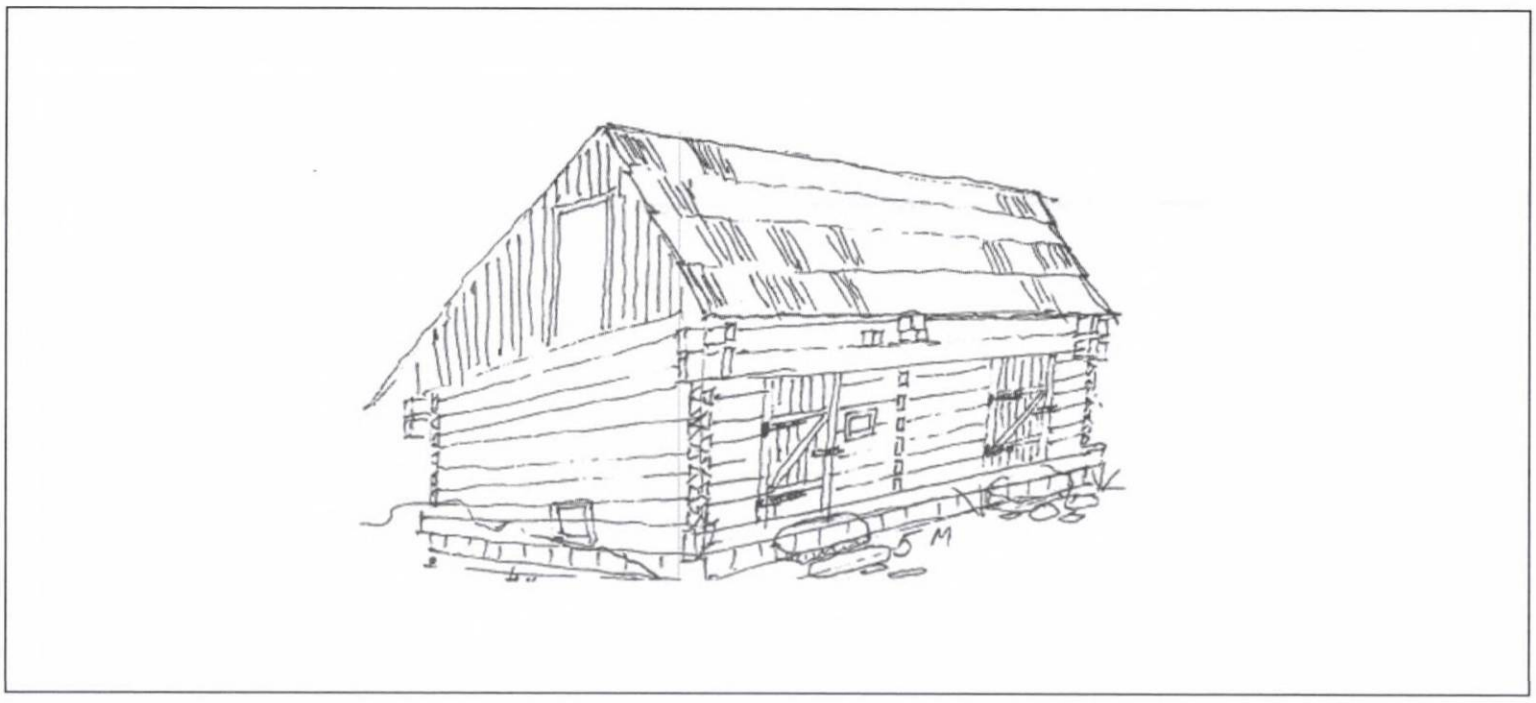

Figura 11. Micula

Podoabe din colecţia Muzeului Etnografic Reghin

Florin BOGDAN
Simona-Loredana BOGDAN

Încă din cele mai vechi timpuri îmbrăcămintea, fie că avem în vedere bărbaţii sau femeile, a fost asortată cu diferite tipuri de accesorii vestimentare. Descoperirile arheologice atestă acest fapt încă din perioada antichităţii şi pe actualul teritoriu al judeţului Mureş; ne putem raporta la descoperiri cum sunt fibula de la Suseni[1], probabil cea mai importantă descoperire de acest gen pentru zona mureşeană, dar şi la diferite tipuri de inele sau cercei.

Costumul popular mureşean, cu formele şi influenţele sale variate prezintă, la rândul său, şi câteva accesorii, care cu uşurinţă pot fi şi ele trecute în categoria pieselor componente ale portului. Astfel vom întâlni podoabe femeieşti (mărgelele, bertiţa, salba, zgarda), dar şi podoabe caracteristice costumului bărbătesc (prâsnele, inele cu disc, şerpare sau chimire, baltage, zurgălăi, etc.)[2].

Colecţiile Muzeul Etnografic din Reghin găzduiesc mai multe tipuri de astfel de podoabe: din cele femeieşti amintim mărgelele, salbele şi zgarda, iar din cele bărbăteşti demne de amintit sunt prâsnelele şi inelele cu disc sau inele de mire.

Categoria podoabelor femeieşti oferă o gamă variată de tipuri de şiraguri de mărgele[3], două salbe de bani[4], precum şi o zgardă[5].

Dintre şiragurile de mărgele nu vom insista decât asupra celor şase şiraguri de mărgele veneţiene, a căror proveniență geografică poate fi stabilită în arealul văii Mureşului superior. Avem de-a face cu un şirag de mărgele veneţiene care provine de la Izvorul Mureşului (jud. Harghita), unul de la Săcalu de Pădure (jud. Mureş) şi alte patru şiraguri care provin din colecţia lui Iustin Handrea din Maioreşti (jud. Mureş). Fiecare şirag este compus dintr-un număr de 40 până la 88 de mărgele din sticlă, de formă sferică sau cilindrică, înşirate pe sfoară (aţă). Mărgelele sunt ornamentate cu motive decorative geometrice (linii şi cercuri), dar şi cu motive florale redate în frumoase nuanţe de alb, negru, albastru, verde, galben, roşu sau auriu. Din punctul de vedere al vechimii, aceste piese datează de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. De altfel există menţiuni documentare ale importului acestui tip de produse în Transilvania încă din secolul al XVI-lea.

Cele două salbe cu bani, amintite în rândurile de mai sus, au ca proveniență geografică aceeaşi zonă a văii Mureşului superior, ambele fiind achiziţionate în anul 1970 din localitatea Idicel-Pădure (jud. Mureş). Prima piesă[6] de acest tip este compusă dintr-un şnur pe care sunt înşirate 20 de monede din argint emise între anii 1765-1946. Fiecare monedă are lipit câte un inel prin care este trecut şnurul. Monedele sunt următoarele: 20 creiţari (1765), 20 creiţari (1781), 10 creiţari (1846), 1 coroană (1893) - 5 bucăţi, 1 coroană (1901), 1 coroană (1915) - 2 bucăţi, 1 coroană (1916) - 2 bucăţi, 500 lei (1944) - 3 bucăţi, 25.000 lei (1946), 100.000 lei (1946) - 3 bucăţi. Cea de-a doua salbă[7] este compusă dintr-un şnur pe care sunt înşirate 15 monede din argint, cupru, nichel sau zinc, emise în perioada 1786-1938. Monedele sunt următoarele: de nichel - 10 filler 1894, 10 filler 1895 (2 bucăţi); cupru-nichel - 2 lei 1924 (2 bucăţi), 20 filler 1938; cupru-nichel-zinc - 10 filler 1915; argint - 20 creiţari 1786, 1 coroană 1893, 10 filler 1893, 10 filler 1895, 1 coroană 1915 (2 bucăţi), 1 coroană 1916, 1 pengő 1927. Este lesne de înţeles că monedele sunt de proveniență imperială (austriacă şi mai apoi austro-ungară), maghiară, iar după 1918 întâlnim şi monede emise de Regatul României.

Tot în categoria podoabelor femeieşti intră şi zgarda cu bani, prezentă într-un singur exemplar în colecţiile reghinene[8]. Podoaba, piesă anexă a costumului popular femeiesc din zona văii Gurghiului, este compusă dintr-o

---

1 Valeriu Lazăr, *Repertoriul arheologic al judeţului Mureş*, Târgu-Mureş, 1995, p.247.

2 Despre podoabele caracteristice spaţiului mureşean mai multe informaţii la Maria Borzan, Roxana Maria Man, *Costumul popular românesc mureşean*, Târgu-Mureş, 2012, p. 55-58.

3 Inv. nr. 1269, 1270, 1271, 1272, 1274, 2012, 4068, 4069, 4070, 4071, 4869, 4870, 6033, 6034, 6035, 6036, 6345.

4 Inv. nr. 3098, 3099.

5 Inv. nr. 2273.

6 Inv. nr. 3098.

7 Inv. nr. 3099.

8 Inv. nr. 2273.

bucată de barşon negru, de formă circulară în partea inferioară, pe care sunt cusute 41 de monede de 100 de lei emise în anii 1943-1944, realizate din fier şi nichel. Piesa se prezintă într-o stare de conservare bună.

Podoabele bărbăteşti aflate în colecţiile muzeului reghinean sunt mult mai reduse din punct de vedere categorial: avem de-a face cu un număr de 14 inele cu placă[9], un număr de 9 şiraguri de prâsnele pentru şerpar[10], dar şi 2 prâsnele inventariate separat[11].

Primul care a sesizat frumuseţea acestor piese de podoabă bărbăteşti din zona văii Mureşului superior a fost Aurel Filimon, care a adunat în colecţiile Muzeului Judeţean Mureş un număr de aproximativ 400 astfel de piese[12].

Cele 14 inele cu placă sau inele "de mire" provin din zona văii Mureşului superior, făcând parte din colecţia lui Iustin Handrea din Maioreşti, preluată parţial de către Muzeul Etnografic Reghin. Din punct de vedere morfologic acestea se prezintă sub forma unor piese compuse dintr-o verigă şi montură în formă de disc, ambele confecţionate din aramă. Pe întreaga suprafaţă a discului sunt dispuse, pe mai multe registre, diferite motive decorative. Motivele decorative întâlnite sunt cele de tip geometric - cercuri, puncte, linii - şi cele astrale, respectiv rozeta solară. Pe verigă decorul este prezent uneori, fiind realizat din linii şi cercuri dispuse alternativ. Din punct de vedere cromatic prezintă culoarea arămie.

Prâsnelele pentru şerpar, podoabe bărbăteşti, se prezintă sub forma unor discuri prevăzute cu câte 4 orificii pentru a putea fi înşirate pe fâşii de piele. Motivele decorative sunt realizate prin ştanţare, fiind utilizate motive geometrice (cercuri, puncte, pătrat), pomul vieţii. Din punct de vedere cromatic prezintă culoarea arămie. Şiragurile sunt compuse din diferite numere de prâsnele, existând de altfel şi alte două prâsnele inventariate individual.

Atât inelele, cât şi şiragurile de prâsnele sunt databile în cea de-a doua jumătatate a secolului al XIX-lea, fiind produsele unor ateliere locale.

Materialul de faţă are ca scop prezentarea succintă a pieselor de podoabă aflate în colecţiile Muzeului Etnografic Reghin, urmând ca într-un material viitor, cel mai probabil un catalog, acestea să fie prezentate individual.

Din punct de vedere categorial podoabele se încadrează în tipul folosit în zona văii Mureşului superior sau a văii Gurghiului, fiind posibile analogii cu alte piese aflate în colecţiile Muzeului Judeţean Mureş sau chiar a Muzeului Ţăranului Român din Bucureşti.

Bibliografie

Borzan, Maria, Man, Roxana Maria, *Costumul popular românesc mureşean*, Târgu Mureş, 2012.

Diaconescu, Aurelia, *Valori de patrimoniu din Valea Mureşului superior în muzeul etnografic Târgu-Mureş*, în *Marisia* fascicola *Etnografie – Artă populară –Artă*, XXVI, Târgu-Mureş, 2000, p. 53-62.

Lazăr, Valeriu, *Repertoriul arheologic al judeţului Mureş*, Târgu-Mureş, 1995.

Jewels from the collection of Reghin Ethnographical museum

(Abstract)

The folk costume from Mureş area, together with its forms and influences, presents in its turn, also several accessories that can be similarly included within this category of component pieces of the folk costume. Thus, we encounter women's jewels (beads, necklace, throat band) and even ornaments characteristic to man's costume (disc rings, belts, hatchets, little bells, etc.).

Collections of the Ethnographical Museum from Reghin house more types of such jewels: out of women's jewels we remember beads, necklaces and throat bands and man's ornaments worth remembering are disc rings or groom rings.

From the point of view of category these fall within the type of jewels used in the area of the Upper Mureş Valley or Gurghiu Valley.

---

[9] Inv. nr. 4072, 4073, 4074, 4075, 4076, 4077, 4078, 4079, 4080, 4081, 4082, 4083, 4084, 4085.

[10] Inv. nr. 2103, 3096, 3097, 4062, 4063, 4064, 4065, 4066, 4067.

[11] Inv. nr. 2274, 2275.

[12] Aurelia Diaconescu, „Valori de patrimoniu din Valea Mureşului superior în muzeul etnografic Târgu-Mureş", în *Marisia* fascicola *Etnografie – Artă populară – Artă*, XXVI, Târgu-Mureş, 2000, p. 57.

Imag. 1. Zgardă cu bani

Imag. 2. Salbă cu bani

Imag. 3. Mărgele

Imag. 4. Şirag de prâsnele

Imag. 5. Inel cu placă

A határ kultúrája. Életmód a határon

Szilágyi Levente

A *határtudományok* (*border studies*) – antropológia, szociálpszichológia, szociológia, geográfia és politikatudományok – utóbbi évtizedekben felhalmozódott irodalma szinte kibogozhatatlan módon összekuszálta a hatvanas-hetvenes években használt terminológiát. A határkutatások során számos létező fogalom telítődött új tartalommal, illetőleg új fogalmak is születtek a határ, határrégió, határsáv, határvonal, határterület, államhatár, társadalmi határ, politikai határ, szimbolikus határ, periféria, határkultúra, határhasználat, határon átívelő egymásrautaltság (transborder interdependence), etnikai határ, stb. A sokszorosan kisajátított és definiált fogalmak kategorizálása ma már lehetetlennek tűnik, ezért nem vállalkozhatom többre, mint hogy igyekszem vázolni a főbb irányokat a határkutatásokon belül, valamint megpróbálom bemutatni a terminológia néhány kulcsfogalmának leginkább elfogadott szemantikai rendszerét. A határ szakirodalmának áttekintéséhez nyugodtan követhetünk egy hagyományosabb felosztást, mely három fő területet különít el: kulturális, politikai és gazdasági. Ez a három terület természetesen sokszorosan összefonódott, így ezeket a kategóriákat kellő körültekintéssel kell kezelni, és csakis könnyebb átláthatóság végett alkalmazom őket.

Az egyik leginkább kutatott kérdés a határok és a kulturális identitás kapcsolata. A határ kollektív identitást befolyásoló tényezővé az identitásformálódás „mi–ők" fogalompárjának viszonyrendszerében vált. A határok társadalmi konstrukciójának gondolata ugyan nem hagyja figyelmen kívül a határ fizikai térelválasztó funkcióját, de inkább a térbeli és társadalmi valóságok, illetve fikciók elválaszthatatlanságát jellemzi.[1]

A kultúra-orientált határkutatásokkal átfedésben vannak az identitás különböző kontextusokban való politikalizálódásának folyamatait firtató elemzések. A kontextusokat a nacionalizmus- és nemzeti mozgalom vizsgálatok, a kisebbség–többség relációk, a saját állammal nem rendelkező nemzeti-etnikai kisebbségek önrendelkezési küzdelmeinek elemzései, továbbá a két vagy több nemzetállam területén élő etnikai kisebbségek (miként a baszkok,[2] katalánok,[3] kurdok, lappok stb.) törekvéseinek kutatásai – és a felsorolást még lehetne folytatni – jelentik. Noha ezekben az elemzésekben is gyakran megjelenik a kulturális különbözőség identitásformáló szerepe, a fő irányvonalat az etnikai és nemzeti közösségek viszonyai, politikai küzdelmei jelentik.

A territorialitás története a politika-orientált határkutatások egy másik sarkalatos pontja, s a kezdeti kutatások fizikai világban megjelenő térelemek tanulmányozásától – ennek a paradigmának a része a határok mesterséges–természetes kategóriákba történő behelyezése – fokozatosan fordultak a territorialitás társadalmi konstrukcióként való elképzeléséhez.[4] Az államhatárok és a territorialitás a mai álláspontok szerint az államhatalmak modern kori megszilárdulásának következménye, valamint a nemzetállami politikai rendszer megerősödésének a velejárója.[5] A határok és határzónák egy másik, hagyományosnak tekinthető politikai irányultságú kutatási területe az államok szuverenitásért és hegemóniáért folytatott geopolitikai törekvéseit elemzi. Ezekben a vizsgálatokban a határok stratégiai fontosságú térrészekként jelennek meg, többnyire az államok peremterületien található védelmi sávként vagy védelmi vonalként.

A határtérségek fizikailag létező területek, és ennek a territorialitásnak kiemelt fontossága van a határkutatásokban. A kultúra territoriális meghatározottságáról Niedermüller Péter mint a modern társadalomtudományok alapvető elméleti és metodológiai alapelvéről ír lokalitás és kultúrakutatás összefüggéseit elemző történeti összefoglalójában.[6] Ennek a társadalomfilozófiai elméletnek a fő gondolatmente az volt, hogy adott földrajzi terület, illetőleg az azon élő társadalom és ennek kultúrája között megkerülhetetlen összefüggés létezik. Így a

---

[1] Kaplan, David H.-Häkli, Jouni, *Boundaries and Place: European Borderlands in Geographical Context*. Lanham, 2002, 3. o.

[2] Lásd: Leizaola, Aitzpea, Muga: Border and Boundaries in the Basque Country. In: *Europea* 1996/2.

[3] Lásd: Sahlins, Peter, *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Oxford, 1989.

[4] Lásd: Fébvre, Lucien, *A Geographical Introduction to History*. London, 1925; Maus, Heinz, Simmel in German Sociology. In: Kurt H. Wolff (szerk.) *Georg Simmel, 1858–1918: A Collection of Essays*. Columbus, 1959; Parker, Bradley J., Toward an Understanding of Borderland Processes. In: *American Antiquity*. Vol: 71, 2006.

[5] Kaplan-Häkli, *i.m.*, 3. o.

[6] Niedermüler Péter, Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In: Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4*. Budapest, 2005, 53-54. o.

csoport ebben az értelmezési keretben, egy jól körülhatárolható földrajzi területiumon belül konstituálódik, aminek következtében a kultúra is csak territoriálisan volt értelmezhető, sőt nem csak egyszerűen kötődik egy helyhez, hanem egyértelmű határokkal rendelkezik. A kulturális folyamatokat ez a *metodológiai nacionalizmusnak* nevezett szemlélet a határok–érintkezések, interkulturális kommunikáció, asszimiláció, stb. kategóriák által megadott értelmezési keretben vizsgálta.[7] Az elemzések kereteit pedig a nemzetállam jelentette, mely a különböző társadalomkutatások elméleti és történeti bázisát is meghatározta. A társadalom, mint a kutatás tárgya, a nemzetet jelentette, a kutatott társadalmi határok pedig a nemzetállam határai voltak. Az előbbiek alapján nem kétségbevonható az a kijelentés, hogy a territorialitás a nemzeti identitástudat kialakulásának egyik alapeleme. A territorialitás és nemzeti identitástudat ettől eltérő összefüggéseit, az egymásra hatás irányait más szerzők másként írják le. A nemzeti identitástudat kialakulásában a személyes, lokális terület iránti kötődés kiterjesztődik az (nemzet)állam egész területére.[8] Arnold van Gennep szerint a nemzettudat nem más mint „a szeretetérzés kiterjesztése a közösség konkrétan behatárolt életteréről egy egész völgyre, vagy kiterjedt síkságra, mint a sztyepp vagy olyan nagyvárosokra mint Párizs vagy Bécs".[9]

A határterületek kinézetének egyrészt erőteljes szimbolikus jelentése van, másrészt viszont önmagukban is releváns tények.[10] A határok általában olyan területek, melyek birtoklásáért intenzív küzdelem folyik, a határtérségek ugyanakkor az emberi – politikai és kulturális – térhasználat vizsgálatának „laboratóriumai". A territorialitás a politikai földrajz kutatóinak is egyik jellemző kutatási területe volt, a korai kutatások elsősorban az (nemzet)államok területi kiterjedésével és struktúrájával foglalkoztak. Az utóbbi évtizedek kutatásaiban, az antropológiai látásmód térnyerésének köszönhetően, az állam már nem egyedüliként, hanem a politikai területszervező hatalommal bíró intézmények egyikeként szerepel.[11] Az antropológiai szemléletben a tér birtoklásáért folytatott szimbolikus és olykor valódi küzdelmek váltak fontossá, valamint a küzdelmekben részt vevő, különböző szervezettségi fokú (az egyéntől az államig) szereplők. A terület birtoklásáért folytatott küzdelmek a határrégiókban – akár szimbolikus, akár politikai – a legintenzívebbek, így a határok a legterheltebb szemantikájú és leginkább szimbolikus területi képződmények.[12] A határ antropológiai értelmezése szerint a határrégiók egyidejűleg valós és szimbolikus térrészek, az államokhoz köthető határjelek, kerítések, a határőrizet személyi állománya jelentik a fizikai, az emberi viselkedés és kognitív birtokbavétel pedig a szimbolikus síkot.

A gazdasági kutatásokban többnyire a határok különféle tranzakciókkal szembeni áteresztő és ellenálló képességét vizsgálták. A globalizáció terjedésével, Európában az integrációs folyamatok felgyorsulásával, a határok gazdasági kapcsolatok alakulásában játszott szerepe fokozatosan visszaszorult. A legprovokatívabb kérdése ennek a területnek, hogy milyen szerepe marad az államnak az erősödő nemzetközi gazdasági tényezők és a globálisan terjedő kulturális hatásokkal szemben.[13]

A 20. század első harmadában a határkutatások egyik sarkalatos pontja volt a *természetes és mesterséges határokra* történő felosztás, melyben az olyan földrajzi formációkra, mint a folyók, hegységek, tavak, tengerek, stb., rávetítették a határ politikai értelemben vett attribútumait. E kategorizáció mentén kialakuló, egyre erősödő véleménykülönbségeknek és vitáknak Lucien Fèbvre 1925-ben megjelent *A Geographical Introduction to History* című munkája vetett véget, véglegesen időszerűtlenné téve a természetes határok elméltét. Fèbvre ugyanis a határokat a társadalmi csoportok által meghatározottnak tekintette.[14]

A határral és a határmentiséggel mint létformával foglalkozó kutatásokra nagy hatással volt Wallerstein centrum–periféria elmélete.[15] A társadalomtudományos kutatásokban – jobbára a földrajzi és geopolitikai

---

[7] Niedermüller, *i.m.*, 54. o.

[8] Sahlins, Peter, *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees.* Oxford, 1989, 8. o.

[9] Gennep, Arnold von, *Traité comparatif des nationalités.* Paris, 1922, 144. o.

[10] Thomassen, Bjørn, Border Studies in Europe: Symbolic and Political Boundaries, Anthropological Perspectives. In*: Europaea: Journal des europeanistes* 1996/2, 44. o.

[11] Lásd: Hastings, Donnan – Wilson, Thomas M., Nation, state and identity at international borders. In: Donnan, Hastings – Wilson, Thomas M. (szerk.) *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, 1–30. Oxford, 1998; Martínez, Oscar J., Dynamics of Border Interaction: New approaches to border analysis. In: Schoefield, Clive H. (szerk.) *Global Boundaries World Boundaries.* New York, 1994; illetve Thomassen, *i.m.*, 45. o.

[12] Thomassen, *i.m.*, 45. o.

[13] Kaplan-Häkli, *i.m.*, 3. o; illetve: Győri, Róbert, A határ két oldalán. (Városi vonzáskörzetek és a trianoni határmegvonás a Nyugat-Dunántúlon). In: Győri Róbert, Hajdú Zoltán szerk. *Kárpát-medence: Települések, Tájak, régiók, térstruktúrák.* Pécs–Budapest, 2006.

[14] Fébvre, Lucien, *A Geographical Introduction to History.* London, 1925, 299. o.

[15] Lásd: Wallerstein, Immanuel, *The modern world-system II. Mercantilism and the consolodation of the European world economy, 1600–1750.* New York, 1980.

szemlélet hatására – hosszú ideig negatív kategóriaként jelent meg a határ menti terület, gyakran a periféria szinonimájaként és a pozitívan értékelt centrum ellenpárjaként.[16] Ennek a szoros összefüggésnek a képét teszik árnyaltabbá azok a terepmunkára alapozó kutatások, melyek feltárják, hogy a határ mentén való elhelyezkedés nem jelent szükségszerűen hátrányt, sőt akár előnyös is lehet az ott élők számára.[17]

Az országhatár az a földrajzi terület, amely folyamatos történelmi küzdelmek megtestesítője és a politikai, illetve társadalmi ellenállások és alkufolyamatok jelzője, térségében a társadalmi kapcsolatok minduntalan újrarendeződnek és a túlélési stratégiák újraformálódnak. Ugyanakkor az országhatár az a kognitív kategória, melyben tükröződnek és értelmeződnek a hatalmi játszmák, melyben lokalizálódik nemzeti identitás (felerősödés/nacionalizmus, feloldódás/transznacionalizmus), és amelyben láthatóvá válik az állam és az állampolgárok, valamint az államon kívüliek kapcsolata.[18]

A határkultúra vagy határéletmód a határhelyzeteknek a *határlakók*ra[19] gyakorolt hatásaiban gyökeredzik. A határlakókat áthatja a nemzetköziség, melynek megnyilvánulása a rutinszerű bevásárlási, üzleti vagy szórakozási jellegű határátlépés. Másrészt pedig már hozzászoktak a határ által generált konfliktusokhoz, megtanulták kezelni a másságból fakadó ellentmondásokat. Tisztában vannak azzal, hogy a határ állandó konfliktusforrást hordoz, de ezzel egy időben szakértői az etnikus interakcióknak, generációk során megtanulták hogyan léphetnek túl a másság határain. Ezek a tapasztalatok alkotják a határlakók értékrendjét, gondolkodásmódját és viselkedését. A határkultúra maga nem más mint a határ által generált kulturális és társadalmi erőhatások terméke, melyben fontos szerepet kap a regionalitás, illetőleg a transzkulturális csere.[20]

A magyar kutatások egyik erőssége a határral kapcsolatos narratívák elemzése. A határról alkotott elképzelések, a határok mentális reprezentációi jól tükrözik a határokhoz való viszonyulási formákat, a határhelyzet értelmezését, valamint a határral kapcsolatos tapasztalatok feldolgozásának módozatait. A magyar–osztrák határ mentén végzett kutatások több értelmezési stratégiát is feltártak: Kovács Éva a felejtés és az emlékezés módozatait,[21] Váradi Mónika Mária, Doris Wastl-Walter és Friedrich Veider az elhallgatás, a csend leképeződési formáit[22] mutatja be terepkutatásai alapján. Gráfik Imre osztrák–magyar–szlovén (jugoszláv) hármashatárról szóló tanulmánya, melyben a hármashatáron álló emlékmű emlékezethely (*lieu de memoir*) jellegét, továbbá a hozzá kapcsolódó emlékezési gyakorlatokat elemzi, a határlétnek szinte kizárólagosan csak politikai szegmensét vizsgálja. Részben foglalkozik a határhasználat különböző formáival is, leginkább a 20. század háborús eseményeinek kontextusában.[23]

Kürti László a *határtudomány*t – ahogyan ő nevezi – a regionális és etnikai kutatások, a multikulturális és posztmodern antropológia határán mozgó új tudományágként határozza meg mely, szerinte, üstökösként tűnt fel (az 1990-es években) és „szinte egy csapásra megváltoztatta a területiséggel kapcsolatos identitásról és a kultúráról alkotott elképzelésünket".[24] Kürti lelkesedése véleményem szerint éppen a komplex határkutatások megjelenésének szól, bár abban nem tudok egyetérteni vele, hogy az „üstökösként" tűnt volna fel, hiszen határ kutatásának tudományos és társadalomtudományos előzményei jóval korábbra visszamennek, igaz ezekben a határ nem mint központi, hanem mint a nacionalizmus és regionalizmus vizsgálatok kiegészítő fogalma jelenik meg. A határtudomány fogalma Kürti fikciója, mely a határt teszi

---

[16] Lásd: Szűts István Gergely, Államhatáron innen és túl. In: Becze Szabolcs–Szűts István Gergely (szerk.) *Határlét. Antropológiai tanulmányok Jabloncáról.* Miskolc, 2008; Nemes Nagy József, *A tér a társadalomkutatásban.* Ember – Település – Régió, 1998; Éger György – Langler, Josef, *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában.* Budapest, 2001; Győri, Róbert, A határ két oldalán. (Városi vonzáskörzetek és a trianoni határmegvonás a Nyugat-Dunántúlon). In: Győri Róbert, Hajdú Zoltán szerk. *Kárpát-medence: Települések, Tájak, régiók, térstruktúrák.* Pécs–Budapest, 2006.

[17] Lásd: Baranyi, Béla, *A határmentiség dimenziói Magyarországon.* Budapest–Pécs, 2007.

[18] Lásd: Hastings, Donnan – Wilson, Thomas M., Nation, state and identity at international borders. In: Donnan, Hastings – Wilson, Thomas M. (szerk.) *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, 1–30. Oxford, 1998.

[19] Angolul *borderlanders*, de az angol terminus csak fordítása a spanyol *fronterizos*-nak. Egyedül a spanyol megnevezésnek van önazonosító ereje és nyelvi referenciája. (Martínez é.n.)

[20] Martínez, Oscar J., Human Interaction In: *The Texas–Mexico Borderlands.* H.n. http://www.humanities-interactive.org/borderstudies/text/essay.htm (letöltve: 2007. május 25.)

[21] Kovács Éva, Határmítoszok és identitásnarratívák az osztrák-magyar határ mentén. In: *Replika* 47–48, 2002.

[22] Váradi, Mónika Mária–Wastl-Walter, Doris–Veider, Friedrich, A végek csöndje. Határ-narratívák az osztrák-magyar határvidékről. In: *Regio,* 2, 2002.

[23] Gráfik Imre, Hármashatár: Közép-Európai nemzeti traumától a népek találkozási helyéig. In: *Néprajzi Látóhatár* 2000/3–4, 114-149. o.

[24] Kürti László, Határkutatás – a regionális tudományok új ága? In: *Magyar Tudomány 1*, 2006, 26. o.

kutatásainak homlokterébe, és ebből a központi helyzetből reflektál szimbolikus, politikai, jogi, stb. aspektusaira.

Malcolm Anderson szerint a határok egyszerre intézmények és folyamatok. Intézményként megjelölik és körülhatárolják az állami szuverenitás és az állampolgársági jogok érvényességi területét. Eszközei a hatalmi politikáknak, ugyanakkor a nemzeti identitás jelölői is. A 20. században a határidentitásból kinövő nemzeti identitás vált a politikai identitásformák legfontosabbikává. Az állandó öndefiníciót igénylő határmentiség, valamint az ehhez kapcsolódó határtörténetek kivételes szerepet játszottak a nemzeti kultúrák felépítésében,[25] ami által a határ kihagyhatatlanná vált a nacionalizmus és nemzeti identitás tudományos diskurzusaiból.

Bradley Parker szerint a határok köztes területek. Kultúrszférák peremén lévő területek, s mint ilyenek bennük valósulnak meg a találkozásokkal járó kulturális kapcsolatok. A határok kialakulása sajátos történelmi körülmények és folyamatok eredménye, tehát társadalmi meghatározottságú, mint ahogy a határ maga is szociális jelenség.[26] A határ nem szociológiai következményekkel járó térbeli tény, hanem „olyan szociológiai tény, amely térbeli alakot ölt" – idézi Georg Simmelt Heinz Maus.[27] Robert Alvarez megfogalmazásában a határ „csak" kettős jelentést hordoz, egyrészt geopolitikai másrészt metaforikus, szó szerinti és konceptuális jelentésében egyszerre van jelen. Ennek ellenére ez a kettősség nem kevesebb a parkeri mátrix rendszernél, hanem inkább kiegészíti azt, míg Parker egy „létező" (ország)határra lokalizálja a kutatás lehetséges irányait, addig Alvarez szerint a határ ott van ahol, a másságukat vállaló személyek közötti interakció létrejön. A határok ebben az értelmezésben nemcsak az országok találkozásánál fellelhető fizikai teret jelentik, hanem mindazokat a helyeket – bárhol legyenek is azok –, ahol a másságukat feladni nem kívánó különböző egyének, csoportok kerülnek kölcsönhatásba.[28] Ilyen határként működnek többek közt az USA déli államainak nagyvárosaiban található a nagykereskedések, mivel ezekben találkozik és összeütközésbe kerül az üzletkötés amerikai és mexikói gyakorlata.[29] Utz Jeggle is kettősséget hangoztat, azonban számára nem a határok jelentik a kiindulópontot, hanem a csoportok, egyének által hordozott (identitás)különbségek. A térbeli határokat a szimbolikus elhatárolódás tényleges megnyilvánulásaiként láttatja. Ugyanakkor a társadalom makroszintjétől (államhatár) a mikroszintekig (falusi határok – pad) keres példákat a határ kettősségére, ráadásul fordítottan, alulról építkezve, a faluban ható társadalmi, nemi, stb. határoktól jut el a politikai, földrajzi határokig. Megállapításai nemcsak a körülzárt falusi világokra érvényesek, hanem a topográfiai vonalak mai irányultságára is vonatkoznak, amelyek sokkal kevésbé figyelnek a kulturális határokra, mint az etnikai és az azokkal ismételten összeütközésbe kerülő nemzetállami-politikai határokra.[30]

Hastings Donnan és Thomas Wilson a határokat az őket fenntartó államhatalmat és ennek intézményeit érintő változások tükrének nevezik. De a határok nem csak a változások helyszínei szimbólumai, hanem gyakorta azok kiváltói is. A határok jelentésalkotó és jelentéshordozó entitások, a kulturális táj részei, túlnőnek az ország fizikai határain, dacolva az államhatalom intézményeivel.[31] Az államhatár földrajzi és szimbolikus összetettségét, e kapcsolat bonyolultságát jelzik azon kutatások is, melyek az új politikai határok mellett kitermelődő új etnikai identitásokat mutatják be.[32] valamint azon kutatások, melyek arról számolnak be, hogy a szimbolikus határ túlélheti a politikai határt.[33]

A politikai földrajzi kutatások egyik hagyományos kutatási területét képezik az államhatárok. A határhelyzet vizsgálatok is elsősorban a nemzetközi határokra koncentráltak, minthogy az államhatárok a földrajz és politikum kapcsolatának talán legexplicitebb megnyilvánulásai. Boggs nyomán Kocsis a politikai határokat három szempont – *morfológiai*, mely a határvonalak „futását" veszi alapul; *genetikai*, melyet a határ megszületé-

---

[25] Lásd: Anderson, Malcolm, The Frontiers of Europe. In: M. Anderson – E. Bort (szerk.) *Boundaries and Identities: The Eastern Frontier of the European Union.* Edinburgh, 1996,

[26] Parker, Bradley J., Toward an Understanding of Borderland Processes. In: *American Antiquity.* Vol. 71, 2006, 77. o.

[27] Maus, Heinz, Simmel in German Sociology. In: Kurt H. Wolff (szerk.) *Georg Simmel, 1858–1918: A Collection of Essays.* Columbus, 1959, 185. o.

[28] Alvarez, Robert R., The Mexican-US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands. In: *Annual Review of Anthropology* 24, 1995, 453. o.

[29] Lásd: Hastings, Donnan – Wilson, Thomas M., Határok és antropológia Európában. In: *Replika*, 2002, 121. o.

[30] Lásd: Jeggle, Utz, Határ és identitás. In: *Regio,* 1994/2.

[31] Hastings – Wilson, Thomas M. (szerk.) *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, 1–30. Oxford, 1998,4. o.

[32] Gosztonyi, Kristóf, Mostar: Borders, Boundaries, Interest Groups. In: *Europea* 1996/2.

[33] Lásd: Ilyés Zoltán, A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrakutatásig. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Budapest, 2004; Jeggle, Utz, Határ és identitás. In: *Regio,* 1994/2.

sének ideje és az elválasztott területek milyensége közti összefüggések határoznak meg, valamint *jogi*, melyben a határ felek általi elismertségi foka – alapján osztályozza.[34]

Az államhatárok nyilvánvaló velejárója a földrajzi leképezhetőség és a nemzetközi jogi elismerés. Megjelölik az állami szuverenitás és az állampolgárok és alattvalók feletti hatalmi kontroll fizikai korlátait, a korlátokat, melyeket az állam erőszakintézmények – katonaság, határőrség, drótkerítés, falak, stb. – bevetésével és irányításával tart fenn. Az államhatárok – a szimbolikus határokkal ellentétben – láthatóak és kézzel foghatóak, objektívek legalábbis abban az értelemben, hogy létezik egy objektív – a fizikai, térbeli jelenlét – dimenziójuk, míg a szimbolikus határok ebben az értelmezési keretben inkább szubjektívek.[35] Sok kutató a territorialitást nélkülöző szimbolikus határok ellentétpárjaként valós határoknak nevezi a politikai határokat. Ez a szembeállítás azonban meglehetősen félrevezető, hiszen az állam vagy egyéb geopolitikai határok politikai jellegük mellett mindig kulturális és szimbolikus határok is, viszont ez az állítás visszafelé már nem érvényes, a kulturális és szimbolikus határok nem mindig rendelkeznek térbeli dimenzióval.[36] Különös, hogy az antropológiai kutatások mindeddig nem helyezték olyan tüzetes vizsgálatok alá az államhatárokat, mint a szimbolikus határokat, aminek következtében az elméleti megközelítésük messze nem olyan tagolt, mint a szimbolikus határoké. Mintha az antropológia átengette volna ezt a terepet más diszciplínáknak, a politikatudományoknak, társadalomföldrajznak, stb. Ennek okát nem hiszem, hogy abban kellene keresni, hogy az antropológusok érdektelenek lettek volna az államhatárok által okozott hatások iránt, hanem kérdésfeltevéseik eltérő iránya miatt.[37] A kutatások hangsúlya akkor sem irányult az államhatárra – következetes empirikus vizsgálat és elméleti reflexió formájában –, ha történetesen a tanulmányozott közösség kontextusában indokolt lett volna.[38] Sok esetben a határok csupán a különböző irányú kutatások hátttereként értelmeződnek, úgy hogy gyakran a kapcsolat a határ és a tulajdonképpeni téma között végig homályban marad.[39] Természetesen ezzel a kijelentéssel nem minősíteni kívánom a tanulmányokat, azok kizárólag a határ analitikus vizsgálatának szempontrendszerében „hiányosak". Jómagam szeretném elkerülni ezt a szituációt. Vizsgálatomban legalább olyan fontosnak tartom magát a határszakaszt, mint a két oldalán fekvő település kapcsolatának módosulásait.

Szimbolikus és kulturális határok

A határ fogalmát eredetileg a földrajzi tér keretei közt fogalmazták meg, ám Fredrik Barth és tanítványai antropológiai megfogalmazása után nem csak hogy új jelentésekkel gazdagodott, de megváltozott a kutatási paradigma is, a politikai kérdésekről mint kizárás, áteresztés, a hangsúly az etnikai csoportokra és a közöttük megfigyelhető legkülönfélébb határokra tevődött. Barth elméletének ereje az etnikai csoportoknak a társadalmi összetettségben és a kontextuális szempontok felőli megközelítésben rejlik. Az etnikai identitást nem önmagában létező, a közösségen belül felgyűlt kulturális anyagnak tekinti, hanem a másokkal való érintkezésre épülő dialógus termékeként. Ez a megközelítésmód megkerülhetetlenné teszi a határ kérdéskörét, lényege ugyanis, hogy a határokon átnyúló interakció során formálódik meg az etnikai önazonosság és az etnikai különbözőség. Az etnikai csoportok és azok jellemzői mindig szituációfüggőek, nem pedig „eleve adottak."[40]

A csoportképződés ilyen értelmezése a határ fogalmát elmozdította a geopolitikai értelemben vett fizikai

---

[34] Kocsis, Károly, A politikai és az etnikai földrajz határértelmezései. In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Budapest, 25. o.

[35] Hastings, Donnan – Wilson, Thomas M., Nation, state and identity at international borders. In: Donnan, Hastings – Wilson, Thomas M. (szerk.) *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, 1–30. Oxford, 1998, 26. o.

[36] Donnan, Hastings – Wilson, Thomas M. (szerk.) *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, Oxford-New-York, 1999, 26. o.

[37] Lásd: Barth, Fredrik, Introduction. In: F. Barth (szerk.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference.* London, 1969; Cohen, Anthony P., *The Symbolic Construction of Community.* London, 1985; Cohen, Anthony P., Culture, identity and the concept of boundary. In: *Revista de antropologia social.* Madrid, 1994; Jeggle, Utz, Határ és identitás. In: *Regio,* 1994/2; White, Richard, *The Middle Ground: Indians, Empires, and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815.* h.n., 1991.

[38] Donnan–Wilson, *i.m.*, 26. o.

[39] Lásd: Vereni, Piero, Boundaries, Frontiers, Persons, Individuals: Questioning "Identity" at National Borders. In: *Europea* 1996/2; Feischmidt, Margit, A határ és a román stigma. In: Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Budapest, 2005; Gosztonyi, Kristóf, Mostar: Borders, Boundaries, Interest Groups. In: *Europea* 1996/2; Leizeola, Aitzpea, Muga: Border and Boundaries in the Basque Country. In: *Europea* 1996/2; Sahlins, Peter, *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees.* Oxford, 1989.

[40] Lásd: Barth, Fredrik, Introduction. In: F. Barth (szerk.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference.* London, 1969.

határtól, és nagymértékben hozzájárult a határ-fogalom tágításához, valamint a közösségek kontextuális értelmezéséhez. A csoportkülönbség és az identitás manapság nem annyira az őket egykor alátámasztó struktúrákban, mint inkább az őket kifejezésre juttató egyének tudatában érhető tetten – érvel Anthony Cohen, a szimbolikus közösségek elméletének jeles képviselőre.[41]

Az új paradigma követői új fogalomkészlettel operáltak, olyan fogalmak születtek, mint a *társadalmi határ*, *etnikai határ*,[42] *kulturális határ*. Ezeknek a fogalmaknak politikai határhoz való kötöttsége pedig már csak egyike a lehetőségeknek, ugyanis a határok állandóságának és változtathatatlanságának megkérdőjelezése a fogalom területiségtől való elvonatkoztatását is magában foglalta.[43] Barth nem a politikai értelemben vett határok mentén megjelenő konfliktusokról szól, noha a „kulturális határ" fogalmába egyértelműen beletartozik a terület és a határ kérdése. Szerinte: „A határok, melyekre nagy figyelmet kell fordítanunk, természetesen társadalmi határok is egyben, bár rendelkezhetnek területi megfelelővel is", s még hozzáteszi, hogy „az etnikai csoportok nem feltétlenül vagy szükségképpen kell, hogy önálló területeket birtokoljanak"[44] (Barthot idézi Kürti 2006: 29).

Barthot követően gyakorlatilag megszűnt az unidiszciplináris határkutatás, a politikatudományokban, a földrajzhoz tartozó tudományágakban, mint a humángeográfia vagy az etnikai földrajz, a gazdaságtudományokban és főként a társadalomtudományokban (áramlásszociológia, az antropológiai határtudomány) a többrétegű határ koncepciója vált uralkodóvá.

Egy komplex határkutatás során tehát sorra kell venni a szóban forgó határ számára relevanciával bíró határhelyzeteket, az így kapott földrajzi, politikai, demográfiai, kulturális, társadalmi és gazdasági adatokat pedig együttesen kell értékelni.

Szakirodalom

Alvarez, Robert R., The Mexican-US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands. In: *Annual Review of Anthropology* 24/1995. 447–470.

Anderson, Malcolm, The Frontiers of Europe. In: M. Anderson – E. Bort (szerk.) *Boundaries and Identities: The Eastern Frontier of the European Union*. Edinburgh, 1996.

Baranyi Béla, *A határmentiség dimenziói Magyarországon*. Bp.–Pécs, 2007.

Barth, Fredrik, Introduction. In: F. Barth (szerk.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. London, 1969.

Cohen, Anthony P., *The Symbolic Construction of Community*. London, 1985.

Cohen, Anthony P., Culture, identity and the concept of boundary. In: *Revista de antropologia social*. Madrid, 1994. 49–61.

Cole, John W. – Wolf, Eric R., *The Hidden Frontier. Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*. London, 1999.

Corvesi, Daniel, Nationalism, Boundaries, and Violence. In: *Millennium: Journal of International Studies*. 1999, Vol. 28. no. 3. 553–584.

Éger György – Langer Josef, *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Budapest, 2001.

Fèbvre, Lucien, *A Geographical Introduction to History*. London, 1925.

Feischmidt, Margit, A határ és a román stigma. In: Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest. 2005, 43–58.

Gosztonyi Kristóf, Mostar: Borders, Boundaries, Interest Groups. In: *Europea* 1996, 2(1): 49–63.

Hastings, Donnan – Wilson, Thomas M., Nation, state and identity at international borders. In: Donnan, Hastings – Wilson, Thomas M. (szerk.) *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, 1–30. Oxford, 1998.

Hastings, Donnan – Wilson, Thomas M.,*Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford – New York, 1999.

Hastings, Donnan – Wilson, Thomas M., Határok és antropológia Európában. In: *Replika*, 2002. 117–131.

Gennep, Arnold van, *Traité comparatif des nationalités*. Paris, 1922.

Gráfik Imre, Hármashatár: Közép-Európai nemzeti traumától a népek találkozási helyéig. In: *Néprajzi*

[41] Cohen, Anthony P., *The Symbolic Construction of Community*. London, 1985.

[42] Az etnikai határokról, kutatástörténetéről lásd bővebben: Conversi, Daniel, Nationalism, Boundaries, and Violence. In: *Millennium: Journal of International Studies*. Vol. 28. no. 3, 1999.

[43] Conversi, Daniel, Nationalism, Boundaries, and Violence. In: *Millennium: Journal of International Studies*. Vol. 28. no. 3, 1999.

[44] Barthot idézi Kürti, *i.m.*, 29. o.

Látóhatár 3–4. 2000. 114–149.
Győri Róbert, A határ két oldalán. (Városi vonzáskörzetek és a trianoni határmegvonás a Nyugat-Dunántúlon). In: Győri Róbert, Hajdú Zoltán szerk. *Kárpát-medence: Települések, Tájak, régiók, térstruktúrák*. 279–292. Pécs–Bp, 2006.
Ilyés Zoltán, A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrakutatásig. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest, 2004, 9–15.
Jeggle, Utz, Határ és identitás. In: *Regio* 1994, 2. sz. 3–18.
Kaplan, David H. – Häkli, Juoni, *Boundaries and Place: European Borderlands in Geographical Context*. Lanham, 2002.
Kocsis Károly, A politikai és az etnikai földrajz határértelmezései. In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest, 2004, 23–28.
Kovács Éva, Határmítoszok és identitásnarratívák az osztrák-magyar határ mentén. In: *Replika* 2002, 47–48. 143–156.
Kürti László, Határkutatás – a regionális tudományok új ága? In: *Magyar Tudomány* 2006, *1. 26.*
Leizaola Aitzpea, Muga: Border and Boundaries in the Basque Country. In: *Europea* 1996, 2(1): 91–101.
Martínez, Oscar. J., Dynamics of Border Interaction: New approaches to border analysis. In: Schoefield, Clive H. (szerk.) *Global Boundaries World Boundaries*. New York, 1994.
Martínez, Oscar. J., Human Interaction. In: *The Texas–Mexico Borderlands*. H.n. http://www.humanities-interactive.org/borderstudies/text/essay.htm (2007. május 25.)
Maus, Heinz, Simmel in German Sociology. In: Kurt H. Wolff (szerk.) *Georg Simmel, 1858–1918: A Collection of Essays*. Columbus, 1959, 180–200.
Nemes Nagy József, *A tér a társadalomkutatásban*. Ember – Település – Régió, 1998.
Niedermüller Péter, Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In: Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4*. 52–66. Budapest, 2005.
Parker, Bradley J., Toward an Understanding of Borderland Processes. In: *American Antiquity*. Vol: 71. Issue: 1, 2006. 77–100.
Sahlins, Peter, *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Oxford, 1989.
Szűts István Gergely, Államhatáron innen és túl. In: Becze Szabolcs–Szűts István Gergely (szerk.) *Határlét. Antropológiai tanulmányok Jabloncáról*. Miskolc, 2008. 63–89.
Thomassen, Bjørn, Border Studies in Europe: Symbolic and Political Boundaries, Anthropological Perspectives. In*: Europaea: Journal des europeanistes* 1996, 2(1): 37–48.
Váradi, Mónika Mária–Wastl-Walter, Doris–Veider, Friedrich, A végek csöndje. Határ-narratívák az osztrák-magyar határvidékről. In: *Regio,* 2/2002. *85–107.*
Vereni, Piero, Boundaries, Frontiers, Persons, Individuals: Questioning "Identity" at National Borders. In: *Europea* 1996, 2(1): 77–89.
Wallerstein, Immanuel, *The modern world-system II. Mercantilism and the consolodation of the European world economy, 1600–1750*. New York, 1980.
White, Richard, *The Middle Ground: Indians, Empires, and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815*. h.n., 1991.

Cultura graniţei. Viaţa în zona de graniţă

(Rezumat)

Lucrarea încearcă să prezinte cele mai importante teorii şi abordări ale problematicii zonelor de frontieră, respectiv metodologia cercetărilor focusate pe analiza modului de viaţă a locuitorilor zonelor de frontieră. Printre cele mai cunoscute teorii se numără cea lui Immanuel Wallerstein, a cărei noţiune de bază *centru-periferie* a reprezentat principalul discurs ştiinţific în domeniul cercetării ştiinţelor sociale. În această paradigmă ştiinţifică, zonele de frontieră erau percepute drept zone defavorizate, frontiera fiind sinonimul periferiei, cel puţin într-un context în care centrul este categorizat pozitiv. Cercetările antropologice şi etnografice de teren au relevat însă faptul că graniţa nu reprezintă în mod necesar un mediu defavorabil, putând să constituie chiar un avantaj.

RESTAURARE

CONSERVARE

Conservarea între muzeu şi comunitate

Adela Dobrescu
Varga Emese

În ultimii ani, şi mai ales în interiorul Uniunii Europene s-a conturat tot mai mult o nouă direcţie în ceea ce priveşte conservarea şi restaurarea colecţiilor de muzeu. Discuţia se poartă mai ales din punctul de vedere al comunităţilor şi al coeziunii în interiorul acesteia. Programele europene tind să susţină tot mai des această direcţie şi, prin urmare, muzeele sunt principalul cadru instituţional în care aceste decizii se pot transforma în realitate.

Legătura dintre comunitate şi muzeu este întărită de bunele practici din cadrul laboratoarelor de restaurare-conservare. Prin aceste practici muzeul, ca unul dintre cei mai importanţi formatori de opinie în cadrul comunităţilor, poate contribui la întărirea coeziunii în interiorul acestora. Un astfel de exemplu îl dă şi Muzeul Judeţean Satu Mare. În cadrul laboratorului zonal de restaurare-conservare se desfăşoară activităţi care au drept scop redarea unor colecţii comunităţilor cărora acestea le aparţin. Colaborarea dintre muzeu şi comunităţi este deosebit de importantă în special în aceste cazuri.

Un exemplu de bune practici este Muzeul Şvăbesc din Petreşti. Acesta a fost înfiinţat în 1993, în urma colaborării fructuoase între Muzeul Judeţean Satu Mare şi Primăria comunei. În acord comun, cei doi parteneri au ales o gospodărie şvăbească, caracteristică etniei, care să constituie o bază solidă pentru transmiterea şi susţinerea tradiţiilor şvăbeşti din regiune. Casa este datată la 1881 şi este compusă din 4 camere, 2 holuri, o bucătărie şi 2 pivniţe. Interioarele au fost amenajate astfel încât orice vizitator este transpus în ambianţa specifică unei locuinţe şvăbeşti. Mobilierul, tablourile, obiectele de uz zilnic, războiul de ţesut, toate împreună subliniază caracteristica acestei etnii: ordinea. Amenajarea muzeului s-a făcut în strânsă colaborare cu comunitatea astfel încât acesta reflectă nu doar modul de viaţă a şvabilor în general, cât mai ales a comunităţii şvăbeşti din Petreşti.

Colecţia asupra căreia ne oprim şi care va exemplifica legătura stânsă între activitatea de conservare şi comunitatea căreia i se adresează aceasta este colecţia de textile. Industria casnică textilă este una dintre cele mai importante în cadrul economiei oricărei gospodării, indiferent de comunitatea la care ne referim. Îmbrăcămintea, textilele de interior, ori cele destinate muncilor din gospodărie au fost întotdeauna puse în sarcina femeii. Ea era responsabilă de la cultivatul cânepii şi dărăcitul lânii până la crearea produsului finit. Comunitatea şvăbească din Petreşti păstrează această tradiţie, subliniată de existenţa războiului de ţesut în cadrul gospodăriei. Cu toate acestea, produsele industriale de serie, fie că vorbim de pânză, fie că vorbim de produse finite, înlocuiesc cu rapiditate produsele create în totalitate în gospodărie. Dimanica cu care aceste schimbări s-au produs în cadrul comunităţii şvăbeşti din Petreşti este relevantă pentru întreaga colecţie de textile a micului muzeu.

Colecţia cuprinde un număr mare de textile împărţite în diverse categorii: costum, textile de interior (perdele, feţe de masă, peretare, acoperitoare de pat), textile utilitare (ştergări, saci, fugare etc.). Unele dintre aceste piese sunt realizate în totalitate în gospodăria şvăbească, altele sunt produse de serie. Realizarea colecţiei este rezultatul colaborării între muzeu şi comunitate, dar mai ales a dorinţei comunităţii, dorinţă materializată în donaţii.

Acest patrimoniu unic este în grija Muzeului Judeţean Satu Mare şi a laboratorului de restaurare-conservare. Cu ocazia sărbătoririi a 300 de ani de la aşezarea şvabilor pe aceste meleaguri, casa muzeu de la Petreşti a fost conservată pentru a-şi putea primi oaspeţii. Astfel, au ajuns în laboratorul de restaurare toate obiectele textile din casă.

Starea de conservare a colecţiei este una medie, datorată microclimatului în care sunt păstrate aceste obiecte. Casa veche, cu pereţi groşi, menţine de-alungul anului o umiditate ridicată, umiditate care are consecinţe negative asupra materialelor organice, cum sunt textilele. Au de suferit, în principal, textilele care sunt expuse pe pereţii casei: peretarele. Deşi sunt expuse la o distanţă de 3-4 cm de perete această categorie de textile este cea mai expusă la umiditatea ridicată din pereţi. La fel de expuse sunt învelitorile de pe cele două paturi, învelitori care, în mod normal, vin în contact cu peretele. Cu toate acestea expunerea s-a făcut la o distanţă apreciabilă de peretele casei, tocmai pentru a le proteja cât mai mult. Celelalte textile din colecţie

sunt intr-o stare bună de conservare. Sigur, expunerea textilelor (chiar dacă vorbim de un mediu protejat) duce în timp la îmbătrânirea firelor, la fragilizarea lor. Un alt inamic al materialelor textile este praful. În mod natural acesta se depune în cantităţi mari pe textile, în cutele costumelor sau pe feţele de masă. O altă categorie foarte expusă sunt perdelele din geamuri. Acestea sunt expuse atât razelor ultraviolete, cât şi celor infraroşii ducând la fragilizarea materilalelor într-un mod mult mai accelerat decât în cazul celorlalte piese textile. Tocmai de aceea la această categorie de obiecte am descoperit şi cele mai mari şi mai multe degradări fizico-chimice.

Degradările mecanice şi fizico-chimice la care o astfel de colecţie este expusă sunt numeroase: de la depunerile de praf care se transformă în murdărie sau chiar pete, la fragilizarea fibrelor textile (fragilizare datorată micorclimatului) sau chiar la decolorări.

În cadrul laboratorului de reastaurare toate aceste probleme sunt rezolvate conform principiilor conservării. Înainte de toate, piesele textile sunt diagnosticate şi în funcţie de gravitatea problemelor sunt triate. Urmează în mod logic paşii necesari conservării acestor obiecte: îndepărtarea prafului, testele de culoare (acolo unde este necesar), înmuieri şi spălări repetate, rehidratarea fibrelor textile. Toate aceste tratamente relaxează firele textile, le curăţă şi le prelungesc practic viaţa.

Colecţia de textile de la Petreşti este compusă din 82 de piese textile, prin urmare conservarea lor presupune o muncă susţinută. Această muncă, depusă în laboratoarele de restaurare, este continuată de comunitate prin grija pe care o poartă micului muzeu. Colaborarea între specialiştii Muzeului Judeţean şi comunitatea din Petreşti face ca acest mic muzeu şvăbesc să răspundă tuturor exigenţelor în materie de conservare şi promovare a patrimoniului cultural local şi naţional.

Bibliografie

Conserving textiles, ICCROM, Conservation studies, 2009.

Preserving our heritage, Improving our environment, vol I, *20 years of EU research into cultural heritage,* European Commision, 2009.

The Conservation between Museum and Community

(Abstract)

In the last years, especially within the European Union, a new direction emerged regarding the conservation and restoration of museum collections. The discussion is conducted mainly in terms of communities and cohesion within communities. European Programs support this direction and therefore museums are the main institutional framework in which these decisions can turn into reality.

The link between the community and the museum is based on good practices in conservation-restoration laboratories. Through these practices, the museum, as one of the leading opinion makers in communities, can help to foster cohesion in this direction. Such an example is given by the Satu Mare County Museum and its restoration laboratory.

Faţă de masă – Muzeul Şvăbesc Petreşti

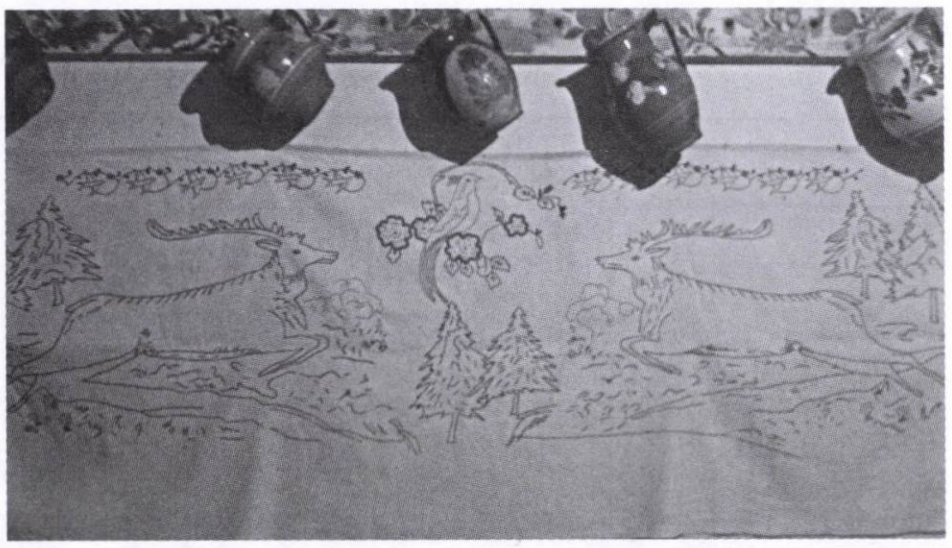

Peretar - Muzeul Şvăbesc Petreşti

Interior - Muzeul Şvăbesc Petreşti

Faţă de masă în timpul conservării

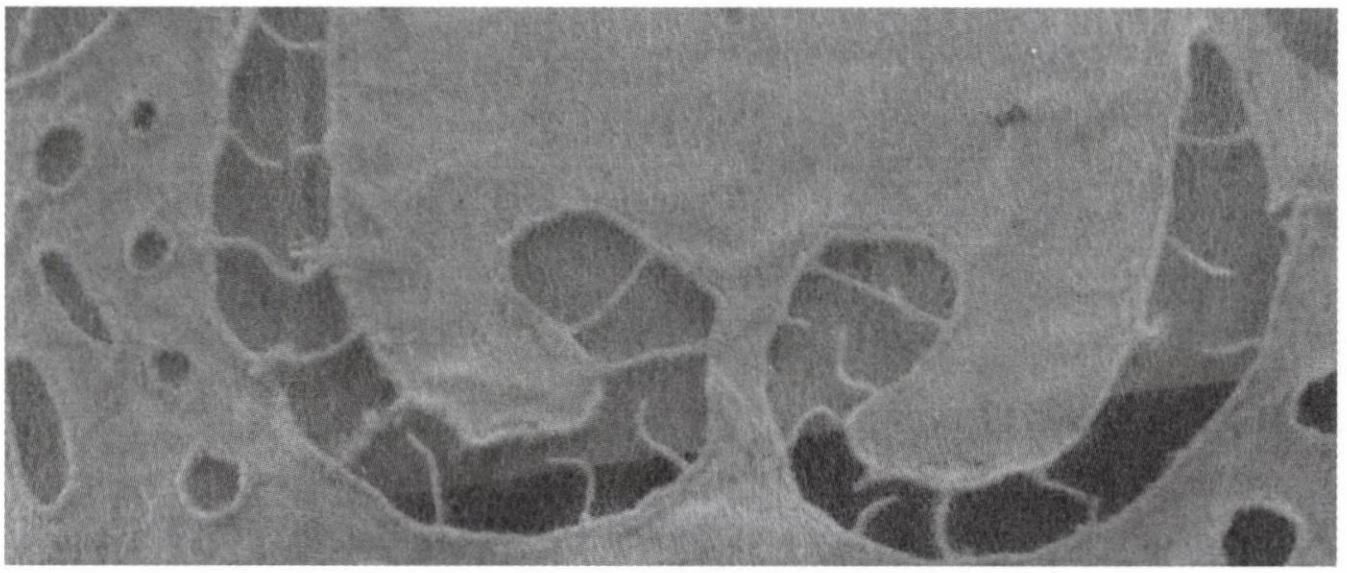

Perdeluță – detaliu de consolidare cu văl de netex chimizat

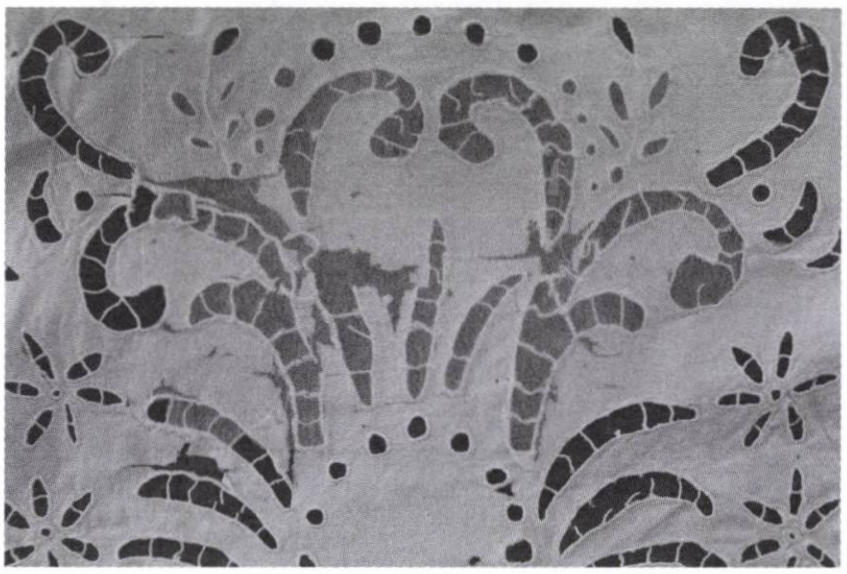

Perdeluță – detaliu de consolidare cu văl de netex chimizat

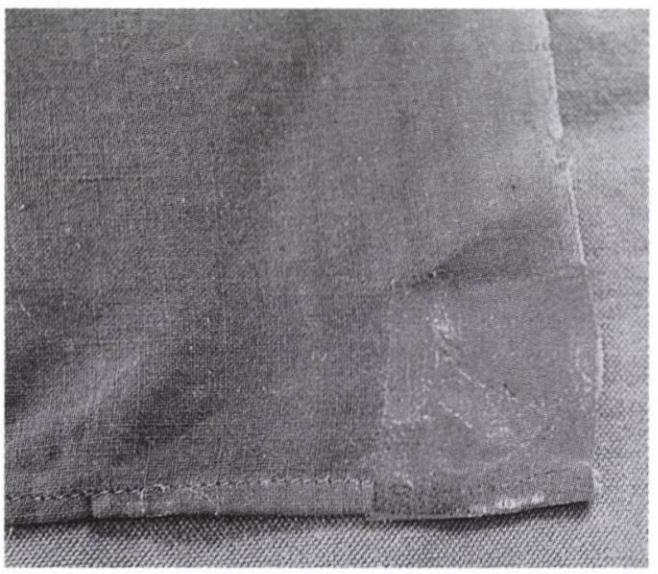

Învelitoare de pat - detaliu de consolidare cu văl de netex chimizat

Patrimoniul industrial din zona centrelor urbane ale judeţului Satu Mare (I)
Tăşnad

Gheorghina OLARIU

"Arheologia industrială are ca obiect de studiu inventarierea, punerea în valoare şi prezervarea siturilor de instalaţii mecanice în domeniile artizanale, industrie şi transporturi, mine şi lucrări hidraulice, toate acestea în strânsă legătură cu istoria clădirilor, arhitecturii şi tehnicilor, cu etnologia, istoria economică şi culturală. Arheologia industrială are misiunea de a atrage atenţia asupra muncii, situarea ei în contextul social al proceselor de fabricaţie, al utilajelor şi al construcţiilor."

Comitetul Internaţional pentru Conservarea Patrimoniului Industrial TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage)

Teritoriul României este deţinătorul unui important patrimoniu industrial – imobil sau mobil, datând în principal din perioada secolelor XVII-XX. Pe lângă obiecte singulare valoroase, există obiective şi dotări care amintesc de toate fazele cunoscute ale evoluţiei industriale, de la cea pre-industrială, manufacturieră, industrială şi hiperindustrializată. După al doilea Război Mondial, odată cu instaurarea regimului comunist, obiectivele industriale existente au fost confiscate, dar nu au fost distruse, ci exploatate, uneori cu investiţii minime. Dotări tehnice excepţionale de la sfârşitul secolului al XIX-lea mai pot fi găsite încă funcţionând în România.

Comitetul Internaţional pentru Conservarea Patrimoniului Industrial, susţine în preambulul Chartei Patrimoniului Industrial următoarele: „clădirile şi structurile construite pentru activităţi industriale, procesele şi uneltele folosite, oraşele şi peisajele în care sunt amplasate, împreună cu manifestările lor tangibile sau intangibile, sunt de o importanţă fundamentală. Ele trebuie studiate, istoria lor trebuie predată, înţelesul şi semnificaţia lor trebuie demonstrate şi subliniate în ochii opiniei publice, iar exemplele cele mai semnificative şi caracteristice trebuie identificate, protejate şi întreţinute, în sensul Chartei de la Veneţia, spre folosul prezentului şi viitorului"[1].

Pornind de la acestea, în anul 2008 s-a demarat un proiect de inventariere, conservare şi punere în valoare a patrimoniului industrial din nord-vestul României, cu sprijinul financiar al Administratiei Fondului Cultural National (AFCN). În cadrul acestui proiect au fost efectuate cercetări de teren, în scopul identificării şi fotografierii obiectivelor industriale din judeţ, precum şi colectarea de informaţii în legatură cu obiectivele identificate.

Având în vedere dimensiunile mari ale clădirilor şi utilajelor industriale, precum şi fragilitatea lor în contextul evoluţiei tehnologice, fotografierea reprezenta singura cale de salvare a acestora.

Alături de cercetarea de teren s-a desfăşurat şi o intensă activitate de cercetare a documentelor păstrate în diferite fonduri ale Arhivelor Naţionale din Satu Mare şi ale Arhivelor Naţionale din Nyíregyháza, documente care conţin informaţii preţioase despre activitatea economică a zonei de nord–vest a României. Datorită informaţiilor provenite din sursele documentare s-au putut identifica principalele ramuri ale economiei din zona Sătmarului.

Un alt aspect important care a putut fi stabilit prin cercetarea de arhivă este acela al identificării existenţei unor întreprinderi mici şi mijlocii care au funcţionat pe teritoriul judeţului nostru, dar care, din diferite motive, s-au închis şi chiar au dispărut, ne mai păstrându-se urme materiale ale activităţii şi existenţei lor.

Sursele documentare ne-au oferit informaţii bogate privind activitatea economică desfăşurată în zona de nord-vest a României. Pe baza lor ne-am putut face o imagine asupra gradului de industrializare a acestei regiuni. Am putut stabili zonele în care activitatea industrială a fost mult mai dezvoltată decât agricultura şi invers. De asemenea, pe baza informaţiilor descoperite în arhive, am putut observa care ramuri industriale au fost mai

[1] TICCIH - *The Moscow Charter for the industrial heritage*, 2003 - www.mnactec.com/TICCIH/.

puternic dezvoltate şi care mai puţin în raport cu condiţiile geografice şi administrative ale judeţului Satu Mare.

Activitatea de cercetare a documentelor păstrate în cadrul fondului Muzeului Judeţean Satu Mare a dus la identificarea unor fotografii care conţin imagini cu diferite fabrici, uzine, ateliere meşteşugăreşti care au funcţionat în diferite localităţi ale judeţului nostru în perioada secolului al XX-lea.

Coroborarea datelor obţinute din documente cu cele dobândite din activitatea de teren ne oferă o imagine amplă despre patrimonial industrial al judeţului Satu Mare. Activitatea de cercetare şi de conservare a acestuia nu ar fi fost completă dacă aceste două surse de informaţii nu ar fi utilizate şi îmbinate pentru a realiza un tablou realist al patrimoniului industrial al judeţului Satu Mare.

Prin intermediul cercetărilor de teren realizate pe întreg teritoriul judeţului, până în prezent au fost identificate o serie de obiective industriale de o relativă importanţă în vederea realizării unei evidenţe cât mai precise a acestor categorii de bunuri culturale.

Am realizat o grupare a acestor obiective în jurul celor patru centre orăşeneşti ale judeţului, Tăşnad, Carei, Satu Mare şi Negreşti Oaş.

Fără a face o selecţie după un anumit criteriu, vom prezenta în acest material patrimoniul industrial al oraşului Tăşnad şi al localităţilor din zona învecinată, incluzând aici atât obiective din domeniul agro-industrial, meşteşugăresc, cât şi clădiri şi utilaje.

Cea mare pondere o au morile. Acestea erau prezente în majoritatea comunelor, sau exista cel puţin o moară pentru mai multe sate. Astăzi, cele mai multe dintre ele sunt neîntreţinute şi părăsite, lăsate în paragină. Cea mai mare moară din judeţ din perioada comunistă a fost cea din oraşul Tăşnad, moară care azi nu mai funcţionează, întreg sistemul şi toate utilajele fiind într-o stare de degradare avansată şi devenind probabil în cel mai scurt timp neutilizabile şi materie primă pentru reciclare. Moara aparţinea de Mobipan Satu Mare şi producea în medie 200 – 240 de tone/zi. Se întinde pe o suprafaţă de aproximativ 2 ha.

O altă moară a fost identificată tot la Tăşnad, de data aceasta încă în stare de funcţionare. Moara a fost construită cel mai probabil la începutul anilor 1900. Are grinzi metalice care sunt datate în 1897. Se numea „Moara lui Zongoth" şi de câţiva ani este din nou cunoscută în zonă şi funcţionează sub acelaşi nume, fiind în proprietatea moştenitorilor celor care au înfiinţat-o. La început, moara funcţiona cu cărbune şi acest lucru este demonstrat de cantitatea mare de cenuşă depozitată în grădina din spatele morii, dar şi de acoperişul afumat exagerat în interior. Mai apoi a început să funcţioneze cu motor. Utilajele cele mai vechi sunt cumpărate din Ungaria, iar unele mai recente sunt fabricate în România. Utilajele folosite datează din perioada înfiinţării morii, procedeul de măcinare fiind cel tradiţional. Tot în cadrul morii a funcţionat şi o presă de ulei, care astăzi este nefuncţională. Se păstrează, dar datorită evoluţiei tehnice a prelucrării seminţelor de floarea soarelui aceasta nu-şi mai găseşte utilitatea practică.

O altă moară a fost descoperită la Acâş. Aceasta a fost înfiinţată în secolul al XIX-lea, având utilaje care datează din anul 1909, fabricate la Budapesta. Este construită din cărămidă legată cu mortar pe bază de var, un procedeu destul de neobişnuit, puternic deteriorată. Aceasta a funcţionat iniţial pe apă, apoi pe motorină şi, mai târziu, pe curent. Deşi avea o capacitate destul de mare, moara a fost abandonată, utilajele fiind pur şi simplu neutilizate.

Moara veche de la Săcăşeni are o vechime de aproximativ 130 de ani, este confecţionată din cărămidă şi văioage şi acum se foloseşte ca fabrică de mobilă şi fierărie. Nu se mai păstrează din utilajele pentru morărit cu excepţia pietrelor de moară. Tot la Săcăşeni mai există o moară în stare de funcţionare, dar datată relativ recent.

La Santău există o moară care funcţionează o dată pe săptămână, şi anume în fiecare miercuri. Şi la Chereuşa există o moară, pusă în funcţiune relativ recent şi care funcţionează mai mult la cerere. La Hodod, moara înfiinţată în perioada interbelică a fost şi ea părăsită.

De asemenea, la Giorocuta şi la Dobra au existat mori care funcţionau deja înainte de război, dar acum nu mai sunt în stare de funcţionare. La Beltiug există o moară pe aburi care datează de la începutul secolului al XX-lea, construită din cărămidă şi încă în stare de funcţionare.

Moara de la Supuru de Jos, datată undeva între cele două războaie mondiale, a ars.

Moara de cereale de la Tiream datează din1925, fiind construită de cei 92 de acţionari. În 1960 a trecut în proprietatea CAP-ului. După 1990 a reintrat în proprietatea primăriei, când a fost concesionată unei firme private. Din 2001 nu mai funcţionează. Valţurile şi motorul s-au schimbat. Moara a funcţionat iniţial cu motorină, având un motor cu un singur piston înlocuit apoi cu un motor Saviem. Tot aici a existat şi o presă de ulei cu utilaje aduse din Ungaria. Grâul se decojea, apoi se trecea prin 4 valţuri, se măcina, se urca pe benzile

transportoare în pod, şi de acolo cobora liber la valţurile unde era măcinat din ce în ce mai fin. Două pietre de sfărâmat porumb mai funcţionează încă.

Mori cu aburi au mai existat la: Socond, Ghenci, Ardud, iar la Domăneşti şi Andrid au funcţionat mori cu motor Diesel. La Ghenci functionează şi în prezent brutătia satului.

La Tăşnad funcţionează şi astăzi o fabrică de mobilă, înfiinţată în anul 1947 la iniţiativa a 10 meşteşugari locali. Preşedintele acestei fabrici a fost Bathory Istvan, s-a numit iniţial Progresul Meşteşugăresc şi avea şi secţii de prelucrare a metalului. Mai târziu, a devenit cea mai mare fabrică din zona oraşului Tăşnad, având peste 2000 de angajaţi. Azi aceasta funcţionează doar cu 300 de angajaţi. Utilajele vechi au fost vândute la momentul privatizării, fabrica fiind complet modernizată tehnologic.

Tot aici există în prezent o fabrică de cărămidă, vechea Fabrică de cărămidă TRESTENBURG, înfiinţată la începutul secolului al XX-lea, dar care în urma privatizării a suferit aceleaşi schimbări majore. În anul 2000 s-a privatizat, şi toate utilajele şi instalaţiile vechi au fost predate la DAC în vederea prelucrării deşeurilor.

Fabrica de prelucrare a metalului SOMETA, din aceeaşi localitate, a fost înfiinţată la începutul secolului al XX-lea. A cunoscut în perioada comunistă o dezvoltare remarcabilă, atât din punct de vedere calitativ cât şi cantitativ, având nu mai puţin de 800 de angajaţi, primind numeroase distincţii şi preluând comenzi în special pentru Germania.

Fabrica deţine şi azi utilaje din cele mai vechi, cum ar fi o ghilotină pentru debitat tablă de până la 10 mm. Această ghilotină este compusă dintr-un cadru metalic, un motor electric, două roţi de curea şi cuţite care taie tabla. Aceasta datează aproximativ din anii ´50 - ´60. De asemenea, printre utilajele vechi care încă se mai folosesc se numără şi un transformator de sudură, o maşină de birolat şi roluit tablă, mai multe strunguri datând din anii ´60, o maşină de găurit radială, un ciocan pneumatic, o foarfecă de debitat tabla de 2-3 mm, o maşină de frezat Borwelt, o ghilotină pentru debitat cabluri şi chiar o morteză care, potrivit informaţiilor oferite de actualii muncitori, ar data din 1926, fiind fabricată în Austria. Înainte să fie adusă la Tăşnad, a fost utilizată la fabrica din Arad.

O categorie aparte de monument industrial o constituie clădirile şi instalaţiile de cale ferată. Pe lângă clădirile gărilor din Satu Mare şi Carei, care sunt adevărate palate, merită atenţie şi staţiile din mediul rural.

La Acâş, gara datează de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Clădirea cuprinde pe lângă gara propriu-zisă şi casa şefului de gară, locuinţele pentru locuitorii din gară, o magazie cu utilaje pentru uscarea cerealelor, precum şi biroul de mişcare cu aparat de centralizare electro-mecanică. Acest aparat pentru dirijarea macazurilor şi barierelor a fost realizat în perioada Imperiului Austro-Ungar şi este în stare de funcţionare, el fiind utilizat şi în zilele noastre.

Staţia următoare, gara din Supuru de Jos, datează din perioada interbelică şi păstrează încă inscripţii din anii 1930.

Din nefericire însă, preocupările şi, în consecinţă, reuşitele în recuperarea acestui valoros patrimoniu sunt aproape inexistente. Situaţia economică precară a multora dintre societăţile ce deţin patrimoniu industrial le determină pe acestea fie să abandoneze/vândă patrimoniul a cărui întreţinere este prea costisitoare, fie să-l „refuncţionalizeze", cu investiţii pentru a-l moderniza.

Campanii de inventariere specializată nu au fost demarate la nivelul întregii ţări, deşi se păstrează obiecte de patrimoniu industrial din secolul al XIX-lea, care încă funcţionează cu tehnologia originală. Nu se cunoaşte exact tipologia, numărul acestora, valoarea lor. În consecinţă, deciziile de demolare/casare sunt extrem de frecvente, iar puţinele măsuri de protejare sunt subiective şi insuficient fundamentate ştiinţific.

Am oferit aici doar o selecţie a realităţilor cercetate şi observate pe teren, urmând să continuăm cu celelalte zone urbane ale judeţului. Încercarea noastră este doar la început, însă sperăm să reuşim colectarea a cât mai multe informaţii şi date despre industria care a existat în judeţul Satu Mare, şi, astfel, să creem o bază de date cât mai largă.

Bibliografie

Fonduri arhivistice:

Arhivele Naţionale din Ungaria, filiala Nyíregyháza, fond VI-202.

Arhivele Naţionale din Ungaria, filiala Nyíregyháza, fond „Szatmárnémeti Altalános Ipartestület iratai 1912-1918".

Direcţia Judeţeană Satu Mare a Arhivelor Naţionale, fond „Prefectura Judeţului Satu Mare", Dosar nr.55/1940.

Direcţia Judeţeană Satu Mare a Arhivelor Naţionale, fond „Sfatul popular al Oraşului Satu Mare", Dosar nr. 33/1963 (Fabrica Princz).
Direcţia Judeţeană Satu Mare a Arhivelor Naţionale, fond 34, „Viata economică si financiară".

Borsi, Franco, I*ntroduzione all' archeologia industriale*, Roma, 1978.
Devillers, Christian, „L'architecture industrielle ou la crise du monument historique", în *Monuments historiques,* nr. 3/1977 – L'architecture industrielle.
Legea nr. 6/2008, privind regimul juridic al patrimoniului tehnic si industrial, publicat în Monitorul Oficial nr. 24 / 11 ian. 2008.
ICOMOS Romania, Heritage at Risk report 2001-2002, Heritage at Risk Icomos World report 2001-2002 on Monuments and Sites in Danger, pp.167-168 (Case Study Romanian Industrial Archaeology Heritage), Munchen, 2003.
Negri, Antonello, Da Setta Cesare, *Archeologia industriale - monumenti del lavoro fra XVIII e XX secolo,* Milano, 1983.
Niculescu, Marin, „Începuturile arheologiei industriale", în *Revista Muzeelor şi Colecţiilor*, 1994.
Palmer, Marilyn - Neaverson, Peter, *Industrial Archaeology, Principles and practice*, Routlege, London, 2000.
Arhitectura, nr. 1/2000 – arhitectură / industrie.
Recueil de textes fondamentaux du Conseil de l'Europe dans le domaine du patrimoine culturel - R(90)20 a Comitetului de Miniştri a Statelor membre referitoare la protecţia şi conservarea patrimoniului tehnic, industrial şi al lucrărilor de artă în Europa, Strasbourg, 1998.
Rix, Michael, Industrial Archaeology, în The Amateur Historian nr. 2/1955.
The Moscow Charter for the industrial heritage (TICCIH), 2003, www.mnactec.com/TICCIH.

Industrial heritage in the urban areas of Satu Mare County (I). Tăşnad

(Abstract)

The paper presents a part of the results of the 2008 inventory campaign regarding the industrial heritage in north-western Romania, with the financial support of the National Cultural Found Administration (Administraţia Fondului Cultural Naţional - AFCN).

The project comprised a series of field research, in the purpose of identifying and photographing the industrial objectives throughout the County of Satu Mare, and collecting information about the identified objectives.

Because of the large dimensions of the buildings and industrial equipment, but also their fragility in the context of the technological evolution, the photography represents the only way of saving them.

A series of industrial objectives were identified till present in the entire county trough the method of field research. These objectives present a relative importance for establishing a precise evidence of this category of the cultural heritage.

The paper presented a selection of the most important objectives in the area of Tăşnad: factories with their infrastructure, equipment, installations, mills, train stations, commercial halls, all representing significant testimonies of the technical and production activities that ensured the base for a socio-economical evolution in the area.

Moara veche din Tăşnad

Moara mică din Tăşnad

Utilaje de morărit

Utilaje de morărit

Utilaje de morărit

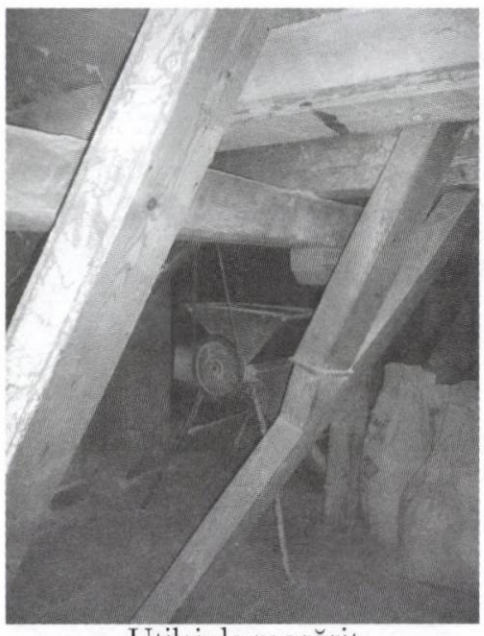

Utilaj de morărit

Magazia de cereale din Tăşnad

Moara din Acâş

Utilaj de morărit

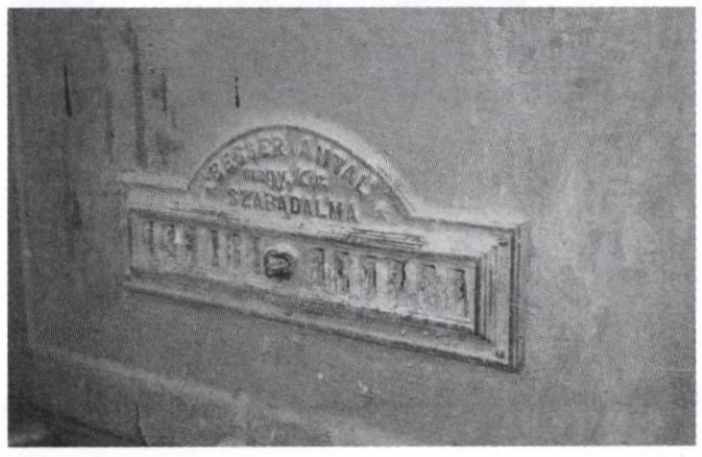

Utilaje de morărit

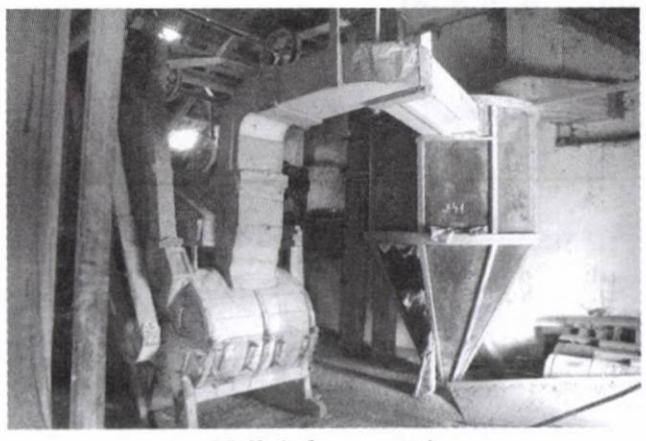

Utilaj de morărit

Moara din Hodod

Moara din Tiream

Utilaj de morărit

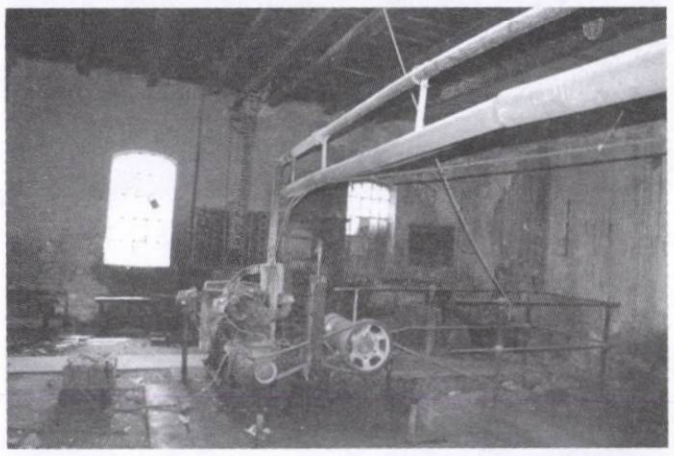

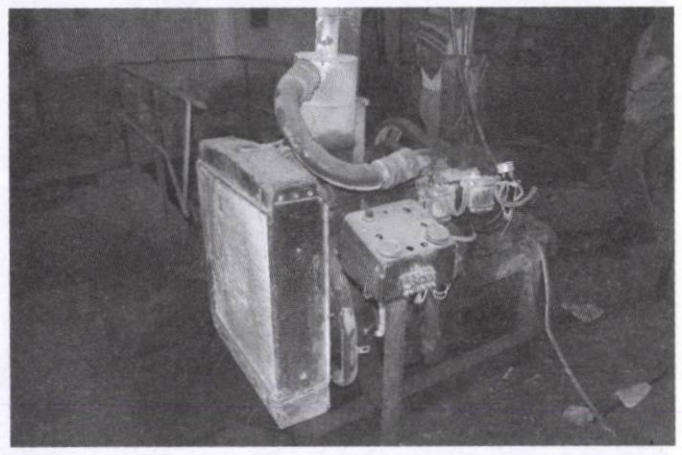

Utilaje de morărit

Utilaj de morărit

Brutăria din Ghenci

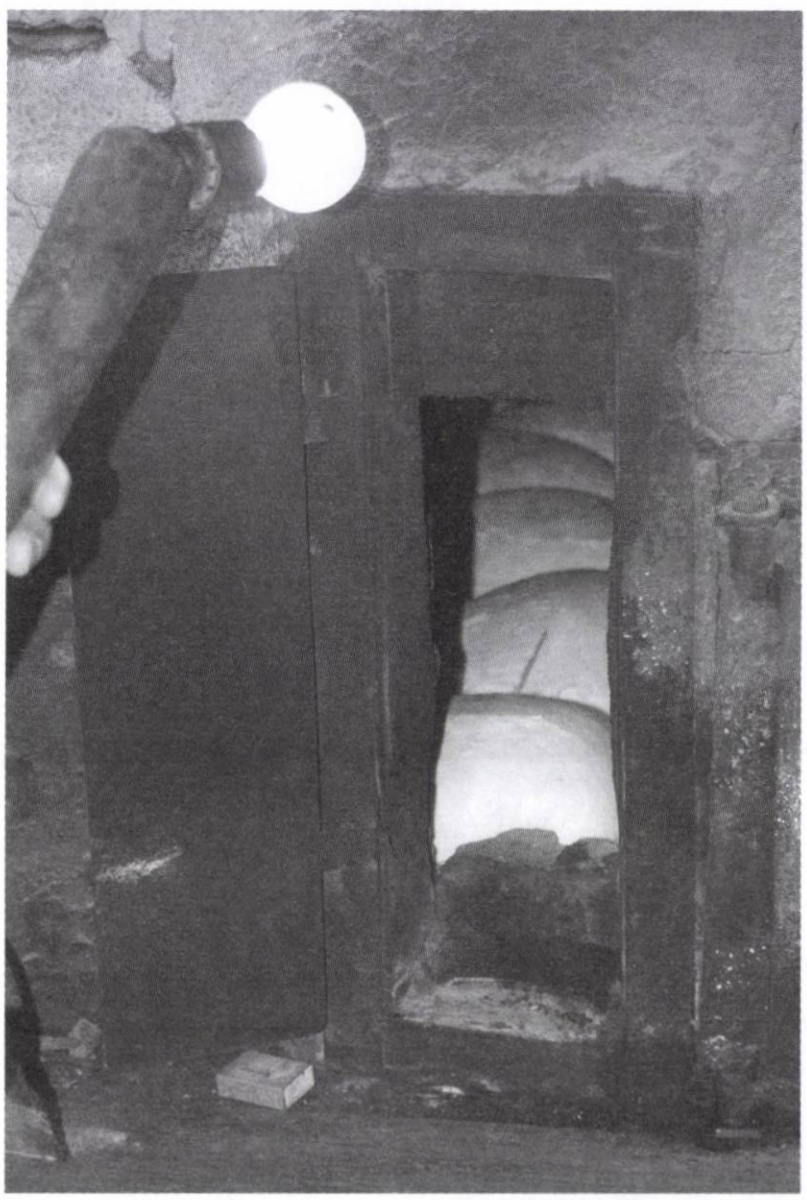

Pâinile la copt

Brutar pregătind aluatul

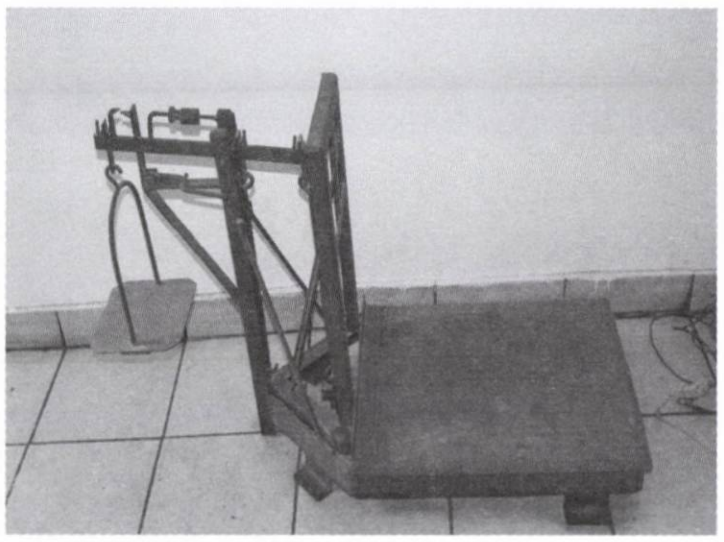

Cântar decimal

Fabrica de prelucrare a metalului "Someta" - Tăşnad

Freză

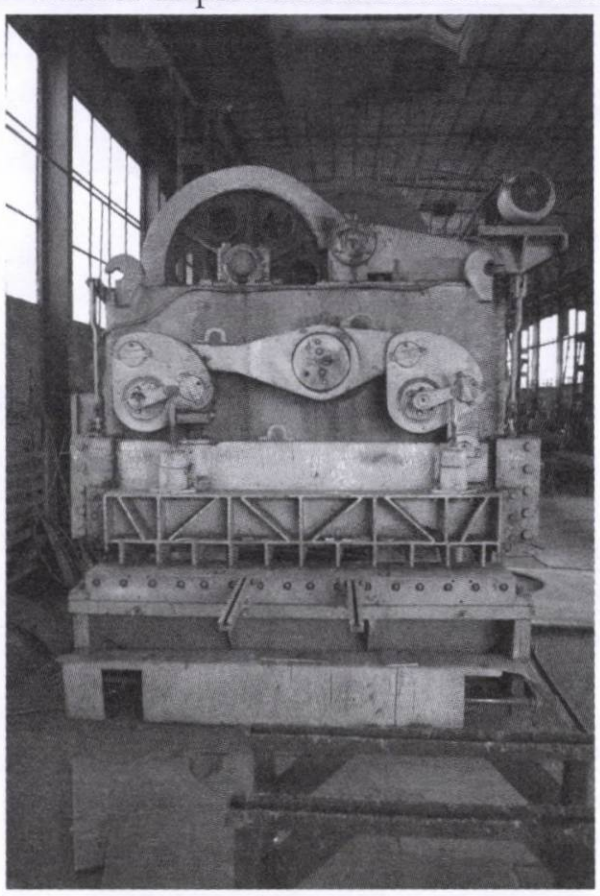

Ghilotina de debitat tabla

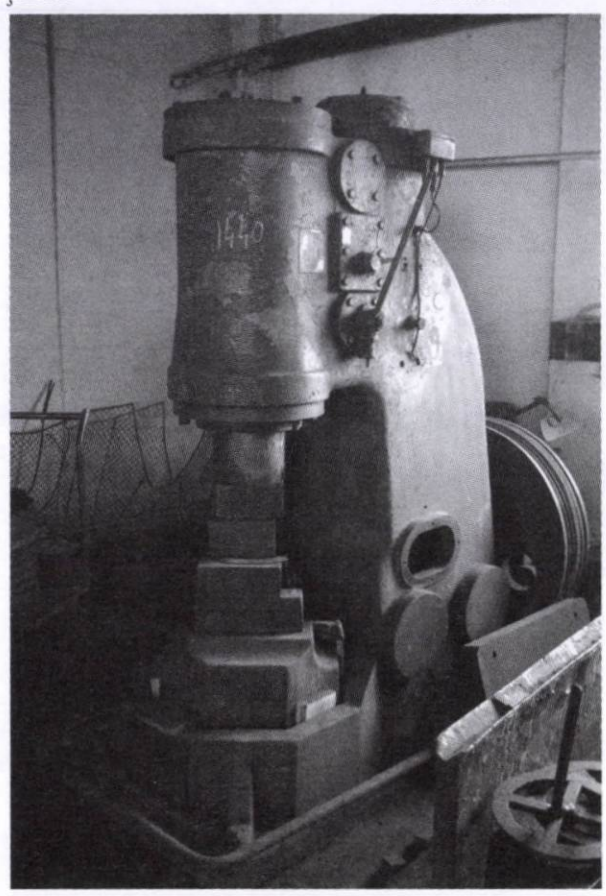

Ciocan pneumatic

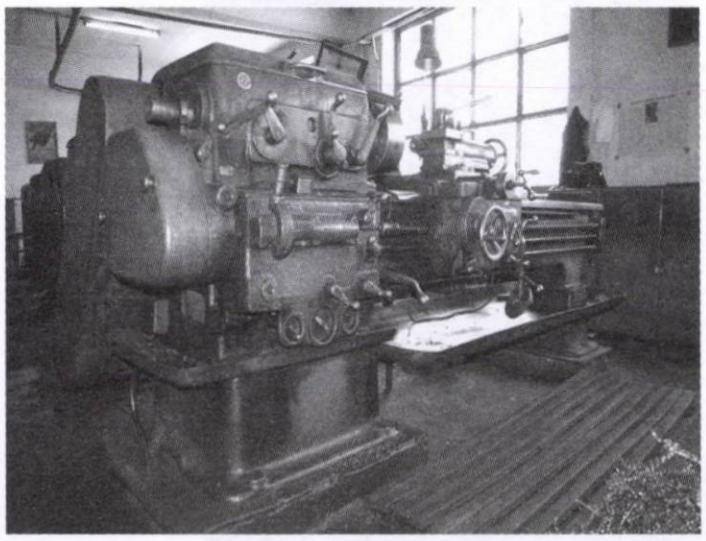

Strung Rangetz

Maşină de birolat şi roluit tablă

Gara din Acâş

Panou de control

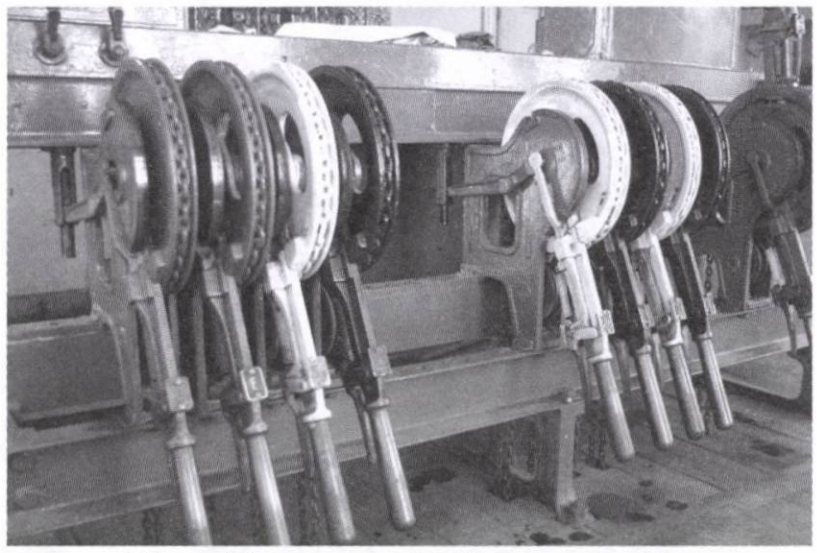

Dispozitiv pentru schimbarea macazelor

Gara din Supuru de Jos

Propuneri de restaurare a iconostasului Bisericii Ortodoxe din Supurul de Sus "Intrarea Maicii Domnului în Biserică", județul Satu Mare

Cristina Oana Busuioc

Iată un raport din anii '70:

"Parohia ortodoxă Română Supurul de Sus, protopopiatul Carei, eparhia Oradea este aşezată pe valea Crasnei, raionul Carei, regiunea Maramureş.

Credincioşii parohiei sunt în număr de 980 români ortodocşi, mai existând în cadrul comunităţii şi 6 romano-catolici, 28 de reformaţi, si 8 sectanţi; total locuitori 1017.

Biserica din Supuru de Sus a fost construită între anii 1784-1789 pe locul unei bisericuţe de lemn, între anii 1784-1789.

Influenţa stilului baroc apare în ferestrele semicirculare, navele laterale având coama curbată. Absida şi turnul au fost adăugate în anul 1911.

Biserica este construită din piatră naturală şi cărămidă arsă, este acoperită cu tablă de eternit, iar turnul este acoperit cu tinichea. În interior are pe boltă cinci picturi- Sf. Treime şi cei 4 evanghelişti, executate de pictorul ardelean Smighelschi, în anul 1911.

Nava este despărţită de altar printr-un iconostas complet care la 1784 când biserica s-a refăcut, acesta exista. Un preot de la Unimăt afirma că în 1911 guvernul maghiar de la Budapesta a făcut o ofertă tatălui acestui preot care slujea la vremea aceea ca preot în biserica de la Supur să dea iconostasul pentru a fi păstrat în Muzeul de la Budapesta, ofertă care nu a fost acceptată"[1].

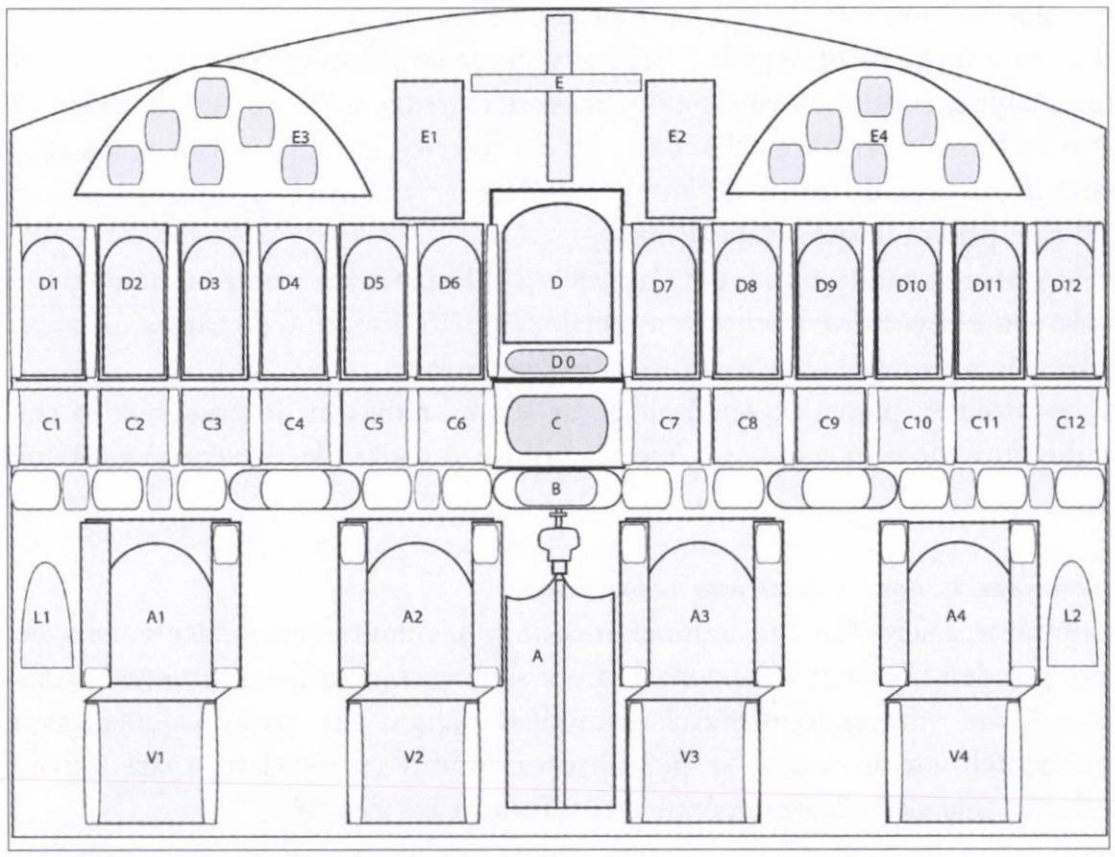

Schiţa iconostasului

V1, V2, V3, V4 – Scene din vechiul Testament
A1, A2, A3, A4 – Icoane împărăteşti şi diaconeşti
A – Uşa Împărătească
B – Năframa Sf. Veronica
C – Cina cea de Taină
C1….C12 – Praznice
D1…D12 – Apostoli
D – Iisus Impărat
E – Crucea cu Iisus Răstignit
E1, E2 – Molenii
E3, E4 – Proorocii

[1] Parohia Ortodoxă Supuru de Sus, fără nr. inv.

Prezentarea elementelor constitutive ale iconostasului

Iconostasul este, în lăcaşul de cult creştin, un perete care desparte naosul de altar. De obicei din lemn sculptat, el este acoperit de icoane.

Iconostasul tipic bisericii ortodoxe s-a dezvoltat în morfologia sa actuală pe teritoriul Marelui Cnezat al Moscovei în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, el constituind ultimul sistem de separare între naos şi altar, după cancel şi tâmplă. Partea de rezistenţă a iconostasului este decorată către naos cu motive vegetale, iniţial tratate plat (secolele XVI-XVII), apoi în relief înalt, cu ajururi.

Iconostasul sau tâmpla bisericii din Supuru de Sus are 6 registre orizontale, iar poziţionarea icoanelor este simetrică faţă de o axă centrală cu icoane singulare, care, conform Erminiei, au următoarea aşezare: Uşa Împărătească, deasupra ei imaginea lui Iisus pe Năframa Sfintei Veronica, deasupra reprezentarea scenei cu Cina cea de Taină, apoi Iisus Hristos - Mare Arhiereu, iar sus de tot, în registrul superior, crucea cu Iisus Răstignit.

Pe orizontală, cele şase registre încep de jos cu patru scene din Vechiul Testament, apoi Icoanele împărăteşti (2) şi cele diaconeşti, icoane ce alternează cu spaţiile pentru uşile diaconeşti (în prezent, ele nu mai există) şi uşa împărătească centrală. Următorul registru pictat este cel cu Praznice (12 bucăţi) sau scene din viaţa Maicii Domnului şi a lui Iisus. Următorul registru, alcătuit tot din 12 elemente, conţine reprezentări ale celor 12 Apostoli. Mai sus avem câte două elemente de o parte şi de alta a crucii lui Iisus, elementele cuprinzând medalioane cu proorocii, în număr de 12, grupaţi câte 6 pe fiecare element. În acelaşi registru apar încă două icoane- Moleniile – reprezentând-o pe Maica Domnului şi pe Apostolul Ioan.

Trebuie să observăm că fiecare rând reprezintă o perioadă de timp bine definită din istoria mântuirii omului, rânduri străjuite de o parte, jos, de imaginile celor 4 evanghelişti de pe uşile împărăteşti ("propovăduirea mântuirii noastre"), iar de altă parte, sus, de Crucea lui Hristos. Nu avem de a face cu un simplu perete despărţitor dintre altar şi naos, sau care desparte preoţii de enoriaşi.

Iconostasul nu este un element neapărat decorativ, ci are un profund sens liturgic şi teologic. El vine să întrunească, prin imagine, conţinutul rugăciunii euharistice, rostite cu voce tare de către preot. Ca imagine a Bisericii, Trupul lui Hristos, iconostasul arată creşterea Bisericii în timp şi viaţa ei. Astfel, el devine nu un element de despărţire, ci unul de unire, de întrepătrundere între altar şi naos, între veşnicie şi vremelnicie, este o punte prin care privim (înspre viaţa veşnică).

Registrul cu icoanele împărăteşti este despărţit de cel al Praznicelor printr-un brâu cu înălţimea de 32 de cm, alcătuit din elemente decorative cu motive vegetale sculptate amintind de frunza de laur şi cea de palmier (frunza de palmier este un simbol al victoriei, ca şi frunza de laur).

Icoanele cu apostolii au partea de sus boltită, iar spaţiul rămas în dreptunghiul în care se încadrează este decorat cu ghirlande de flori sculptate. Această boltire şi acelaşi decor vegetal îl întâlnim şi la icoanele împărăteşti.

Deteriorări şi probleme în starea de conservare a iconostasului

Mediul înconjurător, microclimatul, acţiunile mecanice şi chimice (unele făcute chiar de mâna omului), atacurile biologice pot deteriora starea de conservare şi sănătatea picturii şi a structurii iconostasului.

În cazul de faţă, am aflat că iconostasul a suferit o mutare din spaţiul original, astfel că, în partea superioară, la elementele cu proorocii, se pot observa rupturi cu pierdere totală. Lipsuri în ansamblul iconostasului întâlnim şi la elementele decorative care încadrează icoanele.

Atacul biologic este activ, în momentul de faţă situaţia fiind demonstrată prin prezenţa prafului de lemn lăsat prin orificiile de zbor ale insectelor xilofage. Depuneri de ceară sunt prezente mai ales la registrul inferior cel cu scenele din Vechiul Testament, ceara provenind la de lumânările care s-au aprins, se pare, în apropierea acestor icoane. Erodările picturii au apărut din cauza curăţării icoanelor de persoane neavizate, cu diverse soluţii şi/sau obiecte abrazive .

Desprinderile în stratul pictural sunt cauzate de schimbările bruşte de temperatură şi umiditate. Între deteriorările mecanice datorate acţiunii omului se numără intervenţiile grosiere pentru introducerea unui sistem de iluminare şi, astfel, perforarea unor icoane; repictări masive cu pastă de bronz şi cu vopsea de ulei ordinară peste pigmenţii originali şi peste foiţa de aur.

Pictura icoanelor este realizată în culori pe bază de apă cu ou, iar fundalul este foiţa de aur şi pasta de bronz. Lemnul din care este confecţionat iconostasul este lemn de tei.

Icoanele V1, V2, V3, V4, ce reprezintă Scenele din Vechiul Testament au fiecare dimensiunea de 90x80 cm.

Ele sunt poziţionate mai în afara faţadei iconostasului şi sunt pictate în tempera grasă. Prezintă depuneri de ceară mai ales la elementele V2 şi V3, iar la V4 întâlnim şi mici desprinderi ale stratului pictural. Stâlpişorii cu volute ionice şi decor vegetal sculptat pe fusul coloanei ce încadrează icoanele sunt vopsiţi cu bronz auriu şi argintiu de proastă calitate şi inestetic.

Icoana A1, cu dimensiunile de 130 x 85 cm, reprezentându-l pe Sfântul Nicolae, are partea de sus boltită. Fundalul care încadrează silueta Sfântului Nicolae este zgrafitat cu motive vegetale şi este acoperit cu pastă de bronz. Aceasta are trei perforări în dreptul aureolei sfântului, perforări făcute în trecut pentru a introduce dulii pentru becuri. Pictura este acoperită cu un strat de murdărie organică, iar verniul care acoperă pictura este îngălbenit şi îmbătrânit. Stâlpii care o încadrează sunt sculptaţi, au miezul gol, iar motivul vegetal prezent aici este cel al viţei de vie. Stâlpii sunt vopsiţi de asemenea cu vopsea de ulei şi bronz argintiu şi auriu.

Icoana A2, cu dimensiunile de 130 x 85 cm, ce reprezintă pe Maica Domnului cu Pruncul, are partea de sus boltită. Fundalul care încadrează silueta Maicii Domnului este zgrafitat cu motive vegetale şi este acoperit cu pastă de bronz. Aceasta are trei perforări în dreptul aureolei Maicii Domnului, perforări făcute în trecut pentru a introduce dulii pentru becuri. Pictura este acoperită cu un strat de murdărie organică, iar verniul care acoperă pictura este îngălbenit şi îmbătrânit. Stâlpii care o încadrează sunt sculptaţi, au miezul gol, iar motivul vegetal prezent aici este cel al viţei de vie. Stâlpii sunt vopsiţi, de asemenea, cu vopsea de ulei si bronz argintiu si auriu.

Icoana A3 are dimensiunile de 130 x 85 cm şi îl reprezintă pe Iisus Hristos Învăţător. Are partea de sus boltită. Fundalul care încadrează silueta lui Iisus este zgrafitat cu motive vegetale şi este acoperit cu pastă de bronz. Aceasta are trei perforări în dreptul aureolei lui Iisus, perforări făcute în trecut pentru a introduce dulii pentru becuri. Pictura este acoperită cu un strat de murdărie organică, iar verniul care acoperă pictura este îngălbenit şi îmbătrînit. Stâlpii care o încadrează sunt sculptaţi, au miezul gol, iar motivul vegetal prezent aici este cel al viţei de vie. Stâlpii sunt vopsiţi, de asemenea, cu vopsea de ulei şi bronz argintiu şi auriu.

Icoana A4 are dimensiunile de 130 x 85 cm şi îl reprezintă pe Arhanghelul Mihail cu sabia în mâna dreaptă şi globul în mâna stangă. Are partea de sus boltită, iar fundalul care încadrează silueta lui Iisus este zgrafitat cu motive vegetale şi este acoperit cu pastă de bronz. Aceasta are trei perforări în dreptul aureolei lui Iisus, perforări făcute în trecut pentru a introduce dulii pentru becuri. Pictura este acoperită cu un strat de murdărie organică, iar verniul care acoperă pictura este îngălbenit şi îmbătrânit. Pictura prezintă cracluri fine pe verticală. În decorul vegetal sculptat din zona de deasupra boltirii icoanei se observă o ruptură cu pierderea unui element din vrejul vegetal. Stâlpii care o încadrează sunt sculptaţi, au miezul gol şi motivul vegetal prezent aici este cel al viţei de vie. Stâlpii, de asemenea, sunt vopsiţi cu vopsea de ulei şi bronz argintiu şi auriu.

Uşa Împărătească A este compusă din două canaturi sculptate cu motive vegetale. Stâlpul de închidere de pe mijloc, cel care susţine o coroană cu o cruce deasupra este foarte deteriorat, producându-se rupturi cu pierdere totală în traforul sculptat în proporţie de 50%. Uşa este, de asemenea, vopsită cu vopsea de ulei ordinară şi bronzuri aurii şi argintii. Dimensiunile uşii sunt 128 cm la mijloc şi 98 cm pe laterale, iar lăţimea uşii este de 99 cm.

Următorul registru, cu o înălţime de 32 cm, reprezintă o succesiune de elemente decorative care încadrează o pictura centrală, cea a Chipului lui Iisus pe Năframa Sfintei Veronica (B). Aceste elemente decorative sunt vopsite cu vopsea ordinară de ulei şi cu pastă de bronz auriu. Dimensiunea icoanei B este de 60 x 30 cm. Aceasta are marginile ondulate, imitând moliciunea unei năframe, iar fundalul este argintiu. Imediat deasupra, Icoana C, având dimensiunile de 70 x 50 cm, reprezintă Cina cea de Taină. Zona pictată are formă ovală şi este încadrată radial de elemente decorative sculptate, amintind de frunzele de palmier.

În stânga şi dreapta acestei icoane există o succesiune de câte 6 icoane, C1-C6 şi C7-C12, despărţite între ele de stâlpişori cu volute ionice şi decoraţii cu motive vegetale în altorelief. Motivul stâlpişorilor este acelaşi ca şi în cazul registrului inferior, cel cu scenele din Vechiul Testament. Scenele, numite şi Praznice, au fiecare dimensiunea de 50 x 45 cm. Pictura prezintă halouri albicioase datorate umezelii şi cracluri fine, precum şi erodări cu pierderi în stratul pictural pe zone mici (5%). Pictura este acoperită cu un strat de murdărie organică, iar verniul care acoperă pictura este îngălbenit şi îmbătrânit. Icoanele C2 şi C11 au câte o perforare în blat de 2 cm diametru, un orificiu realizat pentru a se introduce dulia unui bec. De asemenea, ramele şi stâlpişorii sunt vopsiţi cu vopsea de ulei ordinară şi bronzuri aurii şi argintii.

Următorul registru are o succesiune de câte 6 icoane boltite, D1-D6 şi D7-D12, având dimensiunile de 100 x 45 cm. Reprezentările sunt ale celor 12 apostoli pictaţi în picioare şi însoţiţi de simbolurile lor.

Delimitarea între icoane este facută de stâlpişori sculptaţi în vrejuri de viţă de vie, motiv care se regăseşte şi la Icoanele Împărăteşti. Viţa-de-vie exprimă dogma generatoare a martiriului şi speranţelor; viţa-de-vie încărcată cu struguri sugerează ideea că bunul creştin trebuie să lucreze în via Domnului, spre a produce fructe de sanctitate; ramurile viţei cu struguri reprezintă Sângele Domnului Hristos.

La icoanele D4, D6, D7 şi D9 observăm lipsuri în decorul vegetal sculptat care încadrează bolta icoanelor. Icoana D1 este stropită cu bucăţi de mortar, se pare provenite de la lucrările de zidărie din incinta bisericii. Pictura este acoperită cu un strat de murdărie organică, iar verniul care acoperă pictura este îngălbenit şi îmbătrânit.

Icoana centrală D, avînd dimensiunile de 100 x 70 cm este boltită, reprezintându-l pe Iisus Împărat - Mare Arhiereu stând pe jilţul împărătesc, binecuvântând cu mâna dreaptă. Fundalul picturii este acoperit cu foiţă de aur. De asemenea, elemente din jilţ şi din îmbrăcămintea lui Iisus sunt trasate cu praf de aur. Pictura este acoperită cu un strat de murdărie organică, iar verniul care acoperă pictura este îngălbenit şi îmbătrânit.

Imediat deasupra este situată crucea E cu Iisus Răstignit, având dimensiunea de 100 x 100 cm. Pictura este acoperită cu un strat de murdărie organică, iar verniul care acoperă pictura este îngălbenit şi îmbătrânit. De asemenea, întâlnim şi aici aceeaşi vopsea de ulei şi bronz de proastă calitate. Crucea pe care este zugrăvit Mântuitorul, încadrată de cele două braţe, denumite cu cuvântul slav „molenii" (E1 şi E2, reprezentându-i pe Maria şi Ioan Evanghelistul), încununează edificiul monumental al tâmplei.

Portretele profeţilor mesianici E3 şi E4, grupaţi câte 6 pe fiecare parte, încununează iconostasul şi sunt aşezaţi în medalioane în structura piramidală, pe o placă de lemn trapezoidală cu margini ondulate.

Ambele elemente prezintă perforări în icoane, orificii în care s-au introdus cabluri de curent pentru sistemul de iluminare. Pictura este acoperită cu un strat de murdărie organică, iar verniul care acoperă pictura.este îngălbenit şi îmbătrânit. De asemenea, întâlnim şi aici aceeaşi vopsea de ulei şi bronz de proastă calitate.

Întreg iconostasul are un trafor decorativ care încadrează picturile. Astfel, strugurele, ca simbol al jertfei şi al Tainei Euharistiei, este prezent mai ales la stâlpişorii care încadrează registrul apostolilor. Apar, de asemenea, frunzele de laur sau cele de palmier.

Următorul registru, notat în schiţă cu B, este alcătuit din elemente decorative sculptate, iar central, deasupra uşii împărăteşti, apare imaginea feţei lui Iisus pe Năframa Sfintei Veronica.

Tradiţia spune că "adevăratul chip al lui Iisus Hristos nu a fost zugrăvit niciodată de mâini omeneşti, cât a trăit printre oameni şi că numai El însuşi s-ar fi autoportretizat, în mod tainic, de două ori". Odată când regele Abgar al Edessei i-a trimis o solie cu misiunea de a-l zugrăvi, iar el şi-ar fi imprimat singur chipul într-un văl pe care l-a dăruit apoi numitului rege, şi a doua oară, în timpul calvarului, când o femeie miloasă din mulţime, numită Veronica, i-ar fi oferit năframa ca să se şteargă de sânge şi Iisus i-ar fi restituit-o cu chipul Său întipărit pe ea. Conform tradiţiei, prima imagine a fost dusă cu mare alai de la Edessa la Constantinopol, după triumful ortodoxiei asupra iconoclasmului şi ar fi devenit prototipul icoanelor lui Iisus în Răsărit, iar cea de a doua ar fi ajuns în patrimoniul catedralei Sfântului Petru din Roma şi s-ar fi impus ca prototip al icoanelor Mântuitorului în Apus. Astfel, s-a răspândit credinţa în existenţa icoanelor nefăcute de mâini omeneşti (acheiropoietai).

Diagnostic, teste de curăţare, propuneri de restaurare

Iconostasul necesită lucrări de conservare şi restaurare, întrucât a existat o perioadă când nu s-au păstrat condiţiile de climat şi microclimat propice conservării în bune condiţii a picturii.

Astfel, există zone unde pictura este erodată, s-au făcut în timp repictări mai ales pe elementele decorative unde s-a aplicat un bronz auriu inadecvat, atât din punct de vedere estetic, cât şi calitativ. Cel mai grav este că acest bronz auriu sau argintiu degradează pigmentul original. Stratul pictural erodat indică o degradare specifică intervenţiilor omului şi microclimatului necorespunzător. În urma observării atente se pot remarca aglomerări de murdărie organică, fum de lumînări, deteriorări obţinute prin încercări de curăţare neavizate, depuneri de grăsime organică, depuneri de ceară.

S-au făcut teste de curăţare cu soluţii pe bază de alcool etilic abosolut, terebentină, ulei de in crud, amoniac în diferite concentraţii.

Pc. 1 reprezintă o concentraţie mai slabă care nu este recomandată, deoarece curăţarea ar determina intervenţii repetate, fiind preferată totuşi soluţia **Pc. 3**, care nu implică atât de mult intervenţia mecanică ce ar putea afecta calitatea picturii.

Testele de curăţare s-au făcut cu trei soluţii:

D.a. este o soluţie uşoară un agent de suprafaţă, un detergent tensioactiv C 2000 (contrad), care este o emulsie apoasă de tensioactivi aminoacizi şi non – ionici, produşi chimici anorganici şi agenţi de stabilizare, fiind non – corozivă şi ne-toxică

Sol. 1 este soluţia pe bază de alcool etilic absolut, terebentină, ulei de in crud şi amoniac, iar **sol. 3** este aceeaşi, doar cu procent de alcool etilic mai mare.

Rezultate foarte bune a dat **Soluţia 3.**

În timpul testărilor s-a îndepărtat chimic şi mecanic, prin înmuiere şi ajutat de intervenţia mecanică a bisturiului stratul de vopsea de ulei ordinară, descoperind că sub această vopsire se ascunde stratul original de foiţă de aur. Se pare că foiţa de aur, la un moment dat, în decursul timpului, s-a erodat şi o părere şi mână neavizată a hotărât şi a acoperit-o cu vopsea de ulei. Această vopsea de ulei, precum şi bronzul auriu şi cel argintiu apar pe multe elemente din iconostas, iar obiceiul acesta de a acoperi zone erodate şi/sau patinate este des întâlnit la multe biserici din România.

Un alt semnal de alarmă a fost tras când s-a remarcat sistemul de iluminare care distrugea calitatea picturii, în primul rând că lumina puternică afectează pigmentul, apoi pericolul pe care îl emană căldura produsă de becuri, şi pericolul pe care îl reprezintă eventualul scurtcircuit în sistem. Dar cea mai gravă problemă s-a produs în momentul când au fost introduse cabluri şi becuri, s-a perforat pur şi simplu blatul icoanelor.

Elementele decorative lipsesc în întreg complexul iconostasului şi se propune confecţionarea unor replici pentru a păstra echilibrul estetic al acestuia. Traforul stâlpişorilor pe alocuri este rupt, se propune consolidarea lui cu fâşii de lemn tratat, bucăţele de lemn, rumeguş sau câlţi, în funcţie de situaţie şi lipirea se va face cu soluţie de clei de oase.

O alta problemă este atacul de insecte xilofage care este activ şi care a lăsat urme în calitatea lemnului. Atacul trebuie stopat prin injectare în orificiile de cari de soluţie Sadolin anticarii. Tratamentul este de durată el va trebui repetat în perioadele de zbor.

Concluzii:

Se propune o restaurare conservativă, intervenţie minimală, dar cu propunerea ca vopseaua pe bază de ulei să fie înlăturată.

Se propune o despăfuire generală cu pensule cu părul moale pentru a îndepărta murdăria superficială (pânze de păianjeni, praf).

Se poate trece apoi la o consolidare generală cu foiţă japoneză şi soluţie de clei de peşte 2%. Consolidarea temporară se va face ca masură de prevenire a eventualelor degradări care s-ar produce în timpul restaurării suportului de lemn şi a elementelor decorative.

Pentru o bună păstrare a calităţii suportului lemnos se propune o dezinfectare generală prin injectare în orificiile de cari de soluţie sadolin şi izolarea elementelor pentru obţinerea unui rezultat cat mai bun.

Se propune consolidarea suportului lemnos (şi completarea acolo unde este cazul), operaţie foarte importantă atât pentru aspectul estetic, cât şi pentru buna sănătate şi stabilitate a iconostasului. Completările se vor face cu lemn tratat şi cu pastă din rumeguş şi clei de oase.

Se propune îndepărtarea stratului de pastă de bronz aurie şi a stratului de vopsea de ulei cu soluţii decapante, folosind atât acţiunea soluţiei, cât şi intervenţia mecanică a bisturiului unde este cazul. Soluţia decapantă testată este Tavec 201 pentru suprafeţele cu strat de vopsea mai gros şi unde nu avem foiţă metalică dedesupt, şi Tavec 203 acolo unde stratul de vopsea este destul de subţire. Testele le-am efectuat aplicând pasta într-un strat opac, subţire, lăsat să acţioneze 30 de minute. Apoi, am îndepărtat uşor vopseaua cu o spatulă. Soluţia se poate controla aplicând-o pe suprafeţe mici, mergând din aproape în aproape. Suprafaţa se spală apoi prin tamponare cu apă distilată.

TAVEC este unul dintre produsele care răspunde exigenţelor de mediu, fiind un produs pe bază de apă şi biodegradabil. Acest tip de produs este total diferit de alte produse deoarece el acţionează prin pătrunderea în straturile de vopsea şi ruperea aderenţei acestora de suprafaţa pe care au fost aplicate straturile de vopsea. TAVEC nu dizolvă vopseaua/vopselele, ci pătrunde prin aceasta/acestea, evitându-se curgerea vopselei/ vopselelor, şi, deci, evitându-se contaminarea lucrătorilor, suprafeţei şi zonei înconjuratoare.

Acest fapt este extrem de important, în special când se îndepărtează vopsele pe bază de izocianaţi, care, atunci cînd se utilizează produse de îndepărtare convenţionale, pot forma lichid toxic.

TAVEC se aplică cu spreierul şi este lăsat să fie absorbit de straturile de vopsea 1 - 24 ore, după care straturile de vopsea se îndepărtează cu şpaclul sau apa sub presiune.

Fişa tehnică:

Tavec 201 nu este toxic, este biodegradabil şi îndepărtează straturi multiple de vopsea. Acest produs este formulat pentru îndepărtarea majorităţii tipurilor de vopsea, uretan şi alte straturi. Este recomandat pentru îndepartare vopsea de pe lemn, 1-3 m2/litru.

Avantaje:

- poate fi folosit pentru îndepărtarea majorităţii tipurilor de vopsea
- îndepărtează straturi multiple de vopsea
- nu rezultă reziduuri chimice
- biodegradabil
- nu este toxic

Tavec 203 este netoxic, biodegradabil şi îndepărtează straturi multiple de vopsea şi majoritatea tipurilor de vopsea, uretan şi alte straturi. Acest produs este în mod particular extrem de efectiv pentru îndepărtarea straturilor multiple de vopsea de pe METAL. Spre deosebire de tipurile convenţionale de produs, Tavec 203 nu dizolvă vopseaua, ci el este absorbit în straturile multiple de vopsea, rupând aderenţa acesteia de stratul de bază. Acest mod de acţiune permite îndepărtarea în condiţii de siguranţă dacă luăm în considerare componentele periculoase din vopsea ca plumbul si izocianaţii. Are Ph-ul acid şi se va neutraliza cu apă alcalină.

Avantaje:

- poate fi folosit pentru îndepărtarea majorităţii tipurilor de vopsea
- îndepărtează straturi multiple de vopsea
- nu rezultă reziduuri toxice
- este biodegradabil

Date tehnice:

- aspect: pasta alba
- PH 2-3
- punct aprindere: N/A0

Compoziţia Tavec 201- alcool aromatic 20-40%, mixtura amine 1-5%, apa 40-60%, retardant de evaporare 6-10.

Compoziţia Tavec 203- alcool aromatic 20-40%, hidrogen dioxide 4-7, apa 40-60%, retardant de evaporare 6-10.

Curăţarea, subţierea verniului îmbătrânit sau ancrasat se va face cu soluţii pe bază de alcool etilic, terebentină, ulei de in crud şi amoniac, după teste pe suprafete mici, folosind tampoane de vată îmbibate în această soluţie şi acţiunea bisturiului.

Alcoolul etilic şi terebentina se emulsionează şi separat uleiul de in şi amoniacul care este accelerator de reactie.

Curăţarea murdăriei organice se va face cu soluţie slabă anionică sau cu soluţie de gălbenuş de ou care are şi rolul de a consolida.

Lacunele din stratul pictural se vor curăţa, degresa cu apă şi alcool pentru a putea fi umplute cu strat de grund variabil în funcţie de cel original. Grundul va fi aşezat în straturi succesive, subţiri şi va fi compus din praf de cretă de munte şi clei de peste 12%.

În stratul de lemn completarea se va face cu chit de rumeguş fin şi clei de peste 18-20%.

Dupa completarea lacunelor, stratul pictural se va tampona cu emulsie de galbenuş de ou 3:1 cu conservant (acid acetic). Gălbenuşul de ou este un liant remarcabil, care conţine lecitină /corp gras excelent emulsifiant

Integrarea cromatică în tehnica „tratteggio" se va face cu culori de apă şi emulsie de gălbenuş de ou sau "vellatura", acolo unde pictura are doar subţieri în stratul de pigment.

Se presupune că după curăţarea repictărilor în zonele unde există foiţă de aur şi argint, să se facă o integrare cromatică imitând aurul şi argintul, dar prin juxtapunere de tuşe galbene, roşii şi verzi pentru imitarea aurului şi tonalităţi de gri şi albastru pentru argint.

La imitarea aurului, galbenul utilizat pentru prima întindere va fi ales din galben indian culoare foarte intensă, transparentă, translucidă, care suporta bine un eventual amestec cu brun.

În cazul argintului, datorită instabilitatii lui, în cele mai multe cazuri sub acţiunea sulfurilor din atmosferă se obţin tonuri negricioase, iar tentativele de curăţare au determinat erodarea foiţei până la dispariţia ei, ajungându-se până la straturile de preparaţie.

Vernisarea se va face în straturi succesive cu verni dammar în soluţie de terebentină.

Se recomandă ca întregul complex (iconostasul) să fie ferit de schimbări bruşte de temperatură, ferit de surse de lumină prea apropiate, ferit de umezeala excesivă şi ferit de acţiunea directă a omului.

Lucrari de conservare şi restaurare similare se vor efectua şi pentru tripticul din altar.

Proposals for the Restoration of the Iconostasis from the church of Supuru de Sus „Presentation of the Virgin Mary", Satu Mare County

(Abstract)

The Iconostasis of the church of Supuru de Sus has six horizontal tiers, and the positioning of the icons is symmetrical on a central axis with singular icons: the Holy Door, above it the image of Christ on Saint Veronica's Veil, then the scene of the Last Supper, Christ Pantokrator and in the upper side, in the superior register, the Crucifixion.

On a horizontal level, the six tiers begin from the bottom with four scenes from the Old Testament, then the main icons flanking the Deacon's Doors and the Holy Door. These icons alternate with the empty spaces of the former Deacon's Doors, that are not preserved, and the Holy Door. The next painted tier contains the Feasts (12 icons) or scenes from the life of Virgin Mary and Jesus. The next tier comprises also 12 elements with paintings of the 12 Apostles. Above, another two elements on one side and the other of Christ's cross, containing 12 paintings of the Prophets, six on every element. In the same tier there are another two icons representing Virgin Mary and John the Apostle.

The environment, the microclimate, the mechanical and chemical actions (some of them as a result of human intervention) the biological attacks deteriorated the conservation and health of the painting and structure of the Iconostasis.

It is recommended that the entire complex (the Iconostatis) be protected by sudden temperature changes, sources of light placed too close to the paintings, excessive humidity and the direct, unauthorized human intervention.

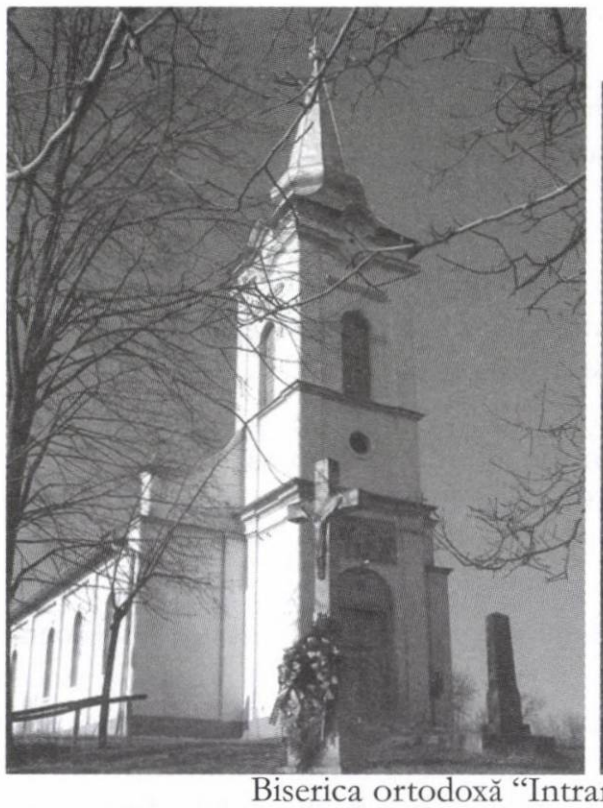

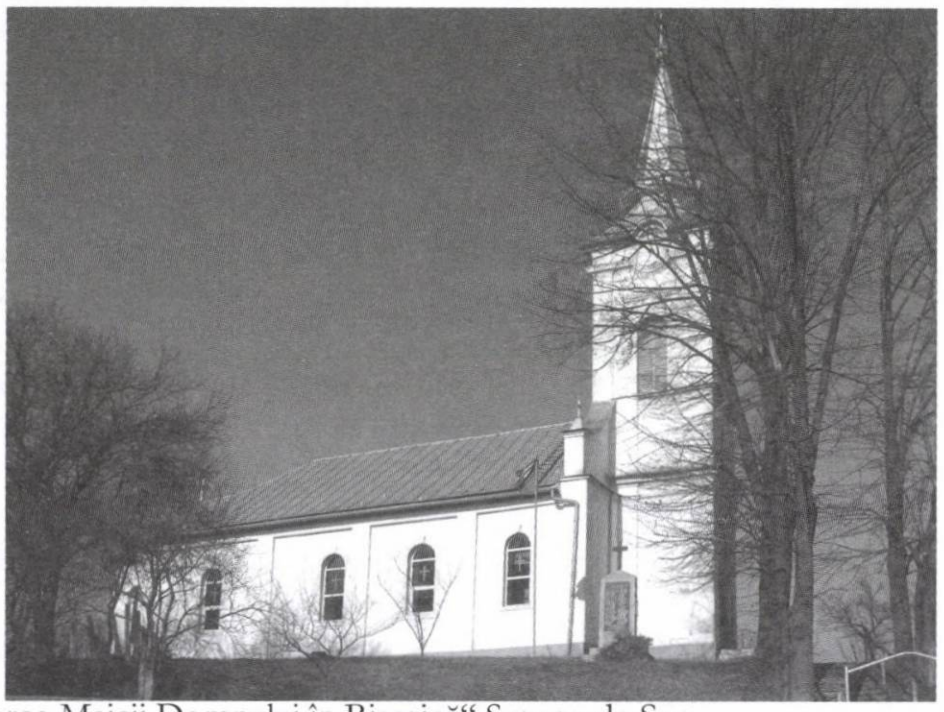

Biserica ortodoxă "Intrarea Maicii Domnului în Biserică" Supuru de Sus

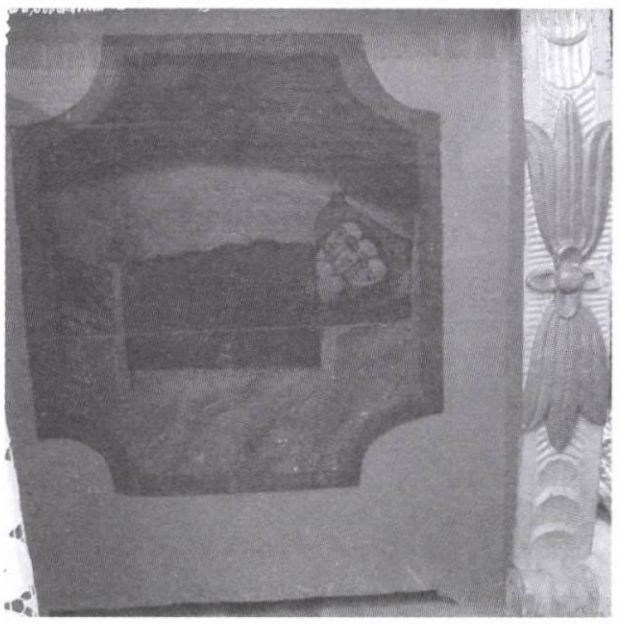

Cele trei tinere fete salvate de Sf. Nicolae (V1)

„Era un bărbat în cetatea aceea, dintre cei slăviţi şi bogaţi, care mai pe urmă a rămas sărac şi neslăvit, căci viaţa veacului acestuia este nestatornică. Bărbatul acela avea trei fete foarte frumoase şi acum, fiind lipsit de toate cele de trebuinţă, nu avea nici hrană, nici îmbrăcăminte şi cugeta să-şi dea fetele sale spre desfrânare, iar casa sa să o facă casă necurată, pentru sărăcia lui cea mare, că doar astfel să aibă ceva de folos şi să câştige pentru el şi fetele sale îmbrăcăminte şi hrană. Vai, în ce fel de gânduri necuvioase alungă pe om sărăcia cea mare! Deci bătrînul acela fiind în astfel de cugete rele şi gîndul sau cel rău vrînd acum a-l aduce cu ticăloşie în fapt, Dumnezeu Care nu voieşte a vedea în pierzare firea omenească, ci cu iubire de oameni, se pleacă spre nevoile noastre, a pus bunătate în inima plăcutului Său, Sfântul Nicolae şi l-a trimis spre ajutor către bărbatul care era să piară cu sufletul, prin insuflare tainică, mîngîind pe cel ce era în sărăcie şi scăpindu-l din căderea păcatului."

„1.Regele Nabucodonosor a făcut un chip de aur înalt de şaizeci de coţi, lat de şase coţi şi l-a aşezat în câmpia Dura (Deir) din ţinutul Babilonului. 2. Şi regele Nabucodonosor a trimis să adune pe satrapi, pe mai-marii dregători, pe cârmuitori, pe conducătorii oştirilor, pe vistiernici, pe cunoscătorii de legi, pe judecători şi pe toţi ceilalţi dregători ai ţinuturilor, ca să vină la sfinţirea chipului pe care îl ridicase regele Nabucodonosor. ...20. Şi a poruncit celor mai puternici oameni din oştirea lui să lege pe Şadrac, Meşac şi Abed-Nego şi să-i arunce în cuptorul cel cu foc arzător. ...28. Răspuns-a Nabucodonosor şi a zis: "Binecuvântat să fie Dumnezeul lui Şadrac, Meşac şi Abed-Nego, Care a trimis pe îngerul Său şi a izbăvit pe servii Săi, care îşi puseseră nădejdea în El şi care au călcat porunca regelui şi şi-au dat trupurile lor ca să nu slujească şi să nu se închine altor dumnezei decât Dumnezeului lor. 29. Şi poruncesc: "Popoare, neamuri şi limbi, toţi aceia care ar vorbi de rău pe Dumnezeul lui Şadrac, Meşac şi Abed-Nego, să fie tăiaţi în bucăţi şi casele lor să fie nimicite, fiindcă nu este un alt dumnezeu care să-i poată izbăvi într-acest chip". 30. După aceasta a întărit regele în slujbele lor pe Şadrac, Meşac şi Abed-Nego, peste ţinutul Babilonului. 31. Regele Nabucodonosor a dat hrisov către toate popoarele, neamurile şi limbile care locuiesc pe tot pământul: "Pacea voastră să sporească!"

Cuptorul cu foc (V2)

„Domnul a aflat că Fariseii au auzit că El face şi boteză mai mulţi ucenici decât Ioan.
Insă Isus nu botează El însuşi, ci ucenicii Lui. Atunci a parasit Iudea, si S-a intors in Galilea. Fiindca trebuia să treacă prin Samaria, a ajuns lîngă o cetate din ţinutul Samariei, numită Sihar, aproape de ogorul, pe care-l dăduse Iacov fiului său Iosif.
Acolo se află fîntîna lui Iacov. Isus, ostenit de călătorie, şedea lîngă fîntînă. Era cam pe la ceasul al şaselea. A venit o femeie din Samaria să scoată apă. Dă-Mi să beau", i-a zis Isus.

Femeia Samariteancă (V3)

Din poruncă divină, Iona este înghiţit de un monstru marin şi după trei zile şi trei nopti petrecute în burta peştelui în pocăinţă, *„Domnul a poruncit peştelui şi peştele a vărsat pe Iona pe uscat."*

Iona ieşind din burta peştelui (V4)

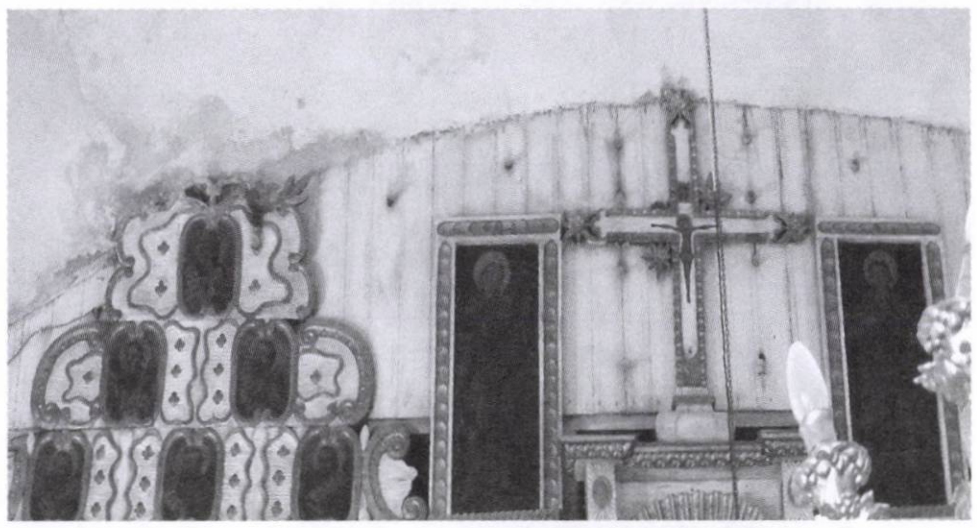

Crucea din partea superioară a iconostasului

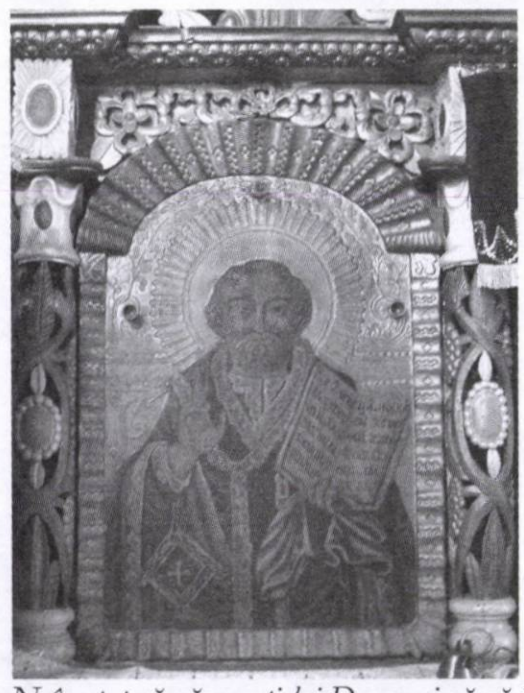

Sf. Nicolae (A1, 130 x 85 cm)are scris în Cartea Sfântă: *„Neîncetat să vă rugaţi lui D-zeu şi să vă iubiţi unii pe alţii precum şi Hristos ne-a iubit pe noi. Anno Dom.1802 die 25 iulie."*

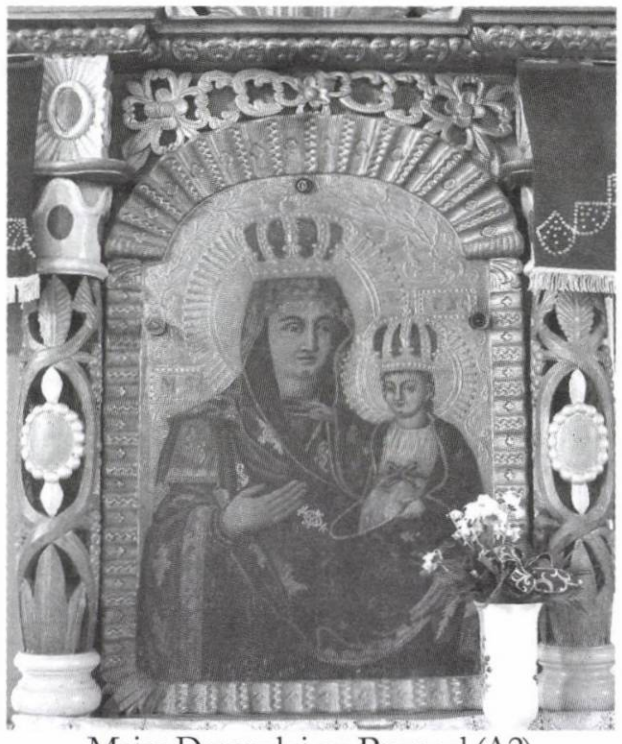

Maica Domnului cu Pruncul (A2)

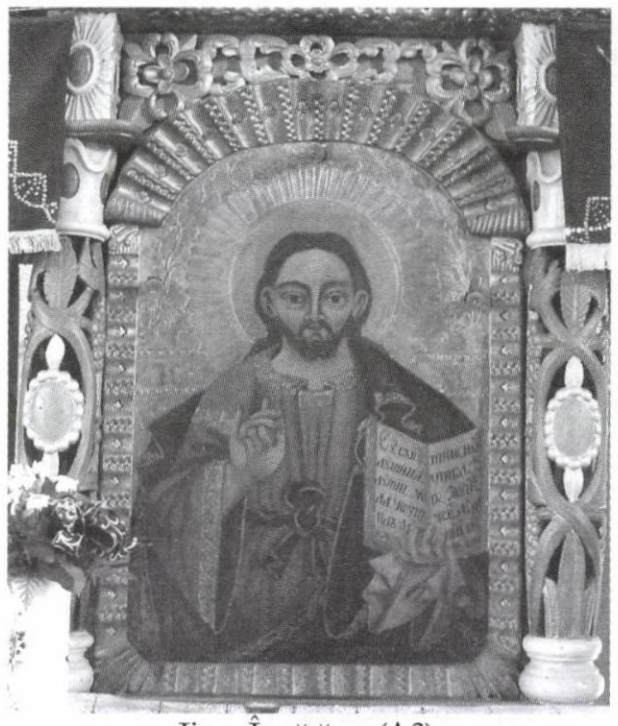

Iisus Învăţător (A3)

Arhanghelul Mihail (A4)

Trafor

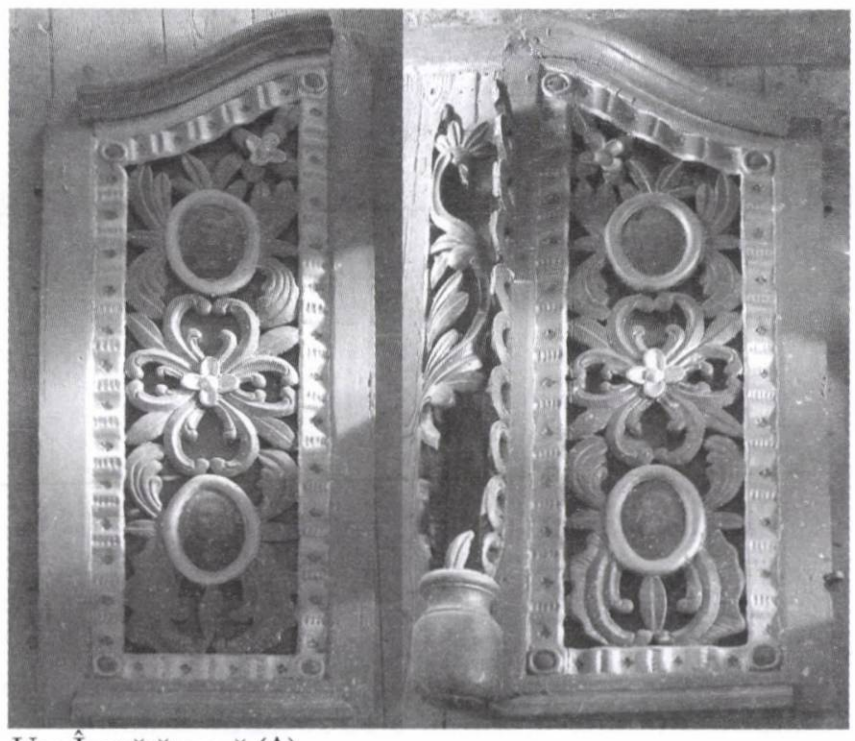

Uşa Împărătească (A)

Cina cea de Taină (A)
Năframa Sfintei Veronica (B)

Praznic (C)

Învierea Domnului

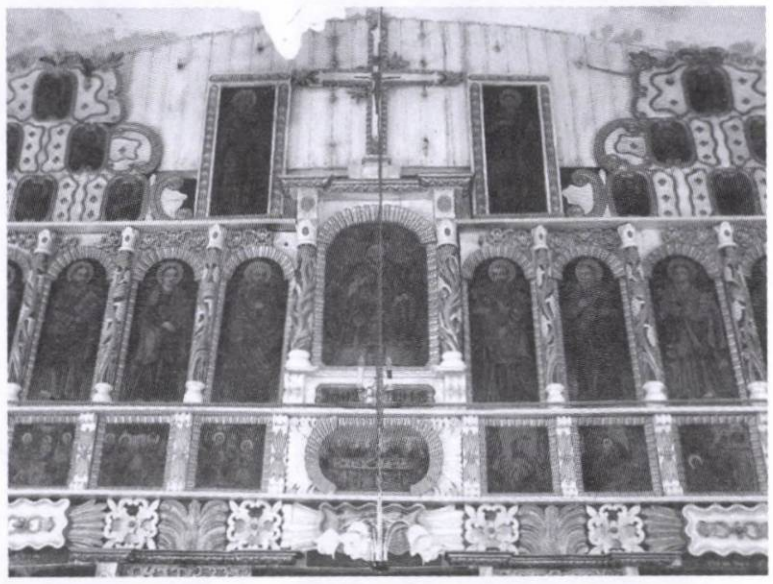

Vedere spre partea centrală a iconostasului

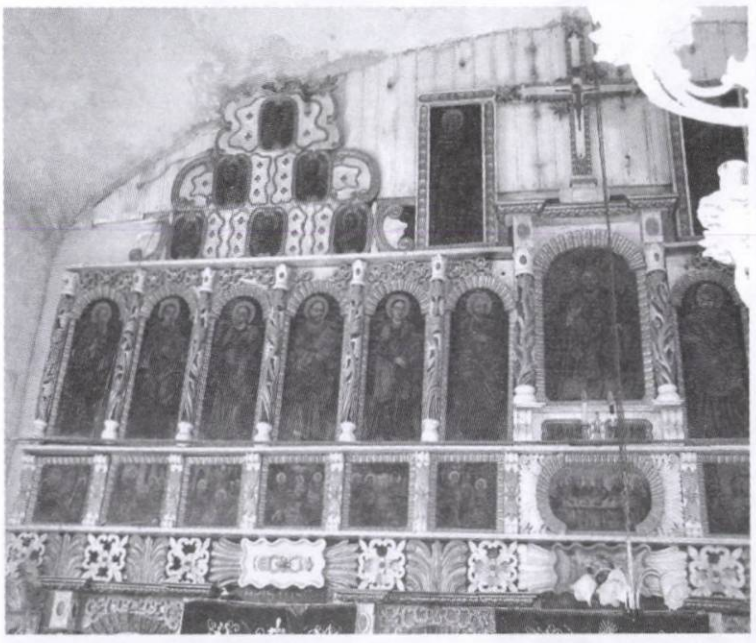

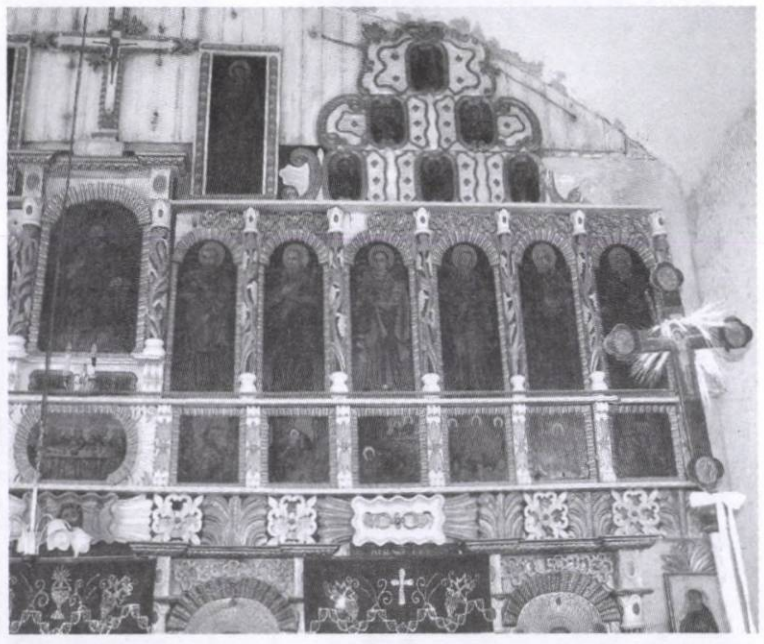

Vedere cu registrele din partea dreaptă şi stângă a iconostasului

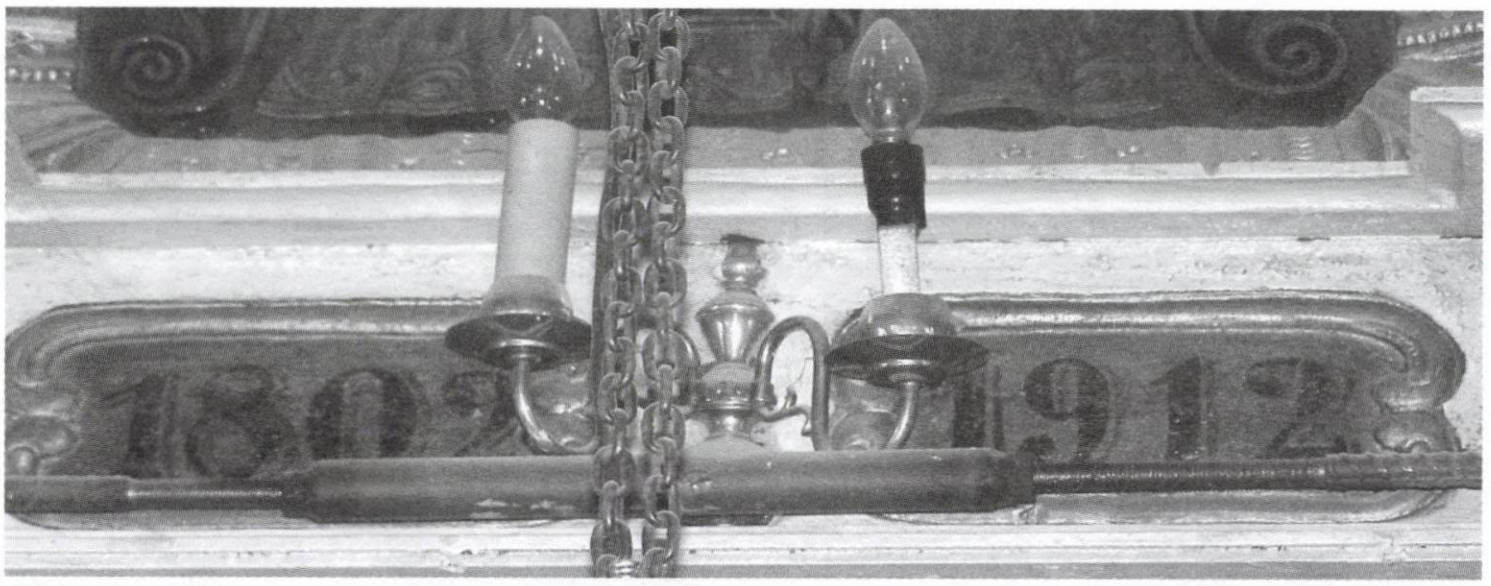

Ultimul an (1912) reprezintă se pare o intervenţie la nivelul edificiului de cult, când s-au făcut adăugiri structurii acestuia în partea dreaptă şi stângă a iconostasului

Sfinţii Apostoli Bartolomeu, Iacov, Ioan, Iuda, Petru şi Toma

Iisus Hristos, Mare Arhiereu

Icoanele L1 şi L2

Triptic în altar

Stratul pictural erodat

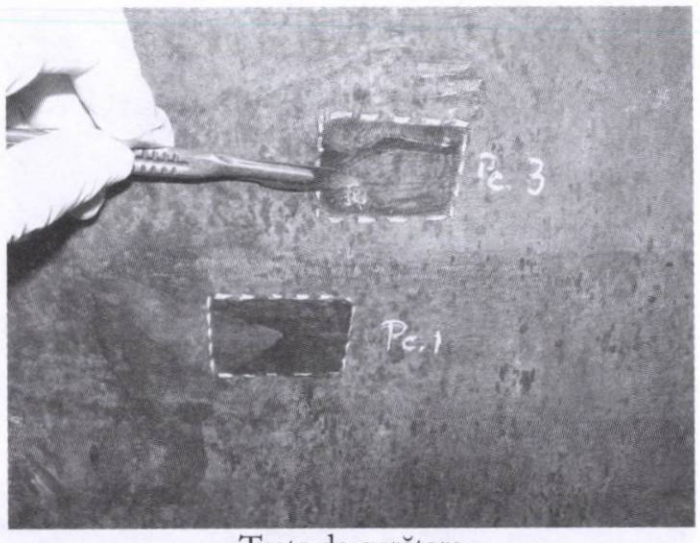

Teste de curăţare

Element repictat cu vopsea ordinară

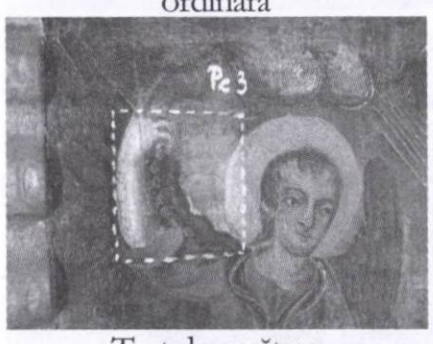

Test de curăţare cu soluţia nr. 3

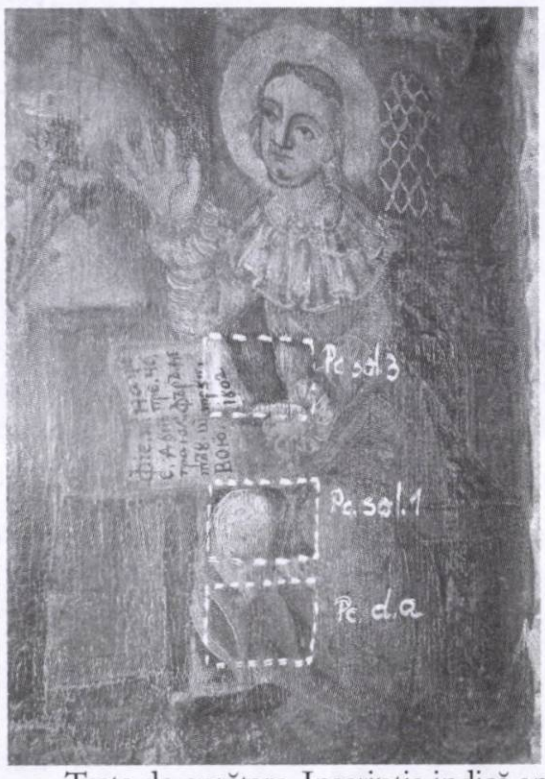

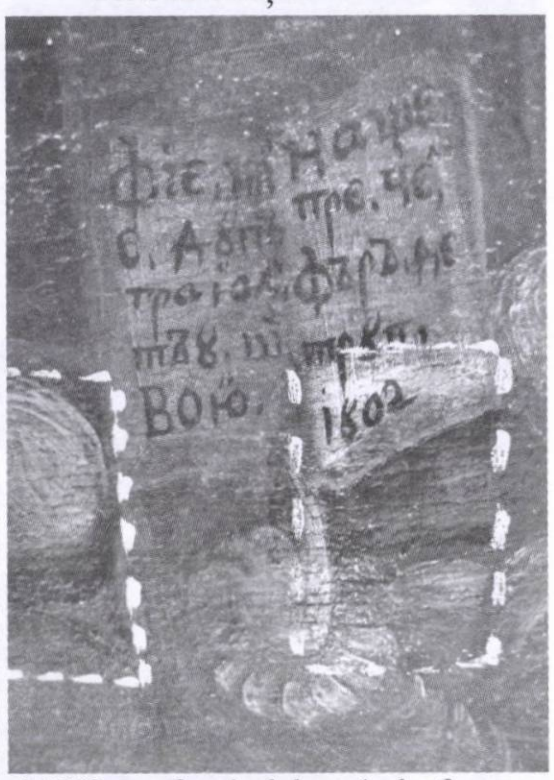

Teste de curăţare. Inscripţia indică anul 1802, confirmând data când a fost realizată pictura, amintită şi la Icoana Sf. Nicolae.

Teste de îndepărtare a vopselei pe bază de ulei

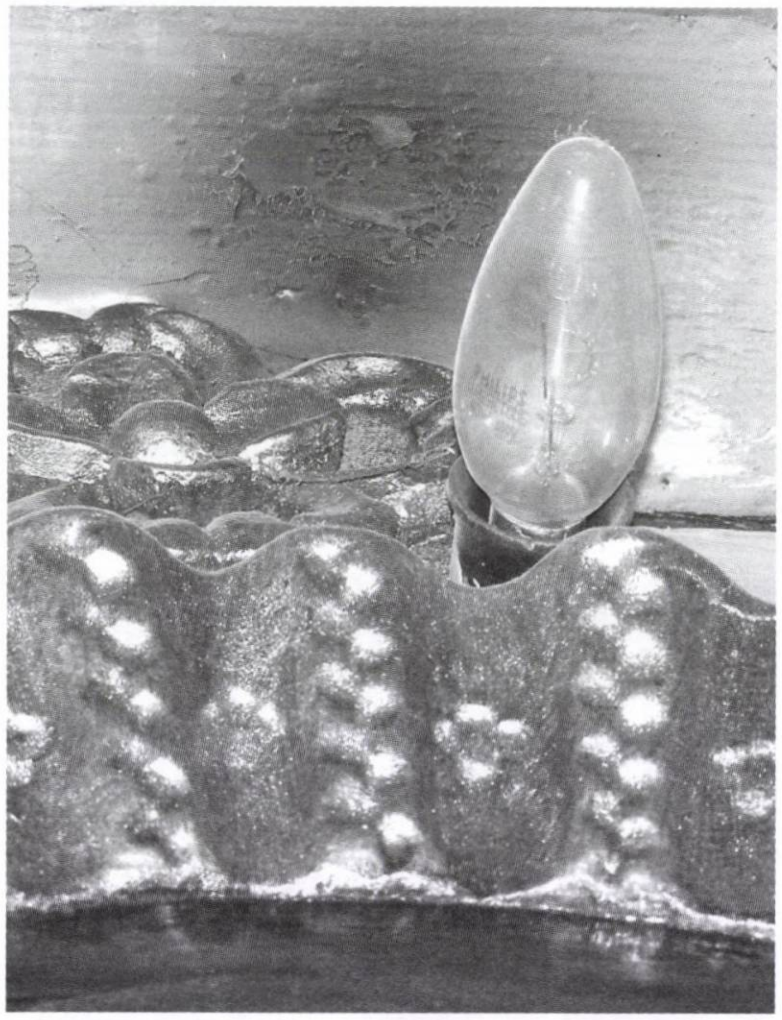

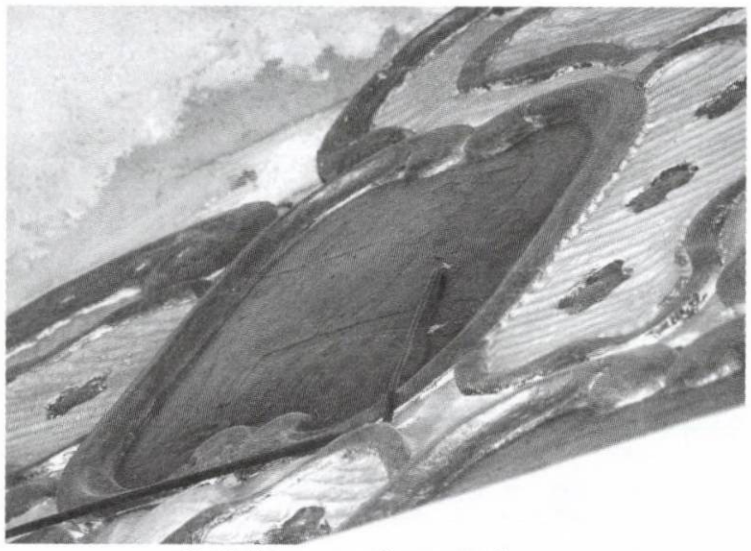

Cablul care perforează pictura

Deteriorări antropice prin introducerea unor cabluri electrice

Orificiile de zbor ale insectelor xilofage şi făina de lemn

CULTURĂ

ARTĂ

MUZEOLOGIE

Piatra funerară. Forme de manifestare artistică în cimitirele iudaice din nord-vestul României

Felicia GRIGORESCU

Piatra funerară este, din perspectiva biblică, stâlpul pe care Iacov îl pune pe mormântul Rahelei[1] ca semn pentru posteritate, dar este în acelaşi timp şi o atenţionare asupra necurăţeniei acelui loc.

Între evrei a existat şi opinia conform căreia nu sunt necesare pietre funerare pe mormintele drepţilor, fiindcă ei rămân în amintire prin cuvintele lor[2].

Literatura de specialitate foloseşte termenul de piatră funerară (sau tombală sau de mormânt) în sensul de semn pentru marcarea locului unui mormânt, cu toate că în zona studiată materialul din care se confecţiona acest semn era frecvent lemnul, atât în cimitirele creştine cât şi în cele evreieşti. În cazul cimitirelor evreieşti era vorba de nişte scânduri simple având uneori inscripţii pictate, alteori sculptate. Datorită perisabilităţii acestui material, în prezent sunt păstrate un număr foarte redus de monumente funerare din lemn. Astfel de monumente se pot vedea de exemplu în România, într-o colecţie muzeală din Bucureşti[3] (Fig. 5).

Piatra funerară iudaică conţine elementele componente cunoscute ale stelelor funerare întâlnite şi la alte popoare: câmpul epitafului şi câmpul rezervat ornamenticii, fiind variabilă distribuţia acestor componente şi modul de prezentare pe corpul pietrei.

Dintre formele de artă practicate de evrei, prin sculptarea pietrei funerare, ei se apropie cel mai mult de interdicţia biblică[4] a chipului cioplit. Opţiunea comunităţilor de-a lungul timpului a fost aceea de generalizare a ridicării sau aşezării pietrelor pe morminte, în toată lumea evreiască, dar aceasta s-a făcut în forme aleatorii, de către fiecare comunitate. Nu numai forma şi dimensiunea au variat de la o comunitate la alta, ci şi modul lor de aşezare. Pietrele funerare au fost aşezate la căpătâiul decedatului în poziţie verticală de către aşkenazi, în timp ce sefarzii şi aşkenazii din Israel le-au aşezat în poziţie orizontală, pe întregul mormânt. În nord-vestul României se constată predominanţa pietrelor verticale, dar există şi monumente orizontale sau chiar mausolee sau sarcofage, cum sunt cele din cimitirele din Bihor. Excepţiile sunt cele care dau farmec acestor cimitire, varietatea fiind o latură specifică lumii iudaice: irepetabil (în cazul pietrelor funerare) / copiere perfect identică (în cazul scrierilor sfinte).

Că semnul pus pe morminte nu a fost întotdeauna confecţionat din piatră[5] stau mărturie texte ce menţionează stâlpul funerar din lemn: Majoritatea mormintelor au şi ţom şi maţeive de piatră ori de lemn[6]. În cimitirele cercetate nu au fost identificate în prezent (2012) urme sau monumente confecţionate din lemn. Acest material s-a folosit în condiţiile în care piatra nu se găsea pe aproape, era prea scumpă ori era interzisă, cu toate că Tora face referiri exacte la punerea decedatului sub o grămada de pietre[7].

Materialul folosit pentru confecţionarea pietrelor funerare a variat în funcţie de resursele de rocă din împrejurimi dar şi de situaţia financiară a decedatului. Cel mai preţios material folosit a fost marmura[8] neagră,

---

[1] *Biblia*, Genesa 35:20: *Iacov a ridicat un stâlp pe mormântul ei: acesta este stâlpul de pe mormântul Rahelei, care este şi azi.*

[2] Henri Wald, *Homo Loquens*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 2001, p 11. *Un popor căruia i s-a poruncit să asculte cuvântul unicului său Dumnezeu şi să nu se închine nici unui idol era firesc să fie atras mai mult de muzică decât de plastică, mai mult de morală decât de artă, mai mult de auz decât de văz.*

[3] La parterul Muzeului de Istorie al Evreilor din România se păstrează trei monumente funerare din lemn, provenind din cimitirul dezafectat de pe strada Sevastopol, din Bucureşti. Fiecare dintre ele prezintă o altă formă, deşi ca dimensiune sunt apropiate. Diferenţierea o face partea superioară a monumentului, nu numai închiderea ci şi compunerea. Unul se închide circular, al doilea în unghi teşit (trapezoidal) iar al treilea prezintă o formă spectaculoasă cu un lob circular evidenţiat de o puternică strangulare, formă ce trimite la registrul exotic maur. Monumentele prezintă în partea superioară, corespunzătoare zonei decorului, motive decorative vegetale. Descifrarea epitafului şi datarea monumentelor nu este finalizată (iulie 2011).

[4] *Biblia*, Exodul, 20:4,5: *...să nu-ţi faci chip cioplit, nici vreo înfăţişare a lucrurilor cari sunt sus în ceruri, sau jos pe pământ, sau în apele de mai jos decât pământul. Să nu te închini înaintea lor şi să nu le slujeşti.*

[5] Marcin Wodziński, *Tombstone*, http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Tombstones.

[6] Iosif Kaufmann, „Evreii luptători în revoluţia românilor din anul 1848 sau o pagină din istoria evreilor români," în *Evreii din România în texte istoriografice. Antologie*, FCER, Centrul pentru studierea istoriei evreilor din România, Ed. Hasefer, Bucureşti, 2002, p. 346.

[7] *Dicţionar enciclopedic de iudaism*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 2000, p. 414.

[8] A existat încă din secolul al XVII-lea o preocupare a evreilor de a folosi materiale valoroase pentru monumentele funerare, fiind celebre pietrele din Ţările de Jos aduse din import, imortalizate de pictorul Jacob von Ruizdael în cunoscuta sa lucrare *Cimitirul evreiesc*, datată în jurul anilor 1655 - 1660. Se ştie că pictorul şi-a făcut desenele în cimitirul evreiesc de la Ouderkerk, lângă Amsterdam.

dar şi de alte culori, spectaculoasă la prelucrare şi rezistentă în timp la intemperii. Un alt material utilizat, de bună calitate şi deosebit de rezistent, a fost granitul. Totuşi, cele mai frecvente sunt pietrele funerare confecţionate din gresie, în nuanţe variate, de la o largă gamă de griuri, la gălbui şi roz. Duritatea lor este mare, dar vechimea a făcut ca, de-a lungul secolelor, acestea să se tocească sau să se scorojească, la multe fiind imposibilă citirea epitafurilor, identificarea elementelor ornamentale şi chiar a formei iniţiale. Cel mai repede s-au degradat pietrele cu conţinut mai mare de calciu în compoziţie (tufuri şi spume vulcanice, calcare, unele gresii). Când betonul a devenit un material de construcţie folosit din ce în ce mai mult, evreii au început şi ei să-şi confecţioneze pietrele funerare din beton, acest fapt permiţând şi folosirea tiparelor, ceea ce a generalizat o anumită formă de monument la începutul secolului al XX-lea, dar nu o multiplicare identică.

Gradul de conservare al monumentelor funerare diferă după vechimea şi varietatea pietrei. Iată situaţii surprinse, caracteristice tuturor cimitirelor evreieşti ale zonei nord-vestice a României:

- morminte cu pietre funerare dispărute, fie măcinate total de intemperii fie înghiţite de pământ; aceasta este o situaţie întâlnită în sectoarele cele mai vechi ale cimitirelor;
- pietre sparte, cu bucăţile aşezate grămadă pe locurile lor iniţiale în şirul de morminte (Fig. 4);
- pietre măcinate, adâncite în pământ, partea aeriană nemaipăstrând nici forma iniţială a monumentului şi cu atât mai puţin epitaful şi decoraţia (Fig. 3);
- morminte cu soclul în poziţia iniţială, dar monumentul căzut de pe soclu şi sprijinit de acesta. În acest caz este dificil de precizat dacă soclul şi monumentul sunt perechile iniţiale, deoarece foarte frecvent piatra soclului diferă de cea a monumentului;
- pietre păstrate în poziţiile iniţiale, dar pe suprafeţele lor nu se mai distinge decorul şi epitaful; acestea sunt totuşi importante pentru că sunt martorele perpetuării formelor pietrelor în decursul vremii;
- pietre incomplete, monumente ce stau în poziţiile lor iniţiale, dar din care lipsesc bucăţi mai mici sau mai mari. Forma lor poate fi reconstituită şi uneori inscripţia e lizibilă pe porţiunea existentă.
- pietre scorojite, care se exfoliază în straturi datorită compoziţiei lor, dar sunt în picioare, pe locul lor iniţial. Frecvent li se păstrează forma, dar inscripţia este slab vizibilă sau deteriorată complet (Fig. 2);
- pietre restaurate, care au fost recuperate şi aşezate pe locul lor iniţial. Uneori, operaţiunea a fost executată cu măiestrie, abia observându-se lipitura. Pentru consolidarea pietrelor sparte sau crăpate s-au folosit nituri sau cordoane metalice de fixare.
- pietre înlocuite cu altele noi, care de cele mai multe ori nu mai păstrează forma iniţială a monumentului. Piatra veche poate fi păstrată, culcată de-a lungul mormântului, la baza celei noi (Fig. 1).

Am detaliat starea de conservare foarte diferită a pietrelor tombale pentru că uneori cercetarea trebuie să aibă în vedere aceste pietre deteriorate, care conţin informaţii atât referitoare la decedat cât şi indicii ale formei acestora, chiar dacă fragmentar, fiind astfel posibilă o reconstituire a formei iniţiale.

O problemă gravă care afectează starea de conservare a pietrelor funerare în cimitirele evreieşti, în marea lor majoritate închise de zeci de ani datorită dispariţiei populaţiei evreieşti, este vegetaţia: iederă, arbuşti, copaci maturi înalţi, care-şi dezvoltă rădăcinile printre morminte, acoperindu-le, deteriorându-le sau răsturnându-le (Fig. 6). Pentru evitarea acestor situaţii, în cimitirele care mai funcţionează, se încearcă îndepărtarea vegetaţiei. Este cazul cimitirului ortodox din Satu Mare, în care, în anul 2008 s-a desfăşurat o amplă acţiune de defrişare. Din cercetările făcute reiese o tendinţă spre abundenţă vegetală lemnoasă şi arbustieră în cimitirele urbane (Fig. 6). Cimitirele care sunt lipsite de vegetaţie lemnoasă şi au dimensiuni mai mici au rămas mai bine conservate.

Uneori, pe monument se pot observa câteva pietricele puse deasupra. Aceasta este o tradiţie evreiască, reprezentând un semn de respect pentru defunct şi de aducere aminte, echivalentul în ritualul funerar creştin al oferirii de flori, jerbe sau coroane. În practicile şi ritualul evreiesc de înmormântare nu se ofereau flori cu ocazia înmormântării. În schimb, reprezentarea sculptată pe monumente a florilor ca fir singular, în buchete, în diferite vase, ghirlande sau sub forma coroniţelor, este frecventă mai ales în cimitirele evreieşti urbane. Plastica funerară a perioadei post-emancipare ajunge să depăşească tradiţia seculară şi de la piatra simplă înfiptă în pământ se ajunge la pseudo-curţi alăturate acesteia, delimitate de împrejmuiri. Acestea au un rol exclusiv decorativ, o serie de elemente din componenţa lor fiind destinate prezenţei florilor: vaze şi ghivece cu forme originale, chiar concurent-spectaculoase, aşezate fie în preajma pietrei de mormânt fie la baza deschiderilor de acces ale împrejmuirii sau în părţile superioare ale acestora.

În analiza plasticii funerare evreieşti din nord-vestul României se poate urmări forma pietrei de mormânt, structura elementelor sale componente şi distribuţia lor pe suprafaţa acesteia. Aceste caracteristici definesc o

exprimare artistică specifică, dar în care se regăsesc elemente prezente şi în cimitirele neevreieşti, din spaţii mai apropiate sau mai îndepărtate. Evoluţia stilistică a cimitirelor evreieşti din nord-vestul României în perioada studiată este determinată în principal de tratarea elementelor pseudo-arhitectonice care nasc formele monumentelor şi doar secundar de reprezentarea elementelor plastice din câmpul decorului.

Într-o analiză a originii evreilor din nord-vestul României, după unele opinii[9], aceştia par a aparţine la doua filoane distincte. Evreimea din Maramureş se integrează într-o aşa numită platformă continentală iudaică ce cuprinde Galiţia, Podolia, Basarabia, Bucovina, Maramureş, Rusia Carpatică. Evreii din nordul Crişanei aparţin unei platforme central europene care cuprinde Moravia, Boemia, Slovacia, Germania, Ungaria şi Transilvania. Această abordare pe origini poate fi urmărită şi în zestrea artistică pe care evreii o aduc în plastica pietrelor funerare.

Bibliografie

Dicţionar enciclopedic de iudaism, Bucureşti, 2000.

Kaufmann, Iosif, „Evreii luptători în revoluţia românilor din anul 1848 sau o pagină din istoria evreilor români", în *Evreii din România în texte istoriografice. Antologie*, FCER, Centrul pentru studierea istoriei evreilor din România, Ed. Hasefer, Bucureşti, 2002.

Moldovan, Mircea, *Sinagoga. Arhitectură a monoteismului*, Bucureşti, 2003.

Wald, Henri, *Homo Loquens*, Bucureşti, 2001.

Wodziński, Marcin, *Tombstone*, http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Tombstones.

Funeral stone. Forms of artistic expression in the Judaic cemeteries of north-western Romania

(Abstract)

One of the most important forms of artistic expression in Judaism is the cemeteries art. The cemetery was particularly important for a community because the tombstone is a way to define identity, but also because of the complexity of the way in which the tomb was approaching the biblical restriction of the carved idol. Only stone monuments were identified in the north-western Romanian cemeteries. The materials they were made of are marble, granite, sandstone or limestone rocks and they caused their conservation status, some retaining their shape, decoration and epitaph, others retaining only a part of those, while the rest are totally destroyed.

[9] Mircea Moldovan, *Sinagoga. Arhitectură a monoteismului*, Bucureşti, Ed. Paideia, 2003, p. 102.

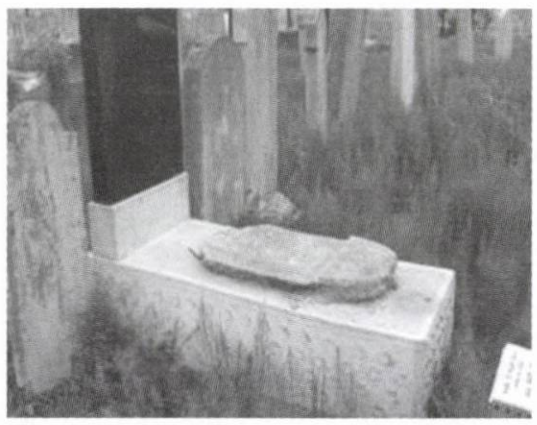

Fig. 1. Monument funerar cu piatră veche şi cea nouă culcată orizontal (cimitirul evreiesc ortodox din Satu Mare)

Fig. 2. Piatră funerară scorojită (cimitirul evreiesc ortodox din Satu Mare)

Fig. 3. Monument funerar care nu păstrează nici forma iniţială, nici decorul (cimitirul evreiesc ortodox din Satu Mare)

Fig. 4. Monument funerar sfărâmat, aşezat grămăjoară (cimitirul evreiesc ortodox din Satu Mare)

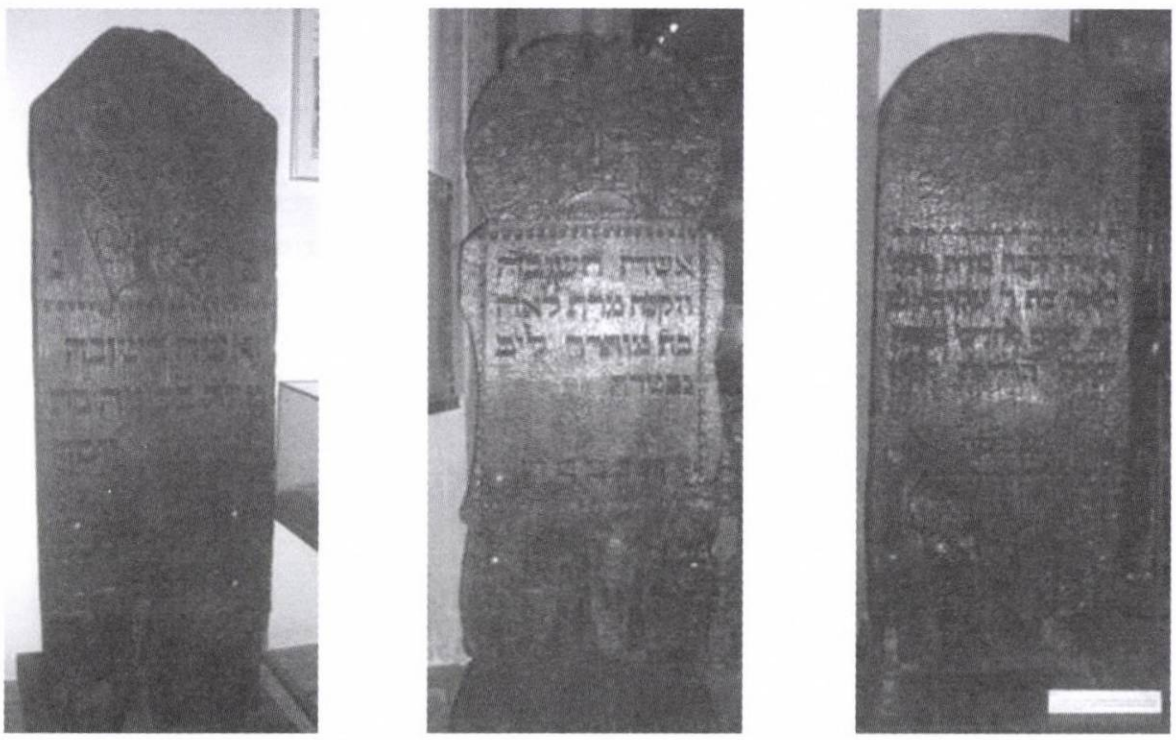

Fig. 5. Monumente funerare din lemn, Muzeul de Istorie al Evreilor, Bucureşti

Fig. 6. Vegetaţie lemnificată ce acoperă pietrele funerare din cimitirele evreieşti (cimitirul vechi din Beiuş în stânga, cimitirul neolog din Oradea în dreapta)

Cimitire din nord-vestul României. Elemente de individualizare regională

Felicia GRIGORESCU

Anii postrevoluţionari au însemnat pentru comunităţile evreieşti din România o perioadă de cercetare şi identificare a patrimoniului cimiterial propriu, rezultând situaţii noi, prin identificarea unui număr însemnat de cimitire evreieşti uitate. Cifrele comunicate de FCER[1] în 2007 identifică în judeţul Maramureş 60 de cimitire ale comunităţii din Baia Mare şi 49 ale celei din Sighetu Marmaţiei, în judeţul Satu Mare 122 (în 2012 sunt deja cunoscute 126) de cimitire iar în judeţul Bihor 81 de cimitire[2]. Pentru că aceste cifre au crescut în timp, nu este exclusă posibilitatea creşterii lor în continuare, prin identificarea şi a altor cimitire evreieşti în prezent necunoscute, având în vedere faptul că martorii existenţei lor au dispărut şi au avut loc şi dispariţii de localităţi, fie prin depopulare, fie mutate în urma unor amenajări hidrografice (ex., localitatea Călineşti Oaş din judeţul Satu Mare) sau în urma unor calamităţi naturale (inundaţii) când localităţile au fost strămutate din vetrele vechi.

În zona studiată, evreii se instalează într-un număr semnificativ la mijlocul secolului al XVIII-lea, ceea ce va determina şi apariţia primelor cimitire evreieşti. După pogromuri sângeroase repetate în Rusia şi Polonia are loc un exod al populaţiei evreieşti spre Maramureş, în 1787 fiind menţionaţi deja 1214 capi de familie.

Cele dintâi cimitire menţionate în zona de nord-vest a României sunt din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, respectiv la Oradea în 1731[3] şi la Carei în 1744[4].

Din prima jumătate a secolului al XVIII-lea au fost identificate în Maramureş cimitirele din Rona de Jos, Borşa (localitate în care numărul cimitirelor la începutul secolului al XX-lea a ajuns la trei), Cuhea şi la Budeşti - deschis *înainte de anul 1800*, iar în judeţul Satu Mare la Medieşul Aurit şi Vama. Din prima jumătate a secolului al XIX-lea în judeţul Satu Mare au fost identificate cimitire la Negreşti Oaş din *primul deceniu al secolului al XIX-lea*, Odoreu din prima treime a secolului, Ardud din 1820, în Maramureş, la Copalnic Mănăştur *din anii 1820*, Glod, Rona de Sus, Poienile de sub Munte, Apşa de Sus, Fărcaşa, Bârsana, Leordina *înainte de 1850*, iar în Bihor la Valea lui Mihai în jurul anului 1838. De la mijlocul secolului au fost deschise cimitirele de la Botiza şi Călineşti Maramureş[5]. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în majoritatea localităţilor unde trăia un număr semnificativ de populaţie evreiască se deschid cimitire.

Localităţile care nu au avut propriile cimitire şi-au îngropat morţii în cimitirele comunităţilor de care aparţineau. De exemplu, se ştie că la Botiz, cimitirul evreiesc ce exista aici, s-a deschis din 1850 fiind folosit şi de cei din localităţile din împrejurimi care nu aveau cimitire. Dintre oraşele mai mari din aria selectată pentru studiu, ultimul căruia i s-a permis cumpărarea parcelei de pământ pentru organizarea cimitirului a fost Satu Mare, în mod repetat acestei comunităţi refuzându-i-se dreptul de a deschide cimitir. Evreii din Satu Mare erau nevoiţi să-şi îngroape morţii fie la Carei fie la Botiz - prima localitate pe ruta Satu Mare - Sighetu Marmaţiei. Nici în prezent data achiziţionării terenului pentru primul cimitir evreiesc nu este certă[6].

Dimensiunile cimitirelor reflectă, la momentul deschiderii lor, puterea financiară dar mai ales numărul evreilor din localitate,. De cele mai multe ori, ele sunt la marginea localităţilor, conform prescripţiei biblice şi datorită caracterului impur din punct de vedere religios, separate de sinagogă, dar pe cât s-a putut, şi de cimitirele creştine. În timp, prin dezvoltarea localităţilor, mai ales a oraşelor, cimitirele sunt încorporate oraşelor, „migrând" spre centru prin extinderea arealului locuit, situarea lor în afara localităţii rămânând vizibilă mai ales în localităţile rurale. Există şi excepţii, cazuri în care cimitirul evreiesc este alături de cel

---

1 Federaţia Comunităţilor Evreieşti din România.

2 *Memoria cimitirelor evreieşti* (fără autor), 2007, p. 32, 34, 35, 36.

3 *Leitner Sándor şi Freund Fülöp, autorii cărţii „Az Oradeai Izraelita Szentegylet – Chevra Kadisa 200 évestörténete 5491 – 1731 - 5691– 1931 között" au mai putut folosi documentele şi procesele verbale originale. Având în vedere că originalul proceselor verbale şi arhivele comunităţilor evreieşti s-au pierdut în timpul ghetoizării în întregime iar cartea de mai sus, apărută în 1931, prin raritatea ei, a devenit inaccesibilă, am considerat necesar să reproduc aici câteva pasaje din statutele „plăcute lui Dumnezeu şi omului"... Confrerie...din anul 5291.* Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, Ed. Hasefer, 1997, p. 77; Randolph L. Braham, *Az észak-erdélyi holokaszt földrajzi enciklopédiája*, Budapest – Cluj-Napoca, 2008, p. 80.

4 R. L. Braham, *op. cit.*, p. 334.

5 *Ibidem.*

6 *Ibidem*, p. 346.

creştin. De exemplu, este cazul celor două cimitire mai noi de la Oradea, situate lateral stânga (noul cimitir ortodox - 1926) şi dreapta (neolog - 1889), pe latura estică a complexului cimiterial Rulikovski, în aceeaşi parcelă (într-un document din 1776 este specificată cererea de reamenajare, îngrădire şi pază a cimitirului). La Tăşnad, cimitirul evreiesc este alături de cel ortodox, la ieşirea din oraş, spre Carei. La fel la Negreşti Oaş, sunt alături cimitirul evreiesc de cel creştin vechi, ambele fiind astăzi închise. La Satu Mare, cele două cimitire mari evreieşti (separate de strada 9 Mai) sunt situate faţă în faţă cu cimitirul greco - catolic şi cu cel reformat, despărţite de şoseaua naţională. Şi în localităţile mai mici există excepţii de la regulă: la Livada (SM), la Copalnic Mănăştur (MM), la Halmeu (SM) la Tinca I (BH), sau la Sâmbăta (BH).

Cimitirele din localităţile mici nu păstrează construcţii cimiteriale – capele, băi rituale sau alte anexe, ele fiind inactive de la mijlocul secolului al XX-lea. Au existat cimitire care nu au fost prevăzute cu capele şi băi de purificare, caz în care toaleta şi spălarea rituală a decedatului se făceau la domiciliul acestuia[7]. În prezent (2012), în localităţile cu comunităţi active, înhumările sunt foarte rare datorită numărului mic de evrei care trăiesc în zona studiată. Construcţii cimiteriale există doar în oraşe. În cimitirele închise, în unele cazuri, aceste construcţii mai sunt în picioare dar poartă urmele vandalizărilor la care au fost supuse sau ale erodării datorate vremii. Un astfel de caz este cel din cimitirul vechi din Oradea, de pe strada Războieni nr. 92, capela cimiterială mai existând, dar uşile şi ferestrele sunt deteriorate, fiind în prezent plină de resturi de materiale de construcţie.

Cele mai multe dintre cimitirele din aria selectată sunt împrejmuite conform prescripţiilor biblice, această delimitare a spaţiului cimiterial făcându-se în diferite moduri. În localităţile mai mari, împrejmuirea s-a făcut de multe ori cu ziduri înalte. Este cazul celor două cimitire din Satu Mare, împrejmuite de un zid înalt de 2,5 m din cărămidă, ritmat de stâlpi de asemenea din cărămidă, mai groşi şi mai înalţi decât restul zidului, terminaţi cu o abacă. La cimitirul vechi ortodox, din loc în loc, în zidul dinspre răsărit au fost amplasate deschideri metalice pentru rabini, ca nişte mici ferestre (aproximativ 25/40), dezvoltate pe orizontală, manevrabile numai din interior, pentru că, având restricţie de a intra în cimitir, să poată privi din afară mormintele apropiaţilor. Lângă acel zid, în interiorul cimitirului este aşezat grupat şirul de morminte al rabinilor, evidenţiat şi de dimensiunile şi ornamentaţia mai bogată a pietrelor funerare.

În anii '80 ai secolului al XX-lea, la iniţiativa Comunităţii Evreilor, o mare parte din cimitirele din judeţul Satu Mare, datorită degradării sau dispariţiei gardurilor, au fost reîmprejmuite cu garduri din plăci de beton, lucrare executată de I.J.G.C.L. din Satu Mare, care s-au conservat până în prezent (2012).

O caracteristică frecventă a cimitirelor evreieşti, observată în zona studiată, este împrejmuirea acestora cu garduri vii de salcâm (*Fig. 1*). Acest lucru este mai des întâlnit în cazul unor localităţi din zone deluroase, cum sunt cimitirele de la Călineşti-Oaş (SM), Livada (SM), Copalnic Mănăştur (MM) dar şi în cazul unor localităţi mai mari, cum este cazul cimitirului evreiesc din oraşul Tăşnad (SM). Gardurile de salcâm sunt un foarte bun reper în identificarea acestor cimitire, având în vedere că în majoritatea localităţilor nu mai trăieşte populaţie evreiască şi poziţia lor este cunoscută doar de localnicii bătrâni. În afara unor raţiuni biblice, există posibilitatea ca salcâmul să fi fost ales pentru protejarea cimitirelor şi datorită calităţilor protectoare ale acestuia: nu e pretenţios, nu face coroană mare[8], se înde asă cu lăstari în partea inferioară şi e plin de ţepi lungi pe ramuri, ceea ce îl face greu penetrabil. Chiar dacă comunitatea e dispărută de peste o jumătate de secol, împrejmuirile feresc locul odată sfinţit ca cimitir, de invazia civilizaţiei. Unele cimitire au ajuns să fie ascunse între străzi, ulterior noilor amenajări urbane sau rurale, intrarea în incinta lor făcându-se prin curţile unor persoane care de obicei le au în grijă. Astfel de exemple sunt cele de la Livada 1 şi Livada 2 (SM), Turţ (SM), Oradea Velenţa (BH) sau Tinca II (BH). Cimitirul din Leş (BH), pe o suprafaţă de peste zece ari, mai are în picioare o singură piatră funerară, bănuindu-se că ar mai exista două - trei răsturnate. Când cimitirele situate în afara localităţii au ajuns să se învecineze cu cartierele ţigăneşti, situaţia lor a ajuns dezastruoasă. Este cazul cimitirului vechi din Beiuş, pe care memoria colectivă îl mai păstrează dar îl crede dispărut în fapt. Dar, într-un hăţiş de salcâm, mur şi pădure tânără, pe un deluşor, încă se mai păstrează câteva din cele mai frumoase pietre din zonă, masive şi bogat decorate, nealterate de intervenţii ulterioare la piatra funerară, intervenţii constatate în alte cimitire cu intenţia de a stabiliza piatra. În starea din 2010 era imposibil de fotografiat o piatră întreagă din pricina vegetaţiei (*Fig. 2*). Multe din cimitirele rurale învecinate cu cele creştine

[7] Informaţie orală: M. Şalic, preşedintele comunităţii evreilor din Baia Mare.

[8] Vegetaţia a fost mult timp interzisă în cimitirele evreieşti, mai ales copacii cu coroana bogată, care împiedicau apropierea rabinilor de marginea cimitirelor, trecerea lor pe sub coroana copacilor impurificându-i. De obicei rudele lor se îngropau la marginea cimitirelor pentru ca aceştia să le poată vedea din drum.

sunt întreţinute în prezent foarte bine de comunităţile creştine, la iniţiativa preoţilor[9].

Dintre toate cimitirele vizitate în zona studiată, din alte zone din România sau din Europa, unic este cimitirul din Holod. Sătenii îi cunosc locul. Pe un drum lateral, după ieşirea dintre case pe dreapta, despărţită de drumul de ţară de un şanţ puţin adânc, rezistă o oază de verdeaţă cu şapte pietre funerare. Şase sunt în picioare, dintre care cinci pe un şir: patru de tip vag arhitectonic simple, o piatră dublă pe un soclu cu trei nivele şi doi bolţari alături, iar în faţa lor, ca Moise în faţa poporului, una de tip obelisc. În iarbă, aproape înghiţită de pământ, încă una, a şaptea. Suprafaţa, cât rezultă dintr-o zonă de cerc cu baza de vreo zece metri şi înălţimea puţin peste patru, este singura neîngrădită întâlnită în întreaga zonă cercetată. În spatele ei se întinde o imensă bătătură şi pietrişul unei cariere de piatră, fără verdeaţă, doar cu utilaje şi grămezi de piatră. De o parte şi de cealaltă a cimitirului evreiesc intră şi ies drumurile carierei, care-l ocolesc de ani de zile, mirându-se că se încăpăţâneze să nu dispară (*Fig. 3*).

În cimitirul vechi din Carei a fost identificată cea mai veche piatră din zona studiată, datând din 1744 (strada Târgului). Careiul este zona în care au fost aduşi evrei în număr mare, pentru a lucra în agricultură, încă de la începutul secolului al XVIII-lea, fapt pentru care aici se păstrează două cimitire mari.

Cimitirul din Târgu Lăpuş este situat pe strada Eminescu, pe dealul din faţa liceului, la mai puţin de 100 de metri de şoseaua principală. La intrare este o gospodărie clădită probabil pe nucleul vechilor construcţii cimiteriale. În acest orăşel maramureşean exista la începutul secolului al XX-lea o comunitate numeroasă de evrei. Aici trăiau evreii cu afaceri în Baia Mare, dar care nu se puteau stabili acolo datorită interdicţiei puse evreilor de stabilire în oraşe miniere. Faţă de majoritatea pietrelor funerare din aria studiată, acest cimitir se individualizează cel puţin prin două elemente caracteristice: poziţionarea lui pe o suprafaţă deluroasă cu multe denivelări, ceea ce îngreunează alinierea perfectă a mormintelor, dar ele sunt ordonate grupat după netezimea locului unde sunt situate, precum şi masivitatea pietrelor funerare. Proporţia medie stabilită a pietrei se schimbă prin creşterea lăţimii, raportul înălţime / lăţime fiind de aproximativ 2/1,5. Grosimea creşte şi ea, la peste 20 cm în unele cazuri, uneori triplându-se, faţă de 6-8 cm în alte cimitire . Forma cea mai frecventă este tipul templu. Aceasta prezintă uneori forme pseudo-arhitectonice clare, alteori stilizate.

În aria supusă studiului, majoritatea pietrele tombale sunt aşezate în poziţie verticală, după modelul aşkenad.

În mai multe surse există informaţii despre faptul că pietrele funerare din cimitirele evreieşti au fost colorate. În cercetarea făcută nu am identificat astfel de pietre şi nici indicii care să demonstreze ca ele au existat.

Pentru identificarea de ateliere ale unor cioplitori de pietre funerare, s-au consultat mai multe monografii, registre din arhive cu meseriile practicate şi numele meşterilor, dar până în prezent nu au fost identificaţi acei pietrari evrei sau care ar fi lucrat pentru evrei. Într-un singur caz, în cimitirul neolog de la Oradea, pe poarta metalică a împrejmuirii monumentului funerar, s-a identificat fixată o plăcuţă metalică, anume confecţionată, cu o menţiune în limba maghiară: *Készittette Veiszlovits A. És fia NAGYVÁRADON*[10], dar presupunem ca este vorba doar de autorul împrejmuirii metalice.

În cimitirele din aria selectată se pot identifica elemente de artă comune, dar şi elemente de diferenţiere, apărute atât ca rezultat al apartenenţei la unul din cele două filoane de diseminare din Europa, sefarzii şi aşkenazii, cât şi în funcţie de apartenenţa la rit. Acestor diferenţieri, după origini şi de ordin religios, li se alătură un complex de alţi factori care privesc alte curente mai mărunte din cadrul comunităţilor precum şi obiceiuri proprii, în general caracterizate de o uluitoare diversitate. Varietatea pietrelor de mormânt este generată şi de resursele locale de materie primă la îndemână, care au influenţat dezvoltarea şi evoluţia acestora.

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, după separarea ritului neolog de cel tradiţional conservator ortodox, în unele cimitire neologe se petrec schimbări majore, atât în ceea ce priveşte forma monumentului funerar dar şi în tratarea spaţiului de îngropare, care devine de multe ori mai amplu, în multe cazuri mărindu-se de câteva ori şi delimitându-se de restul mormintelor prin diferite forme de împrejmuire, de cele mai multe ori individuale dar şi familiale. Astfel, se poate constata în cimitirul neolog, dar nu numai, dezvoltarea a noi forme de exprimare artistică, noi modalităţi de folosire a spaţiului de înmormântare, de creştere a complexităţii lui, a dimensiunilor în care se exprimă. Se constată o frecventă folosire a fierului forjat, utilizat în aceste noi obiceiuri de împrejmuire a mormântului. Pe lângă motivele clasice, cimitirul neolog din Oradea a dezvoltat, la un mare număr de ansambluri de tip nou, o tratare a acestora după noul stil arhitectonic al Europei, secessionul, îmbrăţişat cu mare deschidere şi de arhitectura civilă din această zonă. Prin folosirea fierului forjat

---

[9] Informaţii orale de la localnici întâlniţi în timpul vizitelor la cimitirele evreieşti.

[10] Executată de Veiszlovits şi fiul său la Oradea.

se surprinde foarte bine esenţa noilor forme ale acestui stil (*Fig. 4*). Ca un vârf al acestor înnoiri în cimitirul iudaic, menţionăm folosirea ca decor a menorei din fier forjat, într-o împrejmuire (*Fig. 5*). Aceste împrejmuiri au fost făcute uneori din zid, cu o atenţie sporită pentru decor, mai ales cea a vaselor ornamentale ca suporturi pentru flori. Acest obicei a fost împrumutat în cimitirele evreieşti urbane de la cele creştine şi a devenit repede un pretext pentru exuberarea ornamenticii. Formele acestor vase se adaptează cu locul unde sunt plasate: fie integrate în interiorul zidului, ca margine a acestuia, pe suporţi special prevăzuţi sau liber, caz în care sunt cele mai spectaculoase (*Fig. 6*). Cele mai multe sunt de formă rotundă, semisfere sprijinite pe patru picioare, pot fi de forma unor lighene cu buza răsfrântă, de trunchi de piramidă cu caneluri, ghivece, coşuri împletite de dimensiuni şi forme diferite.

Dincolo de eterogenitatea individuală există totuşi o bine definită unitate generală în ceea ce priveşte aspectul cimitirelor evreieşti din zona studiată. Elementele definitorii ale acestei unităţi ar fi:

- o puternică narativitate prin prezenţa în toate cimitirele a formelor pietrei funerare ce trimit la arhitectura şi referinţele biblice: tipul templu cu colonete laterale şi fronton, şi obeliscul ca stâlp aşezat de Iosif pe mormântul Rahelei. Aceste forme esenţiale dezvoltă nenumărate variante dar sunt structura în jurul căreia s-a configurat un stil inconfundabil, eclectismul iudaic[11] cimiterial.

- aspectul ordonat cu şiruri distincte, aliniate, separate de spaţii de trecere, iar în cimitirele mari şi de alei largi. Aceste alei, contrar interdicţiei prezenţei vegetaţiei în cimitire, sunt mărginite uneori de şiruri de copaci, cum este cazul aleii principale din cimitirul neolog orădean, care este flancată de un şir de tei monumentali. În cimitirul evreiesc este evidentă grija faţă de recomandările rituale care fac referire la respectarea unor distanţe stabilite în ceea ce priveşte aşezarea mormintelor. Aceste alei separă cimitirul în zone care în a doua jumătate a secolului al XX-lea au fost numerotate cu tăbliţe de identificare (exemple: cimitirul ortodox Satu Mare, cimitirul neolog Oradea).

- repetarea unor forme a pietrelor de mormânt pe arii geografice întinse precum şi în intervale temporare foarte largi.

- existenţa unui număr relativ mic de forme frecvente, care se regăsesc în toate cimitirele, dar din care disemnează nenumărate variaţii ale unui tip, determinate de utilizarea şi combinarea elementelor de arhitectură cu funcţie decorativă, a materialului sau a simbolurilor din câmpul decorului.

- scrierea în limba ebraică a epitafului, aceasta în sine devenind un element cu dublă funcţie: atât una de coeziune în cimitirul evreiesc, cât şi una individualizantă faţă de celelalte monoteisme.

- scrierea ebraică mai are o dublă funcţie: de exprimare a epitafului dar în acelaşi timp şi una decorativă, litera ebraică fiind frecvent utilizată ca unic motiv decorativ.

- presupunem existenţa unor planuri după care s-au dezvoltat cimitirele în spaţii permise, de obicei în ordinea survenirii deceselor.

La aceste elemente caracteristice tuturor cimitirelor se adaugă unele întâlnite destul de frecvent, dar nu generalizat. O astfel de situaţie este împrejmuirea cu garduri de salcâm, observaţie constatată în teren, în cursul cercetării. Un alt element frecvent este prezenţa capelelor funerare ale rabinilor în cimitirele evreieşti urbane, aşezate întotdeauna în locurile centrale, vizibile, de obicei imediat după intrarea în cimitir.

Studierea cimitirelor evreieşti reprezintă de fapt accesarea unei baze de date, în condiţiile în care documentele şi arhivele comunităţilor au fost distruse, uneori în totalitate. Monumentele funerare oferă informaţii exacte din domenii diverse: demografie, lingvistică, antroponimie, religie, sociologie şi, nu în ultimul rând, ele sunt suportul unui preţios discurs artistic.

Să mai menţionăm că, faţă de arhitectura ecleziastică care secole de-a rândul a fost nevoită să se retragă în interioare, formele de manifestare ale cimitirului au fost mai puţin restricţionate. O dovedesc zecile de albume şi cataloage central-est europene cu cimitire evreieşti ce demonstrează lumii că cea mai puternică şi constantă formă de manifestare artistică a evreilor a fost cimitirul, respectiv piatra de mormânt de la cea mai modestă până la pseudo-temple. Pe aceste modeste pietre de mormânt şi-au scris şi rescris evreii memoriile şi memoriile memoriilor despre ţara promisă din care istoria i-a alungat. Apoi ne-au rămas numai cimitirele, memoriile si prejudecăţile. Cimitirul a fost istoria zilei scrisă în piatră atâta vreme cât popoarele i-au răbdat. Dacă marii arhitecţi ai lumii alături de cei evrei au tras la căruţa definirii unei modalităţi complete de exprimare a arhitecturii

---

[11] Felicia Grigorescu, „Arhitectura sinagogală în nord-vestul Transilvaniei la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX – lea. Eclectismul iudaic al faţadelor", în *Satu Mare. Studii şi comunicări,* XXII-XXIV/II, 2005-2007, p. 337. Felicia Grigorescu, „Cimitirul evreiesc ortodox de la Satu Mare", în *Satu Mare. Studii şi comunicări*, XXII-XXIV/II, 2005-2007, p. 323.

sinagogale, nu acelaşi lucru se poate spune despre configurările petrecute în cimitir. Acesta a fost un spaţiu în care spiritul artistic al evreilor s-a manifestat multă vreme doar în limitele identitare proprii. Bogaţi sau săraci, nu au renunţat nici un moment la această moştenire spirituală, devenită acum moştenire universală. Aceste forme de tip templu specifice post-emancipării au fost ultimele daruri făcute de vii în *casa celor vii*, semnul speranţei reclădirii.

Bibliografie

Braham, Randolph L., *Az észak-erdélyi holokaszt földrajzi enciklopédiája*, Budapest – Cluj-Napoca, 2008.

Grigorescu, Felicia, „Arhitectura sinagogală în nord-vestul Transilvaniei la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX – lea. Eclectismul iudaic al faţadelor", în *Satu Mare. Studii şi comunicări,* XXII-XXIV/II, 2005-2007.

Grigorescu, Felicia, „Cimitirul evreiesc ortodox de la Satu Mare", în *Satu Mare. Studii şi comunicări*, XXII-XXIV/II, 2005-2007.

Memoria cimitirelor evreieşti (fără autor), 2007.

Mózes, Tereza, *Evreii din Oradea*, 1997.

Cemeteries of north-western Romania. Elements of regional individuality

(Abstract)

Since the first half of the eighteenth century, Jews arrived in northwestern Romania in greater numbers than ever. After establishing in a territory, their first concern was the opening of the cemetery. They came here from different places, each group bringing their own culture. This was reflected in the art of the cemetery, which is still quite well preserved in this area. Despite the heterogeneity that characterizes Judaism, the stylistic unity of Hebrew cemeteries is observed all around the north-west of Romania and it was created by the repeating forms of monuments, but especially by the symbolic decoration, of true oriental origins. This diversity/unity duality gave birth to its own style of cemetery art, but not only, the Jewish eclecticism.

Fig. 1. Cimitir evreiesc împrejmuit cu gard de salcâm, Copalnic Mănăştur (MM)

Fig. 2. Cimitirul evreiesc din Holod (BH)

Fig. 2. Cimitirul vechi de la Beiuş (BH) năpădit de vegetație

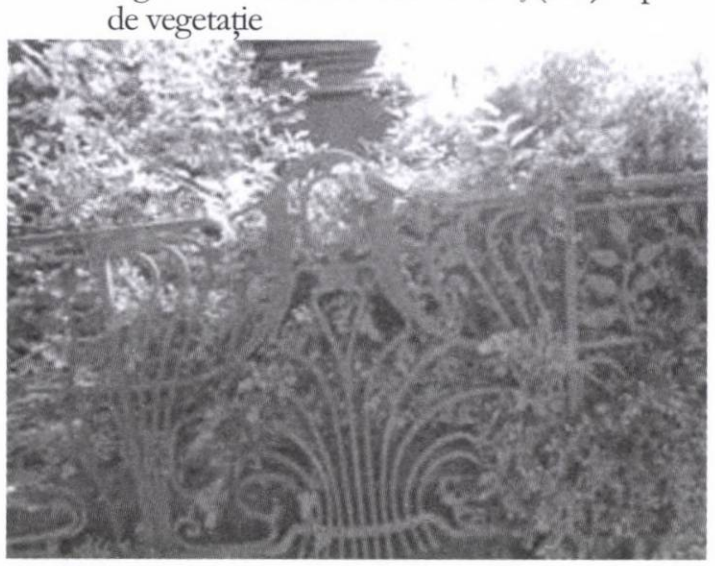

Fig. 4. Morminte cu împrejmuiri din fier în stil secession, Oradea (BH). Cimitirul neolog

Fig. 5. Motivul menorei în împrejmuirea metalică a unui mormânt, Oradea (BH)

Fig. 6. Vase pentru flori în cimitirul neolog din Oradea (BH)

Proiectul „Studiu de cercetare şi conservare a patrimoniului cultural transfrontalier"

Daniela BĂLU

Muzeul Judeţean Satu Mare, în parteneriat cu Universitatea de Stat Transcarpatia - Ujgorod, implementează în perioada 01.04.2011-30.09.2012 proiectul *„Studiu de cercetare şi conservare a patrimoniului cultural transfrontalier"* - HUSKROUA/0901/072 - în cadrul Programului de Cooperare Transfrontalieră Ungaria – Slovacia – România – Ucraina 2007 - 2013, Prioritatea 4. „Suport people to people cooperation", Măsura 4.1. „Institutional cooperation".

Sloganul sub care se defăşoară programul: *„Parteneriat fără frontiere"*, defineşte cu exactitate principiul ce stă la baza colaborărilor europene.

Proiectul HUSKROUA/0901/072 este finanţat din fondurile Uniunii Europene prin E.N.P.I. (European Neighbourhood and Partnership Instrument - Instrumentul European de Vecinătate şi Parteneriat).

Este cel de-al 11-lea proiect european implementat de Muzeul Judeţean Satu Mare, cofinanţarea fiind asigurată de către Consiliul Judeţean Satu Mare şi Guvernul României, prin Ministerul Dezvoltării Regionale şi Turismului.

Obiectivul general al programului HUSKROUA este acela de intensificare şi adâncire a cooperării sociale, economice, îmbunătăţirea calităţii mediului, creşterea eficienţei managementului în zona de graniţă, sprijinirea cooperării "people to people" şi a cooperării instituţionale.

Aria eligibilă de implementare a programului este: România, judeţele Maramureş, Satu Mare şi Suceava; Ungaria, judeţele Szabolcs-Szatmár-Bereg şi Borsod-Abaúj-Zemplén; Slovacia, regiunile Prešovský şi Košický; Ucraina, 3 regiuni: Zakarpatska, Ivano – Frankivska şi Chernivetska. Regiunile adiacente sunt: România - judeţul Suceava, Ucraina - regiunea Chernivetska.

Muzeul Judeţean Satu Mare, liderul de proiect, alături de partener, Universitatea de Stat Transcarpatia din Ujgorod (prin Facultatea de Relaţii Internaţionale), şi-a propus mai multe obiective şi activităţi menite să contribuie la conştientizarea populaţiei ce trăieşte de o parte şi de cealaltă a frontierei de importanţa originilor comune, de însemnătatea patrimoniului istoric şi cultural comun, prin toate aceste activităţi intensificându-se şi cooperarea instituţională transfrontalieră.

Trăind într-o regiune care a avut graniţe teritoriale diferite, locuitorii din România şi Ucraina de azi au avut de-a lungul secolelor o istorie comună, convieţuirea într-o regiune de graniţă determinând fie un fenomen de aculturaţie, fie o amplificare a manifestării propriei identităţi, ca formă de rezistenţă în faţa diferitelor puteri politice.

Această convieţuire face ca numeroase documente privind istoria, cultura, viaţa religioasă, socială şi economică a românilor care au trăit dincoace sau dincolo de Tisa, să se afle azi în arhive şi instituţii din Ucraina. În consecinţă unul din obiectivele propuse în proiect este acela de „Identificare a patrimoniului istoric transfrontalier din regiunea Transcarpatia".

Una dintre cele mai bogate colecţii documentare privind trecutul zonei transfrontaliere este păstrată la Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, Beregovo, Ucraina. Episcopia de Mukacevo (de care aparţinea şi comitatul Satu Mare) a reprezentat pentru mai multe secole liantul spiritual al zonei Tisei Superioare, fiind forul administrativ-bisericesc suprem al oamenilor din regiunile împărţite astăzi între 4 state: România, Ucraina, Slovacia şi părţi din Ungaria. Din acest motiv, bogata colecţie documentară a Episcopiei de Mukacevo constituie o sursă de prim rang pentru reconstituirea istoriei comune a zonelor aflate de o parte şi de alta a frontierei româno-ucrainene actuale. Astfel, cercetarea fondului Episcopiei de Mukacevo a fost prevăzută ca o acţiune distinctă în proiect, al cărei rezultat, publicarea celui de-al doilea *Volum de documente ale Episcopiei de Mukacevo*, va fi capabil să creeze o imagine realistă, unitară, asupra trecutului nostru comun. Volumul va fi publicat în 1000 de exemplare.

Al doilea obiectiv al proiectului este „Identificarea patrimoniului transfrontalier istoric şi literar în regiunea Transcarpatia", vizând cercetarea colecţiei de manuscrise a Bibliotecii Universităţii Naţionale din Ujgorod. Acest fond extraordinar de manuscrise şi carte veche este o sursă încă neexploatată a istoriei, culturii şi civilizaţiei din regiunea Transcarpatia şi zona adiacentă din România.

Cuprinzând manuscrise de o excepţională valoare literar-artistică şi în special istorică, impresionanta colecţie nu a beneficiat încă de o cercetare şi de o catalogare sistematică, care să formeze o idee unitară menită să evidenţieze potenţialul acestor capodopere.

Acţiunea Muzeului Judeţean Satu Mare îşi propune inventarierea manuscriselor şi punerea lor la dispoziţia publicului larg, într-o formă accesibilă prin DVD-ul de popularizare realizat în 1000 de bucăţi, dar mai ales printr-un catalog destinat specialiştilor (1000 exemplare). Un prim rezultat al acestei activităţi s-a definitivat în data de 21 iunie 2012, când a avut loc vernisajul expoziţiei „Arc peste timp" - *Manuscrise slavone şi româneşti din Biblioteca Universităţii Naţionale – Ujgorod.* Au fost expuse 188 de fotografii ale unor manuscrise din secolele XV-XVIII, provenind din regiunea Transcarpatia, inclusiv din judeţul Satu Mare. Prezentarea s-a realizat şi printr-un sistem multimedia inedit, interactiv, format din InfoTouch, imagini video, ghidaj audio controlat manual şi căşti individuale. Pentru prima dată Muzeul Judeţean Satu Mare a fost dotat cu acest tip de ghidaj audio, tot din finanţarea proiectului fiind achiziţionate panouri moderne de expunere şi bookstall-uri.

La finalul perioadei de implementare a proiectului se va tipări catalogul *Manuscrise slavone şi româneşti din Biblioteca Universităţii Naţionale din Ujgorod,* prelucrarea ştiinţifică a manuscriselor realizându-se sub coordonarea D-lui. Academician Gabriel Ştrempel, căruia îi adresăm şi pe această cale gratitudinea noastră.

„Identificarea patrimoniul transfrontalier imaterial – legende şi folclor", este un alt obiectiv al proiectului. Regiunea Transcarpatia şi zonele adiacente din România (judeţele Satu Mare şi Maramureş) reprezintă un spaţiu de interferenţă culturală a mai multor etnii: români, ucraineni, maghiari, slovaci, germani, rromi etc. Procesele istorice şi politice, schimbarea graniţelor, au dus la separarea grupurilor etnice de ţara - mamă, determinând implicit o atenuare a perpetuării culturii tradiţionale. Contactul firesc cu manifestările culturii grupurilor etnice din noul stat au creat în fiecare caz un discurs intercultural, în care noul specific cultural devine astfel unic, alcătuit din componentele caracteristice tuturor etniilor, un melanj format din părţi originare sau părţi împrumutate.

Cercetarea noastră îşi propune să evidenţieze această cultură de interferenţă, dar şi modul în care etniile au reuşit să-şi păstreze o mare parte din formele de manifestare a identităţii: folclorul şi legendele populare. Colectarea informaţiilor se realizează atât în scris, cât şi audio - video, permiţând astfel redarea cât mai fidelă a tradiţiilor folclorice, exprimate în limba maternă.

Cele mai semnificative legende, cântece, elemente de folclor vor fi selectate şi prelucrate (transcrierea înregistrărilor audio, elaborarea textelor explicative), urmărindu-se în mod particular surprinderea aspectelor pe cale de dispariţie sau a celor izolate, specifice doar anumitor comunităţi. Textul materialului folcloric, inclus în volumul *Legende şi foclor – patrimoniu imaterial transfrontalier,* va fi transcris în limba originală, fiecare dintre acestea beneficiind de o scurtă descriere de conţinut în limbile română, ucraineană şi engleză. Volumul de legende şi folclor va fi însoţit de un DVD, ambele realizate în câte 1000 de bucăţi.

În cadrul proiectului sunt efectuate cercetări de specialitate pentru „Identificarea patrimoniului cultural transfrontalier în muzeele din Transcarpatia şi România". În ultima perioadă se manifestă un interes aparte al comunităţilor locale din zona transfrontalieră pentru păstrarea sau redeşteptarea sentimentului identitar, cu scopul evidenţierii patrimoniului cultural ce defineşte zona respectivă. Astfel, pe lângă efortul instituţiilor muzeale susţinute de stat (muzee locale, judeţene sau regionale) sau de fundaţii (din păcate în număr foarte mic), comunităţile locale au început să-şi creeze propriile muzee, colectând prin eforturi proprii obiecte de patrimoniu care păstrează specificul local. Pentru încurajarea acestor iniţiative lăudabile este nevoie de popularizarea lor pe o scară mai largă, întreprindere pe care comunităţile locale nu şi-o pot asuma fără sprijinul unor instituţii specializate, dar mai ales fără o susţinere financiară concretă. Din acest motiv activitatea noastră urmăreşte identificarea celor mai semnificative şi bogate muzee din zona transfrontalieră, din punct de vedere patrimonial, incluzând aici, pentru prima dată, şi obiective muzeale a căror existenţă comunităţile locale o consideră deosebit de importantă.

Aceste muzee sau colecţii muzeale vor fi cuprinse în catalogul *Muzee şi patrimoniu transfrontalier*, ce îşi propune realizarea unei rute turistice virtuale prin muzeele din regiunea Transcarpatia şi din judeţele Satu Mare şi Maramureş. Catalogul va fi structurat prin gruparea obiectivelor muzeale pe arii geografice şi tematice. Rolul de popularizare al catalogului va fi îndeplinit prin includerea unui material ilustrativ bogat, prin diversitatea obiectivelor selectate (se urmăresc muzee cu specific istoric, etnografic sau expoziţii găzduite de monumente, case memoriale), dar şi prin textele explicative care vor cuprinde atât informaţii privitoare la oferta culturală a obiectivului, cât şi informaţii necesare accesării muzeului (locaţie, posibilităţi de transport, oferta turistică a zonei).

Catalogul va include şi un DVD interactiv, ambele realizate într-un tiraj de 2000 de bucăţi. Activitatea va fi completată şi de o „Expoziţie cu fotografii şi înregistrări audio ale patrimoniului cultural transfrontalier", ce a fost cercetat în România şi Ucraina în cele 18 luni de implementare. Înregistrările audio vor fi accesibile vizitatorilor prin sistemul multimedia, InfoTouch, imagini video, ghidaj audio controlat manual şi căşti individuale.

În cadrul proiectului „Studiu de cercetare şi conservare a patrimoniului cultural transfrontalier", în data de 22 martie 2012, Universitatea de Stat Transcarpatia din Ujgorod a organizat un workshop cu tema *„Sursele scrise ale istoriei locale"*, urmând ca, la finalul proiectului, Muzeul Judeţean Satu Mare să găzduiască workshop-ul *„Modalităţi de conservare a patrimoniului etnografic transfrontalier"*. Problematica abordată va reflecta metodologia cercetărilor etnografice de teren, intensificarea acestora în contextul modernizării societăţii, depistarea, inventarierea şi colectarea valorilor patrimoniului etnografic transfrontalier, identificarea comună a măsurilor de protejare şi valorificare a patrimoniului tradiţional multietnic din zona transfrontalieră, promovarea acestuia în cadrul potenţialului turistic al regiunii.

Echipa de implementare a proiectului „Studiu de cercetare şi conservare a patrimoniului cultural transfrontalier" este formată din 5 specialişti ai Muzeului Judeţean Satu Mare (Daniela Bălu, Simona Alexiu, Dorina Păştean, Liuba Irina Horvat, Viorel Ciubotă) şi 5 specialişti de la Universitatea de Stat Transcarpatia din Ujgorod (Ivan Vovkanych, Fedir Vachchuk, Natalia Ivanivna Onopko, Oksana Svyezhentseva, Kopynets Yuriy). Un aport deosebit de important la întocmirea proiectului l-a avut d-na Adriana Lenghel, căreia îi adresăm mulţumirile noastre.

Informaţii despre Programul de Cooperare Transfrontalieră Ungaria – Slovacia – România – Ucraina 2007 – 2013 pot fi obţinute şi de pe paginile de internet: www.huskroua-cbc.net şi www.mdrt.ro.

Programele europene au marele rol de a sprijini financiar instituţiile în realizarea diferitelor proiecte, Muzeul Judeţean Satu Mare realizând în ultimii 15 ani numeroase activităţi de cercetare şi promovare a multiculturalităţii regiunii. Au fost organizate sesiuni ştiinţifice naţionale şi internaţionale, simpozioane, expoziţii, în colaborare cu instituţii româneşti şi europene: Institutul de Istorie şi Etnocultură al Şvabilor Dunăreni din Tübingen; Muzeul Şvabilor Dunăreni din Ulm; Institutul Cultural Român din Praga; Institutul Cultural Român din Berlin; Accademia di Roma; Institutul Român de Cultură şi Cercetare Umanistică din Veneţia; Institutul Cultural Român din Budapesta; Ambasada României din Bratislava; Muzeul de Etnografie al Slovaciei din Martin; Fundaţia Konrad-Adenauer; Fundaţia Soros, numeroase alte instituţii şi muzee din România, Ungaria şi Ucraina.

Unul din celebrii teoreticieni ai problematicii multiculturalităţii, D. Hollinger, distinge două tipuri de politici multiculturale: modelul *pluralist* şi cel *cosmopolit*. În concepţia sa, modelul *pluralist* tratează grupurile etnoculturale ca entităţi permanente sau de durată, subiecte ale drepturilor colective. Modelul *cosmopolit*, în schimb, are la bază drepturile individuale, acceptând schimbările frecvente ale frontierelor de grup într-o lume a apartenenţelor multiple şi a identităţilor hibride. Spre deosebire de multiculturalismul pluralist, care respectă frontierele de grup moştenite din trecut şi instituţionalizează protecţia grupurilor etnoculturale, modelul cosmopolit accentuează caracterul dinamic şi schimbător al acestora, se opune solidarităţii tradiţionale de grup şi favorizează apartenenţe bazate pe libera alegere".[1]

Realitatea dinamicilor relaţiilor socio-culturale, impulsionate accentuat de transformările economice şi măsurile politice, incumbă implicaţiile directe pe care acestea le au asupra raporturilor culturale, percepţia asupra diferenţelor etnice sau a sincretismelor presupunând acceptarea rapidă a valorilor *celuilalt*, sau chiar a unui nou stil de viaţă. Probabil că tarele globalizării constau tocmai în această acceptare a omogenizării şi renunţării la propria identitate, compensată însă de posibilitatea alegerii acelor valori care considerăm că ne reprezintă cel mai bine pe fiecare dintre noi.

Relaţiile dintre individualizare şi globalizare, într-o lume în care "mozaicul" cultural oferă atractivitate şi diversitate, reprezintă doar una din posibilităţile câştigării unui echilibru compensator pentru ambele procese, iar susţinerea multiculturalităţii într-un mileniu al redefinirilor, poate avea succes prin considerarea identităţii drept un proces de socializare manifestat prin intermediul relaţiilor interumane, proces ce implică adaptarea la sfera exteriorităţii, la valorile *celuilalt,* rezultând continue reconstrucţii identitare raportate la transformările istorice, politice şi socioculturale.

---

[1] Levente Salat, *Multiculturalismul liberal*, Iaşi, 2001, p. 94.

Bibliografie
Salat, Levente, *Multiculturalismul liberal*, Iaşi, 2001.
www.huskroua-cbc.net
www.mdrt.ro.

The project „Study of research and exploitation of the cross border cultural heritage"
(Abstract)

The cross border area of this project (comprising the Transcarpathia Region of Ukraine, Maramureş and Satu Mare Counties of Romania) is characterized by its common past, and therefore the common cultural heritage (material and immaterial). The multicultural environment is also specific to this region and has a great potential for a future long term development, based on cross border cooperation. The cooperation regarding the cultural heritage has been restricted for a long time by the nationalistic ideas and, as a consequence, has been overrun by the economic cooperation.

The Actions of the project intend to reinforce the collaboration between cultural and educational institutions on both sides of the border, in order to create a sustainable relationship between specialists and communities of the cross-border area. The proposed activities are:

• Identification of the cross border historical heritage in the Transcarpathian region, Beregovo city. Archive research - State Archive of Transcarpathian region. Elaboration of the book called "Greek-Catholic Church of Mukachevo. Documents", vol. II.

• Identification of the cross border historical and literary heritage in the Transcarpathian region, Ujgorod city. Library research - Library of the National University in Ujgorod. Developing a „Catalogue of the Manuscripts in the Library of the National University in Ujgorod" and DVD.

• Exhibition with photos of the investigated documents and manuscripts: "ARCH OVER TIME" - SLAVONIC AND ROMANIAN MANUSCRIPTS KEPT IN THE LIBRARY OF THE UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY.

• Workshop in Ukraine: "Written resources of the local history".

• Identification of the cross border immaterial heritage in the Transcarpathian region - legends and folklore. Research on field. Elaboration of a book and DVD-s including a collection of legends and folklore.

• Workshop in Romania: "Means of conservations the cross border ethnographic heritage".

Other information: www.huskroua-cbc.net; www.mdrt.ro.

Workshop în Ucraina: "Written resources of the local history"
22 martie 2012 - Facultatea de Relaţii Internaţionale

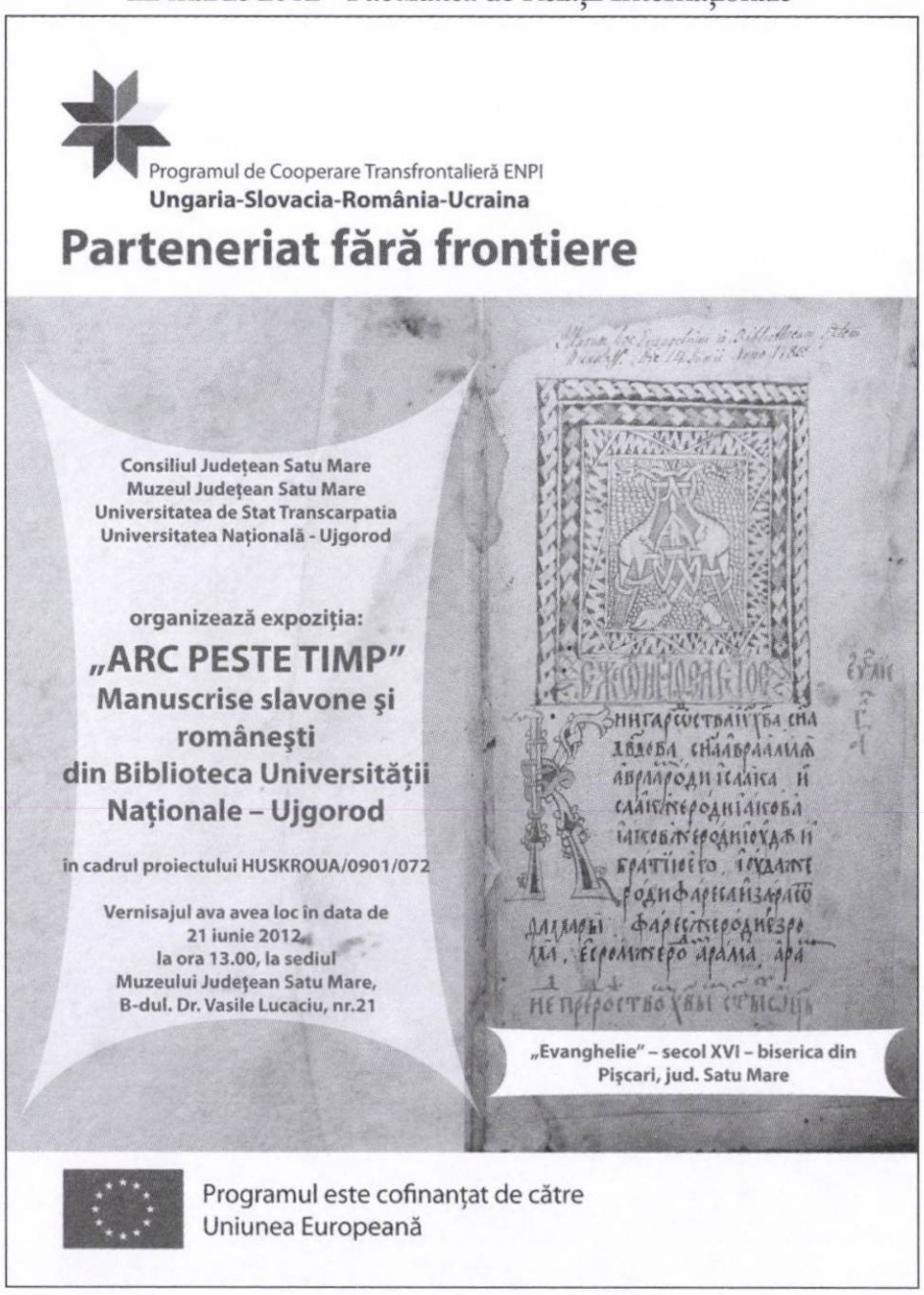

Expoziţia „Arc peste timp"
21 iunie 2012 - Muzeul Judeţean Satu Mare

A szubjektum állandóságának illúziója és a „religio poetica" Ady Endre költészetében

Kereskényi Sándor

Egyre több elemző tulajdonít kiemelkedő jelentőséget Ady Endre istenes verseinek. Ezek legjava az életmű második alkotói korszakában keletkezett, és egyértelműen köthető egy új típusú lírai beszédmód kialakításához. Az istenes versekben ugyanis a stílus szimbolikus jellege szinte teljesen háttérbe szorul, és megjelenik egy sallangtalan, már-már kopár versbeszéd, amely az érett Kosztolányi és a panteista – szolipszista Szabó Lőrinc felé mutat. A szöveg poétikája még a képszerűség iránti igényt ébreszti fel, miközben a vers már nem nyújtja a szimbolizmussal szemben támasztott elvárásoknak megfelelő stiláris megoldásokat. A képiség háttérbe szorulása ugyanakkor nem hat zavaróan az olyan versszerkezetekben, melyek a figurativításra összpontosító modelltől eltávolodva egy kevésbé látványszerű nyelv jegyében, egyre dísztelenebb, töredékesebb, fogalmibb beszédmódot honosítanak meg.[1]

A kései Ady lírájának számos poétikai problémáját, szövegei változatosnak látszó, olykor kiérleletlennek tűnő megoldásait korábban a költői Én elbizonytalanodó pozíciójával hozták összefüggésbe. Az „istenülő" szubjektum önmagát a költői nyelv és az irodalmi mű fölé helyezve olyan versértelmezést alakított ki, amely egyáltalán nem kedvezett a szöveg primátusát kívánó alkotói műgondnak. (Ennek egyik következménye, hogy a kortárs közízlés által „érthetetlennek" vélt Ady-versek ma, épp ellenkezőleg, túlságosan „áttetszőnek", megmódoltnak látszanak: a hajdani profetikus pátosz ma költői nagyotmondásnak tűnhet.) Az istenes versek az Én pozicionálása szempontjából szerencsésebbek – a szubjektum állandóságának illúziója feloszlik egy „felsőbb lény" költői ontológiájának lehetőségében.[2]

Hangsúlyozni kell, hogy az Ady-költemények eme csoportját itt nem elsősorban tematikus kategóriaként fogjuk fel, hanem a lírai beszédmód egy jellegzetes változataként. Ezekben az Én és az általa beszélt nyelv mutat sajátos jegyeket. Így azt az olvasási tapasztalatot, amely az *Illés szekerén* és *A Minden-titkok versei* közül elsősorban ezeknek a szövegeknek tulajdonít ma is eleven hatást, nem valamiféle „ideológiával" hozzunk összefüggésbe. Egyszerűen arról van szó, hogy ez a nyelvi forma az Én előtérbe helyezése okán mutatott poétikai korlátozásai miatt pontosan jelzi, hogyan próbált a költő túllépni a *religio aesthetica* korlátain – lezárva ezzel a parnasszianizmustól a szimbolizmuson át a szecesszióig vezető eddigi művészi útját.

Az önértelmezés új szövegisége

Ady istenes verseiben e szituáció két szereplőjének viszonyát látványosan fellazította, olykor akár blaszfémikusnak tetsző módon. Másrészt éppen ezekben a versekben adja fel korábbi énkultuszának rituális költőiségét, színpadias külsőségeit, tetszelgő gesztusait. Fontos ebben az összefüggésben az Én mitológiájának átértelmezése, illetve a szubjektum abszolutizálásával szemben ható nyelvi jelenségek előtérbe kerülése.

Az egyik ilyen elem a *párbeszéd* gyakran megjelenő nyelvi szituációja: az Én a Másikhoz szól, tehát a te feloldja a korábbi stiláris monotóniát , s a monológ a dialógus felé mozdul el. Az isteni Másik alakjához a várakozás, a figyelem vagy éppen a vita gesztusaival kapcsolódik az Én. A hozzá való viszonyulás összefüggésébe helyezi magát, s új önértelmezését is ehhez mérten alakítja ki. (Ez már önmagában erőteljes szecesszió-ellenes vonás.[3])

A lírai beszédmód szubjektivitását kinyilvánító poétikai önkényének másik ellenpontja a protestáns hagyomány nyelvének versbe íródása. Más az első istenes versekben is érzékelhető az olyan nagy tradíciójú műfajok intonációjára való rájátszás, mint az ima, a könyörgés vagy zsoltár. Ám egyes műfajok megidézésén túl a szövegek általában is ráutalnak a biblikus hagyományra. Részben bibliai történetek és szereplők sűrű felidézésével, részben magának a nyelvnek szövegbe hívásával, esetleg (szó szerinti) idézetek beiktatásával. (A papi ősöktől megörökölt, ronggyá olvasott bibliája Adyt párizsi útjaira is elkísérte, s ott pihent gyakran váltogatott szállodai szobáinak éjjeliszekrényein.)

---

[1] Kenyeres Zoltán, *Ady Endre*. Budapest , 1998, 126-154. o.

[2] Kulcsár Szabó Ernő, „Az „Én" utópiája és létesülése. Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában". In. *Irodalom és hermeneutika*. Budapest, 2000, 161. o.

[3] Kulcsár Szabó, *i.m.* 166. o.

A bibliai utalásrendszer kiterjedt alkalmazása idővel kilép az istenes versek egyébként tág köréből, és a költői ontológia általános karakterjegyévé válik.[4] Így egyrészt a biblikus nyelv imitációja más verscsoportok beszédmódjának is meghatározó eleme lesz, másrészt a szövegvilág valóságreferenciájának sarkköve. A szecessziós díszítettség szertelenségeitől eltávolodó, töredékesebb–utalásszerűbb diskurzus lehetővé, sőt szükségessé teszi az Ady-líra egyik központi jelképének, a Szépnek az újraértelmezését is. (Mégpedig úgy, hogy míg a parnasszista– szimbolista korszakában a Szép elsősorban episztemologikus mivoltában szerepel, szecessziós verseiben pedig a ontologikum meghatározó elemeként, most történeti–axiológiai lényegként jellemzi a költői érték-horizontot.)

A biblikus intertextualitásra ráhagyatkozó lírai beszédmódnak a bevezetése tehát az Ént referencialitásában korlátozza. Az Én az intertextuális hálózat működésbe lépésével immár nem tarthatja meg – akár ilyen jellegű tematikus önértelmezése ellenére sem – preferált pozícióját az általa beszélt nyelvvel szemben. Diskurzusát ugyanis olyan, históriailag hitelesített korábbi szövegek prefigurálják, amelyek hozzá képest, a kulturális kánonban vitathatatlanul elsődlegesek. Nemcsak létükben előzik meg az Ént, hanem távlatnyitó, illetve távlatot teremtő – a Távlatot megteremtő – mivoltukban is, azaz az axiológiai legitimitás primátusának szempontjából.[5]

Ez azt jelenti, hogy a szubjektum – legalább is nyelviségét tekintve – már nem tarthat igényt a Teremtő pozíciójára. Hangja származtatott jellegű: Michel Foucault nyomán úgy is mondhatnánk, hogy a Nyelvet hagyja beszélni, hagyja, hogy helyette a Nyelv beszéljen. Ady azonban nemcsak nyelvi-stiláris szinten, hanem tematikailag is egyre inkább teremtményként jelenik meg. Témáit a kálvinista közösség kulturális emlékezetéből meríti, mintegy „kapja" a hagyománytól, amelynek engedelmes megszólaltatójaként mutatkozik meg. (Mekkora ellentétben van ez az *Új versek* programjával!)

A lírai beszédmód így éles ellentétbe kerül azokkal a még olykor felbukkanó tematikus futamokkal, amelyek – mintegy a szokás hatalmának nyomására – továbbra is az Én mitológiáját igyekeznek megőrizni. Ezt a mitológiát egyébként már maga a költő is kárhozatosnak, tragikusnak, sőt a „pusztítás végzetének" vallja. A szubjektum poétikai helyzetének megingását érzékeli, vállalja is, állandóságának illúzióját önként leplezi le. A másik, az elsőt relativizáló, annak állandóságát megkérdőjelező vonatkozásában pedig aligha találhat jobbat a maga kálvinista Istenénél. Annál az Istennél, aki nem a Szép jegyében lép fel, hanem az Igaz és a Jó aszkézisra szólító Ura. Aki azonban megengedi, hogy a Szép oltárai se romboltassanak le végleg, mi több, tiszteletük átlényegülhessen.

Religio poetica

A kétféle költői beszédmód elkülönítése után szólnunk kell az eszmetörténeti esztétikatörténeti kontextustól is. Ady Nietzsche-rajongása közismert, s Halász Előd nyomán azt is tudjuk, hogy a német filozófus szépségfelfogása mennyire hatott rá.[6] Ehhez hozzá kell tenni, hogy Ady mentora, Jászi Oszkár, nem csupán Spencer társadalomfilozófiájába avatta be a költőt, de megosztotta vele az esztétizmus iránt táplált ifjonti lelkesedését is, emellett barátját további esztétikai stúdiomokra ösztönözte.[7]

Ady szertelen életmódjától azonban mi sem állt távolabb, mint a céltudatos, önképző, rendszeres olvasás. Ő bizony megelégedett azzal, hogy magyar, német vagy francia folyóiratokból tájékozódjon, de a hírlapi információt sem vetette meg. Éles szemmel figyelte korának politikai és szellemi folyamatait, elemzésükben azonban nem mélyedt el – az önmagáért való művészet apostolait (Walter Patert, John Ruskint, Eduard Sprangert) újsághírekből ismerte. Természetesen érdekelte, hogy mit képvisel a divatos Oscar Wilde, de amikor Jászi a csodabogár Aby Warburg munkásságáról próbált értekezni előtte, azonnal leintette.

Alighanem ezzel magyarázható, hogy noha Baudelaire vagy Verlaine nagy becsben állt előtte, a hermetikusabb Mallarmé nem vonzotta. Mégis Ady pályája különös, meggondolkoztató hasonlóságokat mutat a *religio aesthetica* legnagyobb képviselőjének, Rilkének a költészetével. Eszmetörténeti szempontból elmondható, hogy Ady is, Rilke is (mindkettő a maga módján) mélységesen megvetette a nyárspolgári világot, s ez kapcsolta őket Wilde frivol polgárpukkasztásához. Ilyen értelemben viszont mindketten a „création artistique comme fin ultime de l'existence" mallarméi felfogása mentén gondolkoztak, s életük meghatározó vonása

---

[4] Kenyeres, *i.m.* 149. o.

[5] Takács Miklós, „Hang(szín)és hang(test). A látás és a hallás mint a numinózus érzet metafórái Ady és Rilke néhány Istenversében". In. *Studia Letteraria*, XXXIX, 2001, 137. o.

[6] Halász Előd, *Nietzsche és Ady*. Budapest, 1942, 68-72. o.

[7] Kenyeres Zoltán, „Nyugat-legendák és az etikai esztétizmus". In. *Korok, pályák, művek*. Budapest, 2004, 87. o.

volt a l'amour de l'écriture" egyfajta "splendeur intime" formájában, tehát már-már misztikus módon. Így *életüket is műalkotásnak tekintették* – valamiféle, új (erkölcsi vonatkozásokat sem nélkülöző) „szent hedonizmus" jegyében.

Újabban Tzvetan Todorov foglalkozott az esztétizmus hermeneutikájával, és az élet gyökeres megszépítésének programját nemes egyszerűséggel „programme inachevé"-nak nevezte. Kétségtelen: ott csak „befejezetlen", pontosabban függőben maradt programokról beszélhetünk, ahol magában a valóságban hiányzik a „kész tények" sokasága. A „fait accompli" az esztétizmus világában az *abszolút szépség* lehetett volna – de elképzelhető-e ez valamiféle forradalmár erkölcscsőszködésbe való (tragikomikus) átcsapás nélkül? Elképzelhető-e a Norma terrorja nélkül? Az esztétizmus büszke programját egy igazi esztétának – a *religio aesthetica* lelkiismeretes hívének – következetesen, öntudatosan és szerényen fel kellett függesztenie, végleg.[8]

Takács Miklós, aki a látás és a hallás numinózus érzet-metaforaként való megjelenését vizsgálta Ady és Rilke Isten-verseiben, hasonló következtetésre jutott. Szerinte Ady és Rilke költészetében megindult a közvetlen érzékelés metaforáinak „visszaíródása" a numinózus érzetről szóló költői diskurzusba – néhány esetben a nyelvi megalkotottságra is reflektálva. A két költő 1910-es évekbeli meghatározó tapasztalata az, hogy a *dolgok a nyelvben történnek,* s így olyan metafóra-lánc jön létre, amelyben az Én és a Világ helye bármikor felcserélhető. Az Én – Világ – Isten háromoldalú kapcsolatban a Világ adja az érintkezés terét, de a Világ egyben idő is, tehát a narrativitás kerete. Ez a felismerés pedig nem vezet a lírai Én hatalmának kiterjesztéséhez, amely ezután már nem ünnepli magát a Világ (és Isten) teremtőjeként. Paradox módon az Én mégis éppen így talál otthonra a hagyományokban, illetve a hagyomány nyelvében.[9]

Ady útja a *religio aesthetica* felől a *religio poetica* felé tehát nem egyedi út, bár rendkívüli egyéniségre vall. Hatalmas erkölcsi (és poétikai) erőfeszítések eredménye ez a mozgás. Amely az alkatánál fogyva a 19. századi romantikához kötődő költőt a 20. századi modernizmus küszöbére vezeti. Átlépte-e Ady ezt a küszöböt, vagy Mózesként kívül maradt az Ígéret Földjén?

A *religio poetica* megteremtésének ára, mint láttuk, az volt, hogy a költő fokozatosan felszámolta a lírai szubjektum állandóságának illúzióját. A *Vér és Arany* (1908) után a tobzódó jelképteremtés lassú, majd *A menekülő élet* (1912), *A Magunk szerelme* (1913) és a *Ki látott engem?* (1914) idején immár rohamos visszavonulásról beszélhetünk. A másfajta, megújult nyelviség remekművei, az *Istenhez hanyatló árnyék* vagy a *Szent lehetetlenség zsoltárja* olyan versek, amelyekkel illusztrálható az új, filozofikus képszerűség megjelenése – a *religio poetica* fogalmibb, fragmentumokból építkező, bibliai vendégszövegeket segítségül hívó nyelvisége.

A Szépség történelmi hivatását újraértelmező vers az *Intés az őrzőkhöz.* Maga a szó. a szép, háromszor fordul elő a 26 soros költeményben, de a szépre konnotatíve utaló szavak száma több mint háromszorosa ennek. (Ezek szemantikai középpontjában két történelmileg jelentésteljes összetétel, a „Flórenc nyara" és az „őszi Lidó" áll.) A „történt szépek" a történelmi Európához kötődnek, de az őrzők ott vannak a szociálisan jelentéstelített Ugaron, ott vigyáznak a strázsán. „Oly szomorú embernek lenni / S szörnyűek az állat-hős igék / S a csillag-szóró éjszakák / Ma sem engedik feledtetni / Az ember Szépbe-szőtt hitét, / S akik még vagytok őrzőn, árván / Őrzők: vigyázzatok a strázsán."

Hol vagyunk már az egyéni életnek mint legfőbb műalkotásnak a felmutatásától? Isten itt van, köztünk jár, számonkér és eligazít. Az *Intés az őrzőkhöz* az epifámia platonisztikus verse – az epifámia lényege itt nem az isteni önmagában való hirtelen feltárulkozása, nem is megtestesülésének érzékelhető (már-már kínosan teremtményi) volta, hanem a „teremtményi valóság" kegyelemszerű transzfigurációja, Isten jelenléte révén. A *hivatott költő* tesz csodát azzal, hogy mintegy visszaadja Istent az embereknek, a történelemnek.

A szépség Istene egykor ott volt a reneszánsz Firenzében, de most az időtlenné komorodott magyar pusztán jár, valami prófétai morál megtestesítőjeként, s noha ronggyá foszlott rajta az egykor díszes gúnya, töretlen hittel hirdeti, a Történelem árváival szolidárisan, a *vigilia* platóni igéit.

Michel Foucault a szerzőséget az adott kor episzteméjének alárendelve gondolja el. Az episztemében a különféle tudatszférákhoz különböző beszédmódok tartoznak! A szerző voltaképpen nem más, mint ezeknek a – lényegében önmagukat elbeszélő – diskurzusoknak a megjelenítője, narrátora. Végső soron az adott kor beszédhelyzetei és beszédmódjai határozzák meg azt, hogy mit is képes mondani egyáltalán. Amit ő választ – és bizonyos értelemben meg is alkot – az a beszédhelyzet és a beszédmód közötti sajátos viszony. Ez a szerző önálló „szemantikai gesztusa".

Ady a *religio poetica* történelmi kálvinizmust idéző szemantikai gesztusával „írta vissza" költészetét a nemzeti klasszicizmus irodalmába.

---

[8] Todorov, Tzvetan, *Les Aventuriers de l'absolu.* Paris, 2006, 121. o.

[9] Takács, *i.m.* 141-149. o.

Könyvészet:
Foucault, Michel, „Mi a szerző?", in *Világosság*, 1981/2, Melléklet: 26-38.
Halász Előd, *Nietzsche és Ady*. Budapest, 1942.
Kenyeres Zoltán, *Ady Endre*. Budapest, 1998.
Kenyeres Zoltán, „Nyugat-legendák és az etikai esztétizmus". In *Korok, pályák, művek*, Budapest, 2004, 84-89.
Kulcsár Szabó Ernő, „Az „Én" utópiája és létesülése. Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában". In *Irodalom és hermeneutika*, Budapest, 2000, 148-168.
Takács Miklós, „Hang(szín)és hang(test). A látás és a hallás mint a numinózus érzet metafórái Ady és Rilke néhány Isten-versében". In *Studia Letteraria*, XXXIX, 2001, 122-151.
Todorov, Tzvetan, *Les Aventuriers de l'absolu*. Paris, 2006.

Iluzia permanenței subiectului și „religio poetica" în opera lui Endre Ady

(Rezumat)

În concepția lui Michel Foucault, prezentată în studiul „Ce este un autor?", modelul conform căruia prezența auctorială este anterioară și exterioară textului apare depășit în conjunctura poeticii postmoderniste. Scriitura (actuală, dar și ceea a lui Goethe sau Shakespeare) se eliberează de expresia auctorială, devenind autoreferințială și deschizând un orizont în care e încastrată subiectivitatea, iar creatorul devine limbajul însuși, folosit aidoma unui subiect colectiv și transindividual.

În poeziile sale cu tematică religioasă, Ady recunoaște că nu poate fi fundamentul sau cauza propriei sale existențe, fiind doar fundamentul proiectelor sale, și atât. Conștiința sa devine dependentă de voința de a afirma viața, și îi devine imposibil să depășească istoria, să facă față avalanșei excesive de interpretări legate de adevăratul subiect axiologic al conștiinței sale istorice reprezentată de ideea de Dumnezeu. Astfel, Ady traversează un drum sinuos de la *religio aesthetica* a hedonismului intelectual de tip secesionist, până la *religio poetica,* bazată pe sistemul de valori al calvinismului istoric.

Icoane pe sticlă de Iernuțeni

Diana KINCES

Din punct de vedere etnografic, în țara noastră icoana pe sticlă s-a afirmat drept o categorie a artei populare, un gen practicat aproape exclusiv în Transilvania şi care trebuie pus în legătură cu unele influenţe venite din Europa Centrală, pe filiera Bavaria – Austria – Boemia, în cursul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, precum şi cu meşteşugul ceramicii şi al sticlei, adus de habani din Boemia.

Din punct de vedere tematic, icoana pe sticlă asociază uneori reprezentărilor religioase elemente laice legate de viaţa şi preocupările ţărăneşti, precum şi unele inspirate din folclorul local.

Tehnica picturii pe sticlă se presupune a fi fost cunoscută încă din penultimul secol înaintea erei noastre, răspândirea ei mai largă fiind atestată de arta elenistică.

Sticla folosită pentru pictat avea o dublă funcţiune: de suport şi de strat protector al picturii, datorită tehnicii specifice de lucru a icoanelor pe sticlă, şi anume aplicarea straturilor picturale în succesiune „inversă" sau în oglindă. Vechea sticlă produsă în manufacturi rudimentare (denumite „glăjării") poseda, datorită suprafeţei sale ondulate, o licărire cristalină inegalabilă.

Începuturile picturii pe sticlă din Transilvania se încadrează cronologic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, aparţinând atât ca tehnică, cât şi prin momentul apariţiei, fenomenului central – european.

La românii din Transilvania, pictura pe sticlă s-a suprapus „pe un ancestral fond de creaţie populară, nealterată de nicio înrâurire urbană, pe o artă ţărănească de cea mai pură esenţă."[1]

Transilvania este singurul teritoriu unde icoanele pe sticlă adoptă iconografia ortodoxă de provenienţă bizantină, aceasta reprezentând o poziţie aparte a icoanelor româneşti în marea familie a picturii pe sticlă central – europene, dovedind, încă o dată, indestructibila coeziune milenară care a existat între Transilvania şi Ţările Române, unde influenţa lumii bizantine era predominantă.

În Transilvania au existat numeroase centre de iconari, adevărate şcoli, cu nume care au rămas în conştiinţa posterităţii, chiar dacă pictura de icoane impunea anonimatul. La sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor şi-a desfăşurat activitatea Popa Sandu, creatorul icoanelor pe sticlă de Iernuţeni şi iniţiatorul unui stil iconografic aparte.

Acesta se pare că a fost iniţial dascăl, fiind hirotonisit preot abia mai târziu.[2] Activitatea lui este completată şi de realizarea unor manuscrise prin copierea unor cărţi bisericeşti. Nu există certitudinea că toate icoanele de Iernuţeni sunt creaţia unui singur iconar, dar cu siguranţă toate icoanele realizate în această manieră au fost influenţate de creaţia lui Popa Sandu.

Icoanele de Iernuţeni, controversate în ultima vreme tocmai datorită originii lor, par uşor de identificat la prima vedere datorită formatului mare şi a fundalului acoperit din abundenţă cu foiţă de aur, presărat, uneori, cu flori multicolore în formă stelară, cu o tematică oarecum restrânsă la chipurile redate îndeobşte în icoanele împărăteşti: Maica Domnului Îndrumătoarea, Iisus Hristos, Sfântul Nicolae, Arhanghelul Mihail, Sfânta Treime. Un alt semn distinctiv este datarea lor în litere chirilice, uneori repetată şi în cifre arabe.

Icoanele au fost pictate după izvod, tehnică demonstrată de asemănarea dintre imaginile aceluiaşi subiect. Compoziţiile icoanelor sunt centrale, monumentale, realizate printr-o distribuire echilibrată a suprafeţelor pictate pe întreaga întindere. Desenul ferm, trasat cu linii subţiri şi uniforme, de grosime aproape egală, realizat exclusiv în linii curbe, şerpuitoare, sigur şi precis, este alert, plin de vervă, expresiv şi spiritual.

Tipic apare felul în care sunt desenate urechile ce ies din cap ca nişte protuberanţe, nişte toarte lipite de pometi. Mişcarea faldurilor exprimă elocvent anatomia corpurilor; mâinile şi picioarele sunt observate după natură, sau atent copiate după icoane pictate pe lemn. Veşmintele sunt, de asemenea, tipice, uneori simple, alteori împodobite cu motive geometrice abstracte, florale sau cosmice liber desenate, presărate pe întreaga suprafaţă.

Desenul era executat cu cerneală din negru de fum. Culorile, puţine la număr: roşu, vermilion, albastru, verde, siena, gri, bej şi alb, în diferite tonuri, erau preparate din coloranţi terari şi oxizi metalici. Tehnica folosită

---

[1] Dumitru Dancu, *Icoane pe sticlă din România*, Bucureşti, 1998, p. 22.

[2] Valer Pop, Călin-Ovidiu Pop, *Icoanele pe sticlă de Iernuţeni*, Târgu-Mureş, 2007, p. 23.

pentru prepararea şi combinarea culorilor nu este cunoscută, dar se presupune că era aceeaşi tehnică folosită de meşterii zugravi din celelalte centre de iconari din Transilvania.

Suportul era din sticlă de glăjărie, velurată, cel mai probabil produsă la Glăjare, localitate aflată la aproximativ 25 de km de Iernuţeni. Icoanele erau înrămate cu rame late de 8 - 10 cm, profilate cu şanţuri şi cavete, de mărime diferită, băiţuite în castaniu închis. Pe spatele icoanelor se aplica un dublaj din două sau trei bucăţi de scândură din lemn de răşinoase, foarte bine încleiate şi fixate, din care erau confecţionate şi ramele. Pentru atârnare, pe latura superioară a ramei era fixat un belciug de fier rezistent.

În perioada 5 – 30 aprilie 2012, Muzeul Judeţean Satu Mare a găzduit expoziţia „Icoane pe sticlă de Iernuţeni". Expoziţia a adus împreună, pentru prima oară, câteva icoane cu tematică diferită, provenind de la: Muzeul Etnografic Reghin, Parohia Ortodoxă Dumbrava, Parohia Ortodoxă Nădaşa şi Parohia Ortodoxă Moişa din judeţul Mureş, Muzeul Judeţean Mureş, Muzeul Etnografic al Transilvaniei Cluj-Napoca, Muzeul de Etnografie şi Artă Populară Baia Mare, Protopopiatul Ortodox Şimleu Silvaniei, Parohia Ortodoxă „Sfânta Vinere" din Zalău şi Muzeul Judeţean Satu Mare.

Icoanele aflate în patrimoniul muzeului sătmărean provin dintr-o achiziţie mai veche din satul Solduba, judeţul Satu Mare. Prima dintre ele, având-l reprezentat pe Arhanghelul Mihail, a fost cumpărată cu 250 de lei în anul 1968 de la Ardelean Alexandru, iar cea de-a doua, reprezentându-l pe Sfântul Nicolae, a fost achiziţionată cu 200 de lei în anul 1975 de la Ardelean Floare.

Este foarte posibil ca aceste icoane să fi aparţinut aceleiaşi familii. Icoana cu Sfântul Nicolae se afla într-o stare avansată de degradare, fiind spartă şi având lipsă o bucată din partea dreaptă jos. Ea a fost restaurată de colega noastră Cristina Busuioc.

Două manuscrise româneşti cu caractere chirilice, redactate de însuşi creatorul acestor icoane pe sticlă, Popa Sandu, întregesc tabloul acestei expoziţii. Unul dintre ele, *Antologhion – Floarea Cuvintelor,* 1795, aparţine Parohiei Ortodoxe Dumbrava, judeţul Mureş, iar celălalt, un *Molitvenic* datat 1826, colecţionarului Dimitrie Poptămaş din Târgu Mureş. Manuscrisele realizate de Popa Sandu sunt o dovadă în plus ce atestă existenţa acestui meşter popular în zona Reghinului.

Icoane de o valoare deosebită, cu particularităţi aparte, realizate într-o perioadă relativ scurtă de timp, cu un format mai diferit, şi anume icoane de dimensiuni mari de aproximativ 60 x 40 cm, sunt destul de rar întâlnite, ele fiind adevărate piese de cult cu rol apotropaic, procesional şi estetic. Prin expoziţia organizată la Muzeul Judeţean Satu Mare, încercăm să facem cunoscute aceste icoane şi să le salvăm prin readucerea lor în atenţia specialiştilor şi a iubitorilor de frumos.

La realizarea expoziţiei am beneficiat de un real suport din partea colegului Florin Bogdan de la Muzeul Etnografic Reghin, căruia îi mulţumesc în mod deosebit. De asemenea, mulţumesc pentru colaborare colegilor de la Muzeul Etnografic al Tranilvaniei, de la Muzeul de Etnografie şi Artă Populară Baia Mare, de la Muzeul Judeţean Târgu Mureş, colegei Monica Druţă de la Muzeul Judeţean Zalău, părintelui Ghiurco de la Parohia Ortodoxă „Sfânta Vinere" din Zalău şi părintelui Boşca de la Protopopiatul Ortodox Şimleu Silvaniei.

Expresie a sufletului şi prezenţă vie a lui Dumnezeu pe pământ, fereastră spre absolut, icoana este deopotrivă, credinţă, conştiinţă şi ştiinţă, e contemplaţie şi meditaţie, devenind prin esenţa ei netemporală şi transpaţială; ea ne deschide sufletul şi ne arată chipul revelat şi vizibil al Dumnezeului nevăzut.[3]

Bibliografie:

Dancu, Dumitru, *Icoane pe sticlă din România*, Bucureşti, 1998.

Dumitran, Ana, „Despre icoanele pe sticlă aşa numite de Iernuţeni", în *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*, 15/I, p. 131 – 180.

M.Focşa, C.Irimie, *Icoane pe sticlă*, Bucureşti, 1968.

Godea, Ioan, Cristache – Panait, Ioana, *Monumente istorice bisericeşti din Eparhia Oradiei. Judeţele Bihor, Sălaj şi Satu Mare*, Oradea, 1978.

Grad, Cornel, „Cele mai vechi icoane pe sticlă din Sălaj", în *Acta Musei Porolissensis*, I (1977).

Hopârtean, Doina, „Catalogul colecţiei de icoane pe sticlă a Episcopiei Ortodoxe Române de Alba Iulia", în *Apulum*, XXXI (1994), p. 505-528.

[3] Michel Quenot, *Sfidările icoanei. O altă viziune asupra lumii*, Editura Sophia, 2004 apud Nicolae Băciuţ, „Icoana-Chipul revelat şi vizibil al Dumnezeului nevăzut", in Valer Pop, Călin-Ovidiu Pop, *op. cit.*, 2007, p. 12.

Muşlea, Ion, *Icoanele pe sticlă şi xilogravurile ţăranilor români din Transilvania*, Bucureşti, 1995.
Pop, Valer - Pop, Călin-Ovidiu, *Icoanele pe sticlă de Iernuţeni*, Târgu-Mureş, 2007.
Socolan, Aurel, Toth, Adalbert, „Zugravi ai unor biserici de lemn din nord-vestul României", în *Marmaţia*, I (1969)

Glass icons of Iernuţeni

(Abstract)

Glass icon is a category of folk art, being a type practiced almost exclusively in Transylvania, where there are numerous painting centers. At the end of the eighteenth century and beginning of the next at Iernuţeni were created glass icons of a special value and unique features, made in a manner specific to the iconographer Popa Sandu.

Lately, the origins of the icons of Iernuţeni are controversial. At first, they seem easy to identify because of their large format and the background thoroughly covered with gold leaf, sprinkled sometimes with colorful flowers in stellar form, with a somewhat restricted topic to faces usually played in emperor icons: Saint Mary, Jesus Christ, St. Nicholas, St. Michael the Archangel, Holy Trinity. Another hallmark is their dating in Cyrillic letters, sometimes repeated in Arabic numbers. The icons were painted by template technique demonstrated by the similarity between images of the same subject.

The exhibition held at the Satu Mare County Museum brings together for the first time a few icons with different themes, from the Etnographic Museum of Reghin, the Orthodox Parish of Dumbrava, the Orthodox Parish of Moişa and the Orthodox Parish of Nădaşa, Mureş county, Târgu Mureş County Museum, the Ethnographic Museum of Transylvania from Cluj Napoca, the Ethnographic and Folk Art Museum of Baia Mare, the Orthodox Deanery of Şimleu Silvaniei, the Orthodox Parish "Holy Friday" of Zalău and Satu Mare County Museum.

Maica Domnului cu Pruncul
Deţinător: Muzeul Judeţean Mureş
Secţia de Etnografie şi Artă Populară, inv. 4586
Datare: 1797

Iisus Pantocrator
Deţinător: Parohia Ortodoxă Moişa
inv. 192
Datare: 1803

Arhanghelul Mihail
Deţinător: Muzeul Judeţean Satu Mare
inv. 279
Datare: 1800

Sfântul Nicolae
Deţinător: Parohia Ortodoxă "Sfânta Vinere" Zalău (a aparţinut bisericii de la Noţig), nv.
Datare: 1800

Bunavestire
Deţinător: Muzeul de Etnografie şi Artă Populară Baia Mare, inv. O.25
Datare: 1802

Sfânta Treime
Deţinător: Muzeul Etnografic al Transilvaniei Cluj-Napoca, inv. B.9222
Datare: sec. XIX

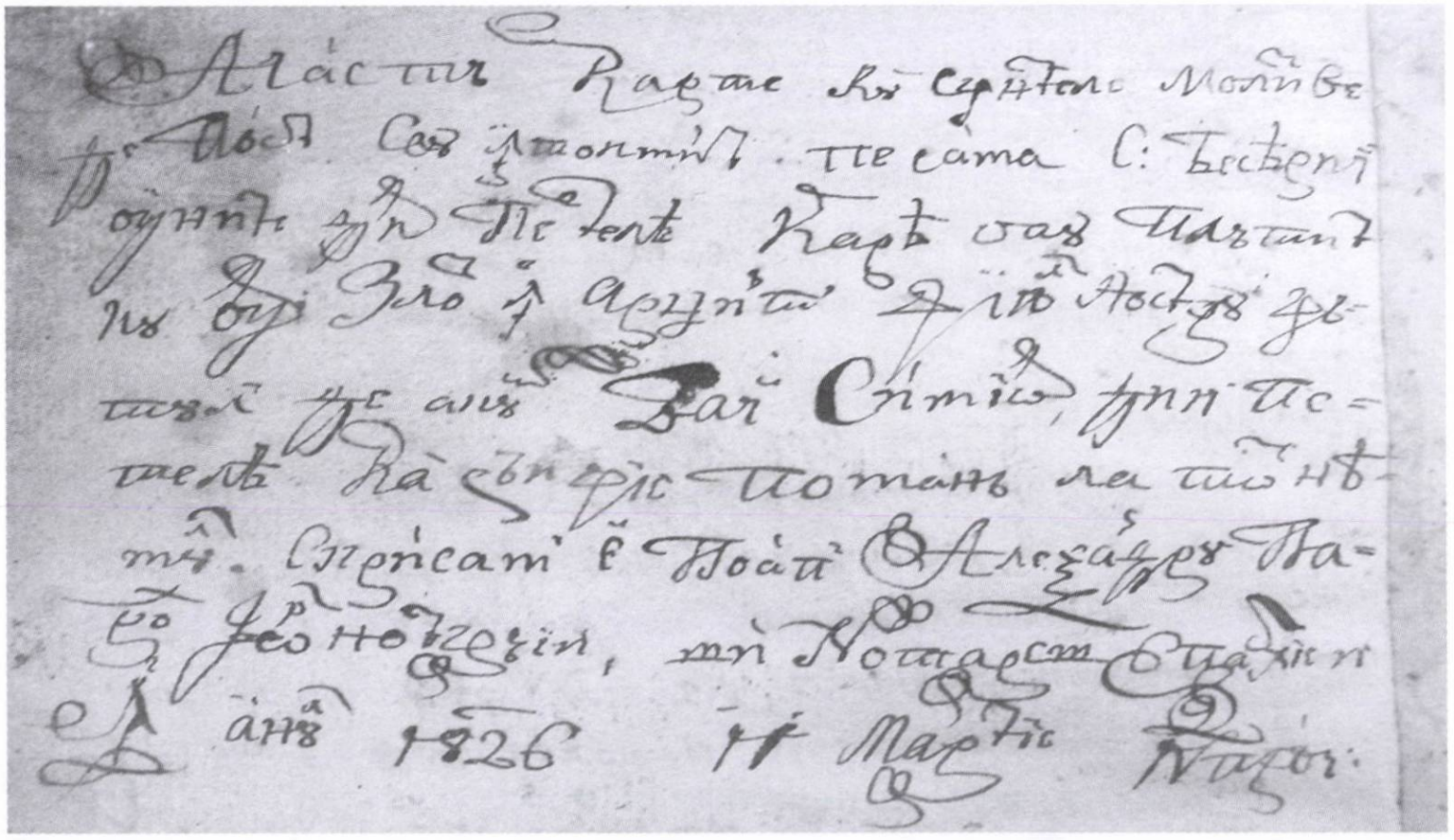

Molitvenic, 1826
Colecţia particulară Dimitrie Poptămaş
Târgu Mureş

ISSN 2067-6948
editura muzeului sătmărean